

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

Հարգելի՛ ընթերցող,

«Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորում» (ԱԵԳՄՄ) հասարակական կազմակերպությունն իր գործունեության հինգ տարիների ընթացքում նախաձեռնել է ավելի քան երեք տասնյակ ծրագրեր, որոնցից հատկանշելի է www.artsakhlib.am հասցեով գործող «Արցախի էլեկտրոնային գրադարան» կայքէջը, որն Արցախի և Հայաստանի կենսագործունեության տարբեր ոլորտների վերաբերյալ գիտական, գեղարվեստական և ճանաչողական նյութերի համահավաք շտեմարան է:

Ներկայումս կայքում առկա նյութերի քանակն անցել է 7000-ի, իսկ նյութերի հեղինակների թիվը՝ 3200-ի սահմանագիծը:

Եթե ունեք Արցախի և Հայաստանի վերաբերյալ տպագրված գիտական աշխատանք և այն նշված կայքէջում տեղադրելու ցանկություն, խնդրում ենք ուղարկել artsakhlib@gmail.com էլեկտրոնային փոստին: Իսկ եթե փնտրում եք Արցախի և Հայաստանի վերաբերյալ տեղեկատվություն, սակայն դեռ չեք գտել, գրե՛ք մեզ նույն հասցեով և մենք կփորձենք օգնել Ձեզ:

Նշենք, որ «Գիտական Արցախ» պարբերականում ընդգրկված գիտական հոդվածների էլեկտրոնային տարբերակները ևս կարող եք ԱՆՎՃԱԲ ներբեռնել Արցախի էլեկտրոնային գրադարանի կայքից:

Dear reader!

«Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh» (UYSSA) NGO has initiated more than three dozen programs during five years of its activity, of which the **Artsakh E-Library** website can be singled out – www.artsakhlib.am, which presents a consolidated repository of scientific, artistic and educational materials reflecting various spheres of life of Artsakh and Armenia.

Currently, the number of materials on the site exceeded 7000, and the number of authors of materials -3200.

If you have published scientific work about Artsakh and Armenia and you wish to make it available on our website, please send it to the following e-mail address: artsakhlib@gmail.com. And if you are looking for the information on Artsakh and Armenia but have not found it yet write to us to the same e-mail and we will try to help you.

It should be noted that you can also download FREE electronic versions of scientific articles published in the journal «Scientific Artsakh» from the Artsakh E-Library website.

Уважаемый читатель!

Общественная организация «Объединение молодых учёных и специалистов Арцаха» (ОМУСА) в течение пятилетней своей деятельности инициировала более трёх десятков программ. Среди них можно выделить сайт **Электронной библиотеки Арцаха** – www.artsakhlib.am, который является сводным хранилищем научных, художественных и познавательных материалов, отражающих различные сферы жизнедеятельности Арцаха и Армении.

На данный момент количество материалов на сайте превысило 7000, а количество авторов материалов -3200.

Если у Вас имеется изданная научная работа об Арцахе и Армении и желание опубликовать на нашем сайте, то просим отправить её на следующий адрес электронной почты: artsakhlib@gmail.com. А если Вы ищете сведения об Арцахе и Армении, но пока ещё не нашли их, напишите нам по тому же адресу, и мы попробуем помочь Вам.

Отметим, что также можете БЕСПЛАТНО скачать из сайта Электронной библиотеки Арцаха электронные варианты научных статей, опубликованных в журнале «Научный Арцах».

ԳԻՏԱԿԱՆ
ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 1(4), 2020

ԱՐՑԱԽԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՆՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻՆԿՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

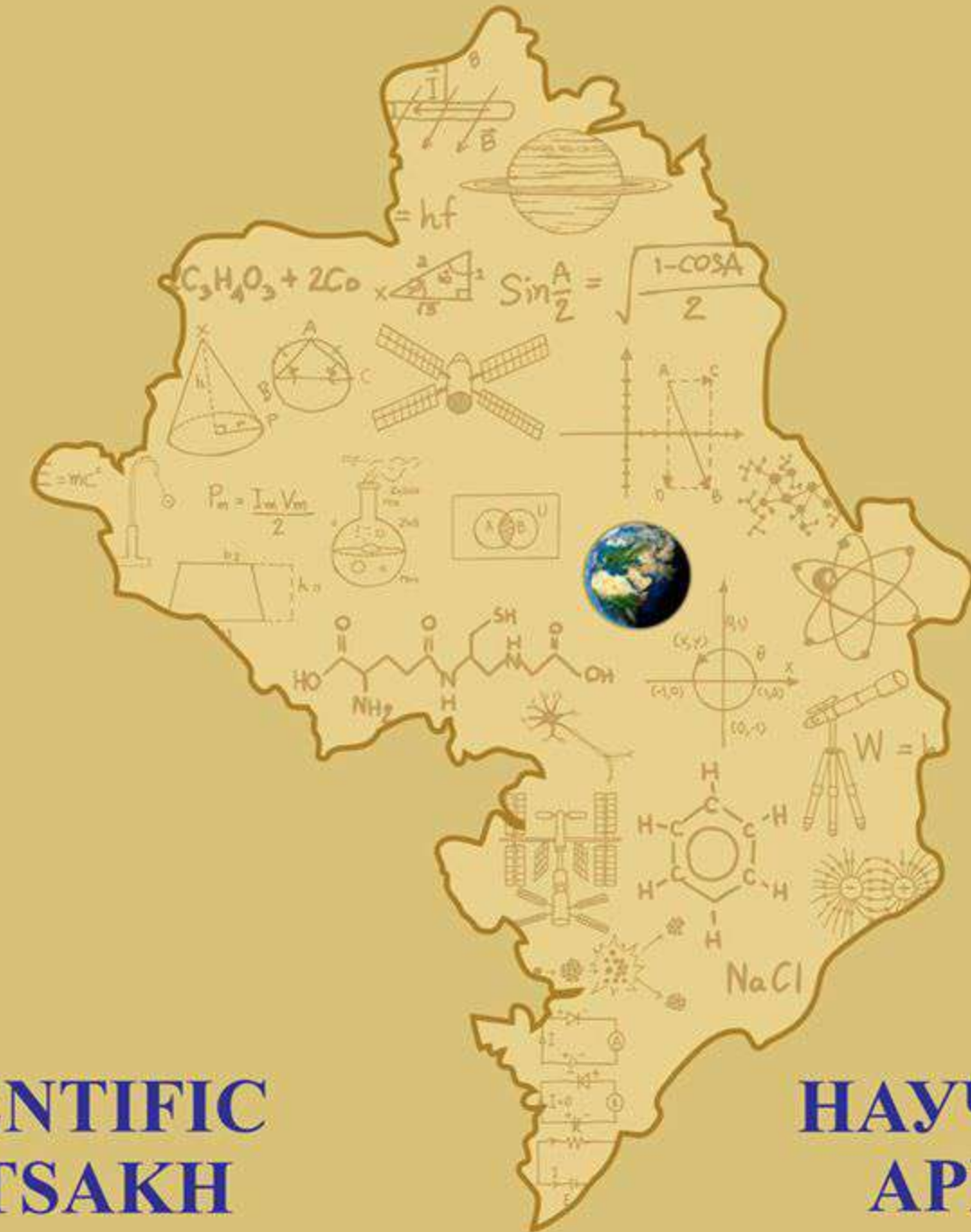
ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ԱՐՑԱԽ»
ԳԻՏԱՆՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԻՆՏԻՏՈՒՏ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 1(4), 2020

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ
SCIENTIFIC ARTSAKH
НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 1(4), 2020

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

«ԱՐՑԱԽ» հրատ. – Publ. «ARTSAKH» – Изд. «АРЦАХ»
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2020

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Համարը հրատարակության է երաշխավորել «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհուրդը

Լվիրվում է Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման հիմնադրման 5-ամյակին

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Լախագահ՝ Արամ ՍԻՍՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ԶԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեմիմա ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ

Անդամներ՝

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Վահրամ ԲԱԼԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Խաչիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Վլադիսլավ ԳՐՈՒԶԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
Գևորգ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արման ԵՂՎԱԶԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Մարեկ ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
Վալենտինա ԼԱՊԱԵՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
Ստտո ԼՈՒԻՏԵՐՅԱՆՆՍ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Համբուրգ, Գերմանիա)
Ռուզաննա ՀԱԿՈՒՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Նազիկ ԶԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Մուշեղ ՀՈՎԱԵՓՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Գագիկ ՂԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Աշոտ ՄԱՐԿՈՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
Գարիկ ԶԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Տիգրան ԶՈՂԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 1(4), 2020, Երևան, «ԱՐՑԱԽ» հրատ., 2020, 244 էջ:

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2020թ. 1-ին (4-րդ) համարում տեղ են գտել հասարակական գիտությունների արդի հիմնախնդիրների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, Արցախի Հանրապետությունը, Գերմանիան, Լեհաստանը և Ուկրաինան ներկայացնող մոտ երեք տասնյակ անվանի ու երիտասարդ գիտնականների աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում զետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2019թ. սեպտեմբերի 12-15-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Հայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» միջազգային երիտասարդական 4-րդ գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

***Dedicated to the 5th Anniversary
of Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh***

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor

Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor

David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor

Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor

Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor

Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Associate Professor

Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor

Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)

Julieta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor

Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Mushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor

Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)

Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)

Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor

Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor

Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor

Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)

Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Associate Professor

Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Scientific Artsakh, № 1(4), 2020, Yerevan, Publ. «ARTSAKH», 2020, 244 pages.

The first (4) issue of «Scientific Artsakh» journal 2020 comprises the scientific works of approximately 30 prominent and young scientists from Armenia, Artsakh, Germany, Poland and Ukraine on the topical issues of social sciences.

The publication also contains the best scientific articles of the 4th international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 12-15, 2019 in Stepanakert.

***Посвящается 5-летию основания
Объединения молодых учёных и специалистов Арцаха***

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ,
член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор

Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор

Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент

Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор

Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент

Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор

Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)

Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, доцент

Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)

Джувьетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор

Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор

Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, доцент

Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)

Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор

Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор

Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор

Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)

Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)

Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор

Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор

Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент

Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор

Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор

Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 1(4), 2020, Ереван, Изд. «АРЦАХ», 2020, 244 страниц.

В первом (4) номере 2020 г. журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы около 30 выдающихся и молодых ученых из Армении, Арцаха, Германии, Польши и Украины, исследующие актуальные вопросы общественных наук.

В издании размещены также лучшие научные статьи 4-ой международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее амянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 12-15 сентября 2019 года в Степанакерте.

ԲՈՎԱՆՂԱԿՈՒԹՅՈՒՆ **CONTENTS** **СОДЕРЖАНИЕ**

Խմբագրականի փոխարեն. **ԱԵԳՄՍ-Ի ՀՆԳԱՍՅԱ ԵՐԹԸ**.....9

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
POLITICAL SCIENCE, INTERNATIONAL RELATIONS
ПОЛИТОЛОГИЯ, МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Արկադիուշ Ժուկովսկի. Ժամանակակից սահմանային տարածքները և միջսահմանային համագործակցության ու պարադիվանագիտության գաղափարը. մտորումներ հետխորհրդային պետությունների համար..... 13

Arkadiusz Zukowski. The Contemporary Borderlands and the Idea of Cross-Border Cooperation and Paradiplomacy: Some Reflections for the Post-Soviet States

Аркадиуш Жуковски. Современные пограничные земли и идея приграничного сотрудничества и парадипломатии: некоторые размышления для постсоветских государств

Իրինա Կալնժիկ, Մարինա Դուբինինա, Սվետլանա Սիրցևա. Ուկրաինայի պետականության կայացումն ու ամրապնդումը. տեսական ու գործնական հայեցակետեր.....21

Irina Xenzhik, Marina Dubinina, Svetlana Syrtseva. Formation and Strengthening of Ukrainian Statehood: Theoretical and Practical Aspects

Ирина Ксёжижик, Марина Дубинина, Светлана Сырцева. Становление и укрепление государственности Украины: теоретические и практические аспекты

Անժելա Էլիբեգովա. Հայերի ջարդերը Բաքվում 1990 թվականին որպես Ադրբեջանում հակահայկական քարոզչության գործոն.....30

Anzhela Elibegova. Pogroms of Armenians in Baku in 1990 as a Factor of Anti-Armenian Propaganda in Azerbaijan

Анжела Элибегова. Погромы Армян в Баку в 1990 году как фактор антиармянской пропаганды в Азербайджане

Նարեկ Գրիգորյան. Կոնսոցիատիվ ժողովրդավարության տեսագործական հիմքերը.....37

Narek Grigoryan. Theoretical and Practical Basis of Consociational Democracy

Нарек Григорян. Теоретические и практические основы консоциативной демократии

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, JURISPRUDENCE, ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Օտտո Լուխտերհանդտ. Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության սահմանադրությունների համեմատություն.....43

Otto Luchterhandt. A Comparison of the Constitutions of the Republic of Armenia and the Republic of Artsakh

Отто Люхтерхандт. Сравнение Конституций Республики Армения и Республики Арцах

Տիգրան Դազարյան. Քրեական վարույթ լախաձեռնելու առիթների և հիմքերի փոխհարաբերակցությունը.....51

Tigran Ghazaryan. Relationship between the Reasons and Grounds for Initiating Criminal Proceedings

Тигран Казарян. Соотношение оснований и поводов инициации уголовного дела

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, HISTORY, ИСТОРИЯ

Անի Խաչատրյան. Հայրենիք-Սփյուռք մշակութային փոխանցություններն արվեստի բնագավառում 1980-ական թվականներին.....61

Ani Khachatryan. Diaspora-Homeland Cultural Relations in the Field of Art in the 1980s

Ани Хачатрян. Культурное взаимодействие родины и диаспоры в 1980-х гг. в области искусства

Գայանե Հովհաննիսյան. Ելիզավետպոլի նահանգը Անդրկովկասի վարչատարածքային բաժանումներում (1917 թ. փետրվար - 1918 թ. հունվար).....74

Gayane Hovhannisyan. Elizavetpol Governorate in the Transcaucasian Administrative Division (February 1917-January 1918)

Гаяне Оганнисян. Елизаветпольская губерния в Закавказском административном делении (февраль 1917 г. - январь 1918 г.)

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ECONOMICS, ЭКОНОМИКА

Արման Ասրյան. Բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման ու արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորման մեխանիզմները ՀՀ-ում.....83

Arman Asryan. Mechanisms of Financing the Renovation and Modernization Works of Multi-Apartment Buildings in the RA

Арман Асрян. Финансирование ремонта и модернизации многоквартирных домов в РА

Ժաննա Բազիյան. Գիտելիքների տրանսֆերի ֆենոմենը տեխնոպարկում գիտության, կրթության և բիզնեսի ինտեգրացիայի զարգացման համատեքստում.....94

Zhanna Baziyan. The Phenomenon of Knowledge Transfer within the Context of Development of Science, Education and Business Integration in the Technopark

Жанна Базиян. Феномен трансфера знаний в контексте развития интеграции науки, образования и бизнеса в технопарке

Հովիկ Գրիգորյան. ՀՀ ազգային նորարարական համակարգի կատարելագործման հնարավորությունները որպես երկարաժամկետ տնտեսական աճի ապահովման աղբյուր.....104

Hovik Grigoryan. Opportunities for Improving the RA National Innovation System as a Source of Long-Term Economic Growth

Овик Григорян. Возможности совершенствования инновационной системы РА как источник обеспечения долгосрочного экономического роста

Հրանտ Հայրապետյան. Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի աճեցման ռիսկայնության նվազեցման ֆինանսական խնդիրները ՀՀ-ում.....112

Hrant Hayrapetyan. Financial Problems of Reducing Risk of Agricultural Plants in Armenia

Грант Айрапетян. Финансовые проблемы снижения риска выращивания сельскохозяйственных растений в Армении

Աշոտ Մարկոսյան, Էլյանորա Մաթևոսյան. Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության (ՀՆԱ-ի) կառուցվածքային փոփոխությունները և դրանց միտումները.....125

Ashot Markosyan, Elyanora Matevosyan. Structural Changes in the Economy (GDP) of the Republic of Armenia and Trends of Changes

Ашот Маркосян, Элянора Матевосян. Структурные изменения в экономике (ВВП) Республики Армения и их тенденции

Չարինե Մնացականյան, Մարգո Ղազարյան. ՀՀ-ում գյուղատնտեսական կոոպերատիվների զարգացման անհրաժեշտությունը..... 138
Karine Mnatsakanyan, Margo Ghazaryan. The Need to Develop Agricultural Cooperatives in the RA
Карине Мнацаканян, Марго Казарян. Необходимость развития сельскохозяйственных кооперативов в РА

Աշոտ Ոսկանյան, Սարգիս Հովհաննիսյան. Գյուղատնտեսական արտադրանքների մեծածախ իրացման հնարավորություններն ու հեռանկարները ՀՀ-ում..... 145
Ashot Voskanyan, Sargis Hovhannisyanyan. Opportunities and Prospects of Wholesale Trade of Agricultural Products in Armenia
Ашот Восканян, Саргис Оганнисян. Возможности и перспективы оптовой торговли сельскохозяйственной продукцией в Армении

Արմինե Սչանյան. Կենսաթոշակային բարեփոխումների անհրաժեշտությունը, կարևորությունը և շարժընթացը ՀՀ-ում..... 154
Armine Schanyan. The Necessity, Importance and Dynamics of Pension Reforms in the RA
Армине Счанян. Необходимость, важность и динамика пенсионных реформ в РА

ՍԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ, ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ **PEDAGOGY, PSYCHOLOGY** **ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ**

Մերի Ավետիսյան. Ընտանեկան դաստիարակության ժամանակակից մեթոդների կիրառությունը երեխայի անձի սոցիալականացման գործընթացի նկատմամբ տարբեր մոտեցումներ ունեցող ընտանիքներում..... 162
Meri Avetisyan. The Use of Modern Methods of Upbringing in Families with Different Approaches to the Process of Socialization of a Child's Personality
Мери Аветисян. Применение современных методов воспитания в семьях с различными подходами к процессу социализации личности ребенка

Լուսինե Հայրապետյան. Ուսուցման արդյունավետության բարձրացման գործում արտ-տեխնոլոգիաների և մեթոդների կիրառման առանձնահատկությունները..... 170
Lusine Hayrapetyan. Features of Application of Art Technologies and Methods Implemented in Increasing the Efficiency of Teaching
Лусине Айрапетян. Особенности применения арт-технологий и методов при повышении эффективности обучения

Հմայակ Մանուկյան. Հաշտարարության (մեդիացիայի) սոցիալ-հոգեբանական գործառույթների վերաբերյալ տեղեկացվածության հետազոտություն..... 178
Hmayak Manukyan. A Study of the Awareness of the Social Psychological Functions of Mediation
Амаяк Манукян. Исследование осведомленности о социально-психологических функциях медиации

ԼԵԶԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԼՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ **LINGUISTICS, LITERATURE STUDY, JOURNALISM** **ЛИНГВИСТИКА, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ЖУРНАЛИСТИКА**

Հասմիկ Բաղդասարյան, Տաթևիկ Եղիազարյան. Թարգմանաբանության մեջ իրակությունների սահմանման և դասակարգման ինդրի շուրջ..... 185

Hasmik Baghdasaryan, Tatevik Eghiazaryan. On the Problem of Definition and Classification of Realias in Translation Studies

Асмик Багдасарян, Татевик Егиазарян. К проблеме определения и классификации реалий в переводоведении

Թամարա Դանիելյան. Մեդիայում տպագրված տեքստը որպես լեզվաբանական փորձաքննության առարկա («Վաշինգտոն Փոստ» թերթի հիման վրա)..... 196

Tamara Danielyan. Media Printed Text as an Object for Linguistic Expertise (Based on the Material of the «Washington Post»)

Тамара Даниелян. Медийный печатный текст как объект проведения лингвистической экспертизы (на материале статьи газеты «Вашингтон Пост»)

Մուշեղ Հովսեփյան. Հայկական ռադիոընկերությունների փոխգործակցությունը Հայաստան-Արցախ-Սփյուռք համատեքստում.....204

Mushegh Hovsepyan. Interaction of Armenian Radio Stations in the Context of Armenia-Artsakh-Diaspora

Мушер Овсепян. Взаимодействие армянских радиостанций в контексте Армения – Арцах – Диаспора

Ռուզաննա Սարգսյան. Գրական ստեղծագործության վերլուծման մեթոդաբանության և որոշ գրականագիտական կատեգորիաների ուսումնասիրության առանձնահատկությունների մասին ըստ Ի.Բունինի «Մթին ծառուղիները» պատմվածաշարի.....211

Ruzanna Sargsyan. On the Method of Analysis of a Literary Work and Features of Studying of Some Literary Categories on the Material of I. Bunin's «Dark Avenues» Series

Рузанна Саркисян. О Методике анализа литературного произведения и особенностях изучения некоторых литературоведческих категорий на материале цикла И. Бунина «Темные Аллеи»

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԴ ԳԻՏԱԿԱՆԻ ԱՍԲԻՈՆ **TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST** **ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО**

Չարուհի Չաբարյան. Արցախյան հիմնահարցը տարածաշրջանային անվտանգության և կայունության ապահովման համատեքստում.....223

Zaruhi Zakaryan. The Artsakh Issue in the Context of Regional Security and Stability Ensurance

Заруи Закарян. Арцахский вопрос в контексте обеспечения региональной безопасности и стабильности

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՔԵՇԵՆԶԻԻ, REVIEWS

Չուլիետա Գյուլամիրյան, Մայրենիի ուսուցման մեթոդիկա, Ե., Չանգակ, 2018թ., 344 էջ:.....232

ԳԻՏԱԿԱՆ ԿՅԱԼՔՆ ԱՐՑԱԽՈՒՄ

В Степанакерте состоялось первое заседание Совета попечителей фонда «Научно-исследовательский институт «Арцах».....236

«Գիտական Արցախ» պարբերականի հոդվածների ձևավորման պահանջները.....239

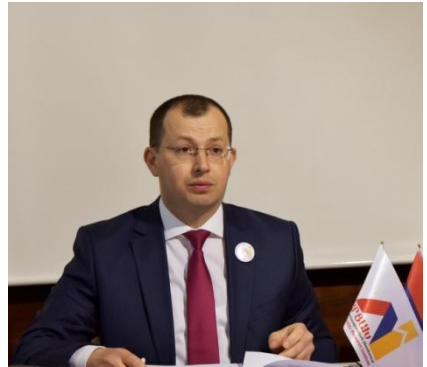
The requirements for «Scientific Artsakh» journal.....240

Требования к оформлению статей журнала «Научный Арцах».....242

Խմբագրականի փոխարեն

ԱԵԳՄՄ-Ի ՀՆԳԱՄՅԱ ԵՐԹԸ

«Գիտական Արցախ»-ի սույն համարը նվիրված է **Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման** հնգամյակին, որ արդյունավորվեց գիտակրթական բազմաթիվ ծրագրերի ու նախագծերի իրականացմամբ: Կազմակերպության բարեշահ նախաձեռնություններից մեկն էլ 2018 թվականից «Գիտական Արցախ» պարբերականի հրատարակումն էր, որ, ի թիվս այլ առաջնահերթությունների, կոչված է միջազգային հանրությանը ներկայացնելու Հայաստանի ու Արցախի հիմնախնդիրների վերաբերյալ բացառապես օբյեկտիվ տեղեկատվություն և գիտության միջոցով Արցախը հանրահռչակելու արտերկրում: Այդ համազգային տեսլականով, հավաքական պատասխանատվությամբ, գիտական ուժերի համախմբումով հարկ է շարունակել պարբերականի հրատարակումը, պարբերական, որը պետք է դառնա ԱԵԳՄՄ-ի որդեգրած գիտության դիվանագիտության միջոցով Արցախի միջազգային ճանաչմանը նպաստող ռազմավարական ու մարտավարական յուրօրինակ ուղեցույցը:

Հնգամյակը պատեհ առիթ է՝ մի շարք ընդգծումներ ու վկայագրումներ կատարելու Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման գործունեության մասին:

Առաջնորդվելով **«Գիտելիքն ուժ է»** կարգախոսով՝ ԱԵԳՄՄ-ն հիմնադրման օրվանից **(2015 թվականի հունվարի 13)** մինչև օրս իրականացրել է գիտական արդյունքի բազմակողմանիությամբ հատկանշվող մոտ չորս տասնյակ հանրօգուտ ծրագրեր՝ միջազգային գիտաժողովներ, գիտական ընթերցումներ, դասընթացներ, ճանաչողական հանդիպումներ, օլիմպիադաներ, մրցույթներ, կլոր սեղաններ, գրքերի շնորհանդեսներ, տպագրություններ և այլն՝ նպատակ ունենալով միավորելու Արցախի երիտասարդ գիտնականներին ու մասնագետներին, նպաստելու նրանց գիտական ու ստեղծագործական զարգացմանը, մասնագիտական աճին, միջազգային ինտեգրմանը, ինչպես նաև Հայաստանի, Արցախի ու Սփյուռքի հասարակական, գիտակրթական կյանքին ակտիվ մասնակցությանը: Այս հանձնառությունը յուրահատուկ ընթացք տվեց կազմակերպության գործունեությանը՝ մղելով երիտասարդ կարող ուժերին մտավոր ինքնազարգացման ու ինքնակազմավորման՝ առաջադիր մի նպատակով՝ ձեռք բերած գիտելիքը, փորձը վերածել առաքելության ու ծառայության՝ համահունչ ազգային արդի հիմնախնդիրներին ու մարտահրավերներին: Արցախը նախ և առաջ պահանջատիրական ոգով շաղախված, բազմաթիվ ու բազմազան կարելիություններով օժտված երիտասարդությունն է: Գիտությունը զարգացնել ու երիտասարդացնել՝ նշանակում է հզորացնել հայրենիքը, հետևաբար ԱԵԳՄՄ-ն երբեք չդարձավ ինքնակենտրոն ու ինքնանպատակ կառույց, այլ հատուկ առաքելություն, ասելիք ու անելիք ունեցող կազմակերպություն՝ կոչված գործնապես նպաստելու Արցախում գիտության զարգացմանը, գիտության դիվանագիտությամբ՝ Արցախի միջազգային ճանաչմանը:

Համագործակցության դիմամիկ մեխանիզմներ ստեղծելով ինչպես հայաստանյան, այնպես էլ միջազգային գիտակրթական կազմակերպությունների հետ՝ ԱԵԳՄՄ-ն հետամուտ եղավ մի քանի առաջնային ծրագրերի իրագործմանը, որոնք այսօր ունեն միջազգային ճանաչում և կրում են շարունակական բնույթ:

2016 թվականից սկսած՝ ԱԵԳՄՄ-ն ամեն տարի Ստեփանակերտում կազմակերպում է միջազգային երիտասարդական գիտաժողով՝ **«Հայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան»** խորագրով, որ նպատակ ունի քննարկելու հայոց պետականակերտում գործընթացի՝ մասնավորապես վերջին հարյուրամյակի հիմնախնդիրները, ձեռքբերումներն ու զարգացման հեռանկարները, բացահայտելու երիտասարդ հետազոտողների գիտական ներուժը՝ ի նպաստ մեր ազգային հավաքական ու հարաճուն շահի: Միջազգային ասպարեզում ակադեմիական բարձր վարկանիշ ունեցող գիտաժողովը՝ հայ և օտարերկրացի գիտնականների, երիտասարդ հետազոտողների մասնակցությամբ, լիովին համապատասխանում է Միավորման առաքելությանը: Չորս տարի անընդմեջ գիտաժողովներին մասնակցել են աշխարհի 10 երկրների՝ ԱՄՆ-ի, Բելառուսի, Գերմանիայի, Լեհաստանի, Հարավային Օսեթիայի, Ռուսաստանի, Ուկրաինայի, Ֆրանսիայի, Հայաստանի և Արցախի 360-ից ավելի անվանի գիտնականներ ու երիտասարդ մասնագետներ: 5-րդ՝ հոբելյանական գիտաժողովը կկազմակերպվի 2020թ.-ի սեպտեմբերին Ստեփանակերտում և կունենա մասնակիցների՝ աշխարհագրականորեն ավելի լայն ընդգրկում: Անուրանալի է գիտաժողովի նշանակությունն Արցախում գիտության զարգացման նոր շեշտադրումների կյանքի կոչման և միջազգայնացման գործում:

2018 թվականին ԱԵԳՄՄ-ն կյանքի կոչեց մի կարևոր նախագիծ՝ գործարկվեց www.artsakhib.am հասցեով **«Արցախի էլեկտրոնային գրադարան»** կայքը՝ նպատակ ունենալով մեկտեղել Արցախի վերաբերյալ գիտական ու գեղարվեստական գրականությունը՝ այն նախ և առաջ օտարերկրացիների համար դարձնելու Արցախի մասին օբյեկտիվ տեղեկատվության աղբյուր, խթանելու հայկական երկու հանրապետությունների վերաբերյալ օրախնդիր հետազոտությունների իրականացումը, ինչպես նաև որոշակիորեն հակազդելու տարբեր մեդիահարթակներում Ղարաբաղյան հակամարտության, հայոց պետականության և այլ իրողությունների վերաբերյալ Ադրբեջանի և Թուրքիայի կողմից խեղաթյուրվող նյութերին: ԱԵԳ-ը տեղեկատվական պաշարների համակարգված համալրման ու հանրայնացման միջոցով մասնակցում է ուսումնակրթական ու գիտահետազոտական գործընթացներին, ապահովում է շահակիցների տարբեր խմբերի գրադարանային-տեղեկատվական սպասարկումը:

2020 թվականի ապրիլի 1-ի դրությամբ կայքում առկա է 3.200-ից ավելի հեղինակների ավելի քան **7.000 նյութ**: Ընդ որում, կայքի առավելություններից մեկը նյութերի անվճար ներբեռնման հնարավորությունն է: Կայքի համալրման կարևորագույն սկզբունքն անընդհատությունն է, ինչպես նաև հավաքածուի համալրման աղբյուրների բազմազանեցումը: Արցախի էլեկտրոնային գրադարանը Հայաստանի ու Արցախի գիտական մտքի զարգացման տեղեկատվական ռեսուրսների հիմքերից է, որի պահպանման, զարգացման ու հանրայնացման խնդիրն ունի ռազմավարական ու տեսամեթոդական զլորբալ նշանակություն:

ԱԵԳՄՄ-ի գործունեության ուշագրավ արդյունքներից մեկը «Արցախի գիտության դեսպան» և «Արցախի գիտության մեկենաս» կոչումների և համանուն մեդալների հիմնումն է: Օտարերկրացի գիտնականների ներուժը համախմբելու և այն ի շահ

Արցախի միջազգային ճանաչման օգտագործելու հեռատես քաղաքականությամբ ԱԵԳՄՄ-ն դեռևս 2016 թվականից քայլեր է ձեռնարկել Արցախի գիտության դեսպանի ինստիտուտի ձևավորման ուղղությամբ, ինչն իրականություն դարձավ 2019 թվականին: **«Արցախի գիտության դեսպան»** կոչում և մեդալ ԱԵԳՄՄ-ն շնորհում է այն անձանց, որոնք նշանակալի ավանդ ունեն գիտական հետազոտությունների, գյուտերի, գիտության դիվանագիտության զարգացման ու տարածման միջոցով Արցախն աշխարհին ճանաչելի դարձնելու գործում, ինչպես նաև այլ ակնառու ծառայությունների համար՝ ի նպաստ դարաբաղյան հակամարտության խաղաղ ու արդարացի կարգավորման և Արցախի Հանրապետության միջազգային ճանաչման: 2019թ.-ի սեպտեմբերի 14-ին միջազգային գիտաժողովի շրջանակներում «Արցախի գիտության դեսպան» կոչումով ու ոսկեգոծ մեդալով պարգևատրվեցին գերմանացի հայտնի պրոֆեսոր **Օտտո Լուխտերհանտը** և լեհ պրոֆեսոր **Մարեկ Ժեյմոն**՝ դառնալով այդ կարևոր առաքելության առաջամարտիկները: **«Արցախի գիտության մեկենաս»** կոչում և մեդալ ԱԵԳՄՄ-ն շնորհում է Կազմակերպության նախագծերի իրականացմանն աջակցելու միջոցով Արցախում գիտության զարգացմանն ու գիտատեխնիկական առաջընթացին նպաստող կարևոր ձեռնարկումները մեկենասելու և գիտության բնագավառում ակնառու բարեգործությունների համար:

Կազմակերպության առանցքային նախագծերից մեկը, ինչպես նշեցինք, 2018թ.-ին **«Գիտական Արցախ»** պարբերականի հիմնադրումն էր, որն ընդգրկված է ՀՀ ԲՈԿ-ի կողմից հաստատված «Ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական հրատարակությունների» ցանկում: Պարբերականի հիմնադիրը Երևանի պետական համալսարանն է, որի հետ ԱԵԳՄՄ-ն ունի բազմապրոֆիլ համագործակցություն: Խմբագրական խորհրդի նախագահը պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Արամ Սիմոնյանն է, իսկ խմբագրակազմում ընդգրկված են Հայաստանը, Արցախը, Գերմանիան, Լեհաստանը և Ռուսաստանը ներկայացնող 20-ից ավելի գիտությունների դոկտորներ, որոնցից երկուսը՝ ակադեմիկոս: Պարբերականի 4 համարներում ընդհանուր առմամբ տպագրվել են 200 հեղինակների 180 հոդվածներ, որոնք ներկայացնում են աշխարհի 11 երկրները՝ Հայաստանը, Արցախը, ԱՄՆ-ը, Բելառուսը, Գերմանիան, Իրանը, Հարավային Օսեթիան, Լեհաստանը, Շվեյցարիան, Ռուսաստանը և Ուկրաինան: Արտասահմանյան գիտնականների ներգրավումը գիտական հանդեսի աշխատանքներին համապատասխանում է ԱԵԳՄՄ-ի առաքելությանը, ուստի մեր աշխատանքի գլխավոր արդյունքը պետք է լինի այն, որ օտարերկրացիներն «Արցախ» ասելով հասկանան ոչ թե հակամարտություն, դեռևս չլուծված հիմնախնդիր, այլ պետությանը ներհատուկ բոլոր հատկանիշներով օժտված և միջազգայնորեն դեռևս դե յուրե չճանաչված երկիր, որտեղ մարդիկ ապրում են, արարում, նաև՝ զբաղվում գիտությամբ: Նման աշխատաեղանակով միջազգային հանրությանը ներկայանալը շահեկանորեն կփոխի պատկերացումներն Արցախի ինքնուրույն գոյության, ինքնեղության, հնավանդ կենսավարության վերաբերյալ:

Նոր սերնդի կարևորության, հանրօգուտ դերակատարության գիտակցման և երկրի գիտակրթական կյանքում նրա գործուն մասնակցության համար ԱԵԳՄՄ-ի հնգամյա ջանքերն արդեն իսկ արդյունավորվել են և կշարունակվեն վերանորոգ թափով ու կազմակերպվածությամբ:

Տարիների ընթացքում կուտակելով գիտակազմակերպական գործունեության հարուստ փորձ, ունենալով փայլուն կադրային ներուժ ու հաստատուն նախադրյալներ՝ ԱԵԳՄՄ-ն դեռևս 2018 թվականին ձեռնամուխ եղավ Արցախում գիտահետազոտական ինստիտուտ ստեղծելու գաղափարի իրագործմանը, որն իրականություն դարձավ 2020 թվականի փետրվարի 20-ին՝ «Արցախ» գիտահետազոտական ինստիտուտի հիմնադրմամբ:

«Արցախ» գիտահետազոտական ինստիտուտ հիմնադրամը գործելու է իր կանոնադրությանը համաձայն՝ միանձնյա և կոլեգիալ կառավարման սկզբունքների զուգակցմամբ, ու նախ և առաջ լինելու է որպես առաջին ուղղչային կենտրոն Արցախում գիտության ու պրակտիկայի ամուր կապի մեխանիզմով, որի գործառույթը ոչ միայն ավանդական՝ հիմնարար ու կիրառական հետազոտությունների անցկացումն է, այլև կապի հաստատումը մի կողմից՝ գիտելիքի և պետության, գիտության ու տեխնիկայի, մյուս կողմից՝ հանրայնորեն կարևորություն ներկայացնող այլ ոլորտների միջև: Այդ առաջնահերթության համաձայն՝ ինստիտուտը, տեղայնացնելով աշխարհի առաջատար ուղղչային կենտրոնների փորձը, կիրականացնի կոնկրետ ռազմավարական խնդիրներ՝ հետևյալ առաքելությամբ. *«Չարգացնել գիտությունն Արցախում, արդյունքները ներդնել երկրի կենսագործունեության համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող բնագավառներում՝ ամրապնդելով հայոց պետականությունը, և գիտության դիվանագիտության միջոցով նպաստել Արցախի Հանրապետության ճանաչելիության բարձացմանն ու միջապային ճանաչմանը»:*

Ինստիտուտն իր նպատակներին ու առաքելությանը համահունչ կշարունակի ապահովել ԱԵԳՄՄ-ի գլխավոր ծրագրերի շարունակականությունը, այդքանով հանդերձ՝ կիրագործի բազմաթիվ նոր ծրագրեր՝ ռազմավարական կոնկրետ ուղղություններով: Հիմնադրամը կունենա **արցախագիտական, տարածաշրջանային ու միջգիտակարգային** հետազոտությունների բաժանմունքներ, **«Արցախ» հրատարակչություն** (որն արդեն իսկ գործում է), ինչպես նաև **գիտական գրադարան**, որ կունենա համակարգված հավաքածու և ԱԵԳ-ին զուգահեռ կնպաստի սահմանված առաջնահերթություններով հետազոտությունների իրականացմանը:

Արդի մարտահրավերների որդեգրումն ուղի կհարթի Արցախին հուզող հին ու նոր խնդիրների գիտագործնական յուրացման ու հաղթահարման համար: Այս հանձնառություններով **Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորումը** կշարունակի իր երթը:

ԱՎԵՏԻԶ ԶԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*ԱԵԳՄՄ-ի հիմնադիր նախագահ,
«Արցախ» գիտահետազոտական ինստիտուտ հիմնադրամի տնօրեն,
«Գիտական Արցախ» պարբերականի գլխավոր խմբագիր,
Արցախի էլեկտրոնային գրադարանի նախաձեռնող և համակարգող,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ*

**ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ,
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
POLITICAL SCIENCE, INTERNATIONAL RELATIONS
ПОЛИТОЛОГИЯ, МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ**

**THE CONTEMPORARY BORDERLANDS AND THE IDEA OF CROSS-
BORDER COOPERATION AND PARADIPLOMACY:
SOME REFLECTIONS FOR THE POST-SOVIET STATES***

ARKADIUSZ ZUKOWSKI

Director of the Institute of Political Science,

University of Warmia and Mazury,

Doctor in Political Sciences, Professor,

Olsztyn, Poland

arkadiusz.zukowski@uwm.edu.pl

At the beginning the importance of borders and borderlands in contemporary world is underlined, especially consequences for the newly independent post-Soviet states which have taken the borders established by the Soviet Union. A new role of borders and borderlands is taken into consideration according to the New Regionalism theoretical approach with some reference to the post-Soviet states. The cross-border cooperation is defined and presented in the context of the solving different problems on the borderlands.

The cross-border cooperation is analysed through paradiplomacy and its importance in contemporary International Relations. In the end necessity of implementation of the idea of cross-border cooperation and paradiplomacy is exposed with the reflections and recommendations to the post-Soviet states.

Keywords: *borderlands, cross-border cooperation, paradiplomacy, new regionalism, post-Soviet states.*

The problem of borders and borderlands are very crucial in the contemporary world. This problem is also very important for the newly independent states created after the fall of the Soviet Union. In Soviet times it was not a problem, and if it appeared, it was not treated as very important in the intra-state and even less international dimension, e.g. the incorporation of Crimea from the Russian Soviet Socialist Republic into the Ukrainian Soviet Socialist Republic (SSR) in 1954 by the decision of the First Secretary of the CPSU Nikita Khrushchev.

The borders of the former Soviet republics did not entirely correspond to ethnic and religion divisions. In some cases the new/old borders and borderlands became more conflict areas. The Nagorno-Karabakh was and still is a good example of this currently.

In 1918, after the October Revolution, Nagorno-Karabakh, inhabited by Armenians became part of the South Caucasus Federal Democratic Republic (Закавказская демократическая Федеративная Республика), which soon broke up into independent states: Georgia, Armenia and

---

* Հոդվածը ներկայացվել է 05.03.2020թ., գրախոսվել՝ 20.03.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

Azerbaijan. The Caucasian tatars, supported by Turkey entered Nagorno-Karabakh in order to drive the Armenians out of the largest possible area of historical Armenia. Despite Turkey's defeat in the First World War, the Allies, ignoring the Armenians' protests, granted Nagorno-Karabakh to Azerbaijan, hoping to gain access to oil fields in Baku in the future.

In 1920, the Southern Caucasus was occupied by the Bolsheviks, who annexed Nagorno-Karabakh to Azerbaijan, hoping to facilitate the export of Communism to Turkey and recognising the Armenians, who dreamed of independence, as natural enemies of the unity of the Soviet state. In 1923, the Armenian Autonomous District (Nagorno-Karabakh Autonomous District) was established on most of the territory, forming part of the Azerbaijani Soviet Socialist Republic, while the rest of the area was incorporated directly into the Azerbaijani SSR. In the end of the Soviet Union political situation in this Autonomous District became more and more tense (ethnic riots took place, in which 220 people were killed and more than 1.000 wounded between December 1987 and the end of 1988).

The newly independent post-Soviet states have taken the borders established by the Soviet Union authorities, especially by its leader and dictator Joseph Stalin what meant their petrification. The consequences of such border's decisions had not only demographic, social, economic, cultural, but also important political and military outcomes. In some cases so-called "old/new" borders appeared to be a source of military conflicts, e.g. Nagorno-Karabakh War in 1992-1994.

New Regionalism

At the turn of the 20th and 21st century new research approaches have been dealing with innovative notions for regional integration and the new role of borders and borderlands. This trend is called "new regionalism", which is a characteristic feature of the globalization era and is treated not only as a result of global processes, but much more as a challenge or search for the response for a new reality in the International Relations. Furthermore, in contradiction to earlier approaches, it examines the processes of regionalization not only from the formal (official), but also from the informal perspective. According to Bjoern Hettne "new regionalism" is developing in the new reality of the multi polar world, which gives it more room for action (maneuver), it is much more spontaneous and results from the need for cooperation in the face of global challenges; presupposes openness and integration in world economy; with preferential nature of relationships within the region; is much more complex and involves many areas of international cooperation; co-operation involves not only states but various stakeholders such as representatives of civil society and international organizations¹. "New Regionalism", however, focuses mainly on the economic sphere, less on the political and rare social and cultural (including ethnic).

The theoretical basis of this New Regionalism Approach is being formed, and as far as representatives of this trend are concerned the following scholars are most often mentioned: Daniel Bach, Björn Hettne, András Inotai, Timothy M. Shaw, Fredrik Söderbaum and Osvaldo Sunkel².

The theoretical concepts of "new regionalism" were also applied to the post-Soviet states³. In other publications, this approach is being questioned in relation to some of the post-Soviet states⁴. In practice "new regionalism" in the post-Soviet States met with many obstacles but

---

¹ *Globalism and the New Regionalism*, ed. by B. Hettne, A. Inotai, O. Sunkel, New York 1999, pp. 6-9.

² F. Söderbaum, *Introduction: Theories of New Regionalism*, in: *Theories of New Regionalism*, ed. by F. Söderbaum, T. Shaw, Basingstoke 2003, pp. 1-21; B. Hettne, *The New Regionalism Revisited*, in: *Theories of New Regionalism*, ed. by F. Söderbaum, T. Shaw, Basingstoke 2003, pp. 22-42.

³ See for example works of Alexander Libman and Evgeny Vinokurov: A. Libman, E. Vinokurov, *Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration*, Serie: Euro-Asian Studies, London 2012; Libman A., *Regionalisation and regionalism in the post-Soviet space: Current status and implications for institutional development*, Europe-Asia Studies, 2007, Vol. 59:, No. 3, pp. 401-430.

⁴ *New Regionalism or No Regionalism? Emerging Regionalism in the Black Sea Area*, ed. by R. Ivan, Burlington 2012.

positive examples also appeared. For some member states the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)⁵ has been exploited as an opportunity to work in a multilateral setting on practical issues that unite them despite the fact that their quarrels have not been resolved. The examples of Armenia/ Azerbaijan, and Moldova/Russia cases demonstrated the usefulness of the BSEC from the perspective of “new regionalism”⁶. It positively impacted for the regional security⁷.

Border and borderlands

In modern International Relations, alongside globalisation trends, the importance of regions, interregional and cross-border cooperation is growing. Deepening globalisation processes have not weakened regional structures; on the contrary, regional ties are becoming stronger, various regional interests are being articulated more and more clearly, and regional and local authorities are increasingly trying to participate in decision-making processes, including foreign affairs and contacts with foreign partners.

Borderland is understood as the area of contact between two countries, including the regions defined according to the principal territorial division of the state. These borderlands are often characterised by their peripherality in the national dimension (most of them are located far from the main areas of the country’s socio-economic activity) and in the international and geopolitical dimension (such borderlands in the European Union terminology are called “outermost regions”⁸). This problem affects all regions of the world, and particularly non-Western states⁹.

The establishment of contacts between border areas/borderlands determines the emergence of the cross-border phenomenon. According to the European Framework Convention on Transfrontier Cooperation of Territorial Communities and Authorities, any joint action taken jointly to strengthen and further develop the neighbourly relations between the territorial communities and authorities of two or more contracting parties, as well as to conclude the agreements and arrangements necessary for this purpose shall be regarded as cross-border

---

⁵ The Black Sea Economic Cooperation (BSEC) came into existence as a unique and promising model of multilateral political and economic initiative with the signing of the Istanbul Summit Declaration and the Bosphorus Statement by the Heads of State and Government of the countries in the region, on 25 June 1992. With the entry into force of its Charter on 1 May 1999, BSEC acquired international legal identity and was transformed into a full-fledged regional economic organization - the Organization of the Black Sea Economic Cooperation, see: *BSEC at a glance*, <http://www.bsec-organization.org/> [12.10.2019].

⁶ J. Bremmer, A. Bailes, *Sub-regionalism in the Newly Independent States*, International Affairs, 1998, Vol. 74, No.1, pp. 144-145.

⁷ C. Tsardanidis, *The BSEC: From New Regionalism to Inter-regionalism?*, *Agora Without Frontiers*, 2005, Vol. 10, No. 4, p. 374.

⁸ See more on category of borderland: W.T. Modzelewski, A. Żukowski, *Kategoria pogranicza w politologii. Aspekty teoretyczne i praktyczne (The category of borderland in political science. Theoretical and practical approaches)*, *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, 2013, No. 1, pp. 35-43.

⁹ Author’s researches on the borderlands up to now focused on Africa, see: A. Żukowski, *Pogranicza w Afryce Subsaharyjskiej. Regiony współpracy czy konfliktów? (Sub-Saharan African borderlands – regions of cooperation or regions of hostility?)*, in: *Przestrzeń i granice we współczesnej Afryce (Space and borders in contemporary Africa)*, ed. A. Żukowski, Serie: Forum Politologiczne (Political Science Forum), Vol. 10, Olsztyn 2009, pp. 225–242; A. Żukowski, *Sub-Saharan African borderlands: Towards new theoretical and practical approach to the development of Africa*, *Polish Political Science Yearbook*, 2012, Vol. 51, pp. 98-114; A. Żukowski. *Sub-Saharan African borderlands: Regions of cooperation or regions of hostility? Towards new approach to the development of Africa*, in: *Development in East Africa: Politics, security and conflicts management*, ed. by D. K. Gemechu, E. Haulle, A. Żukowski, Iringa – Olsztyn 2018, pp. 163-182.

cooperation¹⁰. The cross-border cooperation shall be limited by the framework of the competences of territorial communities and authorities, as defined by national law.

The cross-border cooperation can be defined as - neighbourhood cooperation of adjacent border regions. It serves, for example, to mitigate the adverse effects of the existence of borders by carrying out joint projects and solving problems, e.g. reducing peripherality (although it is worth remembering that peripherality of location does not always translate into economic peripherality). It is currently an important factor of regional development and security.

The area of cooperation around national borders consisting of administrative regions creates a cross-border area (region), cross-border or simply a border area. This category has a multithreaded and multi-faceted nature, determined, among others, by historical, cultural and political factors.

A cross-border region treated as a certain whole (e.g. in historical terms), however, does not constitute a single socio-economic space, but is the sum of spaces connected to the territories of neighbouring countries.

The degree of contacts between the borderlands depend mainly on the specificity of the state border, including its openness. The evolution of the border's function is now visible: from the spatial barrier to the plane of cooperation, the border is a meeting place especially in the context of globalisation, the essence of which is the shrinking space, shrinking time and disappearing borders¹¹. Each contemporary state is subject to these processes with different intensity, and their perception by its society or political elites may also be different. This is determined by a number of objective and subjective factors, including political ones, and may boil down to an assessment of the cross-border phenomenon by comparing the resulting risks and benefits.

The growing importance of cross-border interactions and their direct impact on border space has led to the emergence of a new type of state policy - border policy, whose main objective is to regulate the functioning of the border and to harmonise the dynamics of cross-border processes within the national territory. The border policy has taken an indirect position between foreign and internal policies in their traditional sense.

The cross-border cooperation may concern the following areas: health, education, communication/transport, tourism, transport infrastructure, industry, trade promotion, agriculture, environmental protection, energy.

Holistic approach to the cross-border cooperation seems to be the most adequate to solve many economic, social, political, ethnic, religious, cultural and others problem facing contemporary post-Soviet states.

The cross-border cooperation should be directly inspired and carried out by local partners at aimed at promoting peace, security and stability, and opportunities for the acceleration of the integration process and sustainable development on the borderlands.

Paradiplomacy

The cross-border cooperation is a specific type of international cooperation, treated as an element of a country's foreign activity, i.e. one of the aspects of its foreign policy (hence its term): “paradiplomacy”, “bottom-up diplomacy”, “social diplomacy”, “citizen/civic diplomacy”, “small foreign policy”¹².

---

¹⁰ Council of Europe: European Outline Convention of Transfrontier Cooperation Between Territorial Committees of Authorities, Madrid, 21.05.1980, European Treaty Series, 106, Strasbourg - Edition 01.1983.

¹¹ Globalization with a Human Face. UNDP Human Development Report, New York 1999, pp. 1, 3, 29-31.

¹² Perforated Sovereignties and International Relations: Trans-Sovereign Contacts of Subnational Governments, ed. by. I.D. Duchacek, D. Latouche, G. Stevenson, New York 1988.

Paradiplomacy can be defined as - the ability of local authorities to act across national borders by establishing formal and informal, permanent and ad hoc contacts and other forms of international engagement¹³. The cooperation of territorial units must not go beyond the framework of the competences assigned to them and the tasks performed, with the condition that the activities undertaken are in conflict with national law, international obligations of the state and its foreign policy. In principle, any issue falling within the competence of local and regional authorities, as defined by national law, may be the subject of paradiplomacy.

Paradiplomacy has the external appearance of traditional diplomacy, and in some respects resembles and imitates it. It is, in a way, “next to”, original, classical diplomacy, complements it and is subordinate to it. While emphasizing the link with diplomacy, the term also emphasizes a certain weakness and secondary nature of the foreign activity of local authorities towards the activities of the state. Paradiplomacy is therefore similar to diplomacy, but it is not diplomacy - this is the exclusive competence of the central bodies of the state and one of the attributes of its sovereignty.

Paradiplomacy is an opportunity for social and economic revival of the border peripheries of the country, an element of regional development policy, serving to implement the objectives set out in development strategies. It contributes to sustainable regional development, mainly in the social and economic dimension. It plays an important role in implementing tasks aimed at improving the living conditions of the community living in the region, leads to the exchange of experience e.g. in the field of regional economy management or improvement of the quality of operation of administrative institutions. Indirectly, paradiplomacy should also serve the implementation of diplomatic functions and the objectives of state foreign policy.

Analysing paradiplomacy from the perspective of the science of international relations, it is an attempt to relate the traditionally understood diplomacy to the presence of regions in contemporary international relations. It can be seen through the prism of the creation of new quality international relations, decentralization of international relations and diplomacy and the growing role of non-state actors in international life. Non-state actors play an important role in the international system, including enriching it with new content, broadening its subjective and objective scope; consequently, the dynamics and complexity of the international environment is increasing. Regions are included in the group of non-state (non-state) participants in international relations, and within it, sub-state participants (so-called sub-state territorial units). Seeing the parallel to the state structure of international relations and the growing role of "non-state" participants, the foreign activity of the regions includes them in the network of participants in international relations.

Paradiplomacy over the past decades has undergone a process of legal and political consolidation and normalization, changing the perception of traditional state activity on the international arena. It is an expression of the regions' adaptation to contemporary challenges, enables them to participate in European and international affairs, and is an important manifestation of their self-government. It serves, inter alia, to support the development of the region, increase its economic competitiveness and promote it. The long-term goal of the paradiplomacy is to bring together and get to know each other's communities living in the cooperating regions.

Paradiplomacy is an example of the diversification of the International Relations and the concept of multi-level governance; regions (local governments and citizens) as active actors.

---

¹³ About paradiplomacy see: Paradiplomacy in action: the foreign relations subnational governments, ed. by F. Aldecoa, M. Keating, London 1999; A. Kuznetsov, Theory and Practice of Paradiplomacy: Subnational governments in international affairs, London–New York 2015; W.T. Modzelewski, Paradiplomacja regionów. Studium województw Polski Wschodniej (Paradiplomacy of regions. Study of Eastern Poland's regions), Olsztyn 2016.

Paradiplomacy means a more holistic approach to the issue of state activity on the international arena. It shows that the modern state is a polyphonic actor, a “multi-actor” whose effective external actions require coordination and cooperation between the government and its structures (including foreign representations) and, to an increasing extent, other, non-state actors, such as business, NGOs, academia or just local governments. Therefore, regions should be seen as important entities of the state's foreign activity, co-shaping its foreign policy and its self-governmental dimension. This is important from the point of view of the implementation of foreign policy objectives, including the most important ones defined by the *raison d'etat*, but also from the point of view of developing the assumptions of this policy.

Paradiplomacy is an important element of activities aimed at strengthening the state, creating its positive image and position on the international arena.

Reflections to the post-Soviet states

In the case of post-Soviet states, in long period term, despite of the lack of real integration links on the borderlands, cross-border cooperation may be considered as a remedy for the bulk of economic, social and political issues. A wide range of common border problems and threats may be solved through the cross-border cooperation.

Borderlands may be rather the source of economic, social and political opportunities for development and stabilization than the division of hostile communities inhabiting them.

The cross-border cooperation is treated not as an aim, but as a tool for achieving the aim. It is based on the involvement of local authorities, NGOs, small private entrepreneurs and ordinary people.

The cross-border cooperation impacts positively international and bilateral relations, regional stabilization and development of the borderland.

The cross-border cooperation could make regions politically more stable and secure and also could stimulate sustainable development on borderlands. The cross-border cooperation could have great contribution, among other things, to: minimization of border conflicts; limit of “unwilling” migrations, mutual understanding between borderland inhabitants; shaping new common borderland identity, empowerment of self-governing (local governments); economic development; labour market; stimulation of education and cultural exchange; mutual initiatives in transport and telecommunication infrastructure and environment protection.

In the case of the post-Soviet states the experiences of Euro-regions, but necessarily must take into account regional and local specifics.

The borderlands as regions of cooperation constitute the realization of the idea of integration from the bottom. This will foster a process of open borders, which in turn will lead to a real acceleration of integration processes. Moreover, on both sides of the border it is possible to start the process of mutual understanding, especially among the young generation.

The cross-border cooperation could be regarded as a *sine qua non* condition of regional development, integration and stability. New approach should be absolutely based on the rank-and-file initiatives and should be implemented under the principle of subsidiarity. New positive perspective should be not only scientific approach but first of all a political concept – the post-Soviet states borderlands should be the regions of cooperation.

The establishment of cross-border cooperation plays an undoubtedly important role in the development of good neighbourly cooperation between countries, and has the practical content of this cooperation at its lowest level, reflecting the degree of genuine openness and rapprochement between countries.

The borderlands as regions of cooperation are the implementation of the idea of bottom-up integration. This will support the process of opening state borders, and open borders are a real acceleration of integration processes. On both sides of the border/borders the process of shaping positive climate between communities can be initiated, especially among the young generation.

It is important to promote and implement the idea of cross-border co-operation in the post-Soviet states as an area not only peaceful coexistence but development. The long term aim is to support cross-border cooperation to make peaceful, prosperous and open borders.

Of course, to implement the idea of cross-border cooperation despite long and deep hostilities between some nations and new formed post-Soviet states the political will must appeared and practical political decisions concerning borders and borderlands should be made.

As it was said, Europe and especially the European Union could be a good example of the results of the cross-border cooperation.

The role of paradiplomacy is fundamental. The effect of paradiplomacy may be a mutual acquaintance and rapprochement between communities of different countries, which may lead to the extinction of existing antagonisms, elimination of negative stereotypes, increased tolerance for different kinds of differences (cultural, national, religious) and cultural enrichment between communities establishing authentic grassroots ties.

Paradiplomacy is as an important element in strengthening regional stability, which is particularly important in conflict areas. It can sometimes be treated as an instrument for creating a balance of power in the region (opposing the strengthening of a state's influence at the expense of others) and for strengthening one's own position in the region. The role of "citizen diplomacy" is underlined as a *sine qua non* condition to ease hostility and tension between communities on the borderland.

Paradiplomacy may be considered as a response to the dangers posed by globalization and the foreign policy of world and regional state powers.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԸ ԵՎ ՄԻԶՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ՊԱՐԱԴԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԸ. ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ԱՐԿԱԴԻՈՒՇ ԺՈՒԿՈՎՍԿԻ

*Վարմիա և Մապուրի համաալարանի
քաղաքական գիտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ք. Օլշտին, Լեհաստան*

Հոդվածում ներկայացվում է ժամանակակից աշխարհում սահմանների ու սահմանամերձ տարածքների կարևորությունը՝ մասնավորապես Խորհրդային Միության սահմանած սահմաններն ընդունած հետխորհրդային նորանկախ պետությունների համար հետևանքների ընդգծումով: Քննարկվում է սահմանների և սահմանամերձ տարածքների նոր դերը՝ նոր տարածաշրջանագիտության տեսական մոտեցումներին համապատասխան՝ կապված մի քանի հետխորհրդային պետությունների հետ: Միջսահմանային համագործակցությունը բնորոշվում ու ներկայացվում է սահմանամերձ տարածքներում տարբեր հիմնախնդիրների լուծման համատեքստում:

Միջսահմանային համագործակցությունը վերլուծվում է պարադիվանագիտության լույսի ներքո և ժամանակակից միջազգային հարաբերությունների վրա ունեցած ազդեցությամբ: Եզրակացության մեջ ներկայացվում է մերձսահմանային համագործակցության գաղափարի և պարադիվանագիտության իրականացման անհրաժեշտությունը, որն ուղեկցվում է հետխորհրդային պետությունների համար հեղինակի մտորումներով ու առաջարկություններով:

Հիմնաբառեր՝ սահմանամերձ տարածք, միջսահմանային համագործակցություն, պարադիվանագիտություն, նոր տարածաշրջանագիտություն, հետխորհրդային պետություններ:

СОВРЕМЕННЫЕ ПОГРАНИЧНЫЕ ТЕРРИТОРИИ И ИДЕЯ ПРИГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА И ПАРАДИПЛОМАТИИ: НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ ДЛЯ ПОСТСОВЕТСКИХ ГОСУДАРСТВ

АРКАДИУШ ЖУКОВСКИ

*Директор Института политических наук
Варминско-Мазурского университета,
доктор политических наук, профессор,
г.Ольштын, Польша*

В статье подчеркивается важность границ и пограничных территорий в современном мире, в частности, последствия для новых независимых постсоветских государств, принявших границы, установленные Советским Союзом. Рассматривается новая роль границ и пограничных территорий в соответствии с теоретическим подходом нового регионализма с некоторой привязкой к постсоветским государствам. Трансграничное сотрудничество определено и представлено в контексте решения различных проблем на пограничных территориях.

Трансграничное сотрудничество анализируется через призму парадипломатии и ее значения в современных международных отношениях. В заключении представлена необходимость реализации идеи приграничного сотрудничества и парадипломатии, подкрепленная размышлениями и рекомендациями автора для постсоветских государств.

Ключевые слова: *пограничье, трансграничное сотрудничество, парадипломатия, новый регионализм, постсоветские государства.*

СТАНОВЛЕНИЕ И УКРЕПЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ УКРАИНЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ*

ИРИНА КСЁНЖИК

*Николаевский национальный аграрный университет,
Учётно-финансовый факультет,
доктор экономических наук, доцент
iryna_ksonzhyk@meta.ua*

МАРИНА ДУБИНИНА

*доктор экономических наук, профессор,
заведующая кафедрой учёта и налогообложения,
dubinina@mna.u.edu.ua*

СВЕТЛАНА СЫРЦЕВА

*кандидат экономических наук, доцент
syrtseva@ukr.net*

г. Николаев, Украина

В статье обоснована актуальность проведения исследования сложных процессов формирования и дальнейшего укрепления государственности Украины на протяжении всей её истории существования.

Авторами произведено сравнение категорий «государство» и «государственность», выявлены их принципиальные отличия. На основании проведённого сравнения приведено определение государственности, как устройства всего материального и духовного бытия целого народа.

В статье исследованы основные исторические этапы становления государственности Украины, рассмотрены её неотъемлемые атрибуты и национальные символы. Установлено влияние на суверенитет государства принятия основного правового акта – Конституции, а также создания собственных Вооружённых сил Украины.

Определена зависимость между состоянием прав человека и степенью развития государственности в Украине.

Установлено, что исследование особенностей формирования государственности Украины будет способствовать пониманию процессов возникновения политической нации и преобразованиям в этнонациональной сфере, а также создаст условия для выработки эффективной государственной политики в сфере обеспечения национальной безопасности.

Ключевые слова: *государственность, формирование, укрепление, атрибуты, национальные символы, развитие, становление, процессы, политическая нация.*

---

* Հոդվածը ներկայացվել է 18.03.2020թ., գրախոսվել՝ 03.04.2020թ., տպագրութայն ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

Сложные и многогранные процессы происхождения народов и возникновения их держав всегда вызывали и продолжают вызывать повышенный интерес исследователей. Это связано с тем, что проблемы этногенеза и истоков национального государства являются действительно фундаментальными и определяющими для каждого народа. Поэтому комплексное и основательное изучение вопроса происхождения, зарождения и последующего развития украинской государственности является одним из наиболее приоритетных среди современных историко-правовых исследований.

Современная Украина является единственной наследницей Киевской Руси, но история ее государственности достигает и древних времен. Историки и юристы отмечают, что необходимо проводить дальнейшие научные исследования, круглые столы, обсуждения темы в обществе с целью определить и законодательно закрепить День Украинской государственности, что в условиях развернутой информационной войны против Украины является чрезвычайно актуальным¹⁴. Особую актуальность эта научная проблема приобретает в связи с нескрываемым посягательством на отечественное историческое наследие северных соседей Украины.

Учитывая довольно ограниченное состояние научной разработки указанной тематики и принимая во внимание повышенный интерес к ней со стороны современных историков, считаем, что каждая попытка предметного исследования ее различных аспектов, безусловно, имеет бесспорный актуальный характер и значение. Это связано с тем, что вопрос установления истинных истоков украинской государственности является принципиальным и определяющим для самоидентификации Украины как государства¹⁵.

Необходимо констатировать, что, несмотря на чрезвычайную популярность в современной украинской науке и публицистике вопроса государственности, этот термин употребляется как исключительно литературная метафора, без определения четкого содержания. Соответственно, такая ситуация способствует возникновению множества спекуляций вокруг понятия государственности. В лучшем случае государственность связывают с категорией «государство», употребляя эти слова как синонимы.

Вместе с тем еще в 1949 году известный украинский писатель, государственный и политический деятель Владимир Винниченко определял государственность как комплекс тех институтов экономики, политики, культуры, действующих на территории, населенной национальным коллективом, которые связывают его в компактную целостность и обеспечивают его развитие в современности и будущем.

Государственность – это устройство всего материального и духовного бытия целого народа.

«Нация без государственности является искаленным человеческим коллективным организмом ... Ведь, как и у всякого индивидуального существа на земле, самая первая потребность – это сохранить свою жизнь, обеспечить его развитие, передать наследство в следующие поколения, так и для каждой нации собственное государство является лучшим средством сохранения жизни и развития ... »

Смысл государственности значительно шире по сравнению с понятием «государство». Государственность является своеобразным фундаментом, корнями

---

¹⁴ Кубів С. Українська державність: витоки та етапи становлення / С. Кубів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/302908>.

¹⁵ Тараненко М. До питання витоків української державності / М. Тараненко // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – Випуск 3/4 (31-32). – 2016. – С. 183-188.

государства, а последнее, в свою очередь, является одним из составляющих - своеобразным венцом государственности¹⁶.

Неотъемлемой частью государственности являются атрибуты. Атрибуты – это её идентификационные национальные символы, связанные с развитием титульной нации и ее ролью в становлении государственности на определенной территории (рис. 1).

Рисунок 1 – Атрибуты государственности Украины¹⁷

Атрибутами государственности в Украине являются:

1) собственная территория, населенная национальным коллективом, с определенными границами, официальное название, время основания или дата первого письменного упоминания государства, которые являются важными атрибутами суверенитета и политической идентификации государства;

2) язык, как неотъемлемый государственный атрибут, ведь язык – важнейший маркер национальной самоидентификации. «Нация должна защищать свой язык больше, чем свою территорию ... Потерять родной язык и перенять чужой – это худший знак подданства, это –

¹⁶ Святоцький О. Українська державність: поняття, основні ознаки, символи, атрибути, витоки та етапи становлення / О. Святоцький // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/314085>.

¹⁷ Там же.

кандалы, это кандалы на душу. Потерять национальный язык – это смерть, это значит, что иго уже вьелось глубоко»¹⁸;

3) национальные костюмы, национальные блюда, национальные музыкальные инструменты, национальная народная песня, выдающиеся исторические и современные фигуры;

4) в Украине с 4 октября 2018 года Верховной Радой введен еще один атрибут – национальный лозунг: «Слава Украине! Героям Слава!», как официальное приветствие в Вооруженных силах и Национальной полиции, хотя сейчас все граждане очень часто используют его в повседневной общественно-политической жизни.

Государственные символы – это закрепленные в законодательстве официальные знаки (изображения, предметы) или звуковые выражения, которые символизируют суверенитет государства.

Государственными символами выступают Государственный флаг, Государственный герб и Государственный гимн, которые являются основой исторического сознания граждан и процессов формирования государственности (согласно статье 20 Конституции Украины)¹⁹.

Следует отметить, что украинские государственные символы и атрибуты формировались на протяжении тысячелетий и относятся к самым богатым и содержательным системам человечества²⁰.

Вопросы укрепления государственности Украины неразрывно связаны с историей ее становления, особенно в постсоветский период.

Михаил Грушевский, выдающийся общественный и политический деятель Украины, считал, что порогом исторического времени для украинского народа является IV век. До этого можно говорить об украинских племенах как части славянских племен. В VIII-IX вв. славянские племена полян, древлян, северян, тиверцев, дулебов, белых хорватов объединились в крупное государство – Киевская Русь.

После нападения татаро-монголов на Русь украинская государственность некоторое время еще сохранялась на западе страны. Олицетворением ее стало Галицко-Волынское княжество во главе с Даниилом Галицким. В середине XIV в. Украинское государство полностью распалась. Его земли попали в зависимость от Литвы, а потом вошли в состав Польши.

В конце XV в. возникла Запорожская Сечь – казацкая республика, которой правили избранные большинством гетманы. Она стала центром борьбы украинского народа за освобождение из-под гнета польской шляхты. В XVII в. эта борьба переросла в национально-освободительную войну во главе с Богданом Хмельницким, что привело к возрождению украинского государства. Стремление сохранить государственность заставляло Богдана Хмельницкого заключать союзы с соседними странами, целью которых было проведение совместных действий против агрессоров. Один из таких союзов – с Московским царством – стал губительным для самостоятельности Украины.

Используя политическую ситуацию, Москва заключила соглашение с Польшей, по которому Украина была разделена на две части: Левобережье с Киевом отошло к Московскому государству, Правобережье – к Польше.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Конституція України: Основний Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

²⁰ Святоцький О. Українська державність: поняття, основні ознаки, символи, атрибути, витоки та етапи становлення / О. Святоцький // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/314085>.

В XVIII в. Польша распалась и была поделена между Россией и Австро-Венгрией. Западноукраинские земли вошли в состав Австро-Венгрии. После первой мировой войны и Февральской революции 1917 года в России возникли условия для воссоединения украинского народа и образования Украинского государства.

7 ноября 1917 в Киеве была провозглашена Украинская Народная Республика (УНР), в которую вошли земли Центральной и Восточной Украины. В противоположность этому акту большевиками 25 декабря 1917 в Харькове был проведен I Всеукраинский съезд Советов, который провозгласил Украину Республикой Советов. 13 ноября 1918 года во Львове патриотические демократические партии провозгласили Западно-Украинскую Народную Республику (ЗУНР).

22 января 1919 года произошло объединение (воссоединение) Западно-Украинской Народной Республики и Украинской Народной Республики в единое государство под древними украинскими символами – знаком трезубца как государственного герба и желто-синего флага. К сожалению, сохранить своё государство украинскому правительству не удалось. С помощью российских войск в Восточной Украине победили большевики, и эта ее часть в 1922 г. вошла в СССР.

Западная Украина осталась во владении Польши. В 1939 г. после тайной сделки между фашистской Германией и кремлевскими руководителями Польша была разделена. Земли Западной Украины вошли в состав СССР и воссоединились с Украинской ССР. В 1940 г. Румыния вернула Северную Буковину и Южную Бессарабию, и они стали частью УССР.

По договору 1945 года между Чехословакией и Советским Союзом в УССР вошла Закарпатская область. В этом же году был подписан договор между Польшей и СССР, по которому часть территории УССР была передана Польше.

Учитывая общность экономики, территориальную близость, историческое прошлое, тесные хозяйственные и культурные связи, решением Верховного Совета СССР в 1954 году Крымская область была передана в состав УССР. Этим закончилось формирование территории Украины. По Хельсинским соглашениям 1975 года государственные границы Украины в Европе были признаны незыблемыми. Сейчас в состав Украины входят 24 административные области и Автономная Республика Крым. Киев и Севастополь являются городами республиканского подчинения.

Именно борьба за контроль над украинской территорией на протяжении веков была главным препятствием в развитии украинской государственности.

Когда Украина была одной из республик Советского Союза, она, согласно Конституции УССР, была полноправной участницей всех процессов управления, могла самостоятельно принимать решения относительно взаимоотношений с другими странами и даже выйти из состава СССР в случае необходимости. Но это было только с формальной стороны. На самом деле ЦК КПСС контролировал все ресурсы Украины, неэффективно использовал валютные средства и диктовал свою политику Верховной Раде. Украина не имела прав управления основными отраслями страны, потому что они все подчинялись непосредственно Москве. То есть никакого суверенитета не было, аппарат управления обществом зависел от решений КПСС, а политическая власть Украины была зависимой от центральной власти Советского Союза, поэтому была пассивной.

Такие события, как провозглашение Верховной Радой Акта о независимости Украины 24 августа 1994 года, а также проведение Всеукраинского референдума 1 декабря 1991 года могли означать только одно – Украина стала на самостоятельный путь развития.

С распадом СССР и образованием независимых государств, в частности украинского, перед национальными историографией и юриспруденцией встал актуальный вопрос формирования украинской государственности. Таким образом, с провозглашением

независимости Украины перед украинцами возникла проблема этнополитической самоидентификации.

На конец 1991 года Украина уже входила в состав трех международных организаций: ООН (с 24.10.1945), Европейской экономической комиссии ООН (с 28.03.1947 г.), СНГ (с 8.12.1991 г.). Возникновение независимого Украинского государства, дальнейшее утверждение его в мировом сообществе все заметнее влияют на глобальные политические процессы²¹.

Первыми шагами, которые обеспечивали суверенитет страны и являлись базисом ее государственности, стали следующие законы: «О гражданстве Украины» от 8 октября 1991 года, «О государственной границе Украины», «О пограничных войсках Украины» от 4 ноября 1991²². Кроме того, создание собственных Вооруженных сил – важный вопрос в жизни каждого суверенного государства. И Украина не стала исключением. Поэтому основным правовым актом в сфере обороны является Постановление Верховной Рады «О военных формированиях на территории Украины» от 24 августа 1991 г.²³. Но наличие ядерного оружия никак не совпадало с провозглашенным внеблоковым статусом. Поэтому Украина стала первым в мире государством, которое добровольно отказалось от ядерного вооружения. Гарантами ее безопасности стали два государства, а именно Россия и США, одно из которых – Российская Федерация, впоследствии не выполнило условий соответствующего договора. В поддержку этого направления развития Украина в 2010 году отказалась от хранения запасов высокообогащенного урана и призвала отказаться от ядерного оружия все страны СНГ.

Важным путем в развитии собственной государственности стало введение своей валюты – гривны, а также принятие Конституции страны в 1996 году. На тот момент Конституция Украины по оценкам Венецианской комиссии была признана лучшей в Европе.

Одним из показателей успешности функционирования государства, как единой системы, является качество защиты прав человека. На сегодня положение прав человека в Украине можно оценить как недостаточно устойчивое и противоречивое. Хотя со времени провозглашения независимости прошло 28 лет, уже принята Конституция Украины, но состояние соблюдения прав человека не освободилось от деформаций и дефектов прошлого. Сейчас в соответствии с Индексом риска международных прав человека 2018 (Human Rights Risk Index) Украина находится в зоне высокого риска (> 2.50-5.00), что ставит ее в один ряд с такими странами, как Казахстан, Беларусь, Турция, Алжир, Мавритания, Ангола Уганда, Бразилия, Венесуэла и другие²⁴. Стоит отметить, что ситуация в некоторых других странах бывшего СССР с правами человека считается хуже, чем в Украине. Таким образом, Украина имеет определенные достижения, которые присущи суверенному государству. Но это не значит, что она не должна работать над вопросами реализации механизма обеспечения прав своих граждан и вопросами сохранения и развития национального богатства и безопасности.

События последних лет не только изменили геополитический расклад среди мировых геополитических игроков, но и изменили сам геополитический ландшафт Евразии. Практически дезавуированы все международные договоренности, которые определяли

²¹ **Масляк П. Місце України в Світі / П. Масляк, П. Шищенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://eduknigi.com/geo_view.php?id=4.**

²² **Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.**

²³ **Іванов В. Історія держави і права: навч. посіб. / В. Іванов. – К.: МАУП, 2002. – Ч. 2. – 2003. – 224 с.**

²⁴ **Офіційний сайт Maplecroft [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maplecroft.com/about/news/hrra_2012.html.**

принципы мирового порядка, достигнутые после Второй мировой войны. Из политической практики исчезают такие понятия, как суверенитет государства, невмешательство во внутренние дела суверенных государств. Начало третьего тысячелетия ознаменовано новыми формами межгосударственных отношений – государственным терроризмом, что ранее не имело подобных масштабов.

На задний план отошли такие понятия, как права человека. К деятельности спецслужб некоторых стран вошла, в общем, средневековая практика похищения и издевательства над людьми, сводится на нет само понятие прав человека, как таковое. Кроме того, деятельность спецслужб довольно часто стала выходить из-под контроля формальных институтов власти²⁵.

Украине важно определить свое место в геополитическом процессе и сформировать свою политику, учитывающую мировые реалии, сложившиеся с одной стороны, и, с другой стороны, обеспечить максимальное использование всех внутренних ресурсов в пользу построения своего национального государства.

Как показывает практика государственного строительства независимой Украины, задача эта оказалось крайне сложной и, несмотря на готовность общества к построению национального, правового, демократического государства, этот процесс происходит медленно²⁶.

Сегодня можно утверждать, что в Украине сформирован государственный механизм, обеспечивающий основные функции государства. Одновременно российский внешнеполитический фактор и военная интервенция цементируют украинскую политическую нацию.

Однако остаются нерешенные проблемы, мешающие превращению Украины в высокоразвитую европейскую державу. Так, из-за войны не обеспечена территориальная целостность и неприкосновенность государственной границы.

Во властных элитах на протяжении существования независимой Украины так и не сложилось целостного понимания путей развития страны; в экономике доминируют интересы олигархических групп. К сожалению, не завершены люстрационные процессы, значительна коррумпированность элиты и органов судебной власти, кроме того, незавершенность децентрализационных процессов консервирует доминирование интересов властной вертикали над потребностями общин.

Как следствие отсутствия адекватной властной элиты наблюдается обеднение и тяжелое социально-экономическое положение части украинцев, не говоря уже о том, что недостаточно обеспечивается комплекс некоторых прав и свобод граждан²⁷.

Считаем, что результатом революционных преобразований, которые Украина переживает сейчас, станет окончательное формирование украинской политической нации. В территориальном измерении в будущем Украина, для достижения соборности, будет добиваться возвращения оккупированных украинских земель.

---

²⁵ **Ивашов Л.** ООН и геополитика / Л. Ивашов // Первая научно-практическая конференция Общественное движение «За укрепление демократического мирового правопорядка и в поддержку ООН» // Бюллетень. – № 2. – М. – С. 33–40.

²⁶ **Зажигаев Б.** Вплив геополітичних тенденцій на становлення української державності (Геополітичні реалії новітнього часу) / Б.Зажигаєв // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vmy.kyvu.edu.ua/v/08/zazhigaev.html>.

²⁷ Проблеми та перспективи розвитку Української державності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.if.ua/Problemy-ta-perspektyvy-rozvytku-Ukr/>.

ՈՒԿՐԱԻՆԱՅԻ ԴԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՅՈՒՄՆ ՈՒ ԱՄՐԱԴՂՆԴՈՒՄԸ. ՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏԵՐ

ԻՐԻՆԱ ԿՍՅՈՆԺԻԿ

*Նիկոլայանին ազգային ագրարային համալսարան,
Ֆինանսահաշվային ֆակուլտետ,
տնտեսագիտության դոկտոր, դոցենտ,*

ՍԱՐԻՆԱ ԴՈՒԲԻՆԻՆԱ

*հաշվապահական հաշվառման և հարկման ամբիոնի վարիչ,
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր,*

ՍՎԵՏԼԱՆԱ ՍԻՐՑԵՎԱ

տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

ք. Նիկոլայան, Ուկրաինա

Հոդվածում հիմնավորվում է իր գոյության ողջ ընթացքում Ուկրաինայի պետականության ձևավորման և հետագա ամրապնդման բարդ գործընթացների ուսումնասիրման արդիականությունը:

Չեղինակների կողմից համեմատական վերլուծություն է կատարվում երկու՝ «պետություն» և «պետականություն» տերմինների միջև և ներկայացվում են դրանց սկզբունքային տարբերությունները: Չուգադիր քննության հիման վրա բնորոշվում է «պետականությունը»՝ որպես ժողովրդի կյուբական ու հոգևոր կեցության հիմք:

Հոդվածում ուսումնասիրվում են Ուկրաինայի պետականության կայացման հիմնական պատմական փուլերը, քննարկվում են դրա անբավարար հատկանիշներն ու ազգային խորհրդանշանները: Սահմանվում են պետության ինքնիշխանության վրա հիմնական իրավական ակտի՝ Սահմանադրության ընդունման ազդեցությունը, ինչպես նաև Ուկրաինայի սեփական զինված ուժերի ստեղծումը:

Հստակեցվում է Ուկրաինայի պետականության զարգացման աստիճանի և մարդու իրավունքների միջև կախվածությունը:

Սահմանվում է, որ Ուկրաինայի պետականության ձևավորման առանձնահատկությունների ուսումնասիրումը կնպաստի քաղաքական ազգի առաջացման և հուզական ոլորտում վերափոխման գործընթացները հասկանալուն, ինչպես նաև պայմաններ կստեղծի ազգային անվտանգության ապահովման բնագավառում արդյունավետ պետական քաղաքականության մշակման համար:

Հիմնաբառեր՝ պետականություն, ձևավորում, ամրապնդում, խորհրդանիշներ, ազգային խորհրդանշաններ, կայացում, գործընթացներ, քաղաքական ազգ:

FORMATION AND STRENGTHENING OF UKRAINIAN STATEHOOD: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

IRINA XENZHIK

*Nikolaev National Agrarian University,
Faculty of Accounting and Finance,
Doctor of Economics, Associate Professor*

MARINA DUBININA

*Doctor of Economics, Professor,
head of the Department of Accounting and Taxation*

SVETLANA SYRTSEVA

Candidate of economic Sciences, Associate Professor

Nikolaev, Ukraine

The article substantiates the relevance of the study of complex processes of formation and further strengthening of the statehood of Ukraine throughout its history.

The authors made a comparison of the categories “state” and “statehood”, their fundamental differences were revealed. Based on the comparison, the definition of statehood is given as the device of the whole material and spiritual being of an entire nation.

The article explores the main historical stages of the establishment of statehood in Ukraine, considers its inherent attributes and national symbols. It also states the way of the adoption of the main legal act – the Constitution, as well as the creation of its own Armed forces of Ukraine influenced the sovereignty of the state.

The relationship between the state of human rights and the degree of development of statehood in Ukraine was determined.

It was also revealed that a study of the features of the formation of the statehood of Ukraine will contribute to understanding the processes of the emergence of a political nation and transformations in the ethno-national sphere, and will also create conditions for the development of an effective state policy in the field of ensuring national security.

Keywords: *statehood, formation, strengthening, attributes, national symbols, development, establishment, processes, political nation.*

ПОГРОМЫ АРМЯН В БАКУ В 1990 ГОДУ КАК ФАКТОР АНТИАРМЯНСКОЙ ПРОПАГАНДЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ^{28*}

АНЖЕЛА ЭЛИБЕГОВА

*Российско-Армянский университет, кандидат политических наук, доцент,
г. Ереван, Республика Армения
elibegova@gmail.com*

Целью статьи является определение и анализ основных тезисов азербайджанской пропаганды вокруг погромов армян в Баку 13-20 января 1990 года, а также освещение событий «Черного января». Задачей автора является выработка механизмов и стратегии противодействия азербайджанской пропаганде в информационной войне.

В данной работе автором на первом этапе использован мониторинг азербайджанских СМИ, как инструмент сбора данных. На последующих этапах использован метод структурного и контент-анализа текста официальных заявлений и публикаций в СМИ.

В результате исследования автором выведены два основных пропагандистских тезиса: 1. Погромы были спровоцированы действиями самих армян. 2. Погромы были организованы советскими спецслужбами для подавления освободительного движения в Азербайджане. В соответствии с результатами исследования выработан ряд рекомендаций для армянской стороны.

Ключевые слова: *Азербайджан, «Черный январь», погромы армян, пропаганда, информационная война, 1990 год, Баку.*

Массовые погромы армян в столице АзССР - Баку были заранее спланированы и осуществлены 13-19 января 1990 года. В Баку преследования, избиения, убийства, захват имущества и насильственные выселения армян начались еще после погромов в Сумгаите (26-29 февраля 1988г.). К январю 1990-го года из 250-тысячной общины в Баку оставалось около 35-40 тысяч армян – главным образом инвалиды, пожилые и больные люди и ухаживавшие за ними родственники. С 13 января 1990 года погромы обрели организованный, целенаправленный и массовый характер²⁹.

13 января 1990 года толпа, после 50-тысячного митинга на площади Ленина разделилась на группы, и с лозунгами «Слава героям Сумгаита», «Смерь армянам», «Да здравствует Баку без армян», направилась по заранее отмеченным крестами адресам, по которым проживали армяне. Всего в городе орудовало около 40 банд общим числом более 5 тысяч человек. На предшествующих митингах звучали призывы изгнать армян из Баку. Это был не первый случай организованных погромов армян в Баку. В 1905-1906 гг. и в 1918 году жертвами массовых погромов армян стали по разным подсчетам до шести тысяч человек.

²⁸ Исследование выполнено при финансовой поддержке Государственного комитета по науке МОН РА в рамках научного проекта № 19YR-5F024.

* Հոդվածը ներկայացվել է 24.02.2020թ., գրախոսվել՝ 01.03.2020թ., տպագրութիւնը ընդունվել է՝ 10.04.2020թ.:

²⁹ Документальный фильм «Обыкновенный геноцид. Баку, 13-19 января 1990» от 21 мая 2013 г. <https://www.youtube.com/watch?v=vsA-qSyaX6I&bpctr=1579691381>.

При этом необходимо отметить, что за предшествующий 1989 год на улицах Баку было убито более 60 армян. Людям угрожали, массово увольняли с работы и вынуждали покинуть свои дома, разрушали армянские могилы, поджигали церкви.

Сами погромы проводились по заранее спланированному сценарию:

1. Была подготовлена подробная карта города, с указанием мест компактного проживания армян.

2. Проведена широкомасштабная антиармянская кампания в СМИ.

3. Организованы нападения, избиения и убийства отдельных граждан армянской национальности.

4. Спущена инструкция сотрудникам ЖЭКов, милиции и медучреждений об игнорировании сигналов армян о помощи.

Несмотря на то, что формально советские войска в Баку были введены для того, чтобы остановить погромы армян, до 19 января официальная Москва не вмешивалась в ход событий. Никто впоследствии не был привлечен к ответственности и не был наказан за массовые погромы армян в Баку. Не было заведено уголовных дел и не было вынесено судебных решений.

Существуют многочисленные свидетельства и факты о спланированном и организованном характере погромов армян³⁰. Однако из-за отсутствия уголовных дел точное число жертв до сих пор неизвестно.

20 января 1990 года в Баку для установления порядка были введены советские войска. Именно этот день в Азербайджане отмечают как «Черный январь», когда участники антиармянских акций протестов и погромов оказывали сопротивление советским войскам на улицах Баку. Официальные данные о числе погибших в результате столкновений с советскими войсками азербайджанцев разнятся, однако многим в дальнейшем был предоставлен статус «шехидов».

Генпрокуратура Азербайджана 14 февраля 1992 года возбудила уголовное дело по нескольким статьям Уголовного кодекса: 94 (умышленное убийство при отягчающих обстоятельствах), 149 (умышленное уничтожение имущества), 168 (превышение власти и должностных полномочий), 255 (использование и превышение власти)³¹. Уполномоченный по правам человека (омбудсмен) Сабина Алиева называет цифру 150 человек. Постоянное представительство Азербайджана при ООН приводит цифру 131 человек³². В заключении Комиссии Верховного Совета Азербайджанской Республики, расследовавшей данные события, также указывается цифра 131 человек. Член Палаты представителей Конгресса США, республиканец Пол Госар отмечает в своем заявлении о 147 жертвах. При этом Министерство труда и социальной защиты населения Азербайджана в соответствии с «Планом мер в связи с 30-й годовщиной трагедии 20 Января» выделило единовременную материальную помощь 103 семьям «шехидов 20 Января».

Относительно количества введенных советских войск цифры так же разнятся: МИД АР говорит о цифре 26 тыс., историки - о 40 тыс.

Азербайджанская официальная пропаганда концентрирует внимание именно на дате 20 января, представляя ввод войск для предотвращения погромов армян как попытку

---

³⁰ Документальный фильм «Геноцид длиною в век. Черный январь Баку» от 5 февр. 2015 г. <https://www.youtube.com/watch?v=82IOF6UEKUC> //См. сайт KarabakhRecords, созданный в рамках проекта «Обыкновенный геноцид» <http://karabakhrecords.info/baku.html>.

³¹ Азербайджан отмечает 30-ю годовщину Черного января. Contact.az от 20.01.2020 г. <http://www.contact.az/ext/news/2020/1/free/politics%20news/ru/86623.htm>.

³² «Черный январь» — это не только трагедия, но и победа безоружных людей над тоталитарным режимом. Minval.az от 20.01.2020 г. <https://minval.az/news/123953298>.

подавить народное движение за независимость. Сам факт погромов армян умалчивается или подвергается пропагандистской обработке.

В данной работе автором на основе мониторинга, а также структурного и контент-анализа выведены основные тезисы официальной пропаганды Азербайджана вокруг событий 13-20 января 1990 года. Для анализа и структурирования тезисов выбраны официальные заявления, мероприятия, публикации в СМИ и заявления представителей азербайджанской общественности за 2020-ый год, в связи с 30-летней годовщиной «Черного января».

В Азербайджане и за его пределами прошел ряд мероприятий. Президент Азербайджана Ильхам Алиев возложил венок к мемориалу «Вечный огонь», на его официальной странице в Facebook был распространен специальный видеоролик, посвященный 30-й годовщине событий, в общеобразовательных школах Азербайджана были проведены специальные уроки³³. При этом, оппозиционные партии заявили об ограничениях, созданных для их представителей при посещении 20 января Аллеи Шехидов³⁴.

Памятные мероприятия прошли в Бельгии, Нидерландах, Израиле, РФ и др. странах.

Соболезнования азербайджанскому народу в связи с годовщиной событий 20-го января, как символа борьбы азербайджанцев с советской властью, в частности, принесли член Палаты представителей Конгресса США, республиканец Пол Госар, посол Великобритании в Азербайджане Джеймс Шарп, министр иностранных дел Турции Мевлют Чавушоглу, депутат Верховной Рады (парламента) Украины Михаил Бондарь и другие. Кроме того, Сенат штата Нью-Мексико США 4 февраля принял расширенную декларацию в связи с 30-й годовщиной «Черного января».

Пропагандистские материалы аналогичного содержания были опубликованы пакистанским новостным агентством "Dispatch News Desk", на сайте газеты The Jerusalem Post, прозвучали на радиостанции Вести.FM в передаче «Еще не вечер», на турецком телеканале HaberGlobal и в других СМИ.

На основе исследования азербайджанских СМИ автором выведены два основных пропагандистских тезиса:

1. Погромы были спровоцированы действиями самих армян
2. Погромы были организованы советскими спецслужбами для подавления освободительного движения в Азербайджане.

Необходимо отметить, что разделение тезисов является условным, поскольку зачастую они используются в связке, одновременно. Кроме того, необходимо рассматривать первый тезис в привязке к погромам армян в Сумгаите. В обоих случаях используются схожие пропагандистские приемы: погромы якобы были спровоцированы или организованы самими армянами или погромы устроили беженцы с территории Арм. ССР.

Представители официальной пропаганды, эксперты и общественные деятели посредством СМИ распространяют миф об организации погромов руками самих жертв - армян. В качестве предполагаемой цели преподносится попытка очернить азербайджанский народ перед мировым сообществом для достижения независимости Арцаха. Это широко распространенная для азербайджанской пропаганды позиция возложения ответственности на жертву. При этом замалчивается вопрос, кто был исполнителем и как погромы стали

---

³³ Согласно утвержденному соответствующим приказом Министерства образования "Плану мероприятий в связи с 30-й годовщиной трагедии 20 Января", уроки проводятся для того, чтобы еще больше усилить чувство любви к Родине у школьников, воспитать их достойными гражданами.

³⁴ Оппозиционные лидеры заявили о препятствиях при посещении Аллеи шехидов. Contact.az от 21.01.2020 г. <http://www.contact.az/ext/news/2020/1/free/politics%20news/ru/86634.htm>.

возможными. С этой целью был введен следующий пропагандистский тезис о том, что исполнителями были беженцы из Армении, которые имели личную заинтересованность, а сами погромы были спонтанными. Однако фактологических доказательств в пользу подобных утверждений азербайджанская сторона не приводит.

На конкретных примерах ниже рассмотрим, как ретранслируются и преподносятся общественности данные тезисы в цитатах.

Тезис 1. Погромы были спровоцированы действиями самих армян

Политолог, доктор философии по политическим наукам Эльшад Мирбашироглу: «Основываясь на факты, доказательства, необходимо широко пропагандировать правду о событиях в Сумгайите и 20 Января в Баку, а также другие факты кровопролития, совершенного армянами против азербайджанского народа»³⁵.

Азербайджанский ученый-историк Ризван Гусейнов: «Полагаю, этот период, который обернулся погромами и беспорядками, и в итоге 20-м января, является той самой цепочкой провокаций армянской стороны и союзного центра, направленной на подрыв национально-освободительного движения в Азербайджане»³⁶.

Заведующий отделом по вопросам внешней политики Администрации Президента Азербайджана Хикмет Гаджиев: «В Армении велась политика этнической чистки против азербайджанцев. Эти процессы произошли и в Нагорном Карабахе»³⁷.

Уполномоченный по правам человека (омбудсмен) Сабина Алиева: «Трагедия 20 Января была совершена с целью преградить путь Азербайджана к независимости, подавить голос народа, протестовавшего против поддержки руководством бывшего СССР армянских сепаратистов, активизировавшихся в 1987 году в Нагорном Карабахе, который является неотъемлемой частью Азербайджана, против предвзятого отношения к стране, депортации азербайджанцев из своих исторических земель в Армении, политике этнической чистки и геноцида»³⁸.

Политолог Шабнам Гасанова: «В ночь с 19 на 20 января 1990 года Кремль совершил кровопролитие, чтобы наказать азербайджанский народ, выступавший против попытки присоединения Нагорного Карабаха к Армении»³⁹.

Заявление МИД Азербайджана, распространенное в связи с 30-й годовщиной событий 20 Января: «В преддверии этих трагических событий необоснованные территориальные претензии Армении к Азербайджану в конце 1980-х годов, агрессивная сепаратистская деятельность армянских шовинистов в Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджана и безразличие советского руководства к этой незаконной деятельности, а также насильственная депортация сотен тысяч азербайджанцев из Армении, способствовали усилению в стране движения против советской власти»⁴⁰.

---

³⁵ Провокация армян в Сумгайите была нацелена на дополнительную поддержку в реализации их притязаний на Карабах – политолог. Trend.az от 13.01.2020 г. <https://www.trend.az/other/commentary/3176615.html>.

³⁶ Ризван Гусейнов: Январские погромы учинили армянские националисты по указке советского центра. Trend.az 13.01.2020 г. <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3176546.html>.

³⁷ Хикмет Гаджиев: Еще не поздно лишить Горбачева Нобелевской премии мира. Trend.az от 17.01.2020 г. <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3178507.html>.

³⁸ Омбудсмен Азербайджана выступила с заявлением в связи с трагедией 20 Января. Trend.az от 15.01.2020 г. <https://www.trend.az/azerbaijan/society/3177587.html>.

³⁹ Политолог: Горбачев должен понести заслуженную кару. Minval.az 20.01.2020 г. <https://minval.az/news/123953274>.

⁴⁰ МИД Азербайджана: Заказчики и исполнители событий 20 января должны быть наказаны. Trend.az от 19.01.2020 г. <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3179346.html>.

Тезис 2. Погромы были организованы советскими спецслужбами для подавления освободительного движения в Азербайджане

Академик Академии наук Украины Ариф Гулиев: «Кровавый советский режим осуществил заранее спланированный акт расправы над азербайджанским населением, выразившим мирный протест против насильственного отторжения части своей исторической территории – Нагорного Карабаха»⁴¹.

Завотделом по вопросам внешней политики Администрации Президента Хикмет Гаджиев: «Лишить Горбачева Нобелевской премии еще не поздно. Советское правительство хотело сломить волю азербайджанского народа, но не получилось. Азербайджан обрел независимость, и мы должны ее сохранить. Мы гордимся нашими шехидами, отдавшими свои жизни за независимость Азербайджана»⁴².

Министр иностранных дел Азербайджана Эльмар Мамедъяров: «Советские войска были введены якобы для того, чтобы защищать азербайджанский народ. Однако впоследствии министр обороны СССР Дмитрий Язов сказал, что главной задачей было сохранить советское управление, наказать некоммунистические, национальные силы. Тем самым они также хотели преподать своего рода урок национальным силам и в других советских республиках»⁴³.

Управление мусульман Кавказа (УМК): «Наш народ, подвергшийся карательным мерам вооруженной до зубов армии, не был сломлен, не утратил решимости обрести независимость, напротив, его праведный голос зазвучал еще громче»⁴⁴.

Первый вице-президент Азербайджана Мехрибан Алиева: «20 января 1990 года вошло в историю Азербайджана как один из самых трагических дней. 30 лет назад отважные сыновья и дочери нашего народа, пожертвовав своей жизнью во имя свободы и независимости Родины, стали шехидами. В День всенародной скорби с уважением чту светлую память невинных жертв трагедии 20 Января. Да упокоит Аллах души всех наших шехидов»⁴⁵.

Заместитель председателя и исполнительный секретарь правящей партии «Ени Азербайджан» (ПЕА) Али Ахмедов: «Сегодня мы особо подчеркиваем, что в деле обретения независимости Азербайджана, в нашем выборе независимого пути развития была велика роль шехидов, отдавших свои жизни в ходе трагических событий 20 Января»⁴⁶.

Председатель Государственного комитета по работе с религиозными образованиями Мубариз Гурбанлы: «Всенародное движение, начавшееся в нашей стране за

---

⁴¹ Трагедия 20 Января была невиданным в истории актом агрессии и геноцида. Trend.az от 17.01.2020 г. <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3177689.html>

⁴² Хикмет Гаджиев: Еще не поздно лишить Горбачева Нобелевской премии мира. Trend.az от 17.01.2020 г. <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3178507.html>

⁴³ Эльмар Мамедъяров: Трагедия 20 Января - один из самых кровавых актов агрессии против азербайджанского народа. Trend.az от 17.01.2020 г. <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3178498.html>

⁴⁴ День 20 Января стал символом несокрушимой воли азербайджанского народа в борьбе во имя независимости - Управление мусульман Кавказа. Trend.az от 16.01.2020 г. <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3178029.html>

⁴⁵ Первый вице-президент Мехрибан Алиева: 20 января 1990 года вошло в историю Азербайджана как один из самых трагических дней (ФОТО). Trend.az от 20.01.2020 г. <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3179455.html>

⁴⁶ Али Ахмедов: 20 Января стало одной из славных и ярких страниц борьбы азербайджанского народа во имя свободы. Trend.az от 18.01.2020 г. <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3179115.html>

территориальную целостность Азербайджана, после 20 Января вступило в этап национально-освободительного движения»⁴⁷.

Выводы:

Таким образом, в описании событий января 1990 года азербайджанская пропаганда использует метод «отвлечения внимания», концентрируя внимание на последствиях погромов армян, замалчивая само событие. Другой широко используемый прием – «обвинение жертвы» - используется в случаях, когда под напором фактов есть необходимость признать имевшее место событие, однако «назначить» виновным саму жертву. Еще один пропагандистский прием, используемый азербайджанской стороной – «цель оправдывает средства», то есть убеждение общества в том, что погромы армян были сопутствующим ущербом в борьбе азербайджанцев за независимость.

Поскольку азербайджанская пропаганда распространяет мифы о событиях января 1990 года также за пределами страны, используя для этого лоббистов, дружественные зарубежные СМИ и экспертов, армянской стороне необходимо проводить ряд профилактических мер по противодействию азербайджанской пропаганде.

1. Информирование общественности в Армении, Арцахе и Диаспоре относительно событий 30-летней давности посредством СМИ, открытых лекций, тематических дискуссий и круглых столов.
2. Информирование международной общественности посредством диппредставительств и организаций в Диаспоре
3. Подготовка и ежегодное распространение материалов к памятной дате погромов армян в Баку.
4. Проведение официальных мероприятий в Армении, Арцахе и Диаспоре.

ՀԱՅԵՐԻ ԶԱՐԴԵՐԸ ԲԱՔՎՈՒՄ 1990 ԹՎԱԿԱՆԻՆ ՈՐՊԵՍ ԱՂԻԲԵԶԱՆՈՒՄ ՀԱԿԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶԱՐՈՉՉՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

ԱՆԺԵԼԱ ԷԼԻԲԵԳՈՎԱ

*Հայ-ռուսական համալսարան,
քաղաքական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
բ.երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*

Հոդվածի նպատակն է սահմանել ու վերլուծել ադրբեջանական քարոզչության հիմնական թեզերը 1990 թվականի հունվարի 13-20-ին Բաքվում հայերի ջարդերի և «Սև հունվարի» իրադարձությունների լուսաբանման շուրջ: Հեղինակի նպատակն է մշակել տեղեկատվական պատերազմում ադրբեջանական քարոզչությանը հակազդելու մեխանիզմներ և ռազմավարություն:

Սույն աշխատանքի առաջին փուլում հեղինակը կիրառել է ադրբեջանական ՉԼՍ-ների մոնիթորինգը՝ որպես տեղեկատվության հավաքման գործիք: Հետագա փուլերում կիրառվել է պաշտոնական հայտարարությունների և ՉԼՍ-ներում հրապարակումների համակարգային և կոնտենտ-անալիզ:

⁴⁷Мурабиз Гурбанлы: Трагедия 20 Января – символ борьбы азербайджанского народа за независимость. Inews.az от 20.01.2020 г. <https://1news.az/news/murabiz-gurbanly-tragediya-20-yanvar-ya-simvol-bor-by-azerbaydzhanskogo-naroda-za-nezavisimost>

Հետազոտության արդյունքում հեղինակն առաջադրել է երկու հիմնական քարոզչական թեզ՝ 1. Ջարդերը հրահրվել են հայերի գործողությունների արդյունքում 2. Ջարդերը կազմակերպվել են խորհրդային հատուկ ծառայությունների կողմից՝ Ադրբեջանում ազատագրական պայքարը ճնշելու նպատակով: Հետազոտության արդյունքների հիման վրա մշակվել են մի շարք առաջարկներ հայկական կողմի համար:

Հիմնաբառեր՝ *Ադրբեջան, «Սև հունվար», հայերի ջարդեր, քարոզչություն, տեղեկատվական պատերազմ, 1990 թվական, Բաքու:*

POGROMS OF ARMENIANS IN BAKU IN 1990 AS A FACTOR OF ANTI-ARMENIAN PROPAGANDA IN AZERBAIJAN

ANZHELA ELIBEGOVA

*Russian-Armenian University, PhD in Political Science, Associate Professor,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of the article is to define and analyse Azerbaijan's main propaganda messages about pogroms of Armenians in Baku on 13-20 January 1990, as well as to shed light on occurrences of 'Black January'. The objective of the author is to develop mechanisms and strategies to counter the propaganda of Azerbaijan in information warfare.

During the first stage of the research process, the author conducts a monitoring of Azerbaijani media to collect information. In the consecutive stages, the author uses the method of structural and content analysis to work with the text of official statements and media coverage.

As a result of the research, the author comes to two main propaganda messages: 1. The pogroms were incited by the actions of the Armenians themselves; 2. The pogroms were organised by the Soviet special forces to suppress freedom movement in Azerbaijan. In accordance with the results of the research, a series of recommendations is developed for the Armenian side.

Keywords: *Azerbaijan, "Black January", pogroms of Armenians, propaganda, information war, 1990, Baku.*

ԿՈՆՍՈՑԻԱՏԻՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ*

ՆԱՐԵԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՀ ՂՆ Պաշտպանական ազգային հետապոտական համալսարանի
ավագ գիտնական-վերլուծաբան,
ՀՀ ԳԱՄ փոխափայտության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ,
թ. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
nkariqoryan@gmail.com

Հետապոտության նպատակն է ներկայացնել կոնսոցիատիվիզմի հիմնական տեսագործնական մոտեցումները և արդյունքների միջոցով ցույց տալու աշխատանքի գիտակիրառական արդի նշանակությունը:

Նպատակից բխող խնդիրն է՝ հստակեցնել կոնսոցիատիվ ժողովրդավարության եզրույթը և տարբեր լեզուներում դրա համարժեք գործածությունը: Մանրամասն նկարագրվում են թե՛ կոնֆեսիոնալիզմի, թե՛ կորպորատիվի հիմնական հայեցակարգային բնութագրիչները: Հատուկ նշվում է պետությունների տարածքային կազմակերպման ունիտար և դաշնային ձևերում կոնսոցիատիվիզմի կիրառելիության հնարավորությունների և առանձնահատկությունների մասին: Խնդիր է դրված նաև անդրադառնալու համաշխարհային քաղաքական գործընթացներում կոնսոցիատիվիզմի խառը (հիբրիդ) դրսևորումներին և կիսակոնսոցիատիվ պետությունների օրինակներին:

Հետապոտության իրականացման արդյունքում կիրառվել են ինչպես համակարգային, այնպես էլ համեմատական վերլուծության մեթոդները:

Հետապոտության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ կոնսոցիատիվ ժողովրդավարության տեսությունը տեղայնացման արդյունքում կիրառելի է ինչպես միատարր, այնպես էլ դաշնային պետություններում: Կարծում ենք՝ հոդվածը կարող է նաև կիրառական նշանակություն ունենալ Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման գործընթացում:

Հիմնաբառեր՝ կոնսոցիատիվ ժողովրդավարություն, ունիտար, դաշնային, կոնֆեսիոնալիզմ, կորպորատիվ, կիսակոնսոցիատիվիզմ, ժողովրդավարության մոդել, բազմակազմ հասարակություն, քննադատություն:

Մասնագիտական քաղաքագիտական գրականության մեջ կան ժողովրդավարության մոդելների վերաբերյալ տարաբնույթ սահմանումներ և առանձնահատկություններ: Այս առումով կարևոր է նշել, որ ժողովրդավարությունն իր տեսակով լինում է ուղիղ (direct), ներկայացուցչական (representative) և կիսաուղիղ (hybrid)⁴⁸ : Մոդելների մասով տարբեր տեսաբան-քաղաքագետներ ներկայացնում են ժողովրդավարության լիբերալ, սոցիալ, մասնակցային, դեյքատիվ, էլիտար, ինկլյուզիվ, կոնսենսուսային և այլ ձևեր: Այս ամենից զատ, ժողովրդավարության յուրահատուկ

* Հոդվածը ներկայացվել է 27.01.2020թ., գրախոսվել՝ 18.02.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

⁴⁸ Garret E., "The Promise and Perils of Hybrid Democracy" (PDF), University of Oklahoma Law School. Archived from the original (PDF) on 9 October, 2017. <https://clhc.usc.edu/centres/cslp/assets/docs/cslp-wp-048.pdf/09.10.2018/>.

մոդելային ձևակերպումներ է ներկայացնում Ա. Լեյվհարթը, որ մյուս մոդելներից գատ համամասնական վերլուծության ու հակադրության շրջանակներում անդրադառնում է վեստմինստերյան և կոնսոցիատիվ ժողովրդավարությունների երկու առանձին մոդելներին⁴⁹: Վեստմինստերյան ժողովրդավարությունը (Մեծ Բրիտանիա, Նոր Չեյանդիա և այլն) կենտրոնանում է միակուսակցական կառավարման օրենսդիր ու գործադիր իշխանության մարմիններում կենտրոնական կառավարում, միատարրություն, ինքնիշխան խորհրդարան, մեծամասնական ընտրական համակարգ: Սակայն վեստմինստերյան ժողովրդավարության դեպքում այն աշխատում է հակադրության սկզբունքով, մասնավորապես մեծամասնության իշխանությունը հակադրելով փոքրամասնության իշխանությանը՝ նպաստում է, որպեսզի կողմերից մեկը հաղթանակ տանի մյուսների նկատմամբ և դրանով սրի հասարակական բնականոն զարգացման դրսևորումները: Ավելին՝ այս մոտեցումը խախտում է բնականոն հավասարակշռման սկզբունքը, մինչդեռ ժողովրդավարության գոյակցության գլխավոր նախապայմաններից է համարվում համակեցության ու հասարակության հավասարակշռության ապահովումը: Վեստմինստերյան մոդելի պայմաններում ժողովրդավարության մի շարք հիմնային սկզբունքներ դառնում են զուտ հռչակագրային բնույթի: Մասնավորապես մարդու իրավունքները, որոնք զաղափարախոսական և իրավական առումներով վերաարժևորված են, իրականում մեթոդական գործառնության մասով ի չիք են դառնում և ստորադասվում օլիգարխիկ կամ տիրապետող բռնապետությանը: Եվ այստեղ տեղին կլինի նշել, որ վեստմինստերյան ժողովրդավարության մոդելի պայմաններում իշխանության եկածները դեռևս ժողովրդավարական գործընթացների արդյունքներ չեն, այլ ավելի շատ քաղաքական գրավչության քողով պարուրված անձինք, որոնք կարող են շատ արագ ժողովրդավարական գործընթացներում բացասական բեկումներ մտցնել: Կոնսոցիատիվ ժողովրդավարության մոդելը կարելի է բնութագրել որպես վեստմինստերյան ժողովրդավարության մոդելին հակադիր մոդել, որտեղ կարևորվում են իշխանության բազմազանությունը, համամասնությունը, կոալիցիոն կառավարումը, փոքրամասնությունների (սեզմենտ, ստրատա) ներկայացվածությունը խորհրդարանում, հաշվեկշռված երկպալատ խորհրդարանի հնարավոր առկայությունը, բազմակուսակցական համակարգի առկայությունը, բազմակարծությունը և այլն:

Միաժամանակ տարբեր հասարակություններում միջսեզմենտային հարաբերություններում հաճախ են նկատվում մրցակցային գործընթացներ, որոնցում մեկ սեզմենտը փորձում է առավելության հասնել մյուսի նկատմամբ, թելադրել իր կենսակերպը և բոլոր հնարավոր միջոցներով ազդել որոշումների կայացման գործընթացի վրա: Սակայն սա չի նշանակում, որ սեզմենտների միջև հարաբերություններում պարտադիր է, որ դրանք պարբերաբար ուղեկցվեն հակամարտություններով կամ բախումներով: Հենց այս առումով էլ կարևորվում այս մոդելի ճկունությունը, որը կարգավորում է բոլորի միջև շահակենտրոն հարաբերությունները և, որպես ժողովրդավարական լուծում, փորձում գրեթե բոլոր հարցերին դիվանագիտական, հնարավորինս ապառազմական համատեղ լուծումներ տալ: Կարելի է ասել, որ կոնսոցիատիվ ժողովրդավարությունը դիտվում է որպես տարամետ շահերի արտահայտման և լավ կառավարման ժողովրդավարության մոդել, չնայած այն հանգամանքին, որ կոնսոցիատիվ ժողովրդավարության մոդելի դեպքում չի բացառվում միջսեզմենտային կոնֆլիկտածին իրավիճակների առկայությունը: Այս մոդելը կարող ենք նաև համարել դիվանագիտական, քանի որ մոդելի կիրառության նպատակը իրական ժողովրդավարության համատեքստում պետական լավ կառավարում

⁴⁹ **Lijphart A.**, Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration. New Haven, CT: Yale University Press, 1977, pp. 1-3.

իրականացնելն է, որն իրականացվում է բազմահենք շահերի արտահայտմամբ և իշխանության բաղդատմամբ:

Ընդհանրացնելով կարող ենք նշել, որ կոնսոցիատիվ համակարգը բազմակազմ հասարակության դրսևորում է, որտեղ իշխանության կիսմամբ, կողք կողքի գոյակցում են տարբեր էթնիկական, մշակութային և այլ սեգմենտներ, որոնց գլխավոր նպատակը համակեցությունն է, այլ ոչ թե մեկի կողմից իշխանության նվաճումը: Կոնսոցիատիվ ժողովրդավարության համատեքստում կարևորվող բազմակազմ հասարակությունն նշանակում է, որ մեկ հասարակության շրջանակներում գոյակցում են տարբեր սեգմենտային էթնիկական, մշակութային, կրոնական և այլ առանձնահատկություններով մարդկանց խմբեր: Ս. Հանթինգտոնը, Ջ. Ֆուրնիվալը և Բ. Ռեյլին նման հանրություններին իրենց աշխատություններում անվանում են բազմակազմ (plural), ճաքած (torn), ճեղքված (cleft) կամ բաժանված (divided) հասարակություններ և կարծում են, որ բոլոր հատվածների կառավարումը հնարավոր է իրականացնել ոչ թե ազգային միասնության կամ համընդհանուր մշակութային արժեքաբանության ձեռքբերմամբ, այլ պետական կառավարման համակարգի արդյունավետ ընտրությամբ և համապատասխան մոդելների ու մեթոդների իրականացմամբ⁵⁰: Կոնսոցիատիվիզմի տեսանկյունից Լեյխարթը անդրադառնում է նաև տեսությունն ամբողջացնող չորս հիմնական սկզբունքներին՝ մեծ կոալիցիա, փոխադարձ վետո, համամասնության սկզբունք և սեգմենտների ինքնավարության սկզբունք: Սկզբունքների հարցում կարևորվում են ոչ միայն տեսական ու բովանդակային սահմանումները, այլև դրանց մեթոդական գործառնության և կոնկրետ պետությունների (տվյալ դեպքում ՀՀ օրինակով) համատեքստում մասնավորեցման, տեղայնացման հարցերը⁵¹:

Կոնսոցիատիվիզմի տեսության դրույթների և բովանդակային ընկալումների համատեքստում հաճախ հասկանում ենք նաև իշխանության կիսումը (power sharing), որի նպատակն է կայունության ապահովման հիմքով ժողովրդավարական վարչակարգի պահպանումը և բռնատիրության մերժումը⁵²: Միաժամանակ, կոնսոցիատիվիզմի հետ հաճախ ասոցացվում են երկու կարևոր տեսագործական ուղղություններ՝ կոնֆեսիոնալիզմը (confessionalism) և կորպորատիզմը (corporatism)⁵³: Կոնֆեսիոնալիզմը այնպիսի կառավարման համակարգ է, երբ ըստ իրավունքի (de jure) միախառնված են կրոնն ու քաղաքականությունը (դավանականություն): Այդ համակարգի նպատակն է կրոնական համայնքների շրջանակներում իշխանության տարածումը և ղեկավարումը⁵⁴: Կոնֆեսիոնալիզմը իրական հնարավորություն է ստեղծում կրոնական ու էթնիկական համայնքներում ստեղծելու ներդաշնակ գոյակցության պայմաններ⁵⁵: Կոնֆեսիոնալ կառավարման համակարգի դրսևորումներ կան Լիբանանում, Նիդերլանդներում և Բոսնիա-Հերցեգովինայում, որտեղ հստակ նշմարվում են կրոնի ու քաղաքականության շաղկապման, ինչպես նաև

⁵⁰ **Huntington S.**, After Twenty Years: The Future of the Third Wave, *Journal of Democracy* 8(4), 1997, pp. 3-12.

⁵¹ **Lijphart A.**, *Constitutional Design for Divided Societies*" (PDF). *Journal of Democracy*. 15 (2), 2004, pp.96-109.

⁵² **Лейнхарт А.**, Демократия в многосоставных обществах. Сравнительное исследование. Пер. с англ., М., 1997, стр. 36.

⁵³ **Wiarda H .**, *Corporatism and Comparative Politics: The Other Great Ism*, 0765633671: M.E. Sharpe, 1996, pp. 22-23.

⁵⁴ **O'Leary B.**, The 1998 British-Irish Agreement: Power-sharing plus". *Scottish Affairs*. 26, 1999, pp.14-35.

⁵⁵ **Greif A.**, Cultural Beliefs and the Organization of Society: A Historical and Theoretical Reflection on Collectivist and Individualist Societies, *The Journal of Political Economy* 102(5), 1994, pp. 912-950.

սահմանադրական ձևակերպումների հետ կապված հարցերը⁵⁶: Կորպորատիզմը ընդհանուր շահերի հենքով հասարակության կազմակերպման ձև է կորպորատիվ խմբերի գյուղատնտեսական, աշխատանքային, գիտական խոշոր միավորումների (scientific syndicate), ռազմական, մշակութային ոլորտների շրջանակներում: Այն ավելի շատ հարում է սոցիալ-դեմոկրատիայի տիրույթին, իսկ կորպորատիզմը (corporatism) կարող ենք սահմանել որպես սոցիալական կազմակերպման ձև, ըստ որի ամբողջանում և իրականացվում են մարդկանց բնական շահերը և սոցիալական գործառույթները (համախմբականություն):

Կոնսոցիատիվիզմի վերաբերյալ քննադատությունները հիմնականում կապված են դրա չորս հիմնական սկզբունքների հետ: Քննադատներից են Ռինուս վան Շենդելենը, Բերենդեն Օլրին, Իեն Լյուսթիկը, Ջիովաննի Սարտորին և այլք:

Օրինակ՝ «մեծ կոալիցիայի» դեպքում նշվում է, որ որոշումների կայացման գործընթացը ավելի շատ է դանդաղում, ուստի քննադատները նշում են, որ ավելի հեշտ է կլինի փոքր կոալիցիայում խմբային շահերի ու գաղափարների արտահայտումը, քան մեծ կոալիցիայում, որը լուրջ անորոշություններ ու ռիսկեր է պարունակում:

Մյուս քննադատությունը կապված է «փոխադարձ վետոյի» հետ, ըստ որի՝ փոխադարձ վետոյի կիրառությունը կարող է որոշումների ընդունման գործընթացը ամբողջությամբ տապալել: Սա կարող է հանգեցնել անկայունությունների և հատվածականության ուժեղացման, որոնց դեմ պայքարը կոնսոցիատիվիզմի առանցքն է:

«Համամասնության» սկզբունքի քննադատները կարծում են, որ պետական պաշտոնների համամասնական բաշխման հարցում հատվածներին պատկանելիությունն ավելի առաջնային կլինի, քան թեկնածուների անհատական ու մասնագիտական որակները, որոնք կխոչնդոտեն արդյունավետ կառավարման գործընթացին: Սակայն դա չի նշանակում, որ կոնկրետ խմբի ներկայացուցիչը չի կարող ունենալ համապատասխան որակներ, ուստի կարող ենք ասել, որ այդ մոտեցումն այնքան էլ հիմնավոր չէ:

Հաջորդ քննադատությունը կապված է «սեզմենտների ինքնավարության և դաշնության» սկզբունքի հետ: Մասնավորապես նշում են, որ բազմակազմ հասարակության հատվածների ինքնավարությունը բառացիորեն շատ թանկ արժե, պահանջում է պետական կառավարման ու վարչական ծառայությունների թվի աճ, մեծ կոալիցիայում յուրաքանչյուր հատվածի համար առանձին կառույցի ստեղծում: Ավելին, սեզմենտներին ինքնավարություն տալը նպաստում է բազմակազմ հասարակության անհամասեռության խորացմանը, և կոնսոցիատիվ ժողովրդավարությունը բազմակազմ հասարակությունը դարձնում է էլ ավելի տարասեռ: Օրինակ՝ մի դեպքում կոնսոցիատիվիզմը օգնում է կանխելու կոնֆլիկտները, մյուս կողմից՝ ամրապնդում է եթևիկական ինքնությունը, եթևոքադաբականությանը, որը, ի վերջո, հանգեցնում է եթևոկրատիայի:

Այսօր կարելի է հստակ առանձնացնել կոնսոցիատիվ ժողովրդավարության մոդելի խոցելի ու դրական կողմերը, բայց ամեն դեպքում կոնսոցիատիվիզմի կիրառությունը, ի տարբերություն այլ մոդելների, նպատակաուղղված է ոչ թե միակողմանի առավելությունների որոնմանը, այլ բոլորի ներգրավմամբ իշխանության կիսման և համապատասխան քաղաքական կամքի դրսևորման միջոցով էլ ավելի զարգացնելու ժողովրդավարությունը՝ որպես քաղաքական վարչակարգ:

⁵⁶ **Harb I.**, Lebanon's Confessionalism: Problems and Prospects, United States Institute of Peace. <https://www.usip.org/resources/lebanons-confessionalism-problems-and-prospects/31.08.18/>.

THEORETICAL AND PRACTICAL BASIS OF CONSOCIATIONAL DEMOCRACY

NAREK GRIGORYAN

*Senior Research Analyst at National Defense Research University of the MOD, RA,
PhD Student, The Institute of Philosophy, Sociology and Law of NAS RA,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of the study is to present the main theoretical and practical research approaches of consociationalism, as well as to show the scientific and practical significance of the work in our days through research.

The purpose of the assignments is to clarify the concept of consociational democracy and its proper use in different languages. The basic conceptual characteristics of both confessionalism and corporatism are described in detail. Particularly the opportunities and features of consociationalism in unitary and federal forms of the territorial organization of states are mentioned. The task also consists of considering mixed (hybrid) manifestations of consociationalism in world political processes and examples of semi-consociational states.

During the study, both systematic and comparative analysis methods were used.

The study concludes that the theory of consociational democracy as a result of localization is applicable to both unitary and federal states. We believe that this topic can also be of practical importance in the process of public administration of the Republic of Armenia.

Key words: *consociational democracy, unitarian, federal, confessionalism, corporatism, hybrid consociationalism, model of democracy, plural society, criticism.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОНСОЦИАТИВНОЙ ДЕМОКРАТИИ

НАРЕК ГРИГОРЯН

*Старший научный аналитик
Национального оборонно-исследовательского университета МО РА,
аспирант Института философии, социологии и права НАН РА,
г. Ереван, Республика Армения*

Целью исследования является представление основных теоретико-практических исследовательских подходов консоциативизма, а также научной и практической значимости работы в наши дни.

Задача – уточнить термин консоциативной демократии и его эквивалентное применение в разных языках. Подробно описываются основные концептуальные характеристики конфессионализма и корпоратизма. Особо отмечаются возможности и особенности применения консоциативизма в унитарных и федеративных формах

территориальной организации государств. Задачей является также рассмотрение смешанных (гибридных) проявлений консоциативизма в мировых политических процессах и примеров полуконсоциативных государств.

В результате осуществления исследования были применены методы как системного, так и сравнительного анализов.

По итогам исследования пришли к выводу, что в результате локализации теория консоциативной демократии применима как к однородным, так и к федеративным государствам. Считаем, что данная тема может иметь практическое значение в процессе государственного управления Республики Армении.

Ключевые слова: *консоциативная демократия, унитарный, федеральный, конфессионализм, корпоратизм, гибридный консоциативизм, модель демократии, многосоставное общество, критика.*

СРАВНЕНИЕ КОНСТИТУЦИЙ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ И РЕСПУБЛИКИ АРЦАХ*

ОТТО ЛЮХТЕРХАНДТ

*Посол науки Арцаха,
доктор юридических наук, профессор,
г. Гамбург, Германия
ottolucht@arcor.de*

В данной статье представлен сравнительный анализ конституций республик Армения и Арцах, реформированных в 2015 и 2017 году соответственно. Актуальность исследования заключается в том, что данные конституции были фундаментально изменены, что практически позволяет говорить о создании двух новых конституций. Кроме того, значимым является и тот факт, что конституция Республики Арцах ни коим образом не стала имитацией изменений, имеющих место в конституции Республики Армения.

Автор в своей работе рассматривает предпосылки пересмотра конституций Республики Армения (декабрь 2015 года) и Республики Арцах (февраль 2017 года), а также представляет концептуальность решения Республики Армения в пользу парламентской системы правления и Республики Арцах – в пользу президентской. Отдельно представлены тезисы, поддерживающие правильность решения Республики Арцах, в частности – геополитическое расположение республики, изоляция республики от внешнего мира, обусловленная как географическим положением, так и международным правом, отсутствие какой-либо поддержки со стороны и ограниченная численность населения в отношении к территории.

Таким образом, народ, вынужденный жить при таких чрезвычайных, экстренных условиях, должен организовать свое государство и свою государственную власть таким образом, чтобы его силы были сконцентрированы в любой момент максимально.

Для достижения цели исследования были применены следующие методы: анализ, синтез, принцип истории, сравнение и сопоставление.

Ключевые слова: *Республика Армения, Республика Арцах, конституция, парламентская система правления, президентская система правления, Национальное собрание, президент.*

I. Введение

Тема сравнения конституций республик Армения и Арцах является очень широкой и слишком обширной, чтобы ее можно было трактовать в коротком докладе с должной

---

* Հոդվածը ներկայացվել է 01.10.2019թ., գրախոսվել՝ 25.10.2019թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

тщательностью. Однако я выбрал данную тему для своего выступления по следующим причинам.

Во-первых, недавно были полностью реформированы обе конституции, а значит, фундаментально изменены: Конституция Армении – в декабре 2015⁵⁷ года, Конституция Нагорного Карабаха – в феврале 2017 года.⁵⁸ Масштабы изменений настолько велики, что можно с полным правом говорить о двух новых конституциях.

Только по этой причине моя тема является весьма актуальной.

Во-вторых, реформа Конституции Нагорного Карабаха тесно связана с реформой Конституции Республики Армения. Обновление и изменение Конституции Арцаха в 2017 году, с одной стороны, осуществлялось в значительной степени по образцу реформированной Конституции Республики Армения, но, с другой стороны, существенно отличается от нее. Новая Конституция Арцаха очень интересна тем, что она не имитировала изменения в системе правления Республики Армения. Общеизвестно, что в 2015 году в Республике Армения была введена парламентская система правления. Республика Арцах не последовала примеру Армении. Более того, реформа Конституции в 2017 году заменила полупрезидентскую систему правления в Арцахе президентской системой с сильным президентом. Согласно новой Конституции Арцаха, президент является не только главой государства, но и главой исполнительной власти.

В-третьих, данная тема представляет для меня особенный интерес, поскольку с самого начала, т.е. на протяжении почти трех лет, я был вовлечен в процесс разработки проекта закона об изменении Конституции Республики Армения в качестве эксперта-государствоведа, а на заключительном этапе – также в процесс пересмотра Конституции Нагорного Карабаха в качестве эксперта.

В своей статье я сосредоточусь на главных различиях между конституциями Армении и Арцаха, то есть на различиях систем правления государства.

II. Путь к пересмотру конституций Республики Армения (декабрь 2015 года) и Республики Арцах (февраль 2017 года)

10 декабря 2006 года, то есть спустя 15 лет после референдума о ее независимости, Нагорно-Карабахская Республика приняла свою первую конституцию⁵⁹. Она появилась не из ниоткуда, потому что до этого в Карабахе уже были приняты три ключевых государственно-правовых закона⁶⁰: Закон о Президенте Нагорно-Карабахской Республики (1994 год), Закон о Национальном собрании НКР (2001 год) и Закон о Правительстве НКР (2004 год). Однако прежде всего Конституция НКР 2006 года была основана на Конституции Республики Армения в ее редакции от 27 ноября 2005 года⁶¹. Об этом свидетельствует даже беглое сравнение:

1. Положения, касающиеся **основ Конституции**, в большинстве своем идентичны. Нагорно-Карабахская Республика также провозгласила верховенство Конституции, демократию, правовое государство, социальное государство, а также права и свободы человека как неотъемлемые и высшие ценности, разделение властей, независимость судов и

---

⁵⁷ <http://www.president.am/ru/constitution-2015/>.

⁵⁸ См. текст: <http://www.nkr.am/ru/constitution-of-Artsakh>.

⁵⁹ <https://www.webcitation.org/6BCtZQUqq?url=http://www.nkr.am/ru/constitution/9/>.

⁶⁰ О политическом и конституционном развитии Республики Арцах с 1991 г. см. сайт ее Национального собрания: <http://www.nankr.am/ru/32>.

⁶¹ <https://www.president.am/ru/constitution-2005/>.

судей, идеологический плюрализм и многопартийность, демократические принципы избирательного права, отделение церкви от государства.

2. Почти полностью согласованы также положения второго блока Конституции, касающиеся **прав человека, основных прав и основных** обязанностей граждан, которые были весьма подробно нормированы в обеих конституциях.

3. Существует также высокая степень структурного сходства между двумя конституциями **в положениях об организации государственной власти** Нагорного Карабаха: положения о президенте, о правительстве, Национальном собрании, т.е. о парламенте Нагорного Карабаха, о судах и прокуратуре, а также об органах местного самоуправления. Президент Нагорного Карабаха был главой государства, назначал наиболее важных должностных лиц республики и наряду с парламентом играл важную роль в формировании правительства премьер-министром и министрами. Президент возглавлял осуществление внешней политики государства и был главнокомандующим Вооруженными силами. Однако, как и в Конституции Республики Армения, президент Нагорного Карабаха не являлся главой исполнительной власти. Напротив, исполнительную власть возглавляло правительство, а правительство зависело от доверия парламента, значит, от Национального собрания. Таким образом, Нагорно-Карабахская Республика, как и Республика Армения, имела смешанную систему правления, то есть президентско-парламентскую систему правления. Но это было верно только в формальном плане. Фактически президент Арцаха явно перевесил и правительство с премьер-министром, и Национальное собрание.

Так было и в Республике Армения, хотя реформа Конституции в 2005 году значительно укрепила позицию правительства по отношению к президенту и парламента по отношению к исполнительной власти.

4. В Республике Армения четыре фактора обеспечили президенту республики явный перевес над правительством и Национальным собранием даже после внесения в 2005 году поправок в Конституцию: 1) прямые выборы президента всем народом; 2) должность президента как главнокомандующего Вооруженными силами; 3) не запрещенная Конституцией возможность того, чтобы президент государства являлся членом политической партии и, как во Франции, главой самой сильной партии в Национальном собрании; 4) традиционное, широко распространенное в Республике Армения представление и политкультурный стереотип о том, что президент и его администрация должны быть центром политической власти в стране и возглавлять не только ведение внешней политики, но и внутренней и экономической политики республики.

5. В принципе, те же факторы сыграли решающую роль и в Нагорно-Карабахской Республике. Поэтому с 2005 года мы можем наблюдать определенное расстояние и разрыв между нормами конституций, с одной стороны, и реально действующей политической системой Армении и Нагорного Карабаха, с другой. Однако между двумя странами есть интересная и характерная разница: лишь в Республике Армения Конституция 2005 года привела к отчуждению и конфликту между президентской властью и обществом.

6. В Нагорном Карабахе, с другой стороны, аналогичного кризиса президентской власти не произошло. Причин этого несколько. Они очевидны: 1) Республика Арцах реально находится в положении войны с Азербайджаном. Это с самого начала дает президенту как главнокомандующему Вооруженными силами преобладающее положение в жизни республики и укрепляет политическую сплоченность граждан вокруг власти; 2) численность населения Арцаха очень ограничена. Если даже в Ереване говорят, что все там знают друг друга, то это еще больше относится к Нагорному Карабаху. Таким образом, и президент Нагорного Карабаха, избранный народом напрямую, с самого начала был очень близким к гражданам, находясь в постоянном контакте с ними. Эти (и многие другие) факторы с самого начала предотвратили дистанцию и отчуждение между властью и народом в Нагорно-Карабахской Республике.

7. В Республике Армения все было совсем по-другому. Отчуждение и конфликт между президентской властью и обществом имеет много причин. Одна из основных, как мне кажется, заключается в том, что общество в Республике Армения, в отличие от карабахского общества, в повседневной жизни не консолидировано перед непосредственной и актуальной опасностью и угрозой существованию. Вместо этого доминирующую роль в жизни граждан Республики Армения играют социально-экономические проблемы, финансовые трудности и безработица.

В то же время, и это вторая основная причина, граждане Армении столкнулись в своей республике с целым рядом очень неприятных и раздражающих социальных и политических проблем, а именно, что, помимо бедности значительной части населения, в стране появился тонкий слой очень богатых людей, что экономика страны контролируется немногими гражданами и что так называемые олигархи тесно связаны и переплетены с политическими и административными структурами президентской власти. Это породило чувство разочарования, отчаяния и политического безвластия, а впоследствии – недоверие и более-менее резкую критику президентской власти в широких слоях общества.

8. Серьезное финансовое и экономическое бремя продолжающегося карабахского конфликта практически не позволило и не позволяет Республике Армения существенно улучшить социально-экономические условия в стране и устойчиво повысить благосостояние широких слоев населения. Такое положение дел усиливает социально-политическое разочарование граждан и побуждает, в частности, молодых квалифицированных людей покидать страну и искать лучшую жизнь в других местах. Связи по всему миру, главным образом родственные связи, всегда облегчали армянам эмиграцию в другие, более перспективные страны. Эта проблема, как известно, существует в Армении на протяжении уже многих лет, и за последние годы эмиграция вновь ускорилась.

III. Решение Республики Армения в пользу парламентской системы правления

9. В период президентства Сержа Саркисяна создалась не только реальная угроза существованию республики, исходящая от стремительной эмиграции и утечки мозгов, но и имеющая более глубокие общественно-политические корни. На мой взгляд, фундаментальная реформа Конституции Армении в 2015 году представляет собой решительную попытку борьбы с первопричиной ползучего социально-политического кризиса в республике. Конституционная реформа, инициированная президентом в 2013 году, безусловно, преимущественно была направлена на сокращение глубокого разрыва между политическим руководством страны и ее гражданами. Данный разрыв был характерным для конституционного строя и политической системы Армении уже с 90-ых годов. В системе полностью доминировал президент, который контролировал не только исполнительную власть, но и парламент с помощью своей партии. Эта система изжила себя. Она не была способна к развитию. Без внутренней динамичности правительство страны управляет только социально-экономическими проблемами и трудностями. Очевидно, что президентский режим себя исчерпывал, поскольку он открыл слишком мало возможностей для влияния и участия гражданского общества и партий в политической жизни страны. В результате этого парламент был слабым и пользовался низким доверием и авторитетом у граждан.

10. Фундаментальная конституционная реформа в Республике Армения в 2015 году стала радикальным реагированием на кризис. Ее суть заключается в замене президентской системы последовательной, чисто парламентской системой правления. Действительно, с проведением референдума в декабре 2015 года армянский народ переместил центр государственной власти в парламент, значит – в политические партии, а также в

сформированное ими парламентское правительство, а косвенно и на институты гражданского общества – НПО, СМИ и бизнес.

11. Несмотря на резкие протесты общественности против внесения изменений в конституцию, аргументы оппозиции были почти полностью ограничены подозрениями в том, что переход к парламентской системе правления является лишь политическим маневром Сержа Саркисяна, чтобы после двух сроков в качестве президента перейти на пост премьер-министра и остаться у власти⁶².

Критика была политически понятна и пользовалась определенной популярностью в средствах массовой информации, но она была крайне поверхностной, поскольку не содержала ни одного аргумента против самого *содержания* планируемой конституционной реформы. Конституционно-политический вопрос, а именно – является ли предлагаемый переход от президентской к парламентской системе правления в Республике Армения через двадцать лет после принятия Конституции 5 июля 1995 года разумным, обоснованным и оправданным шагом, *по существу*, оппозиция не обсуждала. Она даже не подняла данный вопрос! Однако с точки зрения конституционного строя и политической жизни Республики Армения этот вопрос и ответ на него имеют решающее значение. Само собой разумеется, что он находится в центре данного процесса.

12. В связи с переходом на парламентскую систему правления должность президента радикально изменилась: правда, президент все еще является главой государства, но у него больше нет сильных политических полномочий и правительственных функций. Он больше не верховный главнокомандующий Вооруженными силами. Он больше не избирается народом напрямую, а Национальным собранием, значит, косвенно. Президент республики не может быть членом политической партии. Одним словом, пост главы государства Республики Армения отныне установлен как конституционный надпартийный и политически строго нейтральный орган. Его основными функциями являются, во-первых, представление государства внутри страны и за ее пределами и, во-вторых, интеграция государства, гражданского общества и граждан.

13. Отныне направления внутренней и внешней политики Республики Армения определяются избранным парламентом премьер-министром, назначение которого президент не может отклонить. Глава правительства также является верховным главнокомандующим Вооруженными силами в период военного положения. Парламент играет решающую роль и в формировании других конституционных и государственных органов, а именно Конституционного суда, генерального прокурора и Центрального банка. Очевидно, что эти положения укрепят парламентскую оппозицию и повысят ее шансы на более высокий политический вес.

IV. Решение Республики Арцах в пользу президентской системы правления.

14. В своей реформированной Конституции февраля 2017 года Республика Арцах, в отличие от Республики Армения, сделала выбор не в пользу парламентской системы правления, а в пользу президентской. Это означает, что президент Арцаха является не только главой государства, но и главой исполнительной власти, включая Кабинет министров. Его конституционная власть превышает даже полномочия президента США, поскольку при определенных условиях президент Арцаха, в отличие от своего американского коллеги, может распустить парламент и распоряжается правом законодательной инициативы. Кроме того, президент может наложить вето на законы, принятые Национальным собранием. Несмотря на то, что Национальное собрание может

---

⁶² [https://ru.wikipedia.org/wiki/Конституционный_референдум_в_Армении_\(2015\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Конституционный_референдум_в_Армении_(2015)).

преодолеть veto президента, приняв закон снова, президент Арцаха в итоге занимает прочную позицию и по отношению к парламенту.

15. Власть президента, кажется, противоречит принципу разделения властей. Но Национальное собрание Арцаха не является безвластным в отношении к президенту, поскольку оно обладает сильными полномочиями по контролю над президентом и исполнительной властью. Национальное собрание может применять классические инструменты парламентского контроля за исполнительной властью (в том числе право на интерpellацию, создание следственных комиссий и т.д.), а также непосредственно в отношении президента. Однако самым сильным контрольным инструментом Национального собрания является его право выражать недоверие президенту. Это очень весомый инструмент, во-первых, потому, что треть членов Национального собрания (из 33 членов) уже достаточна для инициирования данной процедуры, во-вторых, потому, что решение принимается Национальным собранием простым большинством всех его членов и, в-третьих, потому, что окончательное решение парламента сразу ставит конец сроку полномочий президента, т.е. приводит к его отставке.

Ввиду относительно небольшого числа членов Национального собрания политический вес каждого члена парламента неизбежно возрастает, что в свою очередь укрепляет конституционные позиции Национального собрания как противовеса президенту республики.

16. Однако в случае вотума недоверия само Национальное собрание подвергается высокому риску, поскольку окончание срока полномочий ведет не только к внеочередным выборам президента республики, но и к внеочередным, новым выборам в Национальное собрание (см. Ст. 90 Конституции Арцаха). Это действует и наоборот: хотя президент может распустить Национальное собрание и объявить новые выборы, это также означает, что и его срок полномочий закончится. Таким образом, должность президента и законодательный период Национального собрания Республики Арцах связаны между собой и зависимы друг от друга. В результате президентские и парламентские выборы всегда проходят совместно. Данное положение можно рассматривать как особо эффективный конституционный инструмент для взаимного контроля, умеренности и сбалансированности законодательной и исполнительной власти в Республике Арцах.

17. Факт, что Республика Арцах не только не последовала примеру Республики Армения в регулировании системы управления, но и избрала президентскую систему правления, я считаю убедительным решением, потому что по сравнению с соседними государствами Арцах занимает особое положение в нескольких отношениях: 1. Республика Арцах де-факто постоянно находится в чрезвычайном положении – ей угрожает экзистенциальная угроза со стороны Азербайджана; 2. Республика Арцах в значительной степени изолирована от внешнего мира из-за своего географического положения и в плане международного права иными странами; 3. Республика Арцах практически полностью сама по себе, поскольку не имеет никакой поддержки со стороны, за исключением Республики Армения, от которой она зависит экзистенциально; 4. Республика Арцах по численности имеет очень ограниченное население в сравнении с размерами своей территории. Поэтому она постоянно должна сосредотачивать все свои силы и усилия на сохранении собственного существования.

18. Народ, который вынужден жить при таких чрезвычайных, экстренных условиях, должен организовать свое государство и свою государственную власть таким образом, чтобы его силы были сконцентрированы в любой момент максимально. Как показывает весь исторический опыт, это условие обеспечивается только в том случае, если исполнительная власть государства находится в руках одного человека, обладающего всеми необходимыми полномочиями и особой властью, поскольку только в этом случае способность государства действовать оптимально защищена. В специфических

политических, культурных, ментальных и не в последнюю очередь традиционных условиях на Южном Кавказе это говорит в пользу президентской республики, мощной президентской власти.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՕՏՏՈ ԼՈՒԽՏԵՐՀԱՆԴՏ

*Արցախի գիտության դեսպան,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ք. Համբուրգ, Գերմանիա*

Հոդվածում ներկայացվում է Հայաստանի Հանրապետության 2015թ.-ի և Արցախի Հանրապետության 2017թ.-ի բարեփոխված սահմանադրությունների համեմատական վերլուծությունը: Հետազոտության արդիականությունն այն է, որ վերոնշյալ սահմանադրությունները ենթարկվել են հիմնարար փոփոխությունների, ինչը գործնականորեն թույլ է տալիս խոսելու երկու Նոր սահմանադրությունների մասին: Բացի այդ, նշանակալի է նաև այն հանգամանքը, որ Արցախի Հանրապետության սահմանադրությունը ոչ մի դեպքում չի կրկնել այն փոփոխությունները, որոնք տեղ են գտել Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությունում:

Հեղինակն իր աշխատանքում դիտարկում է ՀՀ 2015 թ.-ի դեկտեմբերի և ԱՀ 2017թ.-ի փետրվարի սահմանադրությունների բարեփոխման նախադրյալները, ինչպես նաև անդրադառնում է Հայաստանի Հանրապետությունում խորհրդա-րանական կառավարման և Արցախի Հանրապետությունում նախագահական կառավարման համակարգերին անցնելու երկու հայեցակարգային որոշումներին:

Առանձին ներկայացվում են այն հիմնադրույթները, որոնք պաշտպանում են Արցախի Հանրապետության որոշման ճշմարտացիությունը, մասնավորապես՝ հանրապետության աշխարհաքաղաքական դիրքը, արտաքին աշխարհից մեկուսացումը՝ պայմանավորված ինչպես աշխարհագրական դիրքով, այնպես էլ միջազգային իրավունքով, արտաքին օժանդակության բացակայությունը և տարածքի համեմատությամբ ունեցած բնակչության սահմանափակ թիվը:

Այսպիսով՝ նման արտակարգ ու ծայրահեղ պայմաններում ապրող ժողովուրդը պետք է սեփական պետությունն ու պետական իշխանությունը կազմակերպի այնպես, որ վերջինիս ուժերը ցանկացած պահի առավելագույն կենտրոնացում ունենան:

Հետազոտության նպատակին հասնելու համար օգտագործվել են վերլուծության, սինթեզի, պատմականության, համեմատության ու համադրման մեթոդները:

Հիմնաբառեր՝ Հայաստանի Հանրապետություն, Արցախի Հանրապետություն, սահմանադրություն, խորհրդարանական կառավարման համակարգ, նախագահական կառավարման համակարգ, Ազգային ժողով, նախագահ:

A COMPARISON OF THE CONSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA AND THE REPUBLIC OF ARTSAKH

OTTO LUCHTERHANDT

Artsakh Science Ambassador,

Doctor of law, Professor,

Hamburg, Germany

The given article presents a comparative analysis of the constitutions of the republics of Armenia and Artsakh, which were reformed in 2015 and 2017, respectively. The relevance of the research lies in the fact that these constitutions were fundamentally changed, which practically allows us to talk about the creation of two new constitutions. In addition, it is also significant that the Constitution of the Republic of Artsakh in no way imitated the changes that took place in the Constitution of the Republic of Armenia.

The author examines the prerequisites for the revision of the constitutions of the Republic of Armenia (December 2015) and the Republic of Artsakh (February 2017), as well as presents the concept of the decision of the Republic of Armenia in favor of the parliamentary system of government and the Republic of Artsakh in favor of the presidential one. Theses supporting the appropriability of the decision of the Republic of Artsakh are presented separately, in particular – the geopolitical location of the Republic, the isolation of the Republic from the outside world due to both geographical location and international law, the lack of any support from the outside and the limited population in relation to the territory.

Thus, the people who are forced to live under such extraordinary, emergency conditions must organize their state and their state power in such a way that their forces are concentrated at any moment as much as possible.

To achieve the research goal, the following methods were used: analysis, synthesis, the principle of history and comparison.

Keywords: *Republic of Armenia, Republic of Artsakh, Constitution, parliamentary system of government, presidential system of government, National Assembly, President.*

ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ՆԱԽԱՁԵՆՆԵԼՈՒ ԱՌԻԹՆԵՐԻ ԵՎ ՀԻՄՔԵՐԻ ՓՈԽՅԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ*

ՏԻԳՐԱՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ,
 ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
t.s.ghazaryan@gmail.com

Սույն հոդվածի նպատակը քրեական վարույթ նախաձեռնելու առիթների ու հիմքերի համակարգային վերլուծությունն է, որի արդյունքում հնարավոր կլինի ապահովել առկա խնդիրների լուծումները մի կողմից՝ տուժողի, իսկ մյուս կողմից՝ ենթադրյալ հանցանք կատարած անձի սահմանադրական իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանության և արդյունավետ հավասարակշռության ապահովման նպատակով:

Նշված նպատակին հասնելու համար նախևառաջ կարևոր է քրեական վարույթ նախաձեռնելու առիթի հասկացության ու հիմքերի բավարարության ճշգրիտ սահմանումը, որոնց միասնական ընկալումը կապահովի քրեական հետապնդման մարմինների բնականոն գործունեությունը՝ նպաստելով հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացմանը:

Հոդվածի նպատակի ու խնդիրների առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ կիրառվել են համակարգակառուցվածքային և համեմատական-իրավական մեթոդները:

Կարող ենք ելրակացնել, որ քրեական գործ հարուցելու առիթը ենթադրյալ հանցագործության վերաբերյալ տեղեկություններ պարունակող այնպիսի իրավաբանական փաստ է, որն իրավասու պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց համար ստեղծում է պարտականություն՝ կայացնելու որոշում քրեական գործ հարուցելու կամ այն մերժելու մասին:

Քրեական վարույթ նախաձեռնելու հիմքերը, ի տարբերություն քրեական իրավունքի, երբ հանցագործության հատկանիշներ ասելով հասկանում ենք ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված հանցակազմի տարրերը, քրեադատավարական իրավունքի համատեքստում հանցանշանները պարտադիր չէ ուղղակիորեն նախատեսված լինեն քրեական օրենքով, այլ բավարար է, որ դրանք վկայեն առերևույթ կատարած հանցագործության մասին:

Հիմնաբառեր՝ քրեական վարույթ նախաձեռնել, քրեական գործ հարուցելու հիմքեր, քրեական գործ հարուցելու առիթներ, հանցագործության մասին հաղորդում, կյուբերի նախապատրաստման փուլ, հիմքերի բավարարություն, առիթի օրինականություն:

Քրեական գործի հարուցման փուլը ոչ միայն ինքնուրույն դատավարական փուլ է, այլ նաև սկզբնավորում է ամբողջ քրեական վարույթը: Ուստի առանցքային նշանակություն է ստանում այն հարցը, թե որ պահից է սկսվում քրեական գործի հարուցման փուլը:

* Հոդվածը ներկայացվել է 24.02.2020թ., գրախոսվել՝ 25.02.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

Քրեական գործով վարույթի սկիզբը ճիշտ արձանագրելն էական նշանակություն ունի, քանի որ այդ պահից սկսված վարույթի մասնակիցների բոլոր գործողությունները կարգավորվում են քրեական դատավարության օրենսգրքով, որից ցանկացած շեղում կարող է հանգեցնել ձեռք բերված ապացույցի անթույլատրելիության:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետն ուղղակիորեն ամրագրում է, որ գործով վարույթը սկսվում է քրեական գործի հարուցման հարցը լուծելիս:

Ի տարբերություն գործող իրավակարգավորումների՝ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագիծն օգտագործում է առավել ընդունելի և պարզ սահմանում՝ զերծ մնալով տարընթերցումներից և հստակ արձանագրելով այն սահմանը, որից սկսվում է քրեական վարույթը՝ մասնավորապես սահմանելով, որ քրեական վարույթն սկսվում է առերևույթ հանցագործության մասին պատշաճ ձևով տեղեկանալու պահից:

Ինչպես նշում է Ն.Ա.Վլասովան, քրեական գործի հարուցման փուլը սկսվում է հանցագործության մասին տեղեկությունը իրավասու մարմնի կողմից ստացվելու և արձանագրվելու պահից⁶³: Համանման կարծիքի է նաև Մ.Ն.Մելիկինը⁶⁴:

Մինչդեռ Լ.Ն.Մալիկովայի կարծիքով՝ քրեադատավարական հարաբերությունները սկսվում են այն ժամանակ, երբ նախապատրաստվող կամ կատարված հանցագործության մասին հաղորդումը գրանցվում է օրենքով սահմանված կարգով և համարվում բավարար հիմք⁶⁵: Այս կարծիքին համաձայնելը անհնար է, քանի որ հանցագործության մասին առիթի գրանցումն արդեն իսկ ենթադրում է դատավարական մի շարք գործողությունների իրականացման անհրաժեշտություն, որի կապակցությամբ քրեական դատավարության մասնակիցները մտնում քրեադատավարական իրավահարաբերությունների մեջ:

Կարևոր ենք համարում ընդգծել նաև այն հանգամանքը, որ հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի քրեական գործ հարուցելու առիթի գրանցմանն ուղղված գործողությունները ևս իրենց բնույթով դատավարական են:

Մի շարք հեղինակներ խնդրո առարկա հարցի վերաբերյալ հիմնավոր կերպով նշում են, որ անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն փաստը, որ հանցագործության մասին հաղորդման գրանցումը չի հանդիսանում քրեական գործի հարուցման առիթի ձևավորման տարր: Ավաճծը հիմնավորվում է նաև նրանով, որ իրավակիրառ պրակտիկայում թույլատրվում է կատարել անհետաձգելի քննչական գործողություններ նաև մինչ հանցագործության մասին հաղորդման գրանցումը, եթե դրանց չկատարումը կարող է դժվարացնել հանցագործության բացահայտումը⁶⁶:

Քրեական գործ հարուցելու առիթներն այն աղբյուրներն են, որոնցից առերևույթ հանցագործության մասին տեղեկանալը օրենսդիրը դիտարկում է պատշաճ: Այս հասկացությունն իրավագիտության մեջ բավարար չափով մշակված չէ, չնայած ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական նշանակություն:

Քրեական գործի հարուցման առիթներին վերաբերող իրավակարգավորումները գտնվում են ինչպես իրավակիրառողների, այնպես էլ օրենսդրի ու տեսաբանների

⁶³ Տե՛ս Власова Н.А. Досудебное производство в уголовном процессе. – М., 2000, էջ 68:

⁶⁴ Տե՛ս Меликин М.Н., О специфике доказывания в ходе предварительной проверки информации о преступлениях // Государство и право. 1998. N 10, էջ 76:

⁶⁵ Տե՛ս Маликова Л.Н. Совершенствование уголовно-процессуального законодательства на стадии возбуждения уголовного дела // Общество и право. 2008. N 3, էջ 24:

⁶⁶ Տե՛ս Химичева Г.П., Досудебное производство по уголовным делам: концепция совершенствования уголовно-процессуальной деятельности. – М., 2003, էջ 127:

ուշադրության ներքո՝ փորձելով դրանց տալ այնպիսի ձևակերպումներ, որոնք կնպաստեն քրեական գործի քննության արդյունավետության բարձրացմանը:

Դեռևս 1950-ական թվականներին Ռ.Դ.Ռախունովը գրել է, որ քրեական գործ հարուցելու առիթն այն աղբյուրն է, որից ստացվում է հանցագործության մասին տեղեկատվությունը⁶⁷: Իր հերթին Ս.Վ.Բորոդինը քրեական գործ հարուցելու առիթ է համարում այն աղբյուրը, որից համապատասխան պետական մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք տեղեկանում են նախապատրաստվող կամ կատարված հանցագործության մասին⁶⁸:

Քրեական գործի հարուցման առիթի սահմանումը, որն ընդունված է եղել խորհրդային քրեական դատավարությունում, փոքր-ինչ այլ է: Մասնավորապես Ա.Ս.Լարինը և Վ.Ս.Սավիցկին նշում են, որ քրեական գործի առիթները հանցագործության մասին սկզբնական տեղեկություններ պարունակող աղբյուրների դատավարական ձևերն են⁶⁹: Որոշ հեղինակներ քրեական գործ հարուցելու առիթը դիտարկում են այնպիսի իրավաբանական փաստ, որից ծագում են քրեադատավարական իրավահարաբերությունները՝ պայմանավորելով իրավասու պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց համապատասխան գործունեությունը: Մասնավորապես այդպիսի դիրքորոշում են արտահայտել Ֆ.Ն.Ֆատկովինը⁷⁰ և Վ.Յ.Չեկանովը⁷¹: Այս տեսակետը կիսում է նաև պրոֆեսոր Գ.Պ.Խիմիչևը, որ քրեական գործ հարուցելու առիթը համարում է այնպիսի քրեադատավարական փաստ, որի հետ օրենքը կապում է հետաքննության մարմնի, քննիչի ու դատախազի որոշակի պարտականությունների շրջանակ, այն է՝ կայացնել քրեական գործ հարուցելու կամ հարուցումը մերժելու մասին որոշում⁷²:

Համանման դիրքորոշում են արտահայտել նաև Վ.Ն.Յաշինը և Ա.Վ.Պոբեդկինը, որոնք գտնում են, որ հանցագործության մասին հաղորդումը, մեղայականով ներկայանալը, որոնք ստացել են համապատասխան քրեադատավարական ձև, պետք է դիտել որպես իրավաբանական հետևանքներ առաջացնող փաստեր: Նրանց կարծիքով՝ քրեական գործ հարուցելու առիթի ի հայտ գալուն պես համապատասխան իրավասու մարմինների ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են գրանցել նախապատրաստվող կամ կատարված հանցագործության մասին ստացված տեղեկատվությունը, ուսումնասիրել այն, անհրաժեշտության դեպքում կատարել քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված որոշակի դատավարական գործողություններ, որից հետո օրենքով սահմանված ժամկետներում ընդունել համապատասխան դատավարական որոշում և իրազեկել հաղորդումը ներկայացրած և այլ շահագրգիռ անձանց⁷³:

Քրեական գործ հարուցելու առիթի հասկացության վերաբերյալ Մ.Ս.Ստրոգովիչը գրել է, որ դրանք օրենքով սահմանված այն աղբյուրներն են, որոնք հետաքննության մարմնին, քննիչին ու դատախազին տալիս են հանցագործությունների մասին տեղեկություններ և պարտավորեցնում նրանց որոշում կայացնել, թե արդյոք պետք է

⁶⁷ Տե՛ս **Рахунов Р.Д.** Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе. М., 1954, էջ 31:

⁶⁸ Տե՛ս **Бородин С.В.**, Разрешение вопроса о возбуждении уголовного дела. – М., 1970, էջ 27:

⁶⁹ Տե՛ս **Савицкий В.М., Ларин А.М.** Уголовный процесс: Словарь-справочник. – М., 1999, էջ 28:

⁷⁰ Տե՛ս **Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н.** Возбуждение уголовного дела. – М., 1961, էջ 93:

⁷¹ Տե՛ս **Чеканов В.Я.** Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе. – Саратов, 1958, էջ 12:

⁷² Տե՛ս **Химичева Г.П.** Досудебное производство по уголовным делам: концепция совершенствования уголовно-процессуальной деятельности: дис. д-ра юрид.наук.-М., 2003, էջ 116:

⁷³ Տե՛ս **Яшин В.Н., Победкин А.В.** Возбуждение уголовного дела. Теория, практика, перспективы. էջ 30-31:

հարուցել քրեական գործ, թե ոչ⁷⁴: Քրեական գործ հարուցելու առիթի սահմանման վերաբերյալ համանման կարծիք է հայտնել նաև Օ.Պ.Տեմուշկինը՝ առաջարկելով կիրառել «իրավաբանական փաստ» եզրույթը⁷⁵:

Հետաքրքիր մոտեցում է դրսևորել պրոֆեսոր Վ.Ս.Բիկովը՝ սահմանելով առիթի ձևավորման բանաձևում ներառված գործողությունները. ենթադրյալ հանցագործությունը, դրա մասին տեղեկատվությունը, այն տիրապետող անձի գործողությունները, դրանց դատավարական ձևակերպումը: Միայն այս բոլոր բաղադրատարրերի առկայության դեպքում է հանցագործության մասին տեղեկությունը դառնում քրեական գործ հարուցելու օրինական առիթ⁷⁶:

Քրեադատավարական օրենքը ևս չի բացահայտում քրեական գործ հարուցելու առիթի հասկացությունը, այլ սահմանափակվում է միայն դրա առանձին տեսակների թվարկմամբ: Այդ մոտեցումը ցուցաբերվել է նաև ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի հեղինակների կողմից:

Խնդրո առարկա հարցի վերաբերյալ իրավական դիրքորոշում է արտահայտել նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանը՝ արձանագրելով, որ քրեական գործի հարուցման առիթները պետք է բովանդակեն տեղեկություն հանցագործության հատկանիշները մատնանշող տվյալների առկայության մասին: Միայն այս դեպքում դրանք կարող են հիմք հանդիսանալ ստուգելու և քրեական գործ հարուցելու կամ հարուցումը մերժելու մասին որոշում ընդունելու համար⁷⁷:

Վերոգրյալի համատեքստում կարող ենք եզրահանգել, որ քրեական գործ հարուցելու առիթը ենթադրյալ հանցագործության վերաբերյալ տեղեկություններ պարունակող այնպիսի իրավաբանական փաստ է, որը իրավասու պետական մարմինների ու պաշտոնատար անձանց համար ստեղծում է պարտականություն՝ համապատասխան դատավարական գործողությունների կատարման արդյունքում կայացնելու որոշում՝ քրեական գործ հարուցելու կամ այն մերժելու մասին:

Այս տեսանկյունից առիթը պայման է, որի առկայության դեպքում օրենքը հնարավորություն է ընձեռում կատարելու գործողություններ և մտնելու քրեադատավարական հարաբերությունների մեջ: Այլ կերպ ասած՝ առիթը հանդես է գալիս որպես նախադրյալ, իսկ քրեադատավարական հարաբերությունները՝ դրա արդյունք:

Ակնհայտ է, որ քրեական դատավարության օրենսգրքը մի շարք իրավահարաբերությունների առաջացում պայմանավորում է հենց առիթի առկայության փաստով: Մասնավորապես ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 180-րդ հոդվածի 1-ին մասն ամրագրում է, որ հանցագործությունների մասին հաղորդումները պետք է քննարկվեն և լուծվեն անհապաղ, իսկ գործ հարուցելու առիթի օրինականությունը և հիմքերի բավարար լինելը ստուգելու անհրաժեշտության դեպքում՝ դրանց ստացման պահից 10 օրվա ընթացքում: Միևնույն ժամանակ սույն օրենսգրքի 181-րդ հոդվածն ամրագրում է այն դատավարական որոշումների շրջանակը, որոնք պետք է կայացվեն հանցագործության մասին տեղեկություն ստանալու յուրաքանչյուր դեպքում:

Անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ քրեական գործի հարուցման առիթի հասկացության պատշաճ ձևակերպումն ինքնանպատակ չէ: Հետաքննության մարմինը,

⁷⁴ Տե՛ս **Строгович М.С.** Курс уголовного процесса. Т.II. Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву. М., 1970, էջ 13:

⁷⁵ Տե՛ս **Уголовно-процессуальное право Российской Федерации /Отв. ред. П.А. Лупинская.** 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2000, էջ 270:

⁷⁶ Տե՛ս **Уголовный процесс Российской Федерации / Отв.ред.А.П.Кругликов.** – М., 2010, էջ 337 (13-րդ գլխի հեղինակ՝ **В.М.Быков**):

⁷⁷ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2007 թվականի հուլիսի 13-ի թիվ ՎԲ-133/07 որոշումը:

քննիչը, դատախազը իրավասու չեն իրականացնելու քրեական դատավարությամբ սահմանված իրենց լիազորությունները՝ առանց ենթադրյալ հանցագործության մասին օրենքով սահմանված առիթից պատշաճ կարգով տեղեկանալու:

Մատնանշվածի կապակցությամբ կարևոր երաշխիք է սահմանել օրենսդիրը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 177-րդ հոդվածի 6-րդ մասով՝ ամրագրելով, որ չստորագրված կամ կեղծ ստորագրությամբ, մտացածին անձի անունից գրված նամակը, հայտարարությունը կամ հանցագործության մասին այլ անանուն հաղորդումը քրեական գործ հարուցելու առիթ չէ: Դրա հիման վրա կարող են կատարվել համապատասխան դատավարական գործողություններ, որոնց արդյունքում եթե հաստատվի, որ առկա են առերևույթ հանցագործության հատկանիշներ, ապա քրեական գործի հարուցման առիթ կդիտվի արդեն ոչ թե անանուն հաղորդումը, այլ հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի՝ իրենց լիազորությունների շրջանակում կատարված գործողությունները:

Վերոգրյալի համատեքստում անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել նաև, որ «քրեական գործի հարուցման համար առիթ» հասկացության իմաստն ուղղված է ոչ թե նրան, որ հանցագործության մասին այս կամ այն տեղեկատվությունը անորակ և անախտան համարվի դատավարական կիրառման համար, այլ նրան, որպեսզի պարտադիր կարգով անձնավորվի հնարավոր հանցագործության մասին տեղեկատվության ցանկացած աղբյուր: Այլ կերպ ասած՝ քրեադատավարական համակարգը պահանջում է, որ միշտ հայտնի լինեն հանցագործության կատարման մասին հաղորդում տվող անձի տվյալները՝ մասնավոր նախաձեռնությամբ կամ ելնելով պաշտոնական պարտավորություններից: Հակառակ դեպքում ի հայտ կգա լիարժեք անպատասխանատվության ռիսկ, և անհնար կլինի պարզել՝ երբ և որտեղից են ստացվել հանցագործության մասին տեղեկությունները, ինչի հիման վրա է քննարկվել քրեական գործ հարուցելու հարցը, ինչպես նաև սկսվել որևէ մեկի նկատմամբ քրեական հետապնդումը:

Վերոգրյալի հիմքով կարևոր է ընդգծել, որ քրեական գործ հարուցելու առիթն ըստ էության որևէ անձի կամքի արտահայտությունն է: Մի դեպքում այն արտացոլում է հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի, դատարանի, դատավորի, մյուս դեպքում՝ ենթադրյալ հանցագործության վերաբերյալ տեղեկատվության տիրապետող անձի, մեկ այլ դեպքում՝ տուժողի կամ հանրորեն վտանգավոր արարքում իրեն մեղավոր համարող անձի կամքը: Ընդ որում, այն առիթի կարևոր հատկանիշներից է, որով տարբերվում է այն հաղորդումներից (դիմումներից, բողոքներից), որոնց ժամանակ չի պահանջվում լուծել քրեական գործի հարուցման հարցը:

Քրեական գործ հարուցելու առիթներն ու հիմքերը թեև փոխկապակցված են, սակայն ինքնավար հասկացություններ են: Քրեական գործի հարուցման առիթի առկայությունն ինքնին չի վկայում քրեական գործի հարուցման հիմքի առկայության մասին և բավարար չէ քրեական գործ հարուցելու համար: Առիթն ըստ էության ուղղված է սկիզբ դնելու այնպիսի դատավարական գործունեության, որի նպատակն է հաստատելու կամ հերքելու քրեական գործի հարուցման հիմքերի առկայությունը: Գործող քրեադատավարական կարգավորումները, որոնք հնարավորություն են ընձեռում հետաքննության մարմնին, քննիչին, դատախազին՝ ստուգելու ստացված հաղորդմամբ ներկայացվող տվյալները, ուղղակիորեն վկայում են այն մասին, որ օրենսդիրն ի սկզբանե հնարավոր է համարել նաև իրավիճակներ, երբ քրեական գործ հարուցելու առիթն ամբողջությամբ չպարունակի հիմքերը, ուստի դրանց ձեռքբերման, ինչպես նաև առկա տեղեկատվության ստուգման ուղղությամբ նախատեսել է ընթացակարգեր:

Քրեական գործ հարուցելու հիմքերը կարող են արտացոլված լինել ինչպես քրեական գործ հարուցելու առիթներում, այնպես էլ ներկայացված հաղորդման ստուգման ընթացքում կատարված դատավարական գործողությունների արդյունքում ձեռք բերված տվյալներում (փաստաթղթերում և այլն):

Պետք է հաշվի առնել, որ որպես քրեական գործի հարուցման հիմք հանդես են գալիս միայն այն տեղեկությունները, փաստական տվյալները, որոնք արտացոլում են ամերևույթ հանցագործության հատկանիշների առկայությունը կամ բացակայությունը, որոնք էլ ինքնին հիմք են համապատասխան պաշտոնատար անձի կողմից քրեական գործ հարուցելու կամ այն մերժելու մասին որոշման կայացման համար, ուստի դրանք կարող են ի սկզբանե առկա չլինել ներկայացված հանցագործության մասին հաղորդման մեջ:

Տեսության մեջ և պրակտիկայում վեճերի տեղիք է տալիս այն հարցը, թե ինչ պետք է հասկանալ քրեական գործի հարուցման փուլում ամերևույթ հանցագործության հատկանիշների հասկացության ներքո, որն էլ հանդիսանում է քրեական գործ հարուցելու հիմքը:

Քրեական գործ հարուցելու հիմքը հանցագործության հատկանիշների առկայության մասին վկայող տվյալներն են: Ընդ որում, քրեական գործ կարող է հարուցվել միայն հանցագործության հատկանիշների վերաբերյալ տվյալների բավարարության դեպքում:

Անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ տեսության մեջ առկա չէ միասնական մոտեցում, թե ինչպիսի տվյալների համակցությունն է, որ կարող է վկայել ամերևույթ հանցագործության հատկանիշների մասին և հիմք դառնալ քրեական գործ հարուցելու համար: Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ բավարար հիմքերը պետք է նախևառաջ մատնանշեն հանցակազմի այնպիսի հատկանիշների առկայության մասին, ինչպիսիք են՝ օբյեկտն ու օբյեկտիվ կողմը: Օրինակ, պրոֆեսոր Մ.Ս.Ստրոգովիչը նշում է, որ քրեական գործի հարուցման հիմքը ներառում է երկու անհրաժեշտ տարր՝ 1. հետաքննության մարմնին, քննիչին, դատախազին հայտնի դարձած փաստերում, իրադարձություններում քրեորեն պատժելի արարքի հատկանիշների առկայություն, 2. բավարար տվյալներ այն մասին, որ հանցագործությունը նախապատրաստվել է կամ կատարվել է⁷⁸: Նմանատիպ դիրքորոշում է հայտնել նաև Ն.Ս.Մանովան, որի կարծիքով քրեական գործ հարուցելու որոշում ընդունելու համար բավական է հաստատել հանցագործության օբյեկտիվ կողմի և հանցագործության երևույթի մասին վկայող տվյալների առկայությունը⁷⁹:

Իր հերթին Օ.Վ.Տեմուշկինը նշում է, որ քրեական գործ հարուցելու համար չի պահանջվում հանցագործության բոլոր տարրերի առկայության վերաբերյալ ամբողջական տեղեկություն: Սովորաբար բավարար է միայն օբյեկտի և օբյեկտիվ կողմի մատնանշումը⁸⁰: Իսկ ահա Օ.Պ.Տեմուշկինը նշում է, որ թեև ամերևույթ հանցագործության առկայության մասին հետևությունը պետք է հիմնված լինի բավարար տվյալների վրա, սակայն, որպես կանոն, կրում է հավանական բնույթ⁸¹:

Պ.Ա.Լուպինսկայայի կարծիքով՝ «Քրեական գործ հարուցելու որոշում ընդունող անձի տիրապետած տվյալները բավարար են, եթե դրանք կարող են հիմք հանդիսանալ կատարված կամ նախապատրաստվող հանցագործության առկայության մասին նախնական եզրահանգման համար»⁸²:

Նշված հարցի վերաբերյալ իրավական դիրքորոշումներ է արտահայտել նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանը՝ արձանագրելով, որ քրեական գործ հարուցելու հիմքերի

⁷⁸ Տե՛ս **Строгович М.С.** Курс советского уголовного процесса. Т. II. Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву. – М., 1970, էջ 15:

⁷⁹ Տե՛ս **Манова Н.С.** Уголовный процесс: курс лекций. – М., 2010, էջ 182:

⁸⁰ Տե՛ս **Уголовно-процессуальное право Российской Федерации /Отв. ред. П.А.Лупинская.** 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2000, էջ 272-273, (9-րդ գլխի հեղինակ՝ **О.П.Темущкин**):

⁸¹ Տե՛ս **Уголовно-процессуальное право Российской Федерации /Отв. ред. П.А.Лупинская.** 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2000, էջ 273 (9-րդ գլխի հեղինակ՝ **О.П.Темущкин**):

⁸² Տե՛ս **Лупинская П.А.** Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. – М., 1976, էջ 110:

բավարարությունը ենթադրում է հանցագործության հատկանիշների վերաբերյալ տվյալների այնպիսի համակցություն, որն օբյեկտիվ դիտորդին հնարավորություն կտա ենթադրություն կատարել հանցագործության հավանական առկայության վերաբերյալ⁸³: Միևնույն ժամանակ ընդգծում է, որ քրեական գործ հարուցելու մասին օրինական և հիմնավորված որոշում կայացնելու համար իրավասու պաշտոնատար անձի կամ մարմնի տրամադրության տակ պետք է առկա լինեն բավարար տվյալներ հանցագործության փաստի (հանցակազմի օբյեկտի և օբյեկտիվ կողմի) առկայության մասին⁸⁴:

Ակնհայտ է, որ քրեական գործի հարուցման փուլում սահմանափակ են ճանաչողական գործողություններ կատարելու լիազորությունները՝ ի տարբերություն քրեական դատավարության հետագա փուլերի: Ուստի հանցագործության մասին հաղորդման մեջ ներկայացված տվյալների ստուգմանն ուղղված աշխատանքների արդյունքների հավաստիությունն էականորեն նվազ է, ինչն էլ պայմանավորում է դրանց հիման վրա կայացված որոշումների հավանական բնույթը: Նման պայմաններում իրավասու պաշտոնատար անձի համար մեծ բարդություն է ներկայացնում առկա տվյալներին զնահատական տալը դրանց բավարարության տեսանկյունից, որը կարող է հիմք դառնալ այս կամ այն դատավարական որոշման կայացման համար:

Վերոգրյալից պարզ է դառնում, որ քրեական գործի հարուցման որոշման մեջ ներառված հետևությունը նախապատրաստվող կամ կատարված հանցագործության առկայության մասին կարող է սխալ լինել և, որպես լրիվ, օբյեկտիվ ու բազմակողմանի քննության արդյունք, կայացվի քրեական գործի վարույթը կարճելու մասին որոշում: Բայց դա չի նշանակում, որ քրեական գործ հարուցելու մասին որոշում կայացրած պաշտոնատար անձը դրսևորել է ոչ պատշաճ պրոֆեսիոնալիզմ, կամ չարաշահել է պաշտոնական լիազորությունները, թերացել իր աշխատանքում: Անօրինական կհամարվի քրեական գործի հարուցումը միայն այդպիսի որոշում ընդունելու պահին ՅՅ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածով նախատեսված քրեական գործի հարուցումը մերժելու համար հիմքերի ակնհայտ առկայության դեպքում:

Գոյություն ունի նաև այնպիսի տեսակետ, որ բացի հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի առկայության բացահայտումից, պետք է անդրադառնալ նաև արարքի հանրային վտանգավորությանը: Ն.Վ.Վլասովան նշում է, որ քրեական գործ հարուցելու փուլում չի կարելի պահանջել հանցակազմի բոլոր հատկանիշների՝ օբյեկտի, օբյեկտիվ կողմի, սուբյեկտի, սուբյեկտիվ կողմի հաստատում, քանի որ դրանք պետք է հաստատվեն նախաքննության ընթացքում: Ըստ վերջինիս՝ հանցագործության հատկանիշներ են համարվում հասարակական վտանգավորությունը, հակաօրինականությունը և կատարվածի պատժելիությունը, որոնք անհրաժեշտ է ընդգրկել հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննության ժամանակ ստուգման ենթակա հանցանշանների ցանկում⁸⁵:

Կարծում ենք, որ հիշյալ մոտեցումն արդարացված չէ, քանի որ առանց հանցակազմի բոլոր հատկանիշների բացահայտման հնարավոր չէ հետևություն անել դրա հանրային վտանգավորության մասին, իսկ նշված հանգամանքին կարելի է անդրադառնալ միայն գործով ձեռք բերված բավարար ապացույցների համակցության դեպքում, որոնց հասնելը քրեական գործի հարուցման փուլում օբյեկտիվորեն անհնար է:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ ի տարբերություն քրեական իրավունքի, երբ հանցագործության հատկանիշներ ասելով հասկանում ենք միայն ՅՅ քրեական

⁸³ Տե՛ս Սիրվարդ Գևորգյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի՝ 2017 թվականի օգոստոսի 30-ի թիվ LՂ/0018/11/16 որոշման 12-րդ կետը:

⁸⁴ Տե՛ս ՅՅ վճռաբեկ դատարանի Ս.ԱՆտոնյանի վերաբերյալ 2013 թվականի փետրվարի 15-ի թիվ ԵԿԴ/0077/11/12 որոշումը:

⁸⁵ Տե՛ս **Власова Н.А.** Досудебное производство в уголовном процессе. – М., 2000, էջ 71:

օրենսգրքով նախատեսված հանցակազմի տարրերը, քրեական դատավարության իրավունքի համատեքստում սույն հասկացությունն ունի այլ բովանդակություն: Հանցանշանները պարտադիր չէ ուղղակիորեն նախատեսված լինեն քրեական օրենքով որպես հանցագործությանը բնորոշ հատկանիշներ, այլ բավարար է՝ դրանք հիմք տան ենթադրելու, որ առերևույթ կատարվել է հանցագործություն: Այս իմաստով առերևույթ հանցագործության հատկանիշներ կարող են լինել դիակի վրա առկա վնասվածքները, կասկածելի հանգամանքներում մարդու անհայտ բացակայելը և այլն: Հանցագործության մասին կարող են վկայել այնպիսի հանգամանքներ, ինչպիսիք են՝ առանց որևէ պատճառի մարդու երկարատև բացակայությունն այն պայմաններում, երբ առկա չեն օբյեկտիվ տվյալներ նրա կողմից բնակության վայրը փոխելու վերաբերյալ, հանկարծամահությունն այն դեպքում, երբ բացակայում է հիվանդությունը, որը կարող էր պատճառ դառնալ, անհայտ կորած անձի այնպիսի փաստաթղթերի հայտնաբերումը, առանց որոնց վերջինս չէր կարող երկարատև բացակայել (օրինակ՝ անձը հաստատող փաստաթղթերը), անհայտ կորած անձի մոտ զգալի դրամական միջոցների կամ այլ թանկարժեք իրերի առկայությունը, որը կարող էր գրավել հանցագործների ուշադրությունը, բռնության հետքերով դիակի հայտնաբերումը և այլն:

Հակառակ դեպքում քրեական գործի հարուցման փուլի առջև կբարձրացվեն այնպիսի հարցեր, որոնք ըստ էության իրենցից ներկայացնում են հետաքննության, նախաքննության, ինչու չէ նաև դատական քննության ընթացքում պարզման ենթակա հանգամանքներ, և որոնց հաստատման հնարավորությունն օբյեկտիվորեն առկա չէ ինդրո առարկա փուլի ընթացքում:

Ինչ վերաբերում է հանցակազմի սուբյեկտին և սուբյեկտիվ կողմին, ապա կարևոր ենք համարում ընդգծել, որ հնարավորության դեպքում անհրաժեշտ է պարզել նաև այդ տվյալները: Ասվածը պայմանավորված է հատկապես ՀՀ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասով նախատեսված այնպիսի հանցակազմերի առկայությամբ, որոնք միմյանցից տարբերվում են ըստ էության հանցանք կատարած անձի առանձնահատկություններով: Այդ դեպքում հանցագործության մասին հաղորդման քննության արդյունքում համապատասխան որոշում կայացնելու լիազորությամբ օժտված պաշտոնատար անձի համար օբյեկտիվորեն անհնար կլինի կողմորոշվել, թե ՀՀ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասով նախատեսված ո՞ր հանցակազմի հատկանիշներով է հարուցելու քրեական գործ, ինչն էլ կարող է վնասել հետագա քննության արդյունավետությանն ու լիարժեքությանը:

Այս առիթով Վ.Մ. Կորնուկովը նշում է, որ այն դեպքերում, երբ քրեական գործ հարուցելու մասին հարցը լուծվում է կոնկրետ անձի վերաբերյալ, ապա հանցագործության սուբյեկտին և սուբյեկտիվ կողմին վերաբերող տեղեկությունների բացահայտումը պարտադիր է⁸⁶: Համաձայնելով հիշյալ դիրքորոշմանը՝ կարծում ենք, որ չնայած քրեական գործը հարուցվում է փաստի առթիվ, իսկ անձի նկատմամբ միայն քրեական հետապնդումն է հարուցվում, այնուհանդերձ որոշ դեպքերում քրեական գործի հարուցման որոշման մեջ արդեն իսկ կանխորոշված է ենթադրյալ հանցանք կատարած անձը՝ պայմանավորված ՀՀ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասով նախատեսված որոշ հանցակազմերի առանձնահատկություններով, օրինակ՝ կաշառք ստանալը, պաշտոնական լիազորությունների չարաշահումը և այլն:

⁸⁶ Ст'я Корнуков В.М. Российский уголовный процесс. Вопросы Особенной части. Ё2 11:

RELATIONSHIP BETWEEN THE REASONS AND GROUNDS FOR INITIATING CRIMINAL PROCEEDINGS

TIGRAN GHAZARYAN

*PhD student at Criminal Proceedings and Criminalistics at
YSU Faculty of Law, Attorney
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of this scientific article is to conduct a systematic investigation of the grounds for initiating criminal proceedings, as a result of which it will be possible to provide scientific solutions to the existing problems on one hand, and on the other hand, for the purpose of safeguarding the constitutional rights and legitimate interests of the person who has allegedly committed the offense in order to ensure an effective balance.

To achieve the abovementioned purpose, first and foremost it is important to define accurately the concept and grounds for initiating criminal proceedings, a common understanding of which will ensure the normal functioning of the criminal prosecution authorities, thereby enhancing the effectiveness of the fight against crime.

Based on the specifics of the purpose and issues of this article, systematic-comparative-legal methods were applied.

We can conclude that the reasoning for initiating a criminal case is a legal fact containing information on the alleged crime that creates a duty on the part of the competent state authorities and officials to decide whether or not to initiate a criminal case as a result of the appropriate judicial action.

As to the grounds for initiating criminal proceedings, that is, the evidence of the existence of the characteristics of the crime, then unlike the criminal law, where by the nature of the crime we mean only the elements of the crime envisaged by the RA Criminal Code, in the context of the right of criminal proceedings, *corpora delicti* do not necessarily have to be explicitly provided for by criminal law as being characteristic of the crime, but rather, they are sufficient to provide a basis for assuming that a crime apparently may have been committed.

Key words: *Initiate a criminal proceeding, grounds for initiating a criminal case, reasons for initiating a criminal case, a report about crime, materials preparation phase, satisfaction of the grounds, legality of the reason.*

СООТНОШЕНИЕ ОСНОВАНИЙ И ПОВОДОВ ИНИЦИАЦИИ УГОЛОВНОГО ДЕЛА

ТИГРАН КАЗАРЯН

*Аспирант кафедры уголовного процесса и
криминалистики юридического факультета ЕГУ,
г.Ереван, Республика Армения*

Целью данной статьи является системное изучение поводов и оснований инициации уголовного процесса, в результате которого будет возможно обеспечить научное решение проблем обеспечения защиты и эффективный баланс конституционных прав и законных интересов, с одной стороны, для потерпевшего, а с другой стороны, для лица, предположительно совершившего преступление.

Для достижения этой цели прежде всего важно правильное определение понятия оснований инициации уголовного процесса и достаточности оснований, единое восприятие которых обеспечит естественную деятельность правоохранительных органов, способствуя повышению эффективности борьбы с преступностью.

Ввиду специфики цели и задач данной научной статьи были применены системно-структурные и сравнительно-правовые методы.

Анализируя ситуацию, можем сделать вывод, что основание для возбуждения уголовного дела является юридическим фактом, содержащим информацию о предполагаемом преступлении, что создает обязанность со стороны компетентных государственных органов и должностных лиц принять в результате соответствующих процессуальных действий решение о возбуждении уголовного дела или об отказе в возбуждении уголовного дела.

Что касается оснований для инициации уголовного процесса, то есть сведений наличия признаков преступления, то, в отличие от уголовного права, где под характеристикой преступления мы подразумеваем только элементы преступления, предусмотренные Уголовным кодексом РА, в контексте уголовно-процессуального права не является обязательным, чтобы признаки преступления были прямо предусмотрены уголовным законодательством как характеристики преступления, но достаточно и того, чтобы они дали основу для предположения, что преступление, очевидно, было совершено.

Ключевые слова: *инициировать уголовный процесс, основы возбуждения уголовного дела, поводы возбуждения уголовного дела, заявление о преступлении, стадия приготовления материалов, достаточность основ, законность повода.*

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, HISTORY, ИСТОРИЯ**ՀԱՅՐԵՆԻԷ-ՍՓՅՈՒՌԷ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՓՈԽԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ 1980-ԱՎԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ*****ԱՆԻ ԽԱԶԱՏՐՅԱԼ**

*Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետի հայոց պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, ԱԵԳՄՄ անդամ,
բ. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
anixach-94@mail.ru*

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել և լուսաբանել 1980-ական թվականներին հայրենիքի և սփյուռքի մեջ ծավալված փոխառնչությունները արվեստի բնագավառում: Մեր խնդիրն է ուսումնասիրել արվեստի բնագավառում հայրենիք-սփյուռք փոխառնչությունների հիմնական ուղղությունները, կատարված փոխայցելությունները, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի իրականացրած գործունեությունը և ցույց տալ այդ ամենի անմիջական ազդեցությունը հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների որակի վրա:

Հետազոտության իրականացման ընթացքում կիրառել ենք արխիվային փաստաթղթերի և այլ նյութերի համադրման, վերլուծության, համեմատության և պատմականության մեթոդները:

Ուսումնասիրելով թեման՝ եկել ենք այն եզրակացությանը, որ 1980-ական թվականներին արվեստի բնագավառում մեծապես ամրապնդվում ու ընդլայնվում էին հայրենիք-սփյուռք փոխհարաբերությունները: Ծավալված ակտիվ փոխգործակցության արդյունքում տարագիր հայ արվեստագետները համախմբվում էին հայրենիքի շուրջ, պատմական ժառանգություն հանդիսացող արժեքներ և արվեստի նշանավոր գործեր փոխադրվում էին հայրենիք, ինչպես նաև այդ փոխառնչությունները հնարավորություն էին ընձեռում սփյուռքահայ արվեստը հասու դարձնելու հայրենիքում, իսկ խորհրդահայ արվեստը տարածելու ոչ միայն հայկական համայնքներում, այլև օտար հանդիսականների շրջանակներում: Վերջինիս վկայությունն է 1980թ.-ին ԱՄՆ-ում ցուցադրված «Անուշ» օպերան և 1981թ.-ին Անգլիայում կայացած հայկական ֆիլմերի փառատոնը, որոնք ստանում են լայն արձագանքներ օտարազգի հանդիսականների շրջանում:

Հիմնաբառեր՝ Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտե, հայրենիք-սփյուռք մշակութային փոխհարաբերություններ, արվեստ, սփյուռք, հայապահպանություն, հայկական ֆիլմերի փառատոն:

1980-ական թվականներին մեծապես ամրապնդվում ու ընդլայնվում էին Հայրենիք-Սփյուռք փոխառնչություններն արվեստի բնագավառում: Արվեստը, լինելով մշակույթի կարևոր ճյուղերից մեկը, մշտապես հսկայական դեր է խաղացել հայ ազգի

* Հոդվածը ներկայացվել է 05.03.2020թ., գրախոսվել՝ 10.03.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

կյանքում, նպաստել է հայոց արժեհամակարգի, ազգային յուրօրինակ հոգեկերտվածքի պահպանմանն ու վերարտադրմանը:

1980-ական թվականներին լուրջ քաղաքական իրադարձություններ էին տեղի ունենում հորհրդային Հայաստանում և սփյուռքում, որոնց անմիջական ազդեցությամբ էլ զարգանում էին հայրենիք-սփյուռք փոխհարաբերությունները: Այս առումով առանձնանում էր հատկապես 1980-ականների երկրորդ կեսը, երբ սփյուռքում տեղի էին ունենում մեծ տեղաշարժեր: Պայմանավորված քաղաքական բարդ իրադրությամբ՝ շարունակվում էր դատարկվել Մերձավոր Արևելքի ամենամեծ՝ լիբանանահայ համայնքը, իսկ հորհրդային Հայաստանը հայտնվել էր հասարակական-քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում: Իրավիճակը չի փոխում անգամ Միխայիլ Գորբաչովի մշակած «վերակառուցման» քաղաքականությունը: Այս ժամանակաշրջանում կոմիտեում նույնպես տեղի ունեցավ փոփոխություն. 1985թ.-ին առաջին և երկարամյա ղեկավար Վարդգես Համազասայանի փոխարեն նոր ղեկավար է ընտրվում Կարլեն Դալլաթյանը⁸⁷:

Մեր կողմից ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում արվեստի բնագավառում ծավալվող փոխհարաբերությունները հիմնականում կազմակերպվում և կարգավորվում էին Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի (այսուհետ՝ կոմիտե) միջոցով: Դեռևս 1964թ.-ի հունիսի 25-ին Երևանի Արվեստի աշխատողների տանը կայացած կոմիտեի հիմնադիր ժողովում⁸⁸, ի թիվս այլ բաժինների, ստեղծվում է նաև արվեստի բաժանմունքը, որի նախագահ է ընտրվում արվեստագիտության դոկտոր, Գիտությունների ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտի տնօրեն Ռուբեն Չարյանը: Արվեստի բաժանմունքի կազմում ձևավորվում են հետևյալ ենթաբաժանմունքները՝ երաժշտության (Նախագահ՝ կոմպոզիտոր Էդգար Յովհաննիսյան), ճարտարապետության (Նախագահ՝ Վարազդատ Հարությունյան), թատրոն-կինոյի (Նախագահ՝ Սարգիս Մելիքսեթյան) և կերպարվեստի (Նախագահ՝ Նկարիչ Միեր Աբեղյան)⁸⁹:

1980-ական թվականներին արվեստի բնագավառում հայրենիքի և սփյուռքի միջև ծավալված փոխառնչություններն ավելի համակարգված ներկայացնելու նպատակով կանենք ենթախմբային առանձնացումներ:

Թատրոնի և կինոյի բնագավառ: 1980թ.-ին կոմիտեի իրավերով հայրենիք է ժամանում անգլիահայ ռեժիսոր Յովհաննես Փիլիկյանը, ծանոթանում ՀԽՍՀ թատերական կյանքին, հանդիպումներ է ունենում թատերական և կինոգործիչների հետ, կարդում դասախոսություններ՝ ներկայացնելով Շեքսպիրի ստեղծագործությունների ժամանակակից մեկնաբանությունները: Նույն թվականին կոմիտեի իրավերով երկարատև այցով Հայաստան է գալիս լիբանանահայ վաստակավոր ռեժիսոր ու դերասան Վարուժան Խաչյանը, որ հայրենիքում իրականացնում է երկու բեմադրություն. մեկը՝ Երևանի դրամատիկական թատրոնում, որտեղ ներկայացնում է Ն. Սայմոնի «Ուտաբոբիկ զբոսայգում» կատակերգությունը, իսկ մյուսը՝ Լենինականի (ներկայիս Գյումրի) Ա. Մռավյանի անվան դրամատիկական թատրոնում, որտեղ հանդես է գալիս Հ. Պարոնյանի «Ալաֆրանկա» ներկայացմամբ: Վերջինիս գլխավոր դերակատարը հենց Վ. Խաչյանն էր⁹⁰:

⁸⁷ Տե՛ս **Եղիազարյան Ա.**, Է. Յովհաննիսյան, Մ. Անանյան, և ուրիշներ, Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունները 1918 թվականից մինչև մեր օրերը, Երևան 2017թ., էջ 119:

⁸⁸ Տե՛ս **Միրզախանյան Ռ. Կ.**, հորհրդահայ մշակույթը 1956-1990-ական թթ., Երևան 2009, էջ 152 նաև նաև **Մելիքսեթյան Հ. Ու.**, Հայրենիք-սփյուռք առնչությունները և հայրենադարձությունը (1920–1980 թթ.), Երևան, 1985, էջ 366:

⁸⁹ Տե՛ս **Հայաստանի ազգային արխիվ** (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 875, ց. 1, գ. 11, թ. 2:

⁹⁰ Տե՛ս **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 9, գ. 40, թ. 12:

Կոմիտեի հրավերով 1980թ.-ին առաջին անգամ հայրենիք է գալիս նաև ֆրանսահայ նշանավոր կինոռեժիսոր Անրի Վեռնոյը (Աշոտ Մալաթյանը): Տպավորությունների մասին նա նշում է. «Երեսուն տարի ի վեր կսպասեի այս հանդիպմանը, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի Կոմիտեն իր հրավերով հայրենիքս տեսնելու բացառիկ երջանկություն պարզևեց ինձի: Կմեկնեմ աչքերս լեցուն, հոգիս ու սիրտս լեցուն»⁹¹:

Նույն թվականի ապրիլին կոմիտեն հյուրընկալում է արգենտինահայ հասարակական գործիչ, կինոռեժիսոր-օպերատոր Յակոբ Թուբանյանին: Նա հայրենիքում նկարահանում է երեքժամյա տևողությամբ վավերագրական կինոնկար, որը պատմում էր Խորհրդային Չայաստանի 60-ամյա ուղու մասին⁹²:

1981 թվականի տարեսկզբին ԱՄՆ են մեկնում ՅԽՍՀ կինոարվեստի կոմիտեի նախագահ Ռաֆայել Սամսոնովը և հեռուստատեսության ու ռադիոհաղորդումների կամիտեի նախագահի տեղակալ Շահե Տատուրյանը՝ տանելով «Հայֆիլմի» մի քանի կինոնկարներ⁹³: Նոյեմբերին Խորհրդային Չայաստանին նվիրված վավերագրական ֆիլմեր նկարահանելու նպատակով Երևան է այցելում Անդրանիկ Խաչիկյանը⁹⁴: Դեկտեմբերի սկզբին խոշոր իրադարձություն է տեղի ունենում Անգլիայի հայկական համայնքում: Անգլիահայ ռեժիսոր Յովհաննես Փիլիկյանի ջանքերով կազմակերպվում է հայկական ֆիլմերի փառատոն, որին մասնակցելու համար Անգլիա են մեկնում ՅԽՍՀ կինոարվեստի կոմիտեի նախագահ Ռ. Սամսոնովը և կինոմատոգրաֆիստների վարչության քարտուղար, ՅԽՍՀ ժողովրդական արտիստ, կինոռեժիսոր Յենրիկ Մայյանը: Այդ օրերին Լոնդոնում ցուցադրվում են «Շոր և Շորշոր», «Կարինե», «Երևանյան օրերի խրոնիկա», «Նահապետ», «Ապրեցեք երկար», «Տղամարդիկ», «Սկիզբ», «Տարվա եղանակներ», «Բնակիչներ» հայկական կինոնկարները: Կինոփառատոնն անցնում է բացառիկ հաջողությամբ⁹⁵:

1985թ.-ին նախատեսվում էր անցկացնել Երևանյան մեծ փառատոն հայրենիքի և սփյուռքի մշակութային գործիչների մասնակցությամբ: Այդ կապակցությամբ 1984թ.-ի նոյեմբերին Ֆրանսիա են գործուղվում կոմիտեի նախագահության անդամ, արվեստաբան Վահան Յարությունյանը, ինչպես նաև ԽՍՀՄ պետական մրցանակի դափնեկիրներ Միեր Մկրտչյանն ու դերասանուհի Թամար Յովհաննիսյանը: Նրանց գլխավոր նպատակն էր օժանդակել տեղի հայ համայնքին՝ նախապատրաստվելու Երևանյան փառատոնին⁹⁶:

1985թ.-ի փետրվար-մարտ ամիսներին անձնական հրավերով Սիրիա են մեկնում ԽՍՀՄ ժողովրդական դերասանուհի Տաթևիկ Սազանդարյանը և ՅԽՍՀ ժողովրդական դերասանուհի Վարդուհի Վարդերեսյանը: Տ. Սազանդարյանի այցի գլխավոր նպատակն էր համայնքի ստեղծագործական խմբերին նախապատրաստել Երևանում կայանալիք Սփյուռքահայ արվեստի փառատոնին: Իսկ Վ. Վարդերեսյանը, բացի այս աշխատանքներից, «Պետրոս Ադամյան» թատերախմբի հետ հանդես է գալիս ներկայացումներով, որոնք անցնում են մեծ հաջողությամբ⁹⁷:

1986թ.-ի ապրիլին հայրենիք է հրավիրվում ԱՄՆ կինոգործիչների խումբ՝ ԶԲԸՄ փոխնախագահ Լուիզ Սիմոն-Մանուկյանի գլխավորությամբ: Պատվիրակության կազմում էին Մասաչուսեթս նահանգի հեռուստատեսության չորս աշխատակիցներ և կինոռեժիսոր Սեդա Պողոսյանը: Խմբի այցելության հիմնական նպատակն էր ստեղծել

⁹¹ Նույն տեղում, թ. 13:

⁹² Տե՛ս նույն տեղում, թ. 14-15:

⁹³ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 14, գ. 16, թ. 23:

⁹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 28:

⁹⁵ Տե՛ս **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 14, գ. 16, թ. 25:

⁹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 14, գ. 56, թ. 15-16:

⁹⁷ Տե՛ս, նույն տեղում, ց. 13, գ. 41, թ. 12-13:

կինոնկար հորհրդային Հայաստանի վերաբերյալ, որը ամերիկահայերին կպատմեր Հայաստանի 66-ամյա ուղու մասին⁹⁸:

1989թ.-ի հունվարի 31-ից մինչև փետրվարի 18-ը Երևան է այցելում արգենտինահայերի մի խումբ՝ Կարլոս Չոլակյանի գլխավորությամբ, որ ակտիվ գործունեություն էր ծավալում ագենտինահայ գաղութում: Խումբը «Հայֆիլմ» կինոստուդիայում հետաքրքիր հանդիպում է ունենում ռեժիսոր Ֆրոնզե Դովաթյանի և հայ մշակույթի նշանավոր այլ գործիչների հետ⁹⁹:

1989թ.-ի մարտին կոմիտեի աջակցությամբ Ֆրանսիայում կազմակերպվում է հայկական ֆիլմերի փառատոն, որի նախաձեռնողը Փարիզի աուդիո-վիզուո կենտրոնն էր¹⁰⁰:

Երգարվեստի բնագավառ: 1980թ.-ին հայրենի բեմահարթակներում մեծ հաջողությամբ են անցում ամերիկահայ աշխարհահռչակ երգեհոնահար Պերո ժամկոչյանի, ֆրանսահայ դիրիժոր Ալեքսանդր Սիրանույանի համերգները¹⁰¹: ՀԲԸՄ նախագահ Ալեք Մանուկյանի և Նույն հաստատության ատենապետ Երվանդ Ազատյանի խնդրանքով ամերիկահայ համայնք է ուղարկվում հայ ականավոր կոմպոզիտոր Արմեն Տիգրանյանի «Անուշ» օպերայի պարտիտուրան, ինչպես և առանձին գործիքների պարտիտուրաները՝ Միչիգանի օպերային թատրոնում բեմադրելու համար: «Անուշ»-ի բեմադրությունն իրականացվում է 1981թ.-ի հոկտեմբերի 30-ին՝ անգլերեն լեզվով¹⁰²:

1981թ.-ին Կանադայի հայկական համայնք են այցելում ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստուհի Գոհար Գասպարյանը, միջազգային մրցանակի դափնեկիր Հարություն Փափազյանը և ԽՍՀՄ Գեղարվեստական ակադեմիայի իսկական անդամ Գրիգոր Խանջյանը: Կանադահայ համայնքի հետ առաջին հանդիպումը տեղի է ունենում հունվարի 6-ին՝ Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում Սուրբ Ծննդյան տոնի կապակցությամբ: Կազմակերպված հանդիսության ժամանակ 700 հայերի ներկայությամբ ելույթ է ունենում Գոհար Գասպարյանը՝ առաջացնելով ներկաների հիացմունքը: Հաջորդ օրը մշակութային գործիչները հանդիպում են տեղի 25-ամյա գործունեություն ծավալած շաբաթօրյա դպրոցի սաների և դպրոցի տնօրեն Էլրա Աբրիպիրիջյանի հետ¹⁰³: Հունվարի 15-ին պատվիրակությունը հանդիսավոր արարողությամբ Թեբեյան մշակութային միության ատենապետ Արշավիր Կոնճյանին է հանձնում Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի կողմից տրված «Ներսես Շնորհալի» շքանշանը: Տորոնտոյում կայացած համերգի ժամանակ ներկաներին իր ելույթներով հիացնում է Գ. Գասպարյանը, որ կատարում է մի շարք մեծանուն կոմպոզիտորների ստեղծագործություններ, այդ թվում՝ Շոպեն, Ռախմանինով, Մոցարտ, Բեթովեն, Կոմիտաս, Տիգրան Մանսուրյան, Արմեն Տիգրանյան և այլն¹⁰⁴:

Մեներգչուհի Լուսինե Չաբարյանի գլխավորությամբ Կոմիտասի անվան քառյակը 1981թ.-ին համերգային շրջագայության է մեկնում Ֆրանսիա և Արևմտյան Գերմանիայի Մյունխեն քաղաք: Խումբը գլխավորում էր Հայաստանի Կոմպոզիտորների միության նախահահ Էդվարդ Միրզոյանը: Կոմիտասի անվան քառյակի ելույթները Լ. Չաբարյանի մասնակցությամբ անցնում են մեծ հաջողությամբ¹⁰⁵:

⁹⁸ Տե՛ս, Նույն տեղում, ց. 16, գ. 19, թ. 4:

⁹⁹ Տե՛ս, **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 16, գ. 29, թ. 28:

¹⁰⁰ Տե՛ս, Նույն տեղում, գ. 29, թ. 22:

¹⁰¹ Տե՛ս, Նույն տեղում, ց. 9, գ. 40, թ. 12:

¹⁰² Տե՛ս Նույն տեղում, ց. 14, գ. 16, թ. 23:

¹⁰³ Տե՛ս, Նույն տեղում, թ. 62:

¹⁰⁴ Տե՛ս, Նույն տեղում, թ. 64-65:

¹⁰⁵ Տե՛ս **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 14, գ. 16, թ. 24:

Ապրիլին ու սեպտեմբերին կոմիտեի հրավերով Երևան է այցելում Բոստոնի հայ Հայ երաժշտասերների միության տնօրեն, նշանավոր երգեհոնահար Պերո ժամկոչյանը: 1979-1981թթ.-ին ժամկոչյանը իտալահայ բարերար Հայկ Ղազարոյանի հատկացրած գումարով մոտ 50 հազար դոլարի արժողությամբ երաժշտական գործիքներ է բերում Երևանի ֆիլիարմոնիկ նվագախմբի համար¹⁰⁶: Մայիսին Երևան է այցելում «Կոմիտաս» երգչախմբի խմբավար, «Նոր Սերունդ» մշակութային միության փոխատենապետ, կանադահայ երգիչ Դավիթ Վարժապետյանը: Նա հանդես է գալիս երկու համերգով և ձայնագրվում Հայաստանի հեռուստատեսության և ռադիոյի սիմֆոնիկ նվագախմբի հետ¹⁰⁷:

ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, կոմպոզիտոր Ալեքսանդր Հարությունյանն էլ այցելում է Անգլիա, որտեղ հանդիպումներ է ունենում անգլիահայ համայնքի և մասնավորապես հայ երաժիշտների հետ¹⁰⁸:

1982թ.-ի փետրվարին լիբանանահայ կազմակերպությունների խնդրանքով Բեյրութ են ուղարկվում ՀԽՍՀ վաստակավոր արտիստներ երգչուհի Բելա Դարբինյանը և ասմունքող Վերա Հակոբյանը: Նրանց համերգային ելույթները Լիբանանի ճգնաժամային օրերին Նոր շունչ են հաղորդում բեյրութահայերին¹⁰⁹: Ապրիլի վերջերին Երևան է ժամանում ֆրանսահայ երգչուհի, Երևանի պետական կոնսերվատորիայի շրջանավարտ Աստղիկ Դեղեյանը: Թեև նա ժամանում է անհատական հրավերով, բայց կոմիտեի միջամտությամբ կազմակերպվում է նրա մենահամերգը հայրենի բեմում¹¹⁰: Կոմիտեի նախագահի առաջին տեղակալ Անդրանիկ Մարտիրոսյանի ղեկավարությամբ մայիսին Հորդանան և Քուվեյթ են մեկնում ասմունքող Վլադիմիր Աբաջյանը, երգչուհի Ֆլորա Մարտիրոսյանը և դուդուկահար Ջիվան Գասպարյանը: Նրանք հանդես են գալիս համերգային ծրագրերով: Պետք է նշել, որ քուվեյթահայությունն առաջին անգամ էր հյուրըկալում հայ արվեստի գործիչների¹¹¹: Նույն ամսին համերգային ծրագրով Բելգիա և Նիդերլանդներ է մեկնում Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնի մեներգչուհի Էլարա Չախոյանը¹¹²:

Արդեն սեպտեմբերին հայրենիք է գալիս Բուլղարիայի «Երևան» մշակութային կազմակերպության Վառնայի մասնաճյուղի երգի-պարի համույթը, որը ելույթներով հանդես է գալիս Աշտարակի շրջանում: Ռուստ քաղաքի «Կոմիտաս» երգչախումբն էլ հիմնադրման 50-ամյակի կապակցության այցելում է Երևան:

Հայաստանի երգչախմբային ընկերության աջակցությամբ 1982թ.-ի դեկտեմբերի 19-ին կոմիտեն կազմակերպում է ամերիկահայ անվանի կոմպոզիտոր, Կոմիտասի անվան դափնեկիր Համբարձում Բերբերյանի հեղինակային համերգը¹¹³:

1983թ.-ին Հայաստան է ժամանում Բուլղարիայի Վառնա քաղաքի օպերային թատրոնի մեներգչուհի Մարի Գրիգորյանը, որ Երևանի Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերային թատրոնում հանդես է գալիս Աիդայի դերերգով¹¹⁴:

«Կեսարիո» հայրենակցական միության խմբի կազմում 1984թ.-ի սեպտեմբերին դաշնակահարուհի Հյուզետ Աճեղեյանն այցելում է հայրենիք: Նա համերգներով հանդես է գալիս կամերային երաժշտության տան դահիլճում¹¹⁵:

¹⁰⁶ Տե՛ս, նույն տեղում, թ. 27:

¹⁰⁷ Տե՛ս, նույն տեղում, թ. 27:

¹⁰⁸ Տե՛ս, նույն տեղում, թ. 24:

¹⁰⁹ Տե՛ս, նույն տեղում, ց. 14, գ. 41, թ. 30:

¹¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 37:

¹¹¹ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 31:

¹¹² Տե՛ս նույն տեղում, թ. 32

¹¹³ Տե՛ս, ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 14, գ. 41, թ. 38-39:

¹¹⁴ Տե՛ս, նույն տեղում, թ. 11:

¹¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 16, գ. 7, թ. 12:

Լոնդոնի Թեթյան մշակութային միության հրավերով նոյեմբերին Անգլիա են մեկնում ՀԽՍՀ ժողովրդական արտիստ, ԽՍՀՄ պետական մրցանակի դափնեկիր, կոմպոզիտոր Էդգար Յովհաննիսյանը և ժողովրդական արտիստուհի, նշանավոր դաշնակահարուհի Սվետլանա Նավասարդյանը: 1984թ.-ին հայրենիք են ժամանում նաև դաշնակահար Շահան Արծրունին և ջութակահարուհի Անի Գաֆաֆյանը: Երևանը համերգային ծրագրով հանդես են գալիս Երևանում ու Գյումրիում¹¹⁶:

Ինչպես նշվեց, 1985թ.-ին նախատեսվում էր անցկացնել Երևանյան մեծ փառատոն: Նախապատրաստական աշխատանքներին օգնելու նպատակով անհատական հրավերով Անգլիա, Բելգիա և Յուլանդիա են մեկնում ժողովրդական արտիստ, երգիչ Յովհաննես Բաղայանը և դաշնակահարուհի Նաթելա Պողոսյանը¹¹⁷: Ֆրանսիա են այցելում կոմպոզիտոր Ռոբերտ Ամիրխանյանը, երգիչներ Գեորգի Մինայանն ու Գրետա Աստուխյանը¹¹⁸:

Կոմիտեի նախագահի տեղակալ Կարլեն Միքայելյանի գլխավորությամբ 1985թ.-ի նոյեմբերին Կանադա և ԱՄՆ են մեկնում ՀԽՍՀ ժողովրդական արտիստներ, Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնի մեներգիչներ Էլվիրա Ուզունյանը, Արշավիր Կարապետյանը, դաշնակահարուհի Կարինե Օզանյանը և դուդուկահար Սարո Դանիելյանը¹¹⁹:

1986թ.-ին ԱՄՆ-ի հայկական միջազգային քոլեջի հրավերով կոմիտեի նախագահ Կարլեն Դալլաթյանն այցելում է ԱՄՆ և Կանադա, իսկ նոյեմբերին՝ Ֆրանսիա և Շվեյցարիա, որպեսզի մասնակցի Խորհրդային Յայաստանի 66-ամյակի արարողություններին և ՀԲԸՄ ստեղծման 80-ամյա հոբելյանին: Երա հետ Ֆրանսիա են մեկնում նաև երգիչ Բարսեղ Թումանյանը, դաշնակահարուհի Չարուհի Խանջյանը, ջութակահար Մովսես Պողոսյանը և թավջութակահար Սուրեն Բաղդասարյանը: Ֆրանսիա է ժամանում նաև ԽՍՀՄ հանրաճանաչ խմբավար Յովհաննես Զեքիջյանը¹²⁰: Նույն թվականին հայրենիքում կազմակերպվում է կանադահայ երգիչ Դավիթ Վարժապետյանի համերգը¹²¹:

Կերպարվեստի և քանդակագործության բնագավառ: Այս բնագավառում նույնպես 1980-ական թվականներին ծավալվում էին ակտիվ փոխառնչություններ: Ինչպես արդեն նշեցինք, 1981թ.-ին Կանադայի հայկական համայնք են մեկնում արվեստի նշանավոր գործիչներ Գ. Գասպարյանը, Յ. Փափազյանը և Գ. Խանջյանը: Վերջինս հունվարի 8-ին «Հրաչ Երվանդ» սրահում հանդիպում է կանադահայերի հետ և հանդես է գալիս «Հայ կերպարվեստի անցյալը և այսօրը» խորագրով զեկուցումով: Նշանավոր նկարչի զեկուցումը ուղեկցվում է շուրջ 100 սլայդի ցուցադրումով¹²²:

1981թ.-ի մայիսին Երևանից ոչ հեռու՝ Աշտարակ տանող խճուղու վրա, բացվում է 1915թ.-ի Վասպուրականի հերոսամարտին նվիրված հուշակոթող, որի բացման արարողությանը ներկա գտնվելու համար հայրենիք են ժամանում մեծ թվով սփյուռքահայեր: Օգոստոսին Երևան է այցելում ամերիկահայ հայտնի քանդակագործ Խորեն Տեր-Հարությունյանը տիկնոջ հետ: Երա նպատակն էր ստեղծել հայրենիքի վերածնունդը խորհրդանշող մոնումենտալ քանդակ: Խ. Տեր-Հարությունյանն իր հետ հայրենիք է բերում չորս քանդակ և 32 ջրաներկ կտավ, որոնք նվիրում է Հայաստանի

¹¹⁶ Տե՛ս, նույն տեղում, թ. 12:

¹¹⁷ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 15-16:

¹¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 13, գ. 41, թ. 14:

¹¹⁹ Տե՛ս **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 13, գ. 41, թ. 14:

¹²⁰ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 8:

¹²¹ Տե՛ս, նույն տեղում, ց. 16, գ. 19, թ. 5:

¹²² Տե՛ս, նույն տեղում, ց. 14, գ. 16, թ. 62:

պետական պատկերասրահին¹²³: Արդեն տարեվերջին կոմիտեի օժանդակությամբ Երևանում բացվում է լիաբանանահայ շուրջ 12 գեղանկարիչների, այդ թվում՝ Պոլ Կիրակոսյանի, Սեդա Մանուկյանի, Գրիգոր Հակոբյանի, Վերա Երեմյանի և այլոց ստեղծագործությունների ցուցահանդեսները¹²⁴:

1982թ.-ին Երևանում հետմահու բացվում է ֆրանսահայ գեղանկարիչ Չարեհ Մուրաֆյանի ցուցահանդեսը: Կոմիտեի հրավերով ցուցահանդեսի բացմանը ներկա էին նկարչի հարազատները և որդին՝ մաթեմատիկոս, պրոֆեսոր Արմեն Մուրաֆյանը, իսկ հոկտեմբերին Երևանի ժուռնալիստների տանը բացվում է մեկ այլ հետաքրքիր ցուցահանդես, որտեղ ներկայացվում են կանադահայ նշանավոր լուսանկարիչ Հարոլդին Գավիլայանի գործերը¹²⁵:

1983թ.-ի ամռանը Երևանում բացվում է Ֆրանսահայ աշխարհահռչակ նկարիչ, ֆրանսիական գեղարվեստի ակադեմիայի անդամ Գառզուի (Գառնիկ Չուլումյանի) անհատական ցուցահանդեսը՝ բաղկացած մոտ 300 կտավից, որոնք հեղինակը նվիրում է հայրենիքին: Ցավոք, ընտանեկան խնդիրների պատճառով նկարիչն անձամբ ներկա չի գտնվում իր ցուցահանդեսին: Նույն տարում անհատական ցուցահանդեսով հայրենիք են այցելում Բյուզանդ Կաջմանյանը և ԱՄՆ-ի հայ նկարիչների միության նախագահ Հովհաննես Բալաբեկյանը¹²⁶:

1983թ.-ին տեղի ունեցած ցուցահանդեսների շարքում նշանավոր էր նաև Հայաստանի պետական պետկերասրահի Էջմիածնի մասնաճյուղում բացված ամերիկահայ մեծանուն քանդակագործ Խորեն Տեր-Հարությունյանի քանդակների ու ջրաներկ կտավների ցուցահանդեսը: Վերջինս ցուցահանդեսի 85 քանդակները և 200-ից ավելի ջրաներկ կտավներն ամբողջովին նվիրում է հայրենիքին¹²⁷:

1984թ.-ի ամռանը Երևան է ժամանում աշխարհահռչակ գեղանկարիչ Գառզու: Նա ժամանում է՝ ստանալու հայրենիքի պարգևը՝ Մարտիրոս Սարյանի անվան մեդալը, որին արժանացել էր դեռևս 1981թ.-ին: Հանրաճանաչ գեղանկարիչը, որ արժանացել էր բազմաթիվ շքանշանների ու մրցանակների, հուզված հայտարարում է. «Ես սրբությամբ պիտի պահեմ հայրենիքիս կողմե ինձի շնորհված այս պարգևը, որն իր մեջ մեծ խորհուրդ մը կպարունակի՝ Հայրենիք-Սփյուռք կապերը խորհրդանշող մեկ նոր օղակի մը հաստատումով»¹²⁸:

Սեպտեմբերի վերջերին կոմիտեի հրավերով բուլղարահայ նկարչուհի Նվարդ Աբգարյանը մայրիկի՝ Արշալույս Աբգարյանի հետ այցելում է հայրենիք: Նկարչուհին բերում է վերջին տարիների իր ստեղծագործությունները, իսկ մայրը՝ ձեռագործ արժեքավոր աշխատանքներ, որոնք ցուցադրվում են կոմիտեի սրահում: Հայաստան են ժամանում նաև դաշնակահար Շահան Արծրունին և ջութակահարուհի Անի Գաֆաֆյանը: Կոմիտեն Երևանում և Գյումրիում կազմակերպել է նրանց համերգ-երլայթները¹²⁹:

1986թ.-ին կերպարվեստի բնագավառը նշանավորվում է կարևոր իրադարձությամբ: ԱՄՆ-ի «Հայ նկարիչների միության» խնդրանքով Երևանում կազմակերպվում և անցկացվում են նկարիչներ Ռիչարդ Թաչյանի, Մարկոս Գրիգորյանի, Պերճուհի Կախյանի, Մարտին Բարաշյանի, Մարտին Մուզարի, Պիտեր Էլյանի և Էդուարդ Վարդանյանի ցուցահանդեսները: Ցուցադրված 40 գեղանկարները

¹²³ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 28:

¹²⁴ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 30:

¹²⁵ Տե՛ս **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 14, գ. 41, թ. 35-36:

¹²⁶ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 14, գ. 56, թ. 11:

¹²⁷ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 14, գ. 41, թ. 19:

¹²⁸ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 14, գ. 41, գ. 56, թ. 10:

¹²⁹ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 16, գ. 7, թ. 12:

Նկարիչները նվիրաբերում են հայրենիքին, բացի այդ, միության նախագահ Ռ. Թաշչյանը Երևանի ժամանակակից արվեստի թանգարանին է նվիրում ամերիկացի նկարիչ Գեորգի Կեպելչի «Կոմպոզիցիա» նկարը և Ջին Տոկի երկու գրաֆիկական աշխատանքները: Կոմիտեն կազմակերպում է նաև լիբանանահայ լուսանկարիչ Յովհաննես Շիրազի աշխատանքների ցուցահանդեսը¹³⁰:

1986թ.-ին մեկ ամսով Հայաստան է ժամանում Կանադայի գեղարվեստի ակադեմիայի անդամ Արմանո Թաթոյանը: Այդ ընթացքում նրան հաջողվում է ստեղծել 19 գեղանկար, որոնք նախատեսում էր ցուցադրել Կանադայում¹³¹: Նույն շրջանում տեղի է ունենում նաև Իոլանտ Տեր-Հարությունյանի «Հայաստանի ծաղիկներ» խորագրով ցուցահանդեսը: Հետևելով ամուսնու՝ հորեն Տեր-Հարությունյանի օրինակին՝ նա ցուցադրված բոլոր գեղանկարները նվիրաբերում է հայրենիքին¹³²:

Պարարվեստի բնագավառ: 1981թ.-ին Ֆրանսահայ երիտասարդական միության պարախմբին հայկական պարեր սովորեցնելու նպատակով ֆրանսիա է գործուղվում Հայաստանի պարի պետական անսամբլի գեղարվեստական ղեկավար, հանրապետության ժողովրդական արտիստ Վանուշ Խանամիրյանը¹³³: Հաջորդ տարվա ընթացքում նշանավոր պարուսույցն այցելում է Ֆրանսիա՝ Մարսելի հայկական պարի ինքնագործ խմբերին հայկական-ժողովրդական նոր պարեր սովորեցնելու նպատակով: Նույն նպատակով Կանադա է գործուղվում Ազատ Ղարիբյանը¹³⁴:

1982թ.-ի սեպտեմբերին հայրենիք է ժամանում Բուլղարիայի «Երևան» մշակութային կազմակերպության Վառնայի մասնաճյուղի երգի-պարի անսամբլը և Աշտարակի շրջանում հանդես գալիս հյուրախաղերով¹³⁵:

Խորհրդային Հայաստանի 62-րդ տարեդարձի հանդիսությանը մասնակցելու նպատակով 1982թ.-ի նոյեմբերի վերջերին Փարիզ են մեկնում ՀԽՍՀ արտաքին գործերի մինիստր Ջոն Կիրակոսյանը և պարի պետական համույթը, որը ելույթներ է ունենում նաև Բելգիայում, Շվեյցարիայում և Անգլիայում¹³⁶:

1983թ.-ին հայրենիք է այցելում Սյունիսենի «Բավարիո» հայ հայրենակցական միության «Էրեբունի» պարախումբը¹³⁷, հոկտեմբերին Ֆրանսիա է մեկնում պարուսույց Ալբերտ Կիզիդյանը, իսկ դեկտեմբերին՝ բալետ պարողների խումբ՝ բաղկացած 40 անդամից¹³⁸:

1985թ.-ին Սոնրեայի հայկական հեռուստաժամի տնօրեն Անդրանիկ Խաչիկյանի հրավերով Կանադա հյուրախաղերի է մեկնում Թաթուլ Ալթունյանի անվան հայկական երգի-պարի պետական անսամբլը¹³⁹:

1986թ.-ին Կիպրոսի Մելթոնյան վարժարան են գործուղվում հայտնի բալետմայստեր Նորայր Մեհրաբյանը և բանաստեղծ Վահագն Դավթյանը¹⁴⁰, իսկ Մարսելի «Արաքս-Սասուն» պարի համույթի հետ պարապմունքներ անցկացնելու նպատակով Ֆրանսիայի հայկական երիտասարդական միության հրավերով Ֆրանսիա է մեկնում խորեոգրաֆ Փայլակ Սարկիսյանը¹⁴¹:

¹³⁰ Տե՛ս **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 13, գ. 41, թ. 6-7:

¹³¹ Տե՛ս, նույն տեղում, ց. 16, գ. 19, թ. 5:

¹³² Տե՛ս, նույն տեղում, թ. 6:

¹³³ Տե՛ս, նույն տեղում, ց. 14, գ. 16, թ. 24:

¹³⁴ Տե՛ս, ց. 14, գ. 41, թ. 32-33:

¹³⁵ Տե՛ս, նույն տեղում, թ. 39:

¹³⁶ Տե՛ս, **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 14, գ. 41, թ. 31:

¹³⁷ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 14, գ. 56, թ. 11:

¹³⁸ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 13:

¹³⁹ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 15-16:

¹⁴⁰ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 13, գ. 41, թ. 6-7:

¹⁴¹ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 8:

1989թ.-ի հունվարի 31-ից մինչև փետրվարի 18-ը, ինչպես արդեն նշվեց, երևան է այցելում արգենտինահայերի մի խումբ՝ Կարլոս Չոլակյանի գլխավորությամբ: Խումբը հետաքրքիր հանդիպում է ունենում Նաև Վ. Խանամիրյանի և հայ մշակույթի նշանավոր այլ գործիչների հետ¹⁴²: Կոմիտեի երիտասարդական բաժնի կողմից Հայաստանում անցկացվում են Նաև ԱՄՆ-ի «Անդրանիկ» պարային համույթի համերգները: Խումբը մեծ հաջողությամբ ելույթներ է ունենում Ուջանում, Աբովյանում, Գյումրիում և Արմավիրում: Հատկապես նշանակալից էր համույթի երևանյան համերգը Ա. Խաչատրյանի անվան համերգասրահում, որ վերածվում է իսկական արվեստի տոնի¹⁴³:

Այլ աշխատանքներ: Արվեստի բնագավառում բացի ակտիվ փոխայցելություններից կարևոր էր սփյուռքահայերի կողմից հոգևոր ու նյութական արժեք ներկայացնող հազվագյուտ իրերի, հայ մեծանուն արվեստագետների արխիվների, գեղանկար-կտավների, հին դրամների և այլ գանձերի տեղափոխումը հայրենիք, որոնք հանձնվում էին Հայաստանի թանգարաններին ու գրադարաններին¹⁴⁴:

Այսպես, 1982թ.-ին մի շարք պատմական ու գեղարվեստական արժեք ներկայացնող նյութեր հայրենիքին են նվիրաբերում սիրիահայեր Վարուժան Սալաթյանը, Անդրանիկ Այվազյանը, Գրիգոր Բարսեղյանը, Արսիսե Չորյանը, Ռուբեն Պարսամյանը, Գրիգոր Մեծլումյանը, բեյրութահայ Հարություն Թորոսյանը: 1983թ.-ին ամերիկահայ նկարիչ, հասարակական գործիչ Քերո Անթոնյանը Հայաստանի պետական պատկերասրահին է նվիրում հուլանդացի նկարիչ Վան Դեյգի նշանավոր կտավներից մեկը, որն ընդօրինակել էր երիտասարդ Մոնեն: Նկարն անգլահատելի է նրանով, որ համատեղում է երկու մեծ նկարիչների ստեղծագործական միտքը¹⁴⁵: 1984թ.-ի ապրիլին հայրենիք է ժամանում հունահայ Հակոբ Ճելայանը տիկնոջ հետ և ազգագրական ու կենցաղային իրերի իր հարուստ հավաքածուն նվիրում Սարդարապատի ազգագրական թանգարանին: Ցուցահանդեսի բացման արարողության ժամանակ Հ. Ճելայանը հայտարարում է. «Իմ երազս էր, կյանքիս նպատակը այս բոլոր իրերդնները հավաքել ու Հայաստան առաքել՝ իրեն ծնող վարպետներու և անոնց սերունդներին կենդանի երկիրը, ուր միայն կրնան այս մասուքները ապահով ըլլալ»¹⁴⁶:

1985 թ.-ին Աղասի Դարբինյանի ջանքերով տարիների ընթացքում հայրենիք են տեղափոխվում գեղանկարներ, քանդակներ, ձեռագիր մատյաններ, արխիվային նյութեր և այլ արժեքներ: Նա իր հետ բերում է Արամ Խաչատրյանի՝ իրեն ու իր տիկնոջը հասցեագրված ձեռագիր նամակները և հանձնում կոմպոզիտորի տուն-թանգարանին: Լիբանանում խորհրդային դեսպանատան միջնորդությամբ կոմիտեին հաջողվում է Նաև հայրենիք տեղափոխել Բենիամին ժամկոչյանի գրադարանը՝ բաղկացած 20.000 կտոր պատմական ու գեղարվեստական մեծարժեք գրքերից, որը հատկացվում է ՀԽՍՀ ԳԱ գրադարանին¹⁴⁷: Նույն շրջանում հայրենիք է ժամանում «Թեթեյան մշակութային միության» դպրոցի հիմնադիր, ամերիկահայ բարերար Արշակ Տիգրանյանը, որն իր հետ բերում է 5 արժեքավոր ձեռագրեր և 6 հնատիպ գրքեր, որոնք փոխանցում է Մատենադարանին¹⁴⁸:

Արվեստի բնագավառում ծավալված փոխառնչությունների մեջ կարևոր դեր ունեն Նաև արվեստին նվիրված գիտաժողովների կազմակերպումը: Այսպես, 1981թ.-ին Իտալիայում բացվում է հայ արվեստին նվիրված միջազգային երրորդ գիտաժողովը, որը

¹⁴² Տե՛ս նույն տեղում, ց. 16, գ. 29, թ. 28:

¹⁴³ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 16, գ. 41, թ. 26:

¹⁴⁴ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 14, գ. 41, թ. 29:

¹⁴⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 14, գ. 56, թ. 13:

¹⁴⁶ Նույն տեղում, թ. 9:

¹⁴⁷ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 13, գ. 41, թ. 14:

¹⁴⁸ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 16:

մեծ դեր ու նշանակություն է ունենում հայ արվեստը տարածելու գործում¹⁴⁹: 1982 թվականին միլանահայության նախաձեռնությամբ Ֆրեզկոյի համալսարանի տարածքում գտնվող Ֆիբի Կանգի արվեստի թանգարանում բացվում է 4-18-րդ դարերի հայ ճարտարապետությանը նվիրված ցուցահանդեսը, իսկ Մարսելում կազմակերպվում է հայկական մանրանկարչության և խաչքարերի ցուցահանդես¹⁵⁰: 1985թ.-ի սեպտեմբերին տեղի է ունենում հայ արվեստին նվիրված միջազգային 4-րդ գիտաժողովը, որին մասնակցելու նպատակով հայրենիք են ժամանում նշանավոր արվեստագետներ ու գիտնականներ: Մասնակիցների համար «Արևմտյան Հայաստանի հուշարձանները» թեմայով հետաքրքիր զեկուցում է ներկայացնում Արմեն Հախնազարյանը¹⁵¹:

Հայրենիք-սփյուռք փոխառնչությունների մեջ մի առանձին շրջան է սկսվում 1988թ.-ի դեկտեմբերի 7-ի երկրաշարժից հետո: Փոխվում է համագործակցության ուղղությունը, և սփյուռքահայերի համար գլխավոր նպատակ է դառնում երկրաշարժից տուժածներին օգնության տրամադրումը: Այդ օրերին մեծ արձագանք են ստանում կոմիտեի կազմակերպած բարեգործական համերգները Երևանում (Մարթեն Յորգանց, Հարութ Փամբուկյան) և նկարչական ցուցահանդես-վաճառքները (Լ. Ժամկոչյան, Մառլեն), ինչպես նաև նմանատիպ միջոցառումները սփյուռքի մի շարք գաղթօջայիներում, որոնց ողջ հասույթը տրամադրվում է աղետյալների օգնության ֆոնդին¹⁵²:

Սփյուռքահայ արվեստի գործիչների կատարած աշխատանքը հայրենիքում ստանում էր բարձր գնահատական և այս առումով կարևոր էին 1980թ.-ին ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի սահմանած մրցանակները: 1980-ական թվականների ընթացքում հայրենիքի սահմանած մրցանակներին են արժանանում մի շարք սփյուռքահայեր: ՀԽՍՀ Կոմպոզիտորների միության Կոմիտասի անվան մրցանակին է արժանանում ամերիկահայ անվանի կոմպոզիտոր-խմբավար Համբարձում Բերբերյանը¹⁵³, արգենտինահայ դիրիժոր, դաշնակահարուհի, կոմպոզիտոր Ալիսա Թերզյանը¹⁵⁴, ամերիկահայ երաժշտագետ, կոմպոզիտոր Ալան Հովհաննեսը¹⁵⁵, արգենտինահայ կոմպոզիտոր-խմբավար Ժան Ալմուխյանը¹⁵⁶: Հայաստանի նկարիչների միության Մարտիրոս Սարյանի անվան մրցանակին են արժանանում համաշխարհային կերպարվեստի խոշորագույն դեմքերից ֆրանսահայ գեղանկարիչ, ֆրանսիական գեղարվեստաց ակադեմիայի անդամ Գառնիկ Չուկումյանը¹⁵⁷, ամերիկահայ մեծանուն քանդակագործ Խորեն Տեր-Հարությունյանը¹⁵⁸, լիբանանահայ նկարիչ Պոլ Կիրակոսյանը¹⁵⁹, ֆրանսահայ անվանի նկարիչ Ռիժար Ժերանյանը¹⁶⁰, իսկ ՀԽՍՀ Կուլտուրայի մինիստրության սահմանած Պետրոս Ադամյանի անվան մրցանակը տրվում է Նյու Յորքի Մետրոպոլիտենի օպերայի աստղերից երգչուհի Լիլի Չուբասզյանին¹⁶¹,

¹⁴⁹ Տե՛ս **Սելիքսթյան Յ. Ու.**, նշվ. աշխ., էջ 415:

¹⁵⁰ Տե՛ս **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 14, գ. 41, թ. 30:

¹⁵¹ Տե՛ս Նույն տեղում, թ. 16-17:

¹⁵² Տե՛ս Նույն տեղում, ց. 16, գ. 28, թ. 1-2:

¹⁵³ Տե՛ս **Համազասպյան Վ. Ե.**, նշվ. աշխ., էջ 19:

¹⁵⁴ Տե՛ս **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 14, գ. 41, թ. 20:

¹⁵⁵ Տե՛ս Նույն տեղում, ց. 13, գ. 41, թ. 20:

¹⁵⁶ Տե՛ս Նույն տեղում, ց. 16, գ. 24, թ. 1:

¹⁵⁷ Տե՛ս **Համազասպյան Վ. Ե.**, նշվ. աշխ., էջ 20:

¹⁵⁸ Տե՛ս **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 14, գ. 41, թ. 20:

¹⁵⁹ Տե՛ս **ՀԱԱ**, ֆ. 875, ց. 13, գ. 41, թ. 21:

¹⁶⁰ Տե՛ս Նույն տեղում, թ. 6:

¹⁶¹ Տե՛ս **Համազասպյան Վ. Ե.**, նշվ. աշխ., էջ 20:

ամերիկահայ երաժիշտ, երգեհոնահար Պերճ Ժամկոչյանին¹⁶², անգլիահայ բեմադրիչ, թատերագետ, հասարակական գործիչ Յովհաննես Փիլիկյանին¹⁶³, լիբանանահայ բեմադրիչ և դերասան Վարուժան Խաչյանին¹⁶⁴:

Այսպիսով, ուսումնասիրելով թեման՝ կարող ենք եզրակացնել.

ա) Չնայած 1980-ական թվականներն աչքի էին ընկնում միջազգային քաղաքական լարված իրադրության և Խորհրդային Միությունում ներքաղաքական խնդիրներով, այնուամենայնիվ անգամ այս պայմաններում արվեստի գործիչներին հաջողվում էր ակտիվ պահել հայրենիք-սփյուռք կապերը: Անգամ 1988թ.-ի դեկտեմբերի 7-ի երկրաշարժին հաջորդող շրջանում սփյուռքահայ արվեստի գործիչներին հաջողվում է համախմբվել և ներդնել ջանքերն աղետի հետևանքների հաղթահարման գործում:

բ) Արվեստի բնագավառում ծավալված փոխառնչություններն ավելի ակտիվ էին ընթանում կերպարվեստի, երգ-երաժշտության, թատրոնի և կինոյի բնագավառներում: Ժամանակաշրջանի առումով կարող ենք առանձնացնել 1980-1983թթ.-ի շրջափուլը, երբ նկատվում էր փոխադաստիարակների ակտիվություն, իրականացվում էին տարաբնույթ միջոցառումներ, ինչն անմիջական կապ ուներ այդ շրջանում համեմատաբար կայուն քաղաքական իրադրության հետ:

գ) 1980-ական թվականներին արվեստի բնագավառում ծավալված ակտիվ փոխառնչությունների շնորհիվ հնարավոր եղավ Հայաստան տեղափոխել արվեստի նշանավոր գործեր և հարուստ գրականություն, որոնք մինչ օրս էլ գտնվում են Մատենադարանում, թանգարաններում և գրադարաններում:

դ) 1980-ական թվականներին կարևոր էր նաև սփյուռքահայ արվեստի գործիչների համար մրցանակների սահմանումը, որը հայրենիքի կողմից պարզև եր սփյուռքահայ արվեստագետների կատարած աշխատանքի դիմաց:

ե) Ի վերջո, 1980-ական թթ.-ի ակտիվ փոխառնչությունների շնորհիվ սփյուռքահայ արվեստի գործիչները ճանաչում էին ձեռք բերում հայրենիքում, իսկ արվեստը հասու էր դառնում հայրենի հանդիսականներին, միարժամանակ լայն հնարավորություն էր ստեղծվում խորհրդահայ արվեստը հասու դարձնելու և տարածելու հայկական համայնքներում, ինչպես նաև օտար հանդիսականների լայն շրջանակներում: Անվաճի լավագույն օրինակներն էին 1981թ.-ին Միչիգանի օպերային թատրոնում անգլերենով ցուցադրված «Անուշ» օպերան, Անգլիայում կայացած հայկական ֆիլմերի փառատոնը, հայ արվեստին նվիրված գիտաժողովների անցկացումը և այլն:

¹⁶² ՏԵՍ ԳԱՍ, ֆ. 875, ց. 14, գ. 41, , թ. 20:

¹⁶³ ՏԵՍ Նույն տեղում, ց. 13, գ. 41, թ. 21:

¹⁶⁴ ՏԵՍ Նույն տեղում, թ. 5:

DIASPORA- HOMELAND CULTURAL RELATIONS IN THE FIELD OF ART IN THE 1980S

ANI KHACHATRYAN

*PhD student at the Chair of the History of Armenia, Armenian State Pedagogical
University after Kh. Abovyan, Member of UYSSA,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of this article is to present and illustrate the interactions between the Homeland and the Diaspora in the 1980s in the field of art. To achieve this goal, we set the following tasks: to explore the main areas of the relations between the Homeland and Diaspora in the field of art, to reveal mutual visits, to explore activity of The Committee for Cultural Relations with the Diaspora and to show the direct impact of all this on the quality of the Homeland-Diaspora relations.

During the research process various methods were used, such as analysis, synthesis, the principle of history, comparison and juxtapose of archival documents and other materials. Exploring the subject-matter theme, we may conclude that in the 1980s, Diaspora-Homeland cultural relations got enhanced and expanded in the field of art. The active relations in this direction contributed to three important aims: consolidating Diaspora Armenian artists around Homeland, transferring valuable works of art and a number of historical heritages to the Homeland, and finally disseminating Armenian works of art of the Soviet Union not only in Armenian communities, but also in the broad spectrum of foreign audiences. The bright examples of the above mentioned were "Anoush" opera show in the United States in 1980 and the Armenian Films Festival in England in 1981, which received good reviews from foreign audiences.

Keywords: *The Committee for Cultural Relations with the Diaspora, Homeland-Diaspora cultural relations, Diaspora, preservation of the Armenian identity, art, Armenian Films Festival.*

КУЛЬТУРНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ РОДИНЫ И ДИАСПОРЫ В 1980-Х ГГ. В ОБЛАСТИ ИСКУССТВА

АНИ ХАЧАТРЯН

*Аспирантка кафедры армянской истории Армянского государственного педагогического университета им. Хачатура Абовяна, член ОМУСА,
г. Ереван, Республика Армения*

Цель данной статьи – представить и проиллюстрировать взаимодействие между Родиной и Диаспорой в области искусства в 1980-ые годы. Для достижения этой цели мы поставили перед собой задачу изучить основные направления взаимоотношений Родина – Диаспора в области искусства, взаимные визиты, деятельность Комитета по культурным связям с армянами диаспоры и показать их прямое влияние на качество отношений между Родиной и Диаспорой.

В ходе исследования мы применяли много методов (анализ, синтез, принцип истории, сравнение и сопоставление архивных документов и других материалов).

Итак, мы можем сделать выводы, что в 1980-ые годы взаимоотношения Родины и Диаспоры были укреплены и расширены в области искусства. Проведенные активные работы в этом направлении способствовали достижению трех важных целей: консолидации проживающих в диаспоре армян вокруг родины, передачи ценных произведений искусства и ряда исторических ценностей родине, и, наконец, появилась хорошая возможность распространить советско-армянское искусство в армянских общинах и широком спектре зарубежной аудитории. Яркими примерами последних были представленная в 1980-м году в США опера «Ануш» и фестиваль армянских фильмов в Англии в 1981-м году, которые получили положительные отзывы от зарубежного зрителя.

Ключевые слова: *Комитет по культурным связям с армянами диаспоры, культурные отношения между родиной и диаспорой, Диаспора, сохранение армянской идентичности, искусство, фестиваль армянских фильмов.*

**ԵՒԻԶԱԿԵՏՊՈՒԼԻ ՆԱՅԱՆԳԸ
ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ՎԱՐՉԱՏԱՐԱԾԵԱՅԻՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐՈՒՄ
(1917 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐ - 1918 Թ.ՅՈՒՆՎԱՐ)***

ԳԱՅԱՆԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի ասպիրանտ,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
gayane.s.hovhannisyan.1994@mail.ru

Հոդվածի նպատակն է լուսաբանել 1917 թ.-ի ռուսական երկու հեղափոխություններից հետո Ելիզավետպոլի նահանգի վարչատարածքային բաժանման հիմնախնդիրները, նահանգի կարևորությունն ու նշանակությունը հայկական կողմի առաջ քաշած սահմանաբաժանումների տեսանկյունից: Հետապոտության խնդիրներն են՝ ներկայացնել անդրկովկասյան տարածաշրջանի վարչական փոփոխությունների վերաբերյալ ի հայտ եկած հակասությունները, դրանց վերաբերյալ հայ հասարակական-քաղաքական շրջանակների մոտեցումներն ու առաջարկները, բացահայտել անդրկովկասյան ժողովուրդների Էթնիկ սահմանաբաժանման խնդիրները, ի մասնավորի՝ սահմանաբաժանման հայկական և թյուրք-թաթարական տարբերակները, դրանք պայմանավորող գործոնները:

Հետապոտությունը կատարվել է տարբեր փաստաթղթերի, կյուրթերի և գրականության հետապոտությունների հիմնա վրա, պատմահամեմատական և պատմաբնական մեթոդների կիրառմամբ, ինչը ենթադրում է իրադարձությունների բազմակողմանի վերլուծություն և դրանից բխող համապատասխան եկրակացություններ:

Հետապոտության ընթացքում հանգել ենք այն եկրակացության, որ հայկական կողմն առաջ էր քաշում նահանգի հայաբնակ հատվածների (այդ թվում՝ Լեռնային Ղարաբաղի և Չանգեպուրի) միավորումը մեկ միասնական վարչամիավորի սահմաններում՝ հիմք ընդունելով Էթնիկական ու պատմաաշխարհագրական գործոնները, մինչդեռ մահմեդական կողմը կարևորում էր զուտ տնտեսական ու քաղաքական գործոնները: Հարկ է նկատել նաև, որ հենց տարածաշրջանի վարչատարածքային չլուծված հիմնախնդիրներն էին, որ անդրկովկասյան երկրների անկախության հռչակումից հետո հիմք հանդիսացան միջէթնիկ բախումների և ադրբեջանական կողմի Էթնիկ պտումների քաղաքականության համար ինչպես այլ հայաբնակ նահանգների, այնպես էլ Ելիզավետպոլի նահանգի տարբեր հատվածներում:

Հիմնաբառեր՝ ռուսական հեղափոխություններ, անդրկովկասյան տարածաշրջան, վարչատարածքային բաժանում, վեմստվո, Ելիզավետպոլի նահանգ, սահմանաբաժանում, Էթնիկական սկզբունք, պատմաաշխարհագրական գործոն:

1917 թ.-ի փետրվարին ցարական ինքնակալության տապալումը քաղաքական նոր իրադրություն առաջացրեց ինչպես Ռուսաստանում, այնպես էլ անդրկովկասյան տարածաշրջանում: Ստեղծվեց ժամանակավոր կառավարություն, որը լուծարեց տեղական կառավարման մարմինները: Մարտի 9-ին լուծարվեց նաև Կովկասի փոխարքայությունը և ստեղծվեց Անդրկովկասյան հատուկ կոմիտե՝ Օզակոմ (Особый

* Հոդվածը ներկայացվել է 12.02.2020թ., գրախոսվել՝ 30.03.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

Закавказский Комитет), որի կազմի մեջ մտան երկրամասի հիմնական ազգությունները ներկայացնող Պետական դումայի հինգ անդամներ: Ժամանակավոր կառավարության հռչակած ազգերի ազատ ինքնորոշման սկզբունքն Անդրկովկասի քաղաքական կուսակցություններին հնարավորություն տվեց քննարկելու երկրամասի ազգություններին հուզող մի շարք հիմնախնդիրներ, այդ թվում՝ ազգային, ագրարային, սոցիալական և հատկապես վարչատարածքային: Վերջինը տարածաշրջանի համար չափազանց մեծ կարևորություն ուներ, ուստի պատահական չէր, որ ժամանակակիցների բնութագրմամբ՝ «1917 թ.-ին այն կազմում էր Այսրկովկասի ժողովուրդների կենտրոնական մտահոգությունը»¹⁶⁵:

Հարկ է նկատել, որ քննարկվող ժամանակաշրջանում երկրամասի վարչատարածքային բաժանման խնդիրը կապվում էր հիմնականում տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ զեմստվոների ստեղծման ու կայացման հիմնահարցի հետ: Խնդիրը լուծելու նպատակով 1917 թ.-ի գարնանը Պետրոգրադում Ներքին գործերի նախարարությանը կից ստեղծվում է տեղական ինքնավարությունների մի հանձնախումբ՝ Բ. Վեսելովսկու նախագահությամբ: Հանձնախմբի քննարկած ենթարկված հայկական նախագիծը կազմվել էր Հ.Յ.Դաշնակցության կողմից (հեղինակներ Ա. Շահխաթունյան և Ա. Խատիսյան), և չնայած վրաց և մահմեդական կողմերի առարկություններին՝ այն, այնուամենայնիվ, որոշակի փոփոխություններով հավանության արժանացավ և ընդունվեց որպես կառավարական օրինագիծ¹⁶⁶: Այդ օրինագիծն իր հերթին ուղարկվեց Թիֆլիս՝ Օգակովին՝ մեկ ամսվա ընթացքում վերջնական որոշմամբ հետ վերադարձնելու նպատակով: Այդտեղ նախագծի քննությունը տրվեց մեկ այլ հանձնախմբի, որը, թեև, երկարատև խորհրդակցություններ անցկացրեց, սակայն, վրացական և կովկասյան թյուրք-թաթարների համատեղ դիմադրության հետևանքով վերջնական նոր իրադրության՝ Յոկտեմբերյան հեղաշրջման հետևանքով, որից հետո առավել ակնհայտությամբ դրսևորվեցին երկրամասի երեք ազգությունների և նրանց ներկայացնող հիմնական քաղաքական կուսակցությունների միջև առկա հակասություններն ու խնդիրները:

Հեղաշրջումից հետո՝ 1917 թ.-ի նոյեմբերի 15-ին, Անդրկովկասի ամենաազդեցիկ երեք կուսակցությունները՝ վրաց մենշևիկները, հայ դաշնակցականները և մահմեդական մուսաֆաթականները, ստեղծեցին իշխանության նոր մարմին՝ Անդրկովկասյան կոմիսարիատ: Թեև այն երկրամասի ժողովուրդներին հղած իր առաջին դեկրետում հայտարարում էր, որ տարածաշրջանի ազգային խնդիրները պետք է վճռվեն ազգությունների ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա¹⁶⁸, սակայն ակնհայտ էր որ այդ խնդրի լուծումը գործնականում ոչուրին չէր՝ պայմանավորված առաջին հերթին երկրամասի ժողովուրդների տարբեր քաղաքական կողմնորոշումներով և տարածքային-սահմանային խնդիրներով:

Վերջապես նոյեմբերի 24-ին Ներքին գործերի նախարարությանը կից հանձնաժողովի խորհրդակցությունը երկարատև քննարկումներից հետո որոշում է ընդունում տեղական ինքնակառավարման նոր մարմիններ հաստատել Անդրկովկասի

¹⁶⁵ Անանուն Դ., Ռուսահայերի հասարակական զարգացումը, հատոր 3-րդ (1901-1918), Վենետիկ, 1926, էջ 613:

¹⁶⁶ Մանրամասն տե՛ս Հայաստանի Ազգային Արխիվ (այսուհետ՝ ՀԱԱ), ֆ. 113, ց. 3, գ. 1, թ. 19-20, **Վրացյան Ս.**, Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1993, էջ 23-24:

¹⁶⁷ Տե՛ս **Մելիքյան Վ.**, Իշխանության հիմնահարցը Անդրկովկասում. Անդրկովկասյան կոմիսարիատի գործունեությունը և հայ իրականությունը (1917թ. նոյեմբեր-1918 թ. փետրվար), Երևան, 2010, էջ 132-133:

¹⁶⁸ Տե՛ս «Հորիզոն», 19 նոյեմբերի 1917 թ.:

այն նահանգներում, որտեղ չկային սահմանների վերանայման խնդիրներ: Իսկ որպես այդպիսի տարածքներ ճանաչվեցին Բաթումի ու Ղաղստանի շրջանները, Բաքվի, Քուբայիսի և Սևծովյան նահանգները, Սուխումի ու Չաբաթալայի օկրուգները, Թիֆլիսի նահանգի Թիֆլիսի, Սոլախի, Թելավի, Թիանթթի, Ղուշեթի, Գորիի և Ախալցխայի գավառները, Կարսի շրջանի Արդահանի և Օլթիի օկրուգները¹⁶⁹:

Ինչպես կարելի է հասկանալ այս ցանկից, անդրկովկասյան հայահոծ մի շարք գավառներ սահմանների տեսակետից համարվում էին վիճելի, այդ թվում՝ Թիֆլիսի նահանգի Ախալքալաքի և Բորչալուի, Գանձակի նահանգի Գանձակի, Ղազախի, Ջևանշիրի, Շուշիի, Չանգեզուրի և Կարյազխոյի, Կարսի շրջանի Կարսի ու Կաղզվանի գավառները, ինչպես նաև Երևանի նահանգը: Նոյեմբերի 24-ի հրամանագրում ամրագրված էր նաև, որ մեկ ամսվա ընթացքում վիճելի նահանգներում ու գավառներում պետք է իրականացվեին նոր վարչատարածքային փոփոխություններ¹⁷⁰:

Վերոնշյալ հռչակագրի ընդունումից հետո Անդրկովկասյան կոմիսարիատի կողմից ձևավորվում է հատուկ հանձնաժողով, որն իր աշխատանքներն ավարտում է 1918 թ.-ի հունվարին՝ ընդունելով «Անդրկովկասի զեմստվային հաստատությունների ժամանակավոր կանոնադրությունը»¹⁷¹: Ըստ Եռլթյան, գործնականում զեմստվուներ մտցվեցին երկրամասի վրացական և մահմեդական շրջաններում՝ այդպիսով կարծես վերջնականապես լուծելով այդ տարածքների էթնիկ սահմանաբաժանման խնդիրը, մինչդեռ հայկական շրջանները հայտարարվեցին վիճելի՝ անորոշ սահմանային խնդիրներով: Այդ հանգամանքն ավելի սրեց ազգամիջյան հարաբերությունները՝ անդրկովկասյան երեք ժողովուրդների միջև ի հայտ եկած տարածքային-սահմանային խնդիրներում:

Այժմ քննության ամենք Անդրկովկասի վարչական բաժանման հայկական նախագիծը՝ Նախևառաջ Նշենք, որ հայ հասարակական-քաղաքական շրջանակները տարածաշրջանի վարչատարածքային բաժանումների հիմքում ի սկզբանե դրել էին ազգային-էթնիկական սկզբունքը՝ հաշվի առնելով նաև պատմական, տնտեսական և աշխարհագրական գործոնները: Այդ սկզբունքները գոնե առերևույթ ընդունելի էին նաև վրաց-մահմեդական կողմի և կենտրոնական իշխանությունների համար: Անդրադառնալով այս խնդրին՝ անհրաժեշտ է նկատել, որ հատկապես բարդ էր ազգային-էթնիկական սկզբունքի խնդիրը, քանզի տարածաշրջանի ազգային կազմը ամենևին միատարր չէր, ինչը մեծապես պայմանավորված էր տասնամյակներ շարունակ ցարական իշխանությունների վարած էթնիկ «համահարթեցման» քաղաքականությամբ:

Ըստ այդմ հայկական կողմի նախագիծը տարածվում էր Անդրկովկասի առավել հայաբնակ հատվածների՝ ամբողջ Երևանի նահանգի, Թիֆլիսի նահանգի հարավային և Ելիզավետպոլի նահանգի հարավարևմտյան հատվածների վրա: Համաձայն դրա Հայաստանը պետք է բաղկացած լիներ երեք՝ Երևանի, Ալեքսանդրապոլի ու Գանձակի նահանգներից: Դրանցից Երևանի նահանգը պետք է բաժանվեր վեց (Էջմիածին, Երևան, Նոր-Բայազետ, Շարուր, Նախիջևան և Սուրմալու), Ալեքսանդրապոլի նահանգը՝ հինգ (Ալեքսանդրապոլ, Ախալքալաք, Լոռի, Կարս և Կաղզվան) և Գանձակի նահանգը՝ չորս (Քարվանսարա, Գանձակ, Շուշի ու Չանգեզուր) գավառների¹⁷²:

1867 թ.-ին Ալեքսանդր II-ի հրամանագրով կազմավորված Ելիզավետպոլի նահանգի կազմի մեջ մտնում էին Բաքվի նահանգի Նուխիի և Շուշիի, Թիֆլիսի

¹⁶⁹ Տե՛ս **Մելիքյան Վ.**, նշվ. աշխ., էջ 137:

¹⁷⁰ Տե՛ս «Աշխատավոր», 2 դեկտեմբերի 1917 թ.:

¹⁷¹ Մանրամասն տե՛ս **Մելիքյան Վ.**, նշվ. աշխ., էջ 138-142:

¹⁷² Տե՛ս **Աբեղեան Ա.**, Մենք եւ մեր հարեւանները (Ազգային քաղաքականութեան խնդիրներ), «Հայրենիք», 1928, N 4, թ. 96-97:

Նահանգի Ելիզավետպոլի և Երևանի նահանգի Օրդուբադի գավառի մի մասը: Հյուսիսում նահանգը սահմանակցում էր Թիֆլիսի նահանգին, Չաքաթայայի օկրուգին և Դաղստանի մարզին, արևելքում Բաքվի նահանգին, իսկ հարավում Արաքս գետով Պարսկաստանին: Նահանգը բաժանված էր ութ գավառի՝ Արեշի, Ելիզավետպոլի, Չանգեզուրի, Կարյագինոյի (Չեբրայիի), Ղազախի, Նուխիի, Շուշիի և Ջևանշիրի¹⁷³: Նկատելի է նաև, որ նահանգի կազմում էին Լեռնային Ղարաբաղն ու Չանգեզուրը, որոնց հոծ հայ բնակչությանը հակակշռելու համար նպատակ ունեին Միլլի ու Մուղանի հարթավայրերի մի մասը միացնել Ղարաբաղին և դրանք ներառել նորաստեղծ նահանգի կազմում¹⁷⁴:

Երկրամասի հիմնական կրոնական և էթնիկ խմբերն էին մահմեդականներն ու հայերը, առավել փոքրաթիվ էին ռուսները, քրդերը, եզդիները, վրացիները, կովկասյան լեռնականները, հրեաները, գերմանացիները: 1914 թ.-ին դրությամբ նահանգի ամբողջ բնակչության (1175836 մարդ) 59.6%-ը կամ 700387-ը կազմում էին մահմեդականները, 33.7%-ը կամ 396815-ը հայեր էին, 3.1%-ը կամ 36647-ը՝ ռուսներ¹⁷⁵:

Նահանգի էթնիկ կազմը պայմանականորեն բաժանվում էր երկու հիմնական հատվածի՝ լեռնային կամ հարավարևմտյան և Կուրի ու Արաքսի հարթավայրային հատվածների: Ընդ որում, դրանցից առաջինն իրենից ներկայացնում էր գերազանցապես հայերով, իսկ երկրորդը՝ մահմեդականներով բնակեցված տարածքներ: Այդ է պատճառը, որ հայ հասարակական-քաղաքական շրջանակներն առաջարկում էին երկրամասի վարչական բաժանման հիմքում դնել Նրա երկու՝ լեռնային ու հարթավայրային հատվածների բաժանումը¹⁷⁶: Այդպիսի տարանջատումը պայմանավորված էր ազգությունների ինչպես էթնիկական և պատմաաշխարհագրական, այնպես էլ տնտեսավարման կացութաձևերի առանձնահատկություններով: Բանն այն է, որ թյուրք-թաթարական ցեղերի տարածաշրջան ներթափանցելուց հետո հայերն աստիճանաբար տեղափոխվել ու կենտրոնացել էին նահանգի լեռնային հատվածներում: Այդ հանգամանքն ուներ նաև իր կարևոր բնատնտեսական հիմքը. թյուրք-թաթարները իրենց գոյության ամբողջ ընթացքում վարել էին գերազանցապես քոչվոր կենցաղավարություն՝ զբաղվելով հիմնականում անասնապահությամբ: Բարձր լեռնային գոտիները թողնելով հայերին՝ եկվորները հիմնականում կենտրոնացել էին հարթավայրային շրջաններում: Իհարկե, հայկական լեռնային գոտիները նրանց համար ևս ունեին կարևոր նշանակություն՝ որպես ամառային արոտավայրեր, և այս հանգամանքը երկրամասի վարչատարածքային բաժանումների խնդրում մշտապես արծարծվում էր մահմեդականների կողմից:

Այսպիսով, ըստ հայկական կողմի ներկայացրած վարչատարածքային փոփոխությունների ծրագրի, Ելիզավետպոլի նահանգի բաժանումից հետո պետք է ստեղծվեին երկու նոր նահանգներ՝ լեռնային կամ հայկական և հարթավայրային կամ մահմեդական: Ելիզավետպոլ (Գանձակ) քաղաքը ընկած էր այդ երկու շրջանների միջև և Գանձակ գետով բաժանվելու էր հայկական ու մահմեդական հատվածների:

Հայկական Գանձակ նահանգը բաղկացած էր լինելու հետևյալ շրջաններից.

- Զարվանսարայի գավառ, որի կազմում պետք է մտնեին Ղազախի գավառի հետևյալ գյուղական հասարակությունները (I, II, III, IV գավառամասերի որոշ

¹⁷³ Ст'ю Обзор Елизаветпольской губернии за 1913 год, Тифлис, 1915, ст. 11.

¹⁷⁴ Ст'ю **Ռուբեն**, Գանձակ-Ղարաբաղի վեճը, «Դրօշակ», 1926, N 2, թ. 46:

¹⁷⁵ Հաշվարկները կատարված են ըստ "Кавказский календарь на 1915 год" տարեգրքի, տե՛ս Кавказский календарь на 1915 год, Пространство и население Кавказского края к 1-му января 1914 г. (коренное и вр. проживающее), Тифлис, 1914, ст. 226-233.

¹⁷⁶ Ст'ю **Шахатунян А.**, Административный передел Закавказского края, Тифлис, 1918, ст. 126.

հատվածներ)՝ Բարանայի, Բաշքենդի, Ղուլայի, Հախումի (Թաթիքենդ), Տավուշի (Թովուզի), Հին Դիլիջանի, Նոր Դիլիջանի, Ղարաղոյունլի, Կոթիգեդի (Կոթքենդ), Ոսկեպարի (Աբսիբարա), Միխայլովկայի, Ճամբարակի, Ուզունթալայի, Զարվանսարայի և Սևբարի (Ղարադաշ):

- Գանձակի գավառ, որը ներառելու էր Ելիզավետպոլի գավառի հետևյալ գյուղական հասարակությունները՝ (III գավառամասը առանց Գյորանբոյ Ախմեդլիի, Չեյվայի և Մինգեչաուրի գյուղական հասարակությունների, Ֆրեզևոյի գյուղական հասարակությունը՝ IV գավառամասից) Ելենենդորֆի, Միխայլովկայի, Բանանցի (Բայան), Դամջալուի, Փիփի (Չագլիկ), Դաստափորի, Աղջաքենդի (Արցախի Վերին շեն և Ներքին շեն գյուղերի թրթրական անվանումը), Պարիսի, Էրթեջի, Չարդախլուի, Գետաբեկի, Սլավյանկայի, Մեքսիսլիի, Ղարամուրադի (Այրում), Նովոսարատովկայի, ինչպես նաև Գանձակ քաղաքի հայկական հատվածը:
- Շուշիի գավառ, որի կազմի մեջ էին մտնելու Շուշիի գավառի I գավառամասը՝ առանց Գյուլափուլի գյուղական համայնքի, II գավառամասը՝ առանց Սկրբելևկայի գյուղական հասարակության և Արբադուզ գյուղի, Ջանաշիրի գավառի հետևյալ հատվածները՝ III գավառամասն առանց Մարաղայի գյուղական հասարակության, Թալիշի գյուղական հասարակությունը՝ II գավառամասից, Չանգեզուրի գավառից հետևյալ հատվածը II գավառամասից. Ջիջիմուլի մի մասը (Ղուշչիլար, Մազուբլի, Սաֆյան, Մելիքփայասի, Բաղըրբեկի գյուղերը), Բերդաձորի (Ղալադարասի) և Հաջիսամուլի գյուղական հասարակությունները, Կարյազինոյի գավառից երեք գյուղական հասարակություններ՝ Հադրութի, Իտելեցիքի (Էդիլլու) և Առաքյուլի:
- Չանգեզուրի գավառ, որի կազմի մեջ կմտնեն այդ գավառի մնացած մասերն առանց հետևյալ գյուղական հասարակությունների՝ Թեմուր-Մուսկանլի, Դոնդորի, Շիվեն, Խոջաղա, Մոլլաբուրունի և Ռաբանդ¹⁷⁷:

Այսպիսով հայկական այս նոր նահանգը պիտի կազմված լիներ չորս գավառներից՝ Զարվանսարայի, Գանձակի, Շուշիի և Չանգեզուրի: Նախագծի համաձայն նոր նահանգի վարչական կենտրոնը պիտի լիներ նախկին Ելիզավետպոլ քաղաքի հայկական մասը՝ Գանձակ անվամբ:

Հարկ է ընդգծել, որ Անդրկովկասի վարչատարածքային բաժանման ինդրում հայկական կողմը մեծապես կարևորում էր նաև տնտեսական զարգացման հեռանկար ունեցող ազգային տարածքի ստեղծումը: Հայկական կողմի տնտեսական ծրագիրն առավելապես գյուղատնտեսական էր՝ նկատի ունենալով հատկապես նրա երկու գլխավոր ճյուղերը՝ երկրագործությունն ու անասնապահությունը: Այս առումով հայկական նախագիծը կարևորում էր Ելիզավետպոլի նահանգի տնտեսական դերը. մասնավորապես նահանգի կազմում գտնվող Լեռնային Գանձակը, Ղարաբաղն ու Գետաբեկը հայտնի էին իրենց պղնձահանքերով: Նահանգի տարածքում զարգացած էր նաև շերամապահությունը (հատկապես Շուշի և Չանգեզուրի գավառներում): Նահանգն արգասաբեր էր նաև հացահատիկային մշակաբույսերի աճեցման տեսանկյունից: Ինչ վերաբերում է քաղաքային կյանքին ու մշակույթին, ապա այս ինդիորը հայության համար պիտի փորձեին լուծել Երևան քաղաքը և Գանձակի (Ելիզավետպոլ) հայկական մասը¹⁷⁸:

Նահանգի մահմեդական հատվածը, ըստ հայկական ծրագրի, պետք է բաղկացած լիներ հետևյալ գավառներից.

- Նուխիի գավառ, որին պետք է միացվեին Արեշի գավառից հետևյալ գյուղական համայնքները՝ Հաջալի, Բեգլարքենդ, Ղայաբաշի և Բոյուբ-Սոգուբլի:

¹⁷⁷ Տե՛ս «Кавказское слово», 1917, NN 227, 229, նաև՝ Шахатунян А., указ. соч., ст. 128-130,

Ասանուն Դ., Վարչական բաժանումը Անդրկովկասում, «Գործ», 1917, N 9-10, թ. 172-173:

¹⁷⁸ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 104, թ. 71:

- Ելիզավետպոլի գավառ, որի մեջ պետք է մտնեին այն գյուղական համայնքները, որոնք դուրս էին մնացել հայկական Գանձակ գավառից:
  - Բարդայի գավառ, որի մեջ պետք է լինեին Շուշիի գավառից դուրս մնացած գյուղական համայնքները (Աղղամ, Գեոթթալա (Գեոթթափա), Ջանգիշալ, Բիասլի, Ղարախանլի, Սարիջալի-Ղուզուլի, Շիխյար-Քարվենդ, Նովրուզլի, Հինդարի, Լեմբարան և Գյուլափիլի), Ջևանշիրի գավառի I գավառամասն ամբողջությամբ, II գավառամասը՝ առանց Թալիշ համայնքի և III գավառամասից Մարաղայի համայնքը:
  - Արեշի գավառ՝ կազմված Արեշի գավառի չհիշատակված գյուղական համայնքերից:
  - Կարյազինոյի գավառ՝ առանց Շուշիի գավառին միացված Կարյազինոյի երեք գյուղական համայնքների, Գանձակի նահանգին չմիացված Չանգեզուրի գավառի վեց գյուղական համայնքները, ինչպես նաև Շուշիի գավառից դուրս մնացած գյուղական համայնքները (Սկորբեյլկայի, Աֆաթիի, Խոջավենդի, Խալֆարադի, Կարադողլի, Ղաջար):
  - Ղազախի գավառ, որի մեջ պետք է մտնեին Քարվանսարայի գավառի կազմում չմտած Ղազախի գավառի գյուղական համայնքները¹⁷⁹:
- Ելիզավետպոլի նահանգի նմանատիպ վարչատարածքային բաժանման դեպքում նոր նահանգները կունենային հետևյալ էթնիկ պատկերը¹⁸⁰.

Գանձակի նահանգ (աղյուսակ 1)

Գավառներ	Ամբողջ բնակչ.	Հայեր	Տոկոս. հարաբ.	Մահմեդակ.	Տոկոս. հարաբ.	Այլ ազգություն	Տոկոս. հարաբ.
Քարվանսարա	74000	61000	83	9000	11	4000	5
Գանձակ	114000	67000	59	29000	25	18000	16
Շուշի	213000	150000	70	58000	27	5000	3
Չանգեզուրի	127000	88000	69	38000	30	1000	1
Շնդհանուր	528000	366000	70	134000	25	28000	6

Ելիզավետպոլի նահանգ (աղյուսակ 2)

Գավառներ	Ամբողջ բնակչ.	Հայեր	Տոկոս. հարաբ.	Մահմեդակ.	Տոկոս. հարաբ.	Այլ ազգություն	Տոկոս. հարաբ.
Նուխի	220000	40000	18	163000	74	17000	8
Ելիզավետպոլ	171000	6000	4	156000	91	9000	5
Բարդա	95000	3000	3	92000	97	-	-
Կարյազինո	123000	-	-	119000	97	4000	3
Արեշի	74000	4000	5	70000	95	1000	2
Ղազախի	64000	-	-	63000	98	-	-
Շնդհանուր	747000	53000	7	663000	89	31000	4

Ինչպես նկատելի է աղյուսակներից, նոր կազմավորվող նահանգներում հայերն ու մահմեդականները լինելու էին բնակչության գլխավոր էթնիկ խմբերը (համապատասխանաբար 70 և 89%)՝ զգալի գերակշռություն ունենալով այլ ազգությունների նկատմամբ: Վիճակագրական այս տվյալների կապակցությամբ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ նահանգի լեռնային հատվածներում հայերը միակ նստակյաց ժողովուրդն էին և նրանց թիվը առավել արժանահավատ էր, ի

¹⁷⁹ Տե՛ս «Кавказское слово», նույն տեղում, նաև՝ Шахатунян А., նույն տեղում, Անանուն Դ., Վարչական բաժանումը Անդրկովկասում, նույն տեղում:
¹⁸⁰ Տե՛ս Шахатунян А., указ. соч., ст. 131.

տարբերություն մահմեդական բնակչության, որոնց թիվը զգալիորեն փոփոխական էր՝ շնորհիվ պարբերաբար տեղի ունեցող քոչվորական տեղաշարժերի¹⁸¹:

Իսկ ինչպիսի՞ մոտեցումներ ունեռ մահմեդական կողմը նահանգի վարչատարածքային բաժանումների առկայությամբ: Երկրամասի վարչական բաժանման մահմեդական կողմի նախագիծը կազմվել էր Օզակոմին կից վարչական բաժանման հանձնաժողովի ներկայացուցիչ Ա. Շեյխ ու Իսլամովի կողմից: Ըստ այդ ծրագրի¹⁸² Ելիզավետպոլի նահանգը պետք է բաժանվեր տասներկու գավառների (կանտոնների) այնպես, որ երեք գավառներ (Քարվանսարա, Գանձակ և Շուշի) ունենային հայկական մեծամասնություն, մեկ գավառ (Չանգեզուր) պետք է մնար անփոփոխ, իսկ ութ գավառներ (Կարյազինո, Ղազախ, Ելիզավետպոլ, Ադրամ, Արեշ, Նուխի, Վերին Ղազախ և Ջևանշիր) լինեին թյուրք-թաթարական մեծամասնությամբ: Եթե համեմատելու լինենք այդ ծրագիրը հայկական նախագծի հետ, ապա ի հայտ կգան մի շարք էական տարբերություններ.

- Նախ Գանձակ քաղաքի հայկական մասը, որը, ըստ հայկական կողմի, պետք է դառնար համանուն գավառի և նահանգի կետրոն մնում էր մահմեդական Ելիզավետպոլի գավառում:
- Ջևանշիրի գավառը, որը հայկական ծրագրի համաձայն, բաժանման ենթարկվելով այլևս դադարում էր գոյություն ունենալ այդ անունով (նրա մի մասը միացվելու էր Շուշիի գավառին, իսկ մյուս մասից պիտի կազմակերպվեր Բարդայի գավառը), մահմեդական ծրագրով շարունակելու էր պահպանել իր անունն ու գոյությունը՝ որպես մի շրջան, որն ընդգրկելու էր III գավառամասի բարձր լեռնային հատվածը (ամառային արոտատեղիները) և Երևանի նահանգի Նոր Բայազետի գավառի հարևան մասը (Բասարգեչարի և Մազրայի գյուղական համայնքերը):
- Կազմվելու էր Նոր Վերին Ղազախի գավառը, որն ընդգրկելու էր Ղազախի ու Գանձակի գավառների բարձր լեռնային մասերը (ամառային արոտատեղիները) և Նոր Բայազետի գավառի Ջիլի գյուղական համայնքը:
- Մահմեդական ծրագրով համաձայնեցված էր, որ Կարյազինոյի գավառի երեք գյուղական համայնքեր (Յադրութ, Էդիլու և Արաթյու) միացվեն Շուշիի գավառին: Մահմեդական ծրագրով Նուխիի և Արեշի գավառները մնում էին անփոփոխ, այն դեպքում, երբ հայկական ծրագիրը պահանջում էր, որ Արեշի գավառի հայ գյուղերից մի քանիսը կցվեն Նուխիի գավառին¹⁸³:

Ինչպես կարելի է նկատել, մահմեդական ծրագիրը շեշտադրել էր հատկապես տնտեսական խնդիրները. ծրագրի համաձայն երկու գավառներ՝ Վերին Ղազառը և Ջևանշիրը, պետք է ստեղծվեին գերազանցապես ամառային արոտատեղիներից: Ընդ որում, դրանց տարածքը պետք է ընդարձակվեր ի հաշիվ Նոր Բայազետի գավառի: Այս հանգամանքը մեկ անգամ ևս ապացուցում է, որ մահմեդական կողմի համար չափազանց կարևոր էր ամառային արոտատեղիների խնդիրը և այդ նահանգների ստեղծման ծրագիրը մեծապես պայմանավորված էր հարթավայրերի անասնապահ մահմեդական բնակչությանն ամառային արոտատեղիներով ապահովելու մտայնությամբ՝ դրանք դիտելով որպես հարթավայրային անասնապահության հետագա զարգացման գրավական:

Անհրաժեշտ է նկատել սակայն, որ մահմեդական ծրագրում ամենևին էլ երկրորդական չէր քաղաքական ենթատեքստը. այն պարզապես շղարշված էր

¹⁸¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 443, թ. 47:

¹⁸² Տե՛ս **Անանուն Դ.**, Դարձեալ Անդրկովկասի վարչական բաժանումը, «Գործ», 1917, N 11-12, թ. 202:

¹⁸³ Տե՛ս «Кавказское слово», Նույն տեղում, նաև՝ **Шахатунян А.**, Նույն տեղում, **Անանուն Դ.**, Վարչական բաժանումը Անդրկովկասում, Նույն տեղում:

տնտեսական «հիմնավորումներով»: Մահմեդական վարչատարածքային փոփոխությունների ծրագիրը նպատակ էր հետապնդում անխախտ պահել արևելյան Անդրկովկասի մահմեդական բնույթը և արգելք հանդիսանալ հայկական կենտրոնաձիգ նպատակների իրագործմանը: Այդ ծրագիրը հայերին դիտում էր ոչ համախումբ միասնություն՝ առանձին-առանձին շրջաններում: Այն չէր տարրորոշում նահանգի հայկական ու մահմեդական հատվածները, այլ այդ երկու էթնիկ խմբերին ներկայացնում էր «միախառնված» վարչատարածքային միավորներով: Ինչպես իրավմամբ նկատում է Ժամանակի ճանաչված հասարակական գործիչ, պատմաբան Դ. Անանունը (Դ. Տեր-Դանիելյան) «նրանք (մահմեդականները) կամենում էին բաժան-բաժան վիճակի մեջ պահել հայերին և էթե մեզ համար ճանաչում էին հարազատ մի անկյուն, ապա դա գավառական նեղ շրջանն է»¹⁸⁴:

Մինչդեռ հայկական կողմը հստակ գիտակցելով նահանգի լեռնային հատվածների պատմաաշխարհագրական նշանակությունը՝ որպես պատվար Հայկական բարձրավանդակի և նրա կենտրոն Արարատյան դաշտի պաշտպանության համար Անդրկովկասի վարչաքաղաքական բաժանումներում կարևորագույն դերակատարում էր տալիս այդ երկրամասին՝ ամեն կերպ փորձելով ապահովել նրա գոյությունը հայկական պետության սահմաններում:

Տարածաշրջանի չլուծված վարչատարածքային հիմնախնդիրներն իրենց ամբողջ սրությամբ արտահայտվեցին հատկապես անդրկովկասյան երկրների անկախության հռչակումից հետո: Այդ հակասությունների բարձրակետը Ելիզավետպոլի նահանգի տարբեր հատվածներում 1918-1920 թթ.-ին տեղի ունեցած միջէթնիկ բախումներն էին և թուրք-թաթարական կողմի էթնիկ զտումների քաղաքականությունը, որը հանգեցրեց հայ բնակչության թվաքանակի կտրուկ նվազմանը Նախկին Ելիզավետպոլի նահանգի հայաբնակ շրջաններում: Ինչ վերաբերում է տարածքային-սահմանային խնդիրներին, ապա դրանք այդպես էլ չլուծվեցին ըստ հայկական կողմի նախագծերի կամ առաջարկների: Երկրամասի սահմանային խնդիրները վերջնական լուծումներ գտան ավելի ուշ՝ տարածաշրջանում ռուսական գործոնի վերադարձից հետո միայն՝ իրենց հիմքում ունենալով ոչ թե հայկական, այլ օտար պետությունների քաղաքական առաջնահերթությունները՝ զոհաբերվելով և ծառայելով վերջիններիս շահերի պաշտպանության խնդրին:

ELIZAVETPOL GOVERNORATE IN THE TRANSCAUCASIAN ADMINISTRATIVE DIVISION (FEBRUARY 1917-JANUARY 1918)

GAYANE HOVHANNISYAN

*PhD student, Faculty of History, YSU,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of this article is to explore the problems of administrative division of Elizavethpol governorate after the two Russian revolutions, importance and significance of the region from the point of view of the Armenian side. The objectives of the study are to present the contradictions regarding the administrative changes in the Transcaucasian region, the approaches and proposals of the Armenian public and political circles, to identify the problems of ethnic division of the Transcaucasian nations, in particular the, the variants of the Armenian and Turk-Tatar administrative division, and the factors that determine them.

¹⁸⁴ Տե՛ս Անանուն Դ, Դարձեալ Անդրկովկասի վարչական բաժանումը, Երևան տեղում:

The study was conducted on the basis of various documents, materials and literature studies using historical-comparative and historical-critical methods, which involved a comprehensive analysis and relevant conclusions.

The study concluded that the Armenian side promoted the unification of the Armenian-populated parts of the governorate (including Nagorno-Karabakh and Zangezur) into one administrative border, based on ethnic and historical-geographical factors, while the Muslim side considered only the economic and political factors. It should also be noted that the unresolved administrative-territorial problems of the region gained special importance after the independence of the Transcaucasian countries, which led to ethnic clashes in other Armenian-populated provinces and in various parts of the Elizavetpol governorate.

Key words: *Russian revolutions, Transcaucasian region, administrative-territorial division, Zemstvo, Elizavetpol governorate, border division, ethnic principle, historical-geographical factor.*

ЕЛИЗАВЕТПОЛЬСКАЯ ГУБЕРНИЯ В ЗАКАВКАЗСКОМ АДМИНИСТРАТИВНОМ ДЕЛЕНИИ (ФЕВРАЛЬ 1917 Г. - ЯНВАРЬ 1918 Г.)

ГАЯНЕ ОГАННИСЯН

*Факультет истории ЕГУ, аспирант,
г.Ереван, Республика Армения*

Целью данной статьи является изучение проблем административного деления Elizavetpolskoy gubernii после двух русских революций, важность и значимость края с точки зрения армянской стороны. Задачи исследования - представить противоречия относительно административных изменений в Закавказском регионе, подходов и предложений армянских общественных и политических кругов, выявить проблемы этнического разделения закавказских народов, в частности, вариантов армянского и тюрко-татарского административного деления и факторы, их определяющие.

Исследование проводилось на основе различных документов, материалов и литературных исследований с использованием историко-сравнительных и историко-критических методов, что предполагало всесторонний анализ и соответствующие выводы.

В исследовании сделан вывод о том, что армянская сторона способствовала объединению населенных армянами частей губернии (включая Нагорный Карабах и Зангезур) в одну административную границу, основанную на этнических и историко-географических факторах, в то время как мусульманская сторона рассматривала только экономические и политические факторы. Следует также отметить, что нерешенные административно-территориальные проблемы региона приобрели особую актуальность после обретения закавказскими странами независимости, что привело к этническим столкновениям в других армянонаселенных провинциях и в различных частях Elizavetpolskoy gubernii.

Ключевые слова: *русские революции, Закавказский регион, административно-территориальное деление, земство, Elizavetpolskaya guberniya, пограничное деление, этнический принцип, историко-географический фактор.*

**ԲԱԶՄԱԲՆԱԿԱՐԱՆ ՇԵՆՔԵՐԻ ԴԻՄՆԱՆՈՐՈԳՄԱՆ ՈՒ
ԱՐԴԻՎԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ
ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ ԴՅՈՒՄ***

ԱՐՄԱՆ ԱՐՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարան,
տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի ասպիրանտ,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
arman.asryan@yahoo.com*

Հոդվածի նպատակն է նպաստել Հայաստանի Հանրապետությունում բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման ու արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորման մեխանիզմների բարելավմանը: Հետազոտության արդիականությունը պայմանավորված է ՀՀ բնակարանային ֆոնդի վերարտադրության համատեքստում բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման ու արդիականացման աշխատանքները լիարժեք և արդյունավետ ֆինանսավորելու կարևորությամբ: Հոդվածի նպատակից բխում են հետևյալ խնդիրները՝ վերհանել բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման ու արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորմանն առնչվող խնդիրները ՀՀ-ում, ուսումնասիրել դրանց պատճառները, հետազոտել այս ասպարեզում միջազգային փորձը, առաջադրել համապատասխան լուծումներ:

Համակարգային մեթոդով սահմանվում է բնակարանային ֆոնդը՝ որպես երկրի տարածքում գտնվող բոլոր բնակելի շինությունների ամբողջություն: ՀՀ բնակարանային ֆոնդի վերարտադրության համատեքստում բացահայտվում են երկրում բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման ու արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորման հետ կապված խոչընդոտները, վերլուծական մեթոդի կիրառությամբ ուսումնասիրվում են դրանց պատճառները: Համեմատական մեթոդի օգնությամբ հետազոտվում է այլ երկրների ունեցած փորձն այս ասպարեզում: Առաջարկվում են ՀՀ-ում բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման ու արդիականացման աշխատանքների լիարժեք ու արդյունավետ ֆինանսավորում պահանջող համակարգային լուծումներ:

Հիմնաբառեր՝ բնակարանային ֆոնդի վերարտադրություն, բազմաբնակարան շենք, բնակելի շինության սեփականատեր, համատիրություն, հիմնանորոգման ու արդիականացման աշխատանքներ, համաֆինանսավորում, բյուջետային հատկացումներ:

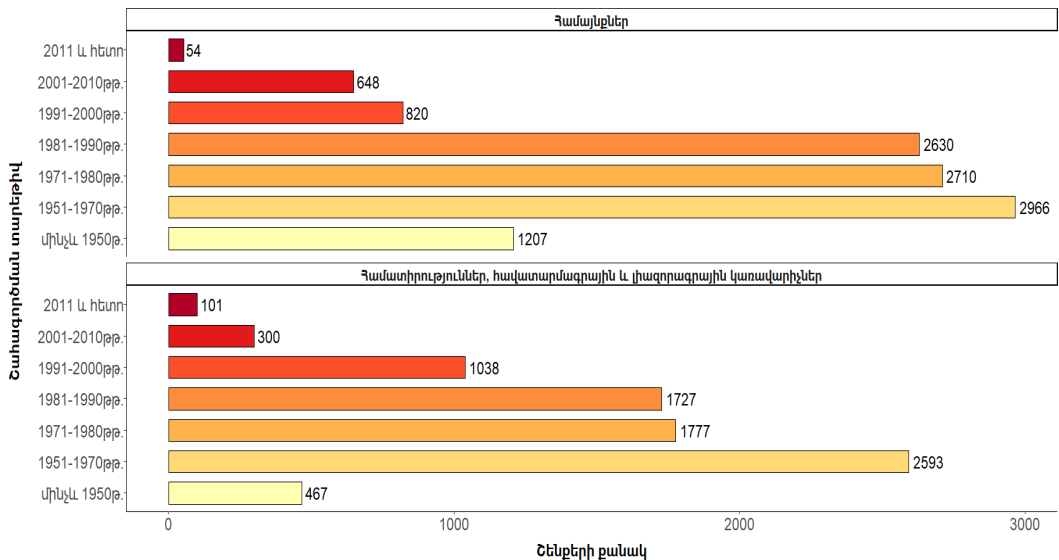
Բնակարանային ֆոնդը տվյալ երկրի տարածքում գտնվող բոլոր բնակելի շինությունների (անկախ դրանց սեփականության ձևից) ամբողջությունն¹⁸⁵ է: Այն իր մեջ ներառում է բազմաբնակարան շենքերի բնակարաններն ու բնակելի տները (առաձևատներ), մասնագիտացված կացարանները (տարեցների, հաշմանդամների,

* Հոդվածը ներկայացվել է 06.03.2020թ., գրախոսվել՝ 10.03.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

¹⁸⁵ Ст'ю Пасечнюк, Н. Ю., "Воспроизводство жилищного фонда и улучшение жилищных условий граждан." Сборник научных трудов Sworld 39, no. 4, 2013, с. 75.

վետերանների կեցության համար նախատեսված հատուկ հաստատություններ, հանրակացարաններ և այլն), ծառայողական բնակարանները, ինչպես նաև հասարակական ու արտադրական նպատակային նշանակություն չենքերում առկա բնակելի շինությունները¹⁸⁶: Բնակարանային ֆոնդի շահագործումն առավել արդյունավետ դարձնելու նպատակով անհրաժեշտ է ապահովել դրա շարունակական վերարտադրությունը, որն իրականացվում է նոր բնակարանային շենքերի (կամ բնակելի տների) շինարարության, հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների իրականացման միջոցով:

Ներկայումս հիմնանորոգումների և/կամ արդիականացման աշխատանքների իրականացումը (ներառյալ վերակառուցման աշխատանքները) համարվում է բնակարանային ֆոնդի ու հատկապես բազմաբնակարան շենքերի վերարտադրության ամենանախընտրելի ու հեռանկարային տարբերակը¹⁸⁷: Այս եղանակի հիմքում ընկած է առկա օբյեկտների/կառույցների ֆիզիկական մաշվածության նվազեցման և ամրացման աշխատանքների միջոցով դրանց շահագործման հատկանիշների բարելավումը: Վերարտադրության այս եղանակի նվազ կապիտալատարրությամբ ու ժամանակատարրությամբ (նոր բնակարանային շենքերի կառուցման եղանակի համեմատ) է պայմանավորված թե՛ զարգացած, թե՛ զարգացող երկրներում բնակարանային ֆոնդերի վերարտադրության նպատակով հիմնային վերանորոգման/արդիականացման աշխատանքների ծավալների նշանակալի աճը բնակարանաշինության ծավալների նկատմամբ¹⁸⁸:

Գծապատկեր 1. Բազմաբնակարան շենքերն ըստ շահագործման տարեթվի և կառավարող մարմնի, ՀՀ (աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ)

¹⁸⁶ Տե՛ս Сироткин, В. А., Руткаускас, Т. К., "Развитие управления воспроизводством жилищного фонда в муниципалитетах." Экономика и предпринимательство (4-1), 2014, с. 334-338.

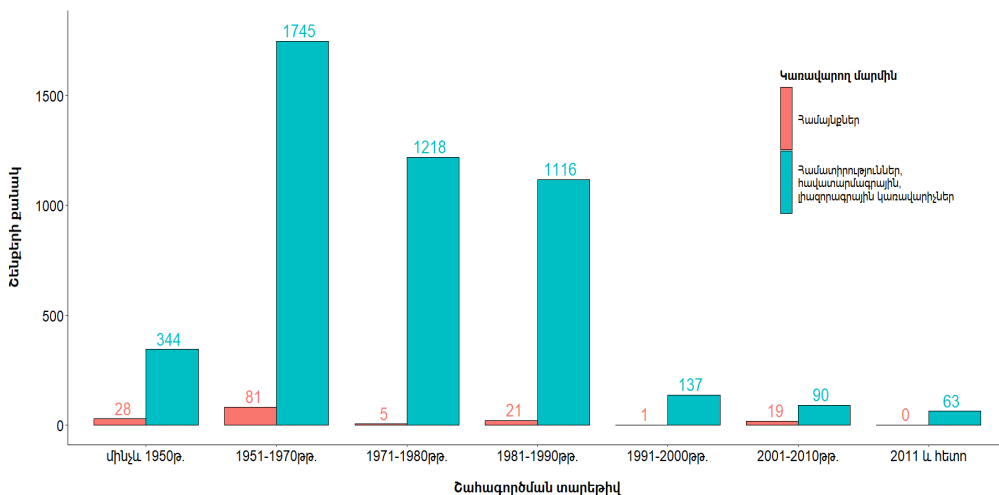
¹⁸⁷ Տե՛ս Бузырев В. В., "Реновация жилых домов как важный фактор увеличения жизненного цикла жилищного фонда в регионе", Проблемы современной экономики, № 4, 2012, с. 285-288.

¹⁸⁸ Տե՛ս Блех Е.М., Павленков Ю. В., "Альтернативная модель управления капитальным ремонтом многоквартирных домов", Экономика строительства, № 2, 2013, с. 54-62.

Հայաստանի Հանրապետության բնակարանային ֆոնդը: ՀՀ բնակարանային տնտեսության ընդհանուր մակերեսը 2018 թվականի վերջին կազմում էր 93.7 մլն քմ, որից 52.7 մլն քմ (56.2%) գտնվում էր քաղաքներում, իսկ 41 մլն քմ-ն (43.8%)՝ գյուղերում: Նույն ժամանակահատվածի դրությամբ բազմաբնակարան շենքերի թիվը ՀՀ-ում 19,174 էր (444,095 բնակարան և 28,487,819 քմ զուամրային մակերես): Գծապատկեր 1, 2, 3-ից պարզ է դառնում, որ ինչպես ողջ ՀՀ-ում, այնպես էլ Երևանում ու մարզերում առկա բազմաբնակարան շենքերի մեջ, անկախ դրանց կառավարման ձևից (համատիրություններ, լիազորագրային/հավատարմագրային կառավարիչներ կամ վերջինների բացակայության դեպքում տեղական ինքնակառավարման մարմին), գերակշիռ մաս են կազմում 1951-1970թթ., 1971-1980թթ. և 1981-1990թթ. շահագործման հանձնված շենքերը: Սա ևս մեկ անգամ ընդգծում է բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների լիարժեք ու արդյունավետ իրականացման կարևորությունը:

ՀՀ-ում վերջին տարիներին հիմնանորոգված և/կամ արդիականացված բազմաբնակարան շենքերի դինամիկան (տե՛ս գծապատկեր 4) ուսումնասիրելիս պարզ է դառնում, որ չնայած մարզերում հին շենքերի առկայությանը՝ հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքները հիմնականում կենտրոնացված են մայրաքաղաքում:

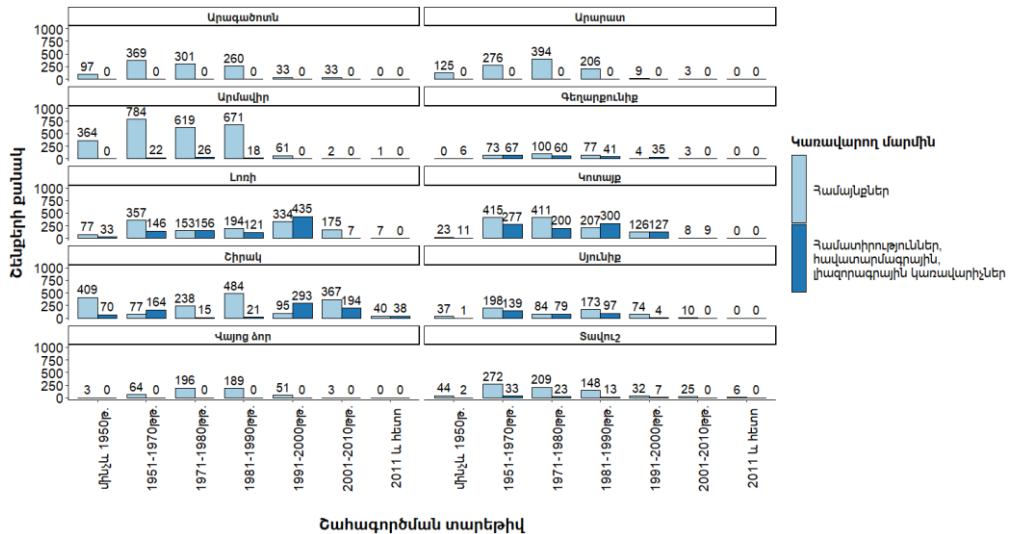
Հարկ է սակայն, հավելել, որ 2017-2018թթ. բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման հարցում զգալի առաջընթաց է նկատվել ինչպես Երևանում, այնպես էլ

Գծապատկեր 2. Բազմաբնակարան շենքերն ըստ շահագործման տարեթվի և կառավարող մարմնի, Երևան (աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ)

որոշ մարզերում (Շիրակ, Տավուշ, Կոտայք, Գեղարքունիք և այլն): Նույն պատկերն է արտացոլված առյուսակ 1-ում, որում երևում է, որ 2017-2018թթ. բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման ուղղությամբ կատարված ծախսերը մեծացել են թե՛ Երևանում, թե՛ որոշ մարզերում: Բացառություն է միայն Սյունիքի մարզը, որտեղ 2014-2018թթ. բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման ուղղությամբ ծախսեր չեն իրականացվել: Սա մի կողմից պայմանավորված է մարզի բնակարանային ֆոնդի մեջ բնակելի տների (առանձնատների) մեծ կշռով, մյուս կողմից՝ համատիրությունների (լիազորագրային/հավատարմագրային կառավարիչների)

բացակայությամբ (ք. Գորիս) կամ փոքր քանակով, ինչը հանգեցրել է բազմաբնակարան շենքերի՝ համայնքապետարանների կառավարման ներքո հայտնվելուն և դրանց հիմնանորոգման աշխատանքների հետին պլան մղվելուն:

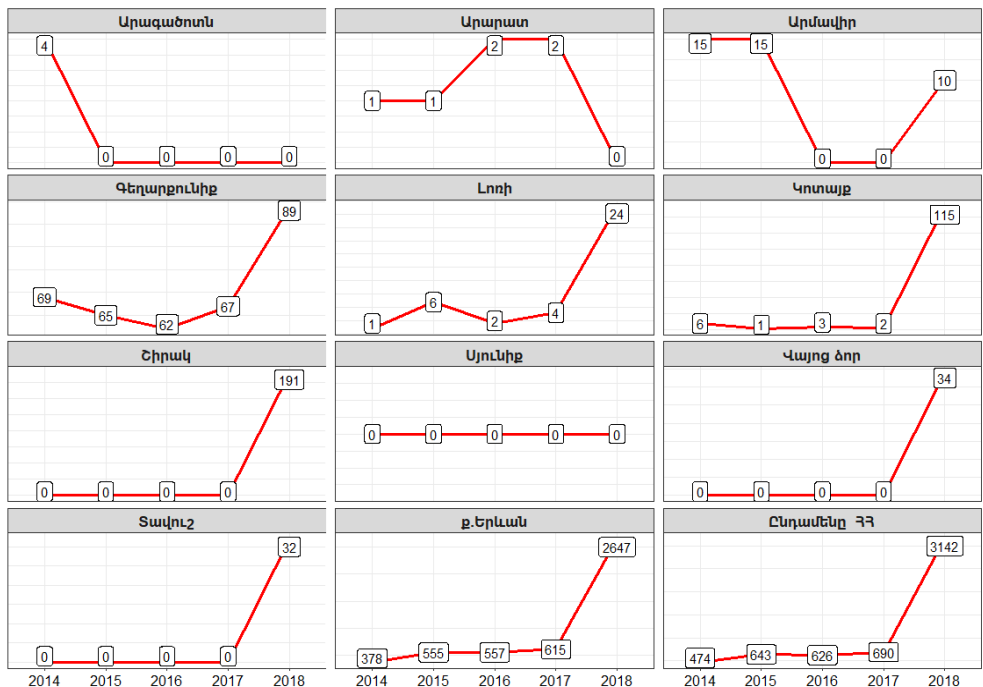

Գծապատկեր 3. Բազմաբնակարան շենքերն ըստ շահագործման տարեթվի և կառավարող մարմնի, ՀՀ մարզեր (աղբյուրը՝ ՀՀ ԱԿԾ)

ՀՀ բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման ու արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորման եղանակների վերլուծություն: Ինչպես շատ զարգացած ու զարգացող երկրներում, այնպես էլ ՀՀ-ում բնակարանային ֆոնդի բնորոշիչ ամանձնահատկություններից մեկը մասնավոր սեփականության գերակայությունն է¹⁸⁹: Մեր հանրապետությունում բազմաբնակարան բնակելի շենքերի կառավարումն իրականացվում է համատիրությունների, լիազորագրային ու հավատարմագրային կառավարիչների, իսկ հիշյալ երեքի բացակայության պարագայում՝ համայնքների (համայնքապետարանների համապատասխան բաժինների) կողմից: Բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորումն ու իրականացումը ևս վերոնշյալ մարմինների պատասխանատվության ներքո են: Բազմաբնակարան շենքերը կառավարող մարմինների շրջանում կառավարչական հմտությունների բացակայությունը, նրանց նկատմամբ պետության ու սեփականատերերի թույլ վերահսկողությունը, հաշվետվողականության մեխանիզմների բացակայությունը հանգեցրել են կառավարման մարմինների հանդեպ անվստահության, ինչն էլ իր հերթին խոչընդոտում է հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների իրականացման համար նախատեսված հիմնական ու լրացուցիչ վճարների հավաքագրմանը սեփականատերերից:

¹⁸⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետությունում Բազմաբնակարան Բնակարանային Ֆոնդի Կառավարման, Պահպանման Եվ Շահագործման Բարելավման Հնգամյա Ռազմավարական Ծրագիր, 2011թ., Աղբյուրը՝ http://www.mud.am/programs/files/29_09_11_n38_h.pdf:

Գծապատկեր 4. Հիմնանորոգված բազմաբնակարան շենքերի քանակն ըստ ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի, 2014-2018թթ. (աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ)

Անդրադառնալով աղյուսակ 1-ում ներկայացված ծախսային ցուցանիշներին՝ պետք է հավելել, որ նշված աշխատանքներն իրականացվել են պետական ու համայնքային բյուջեների միջոցների հաշվին, բնակարանային վարձից և ոչ բնակելի

	2014	2015	2016	2017	2018
Ք. ԵՐԵՎԱՆ	348,358.3	826,554.7	290,636.6	320,017.5	1,023,210.0
ԱՐԱԳԱԾՈՏՆ	63.0	-	-	-	-
ԱՐԱՐԱՏ	31,569.4	194,309.0	41,042.7	41,042.7	-
ԱՐՄՄՎԻՐ	1,530.0	1,530.0	-	-	3,299.0
ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻՔ	1,618.7	2,707.1	1,956.8	2,583.8	3,613.7
ԼՈՐԻ	5,451.5	51,050.0	7,665.1	23,142.8	5,390.0
ԿՈՏԱՅՔ	3,195.3	2,130.8	2,770.0	1,465.0	18,579.5
ՇԻՐԱԿ	-	-	-	-	61,586.6
ՍՅՈՒՆԻՔ	-	-	-	-	-
ՎԱՅՈՑ ՁՈՐ	-	-	-	-	430,707.6
ՏԱՎՈՒՇ	-	-	-	-	8,347.0
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ՀՀ	391,786.2	1,078,281.6	344,071.2	388,251.8	1,554,733.4

Աղյուսակ 1. Բազմաբնակարան շենքերի կապիտալ վերանորոգման ուղղությամբ կատարված ծախսերն ըստ ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի, 2014-2018թթ.

տարածքի վարձակալությունից: Այլ կերպ ասած՝ բազմաբնակարան շենքերի կառավարող մարմինները միայն եզակի դեպքերում են կարողացել իրականացնել անհրաժեշտ հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքները:

Բյուջետային միջոցները բազմաբնակարան բնակելի շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորմանն ուղղելու միջազգային փորձը: Պետական միջոցների հաշվին բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների արդյունավետ ֆինանսավորումը պետք է հենված լինի հետևյալ նախադրյալների վրա.

- բազմաբնակարան շենքի բնակելի շինությունների սեփականատերերի կողմից նախաձեռնողականության դրսևորում շենքի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների իրականացման հարցում,
- բազմաբնակարան շենքի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների իրականացման վերաբերյալ որոշման ընդունում սեփականատերերի ընդհանուր ժողովում,
- բյուջետային միջոցների տրամադրում սեփականատերերին (կամ նրանց անունից հանդես եկող համատիրություններին, լիազորագրային/հավատարմագրային կառավարիչներին) իրենց իսկ դիմումի հիման վրա,
- բյուջետային միջոցների տրամադրում սեփականատերերին (կամ նրանց անունից հանդես եկող համատիրություններին, լիազորագրային/հավատարմագրային կառավարիչներին) մրցակցային հիմունքներով¹⁹⁰,
- բյուջետային միջոցների տրամադրում համաֆինանսավորման սկզբունքով (սեփականատերերը պարտավորվում են իրենց միջոցներով վճարել կատարվելիք աշխատանքների արժեքի՝ պետության կողմից սահմանված բաժինը):

Բյուջետային միջոցները սեփականատերերին անհատույց տրամադրվում են կամ սուբսիդիայի/դրամաշնորհի տեսքով՝ կատարվելիք աշխատանքները համաֆինանսավորման սկզբունքով իրականացնելու նպատակով, կամ փաստացի կատարված աշխատանքների ծախսերի մի մասի փոխհատուցման ձևով: Սուբսիդիաների/դրամաշնորհների տրամադրումը նվազեցնում է շենքի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների ծախսերը սեփականատերերի համար: Սակայն հարկ է նկատել, որ սուբսիդիաների հատկացման մերժում ստանալու դեպքում բազմաբնակարան շենքի սեփականատերերը (կամ նրանց անունից հանդես եկող համատիրությունները, լիազորագրային/ հավատարմագրային կառավարիչները) աշխատանքների իրականացումը սովորաբար հետաձգում են մինչև մրցակցային հիմունքներով բյուջետային միջոցների տրամադրման հաջորդ շրջափուլը: Մինչդեռ փոխհատուցման սկզբունքով բյուջետային միջոցների տրամադրման եղանակի առավելությունն այն է, որ հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքներն արդեն իսկ իրականացված են պլանավորված ժամանակահատվածում (սեփականատերերի միջոցների հաշվին), իսկ ստացված միջոցներն ուղղվում են կամ իրականացված աշխատանքների ծախսերի մարմանը, կամ բազմաբնակարան շենք(եր)ի վիճակի հետագա բարելավմանը¹⁹¹:

Սուբսիդիայի/դրամաշնորհի փոխհատուցման չափը կախված է պետության բյուջետային հնարավորություններից: Որոշ երկրներում հաստատված է սուբսիդիայի սահմանային չափը (բազմաբնակարան շենքի բնակելի շինությունների մեկ բառակուսի

¹⁹⁰ Տե՛ս **Евдокименко Н. Л., Ларин Ц. Т.** “Проблемы финансового обеспечения капитального ремонта жилищного фонда”, Аудит и финансовый анализ, No 5, 2009.

¹⁹¹ Տե՛ս **Генцлер, И. В.** “Финансирование капитального ремонта многоквартирных домов: проблема подходов.”, Имущественные отношения в Российской Федерации, No 11, 2007.

մետրի հաշվարկով), իսկ աշխատանքների ցանկը, որոնց ֆինանսավորմանը կարող են ուղղվել տրամադրված դրամական միջոցները, սահմանափակ է: Օրինակ՝ Սլովակիայում պետական բյուջեից բազմաբնակարան շենքերի սեփականատերերին տրամադրվում են սուբսիդիաներ պանելային շենքերի՝ նախագծային որոշումներով և շինարարական տեխնոլոգիաներով պայմանավորված թերությունները շտկելու նպատակով: Սուբսիդիայի մաքսիմալ ծավալը, կախված շենքում առկա թերացումների բնույթից, կարող է կազմել թերացումների շտկմանն ուղղված ընդհանուր ծախսերի մինչև 50%-ը՝ պայմանով, որ շենքի բնակելի շինությունների մեկ քառակուսի մետրին բաժին ընկնող սուբսիդիան ևս չի գերազանցի սահմանված չափը:

Եստոնիայում համատիրություններին (կամ սեփականատերերի անունից հանդես եկող այլ կառույցներին) իրենց դիմումների համաձայն հատուկ նպաստներ են տրամադրվում փոխհատուցելու շենքերի տեխնիկական փորձաքննությանն (ներառյալ էներգաուղիտը) ու հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների իրականացմանն ուղղված սեփականատերերի ծախսերի մի մասը: Բազմաբնակարան շենքի տեխնիկական փորձաքննությանն (ներառյալ էներգաուղիտը) ուղղված նպաստի ծավալը չի գերազանցում այդ աշխատանքների ընդհանուր ծախսի 50%-ը (այստեղ առկա է դիտարկվող շենքի բնակելի շինությունների մեկ քառակուսի մետրին բաժին ընկնող նպաստի սահմանափակում ևս): Բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների իրականացմանն ուղղված նպաստները չեն գերազանցում պլանավորված աշխատանքների ընդհանուր ծախսերի 10%-ը՝ պայմանով, որ շենքի բնակելի շինությունների մեկ քառակուսի մետրին բաժին ընկնող նպաստը ևս չի գերազանցի սահմանված չափը: Եստոնիայում բազմաբնակարան շենքերի փորձաքննությանն ու հիմնանորոգմանն ուղղվելիք սահմանափակ միջոցները բաշխվում են ըստ ներկայացված դիմումների հերթականության այն համատիրություններին (կամ սեփականատերերի անունից հանդես եկող այլ կառույցներին), որոնք ժամանակին ներկայացրել են սահմանված պահանջներին բավարարող հայտեր:

Արևելյան Եվրոպայի և Բալթյան երկրներում համատիրություններն ինքնուրույն են տնօրինում բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորմանն ուղղված բյուջետային հատկացումները: Ընդ որում, այս մեխանիզմի պարտադիր նախապայման է մրցակցային հիմունքներով կապալառուի ընտրությունը շինարարական աշխատանքների իրականացման առնվազն երեք առաջարկության առկայության պարագայում: Եթե բյուջետային հատկացումները տրամադրվել են բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման համաֆինանսավորման նպատակով, դրանք կարող են օգտագործվել միայն աշխատանքն ավարտելուն և կապալառուից արդյունքն ընդունելուն հաջորդող վերջին մարումն իրականացնելու նպատակով: Օրենսդրորեն ամրապնդված այս սկզբունքն ապահովում է բյուջետային միջոցների նպատակային օգտագործումը:

Վարկերը որպես բազմաբնակարան բնակելի շենքերի հիմնանորոգման և արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորման աղբյուր օգտագործելու միջազգային փորձը: Ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ բազմաթիվ այլ երկրներում բազմաբնակարան շենքերի բնակելի և ոչ բնակելի շինությունների սեփականատերերի միջոցները և պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների բյուջետային հատկացումները չեն բավարարում խելամիտ ժամկետներում բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների մեծ ծավալների իրականացման համար: Սա խթան է՝ մշակելու ֆինանսավորման այլ եղանակներ, որոնցից մեկը սեփականատերերին տրամադրվող նպատակային վարկերն են: Բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգմանը և/կամ արդիականացմանն ուղղված

վարկային միջոցների ներգրավման հարցում, սակայն, առկա են հետևյալ խոչընդոտները՝

- Սեփականատերերի շահերը ներկայացնող մարմինները (համատիրությունները, լիազորագրային/հավատարմագրային կառավարիչները և այլն) չունեն սեփական գույք, որը կարող է օգտագործվել որպես վարկային պայմանագրով սահմանված վճարային պարտավորությունների իրականացման և վարկի ամբողջական մարման երաշխիք: Բազմաբնակարան շենքերի բնակելի շինությունների սեփականատերերն իրենց հերթին չեն ցանկանում իրենց բնակարաններն օգտագործել (որպես գրավ) համատիրությունների համար վարկային միջոցներ ձեռք բերելու նպատակով կամ դառնալ երաշխավոր այլ սեփականատերերի համար, ուստի անհրաժեշտ է մշակել մոտեցումներ, որոնք վարկերն ավելի հասանելի կդարձնեն բազմաբնակարան շենքերի բնակելի շինությունների սեփականատերերի համար (համատիրությունների կամ լիազորագրված/հավատարմագրված կառավարիչների միջոցով):
- Վարկերն այսպես կոչված «թանկ» փողեր են, ուստի անհրաժեշտ է ձևավորել մեխանիզմներ, որոնք բնակարանների սեփականատերերի համար կնվազեցնեն վարկերի «արժեքը»՝ միաժամանակ բարձրացնելով հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորման այս տարբերակի գրավչությունը սեփականատերերից ստացվող վճարների երկարաժամկետ կուտակման տարբերակի համեմատությամբ:

Ի՞նչ կարող է անել պետությունը համատիրություններին, լիազորագրային / հավատարմագրային կառավարիչներին վարկավորելիս բանկերի ռիսկերը նվազեցնելու և այդպիսով բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորման համատեքստում վարկերի ավելի լայն մատչելիությունն ապահովելու նպատակով: Լուծումներից մեկը հատուկ կառույցի ձևավորումն է, որը վճարովի հիմունքներով վարկային երաշխիքներ կտրամադրի համատիրություններին¹⁹²: Օրինակ՝ Սլովակիայում համատիրություններին (բազմաբնակարան շենքերի կառավարմամբ զբաղվող այլ համարժեք կառույցներին) վարկային երաշխիքներ տրամադրում է Սլովակական պետական բանկը (երկրի միակ ոչ մասնավոր բանկը, որի կանոնադրական կապիտալը ձևավորվել է պետական միջոցների հաշվին): Էստոնիայում ու Լատվիայում պետության միջամտությամբ ստեղծվել են մասնագիտացված երաշխիքային գործակալություններ, որոնք համատիրություններին տրամադրում են վարկային երաշխիքներ բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորման նպատակով ներգրավված վարկերի մինչև 75%-ի չափով¹⁹³: Սակայն հարկ է նշել, որ երաշխիքների տրամադրումը վճարովի է. սովորաբար վարկ ստացողից գանձվում է վարկի երաշխավորված մասի 1.5-2.5% -ը: Ըստ եուրոյան, նման երաշխիքային գործակալությունների առկայության առանցքային նպատակը բանկերին «համոզելն» է, որ բնակարանների շահերը ներկայացնող կառույցներին տրամադրվող վարկերը ցածր ռիսկային են, ինչն էլ կհանգեցնի բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգմանը և/կամ արդիականացմանն նպատակով տրվող նոր ու ավելի շահավետ պայմաններով վարկային պրոդուկտների մշակմանը:

¹⁹² Տե՛ս Сильягин, Г. К. Инновационные подходы к выбору механизма финансирования капитального ремонта многоквартирных домов. Достижения науки и образования 1, No 8 (30), 2018.

¹⁹³ Տե՛ս Дедюхина, Е. С., Петренко, М. А. "Зарубежный опыт капитального ремонта многоквартирных домов с использованием инновационных механизмов." Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость 5 (10), 2014, с. 7-14.

ՀՀ-ում բազմաբնակարան բնակելի շենքերի հիմնանորոգման և արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորման մեխանիզմների բարելավման ուղղությունները: Նախորդ բաժիններում նկարագրված մեխանիզմների՝ ՀՀ-ում հնարավոր կիրառության հաջողությունը կախված է հետևյալ գործոններից՝

- 1) Բազմաբնակարան շենքի բնակելի և ոչ բնակելի շինությունների սեփականատերերի կողմից պատասխանատվության ամրագրում ՀՀ օրենսդրությամբ: Հարկ է նշել, որ այս գործոնն առկա է բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների՝ վարկերի միջոցով ֆինանսավորման տարբերակը կիրառող վերոնշյալ բոլոր երկրներում: Հատուկ պետական կամ ՏԻՄ կառույցները մշտապես վերահսկում են շենքերի վիճակը և կարող են անբարեխիղճ սեփականատերերին պարտադրել կատարելու օրենսդրությամբ նախատեսված պարտականությունները:
- 2) Յուրաքանչյուր բազմաբնակարան շենքի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման ֆոնդի ձևավորում: Սա անհրաժեշտ է ինչպես հենց սեփականատերերի հավաքագրած միջոցներով աշխատանքների իրականացման, այնպես էլ բանկերի կողմից համատիրություններին վարկերի տրամադրման ժամանակ: Հարկ է հավելել, որ ՀՀ-ում անհրաժեշտ է նաև օրենսդրորեն սահմանել սեփականատերերի կողմից պարտադիր վճարումների իրականացման ժամկետներ՝ ուշացումները և դեբիտորական պարտքերի կուտակումները նվազեցնելու նպատակով:
- 3) Բազմաբնակարան շենքերի բնակելի և ոչ բնակելի շինությունների սեփականատերերի պարտադիր մասնակցություն սեփականատերերի ժողովին և համատիրությունների աշխատանքին,
- 4) Բազմաբնակարան շենքի բնակելի և ոչ բնակելի շինությունների սեփականատերերի համար հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների իրականացման ֆինանսական խթանների ձևավորում,
- 5) Վարկերի/փոխառությունների ավելի մեծ հասանելիության ապահովում: Սա իրականացվում է երկու հիմնական (փոխլրացնող) մոտեցումների միջոցով.
  - Հաշվի առնելով սկզբնական փուլում սեփականատերերի միությունների վարկավորման բարձր ռիսկերը՝ անհրաժեշտ է ձևավորել գործիքներ, որոնք կնվազեցնեն հիշյալ ռիսկերը և բանկերին հնարավորություն կտան բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորմանն ուղղված վարկային պրոդուկտներ ստեղծել: Վարկային այս ռիսկի կառավարման փորձ ունեն Էստոնիան (Պետական Երաշխիքների Ֆոնդ), Սլովակիան (Պետական Երաշխիքների Եվ Չարգացման Բանկ), Լիտվան (Համաշխարհային բանկի երաշխիքներ) և այլն: Այս կառույցները առևտրային բանկերին տրամադրում են երաշխիքներ սեփականատերերի միություններին տրամադրվող վարկերի/փոխառությունների համար:
  - Բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորման՝ փոխառության վրա հիմնված եղանակների ավելի լայն հասանելիություն համատիրությունների կամ լիազորագրային/հավատարմագրային կառավարիչների համար: Սլովակիայում համատիրությունները կարող են Պետական ֆոնդից ստանալ սուբսիդավորված վարկեր բազմաբնակարան շենքերի արդիականացման նպատակով: Լեհաստանում համատիրությունները կարող են պետական դրամաշնորհ ստանալ՝ բազմաբնակարան շենքերի հիմնանորոգման և/կամ

արդիականացման աշխատանքների ֆինանսավորման նպատակով վերցված փոխառությունները մարելու նպատակով: Ընդ որում՝ դրամաշնորհի չափը կախված է արդիականացման արդյունքից (սակայն չի կարող գերազանցել վարկի 20%-ը), իսկ գումարը փոխանցվում է ուղիղ բանկ՝ վարկատուին փոխառված գումարի մի մասի մարման նպատակով:

Այսպիսով՝ բազմաբնակարան բնակելի շենքերի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այդ աշխատանքների կայուն և արդյունավետ ֆինանսավորումը Հայաստանում հնարավոր է իրականացնել հետևյալ երեք բաղադրիչների համադրությամբ.

- բազմաբնակարան շենքի բնակելի և ոչ բնակելի շինությունների սեփականատերերից պարտադիր սկզբունքով հավաքագրվող վճարներ, որոնք ուղղվում են տվյալ շենքի համար առանձին ձևավորված հիմնանորոգման և արդիականացման ֆոնդ,
- համատիրություններին, լիազորագրային ու հավատարմագրային կառավարիչներին առևտրային բանկերի կողմից տրամադրվող վարկեր,
- պետական բյուջետային աջակցություն՝ հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների համաֆինանսավորման և հատուկ ձևավորվող պետական ֆինանսական ինստիտուտների միջոցով բանկերին վարկերի դիմաց երաշխիքներ տրամադրելու տեսքով:

Վերոնշյալ բաղադրիչների ճիշտ ու համամասն համադրումը թույլ կտա ինչպես երկարաժամկետ, այնպես էլ միջնաժամկետ հատվածում ապահովել բազմաբնակարան շենքի հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների արդյունավետ ֆինանսավորում: Սակայն մինչև նման մեխանիզմների մշակումը անհրաժեշտ է իրականացնել ՀՀ բազմաբնակարան շենքերի համալիր հետազոտություն (սմանատիպ վերջին հետազոտությունն իրականացվել է 2007թ.-ին)՝ պարզելու ինչպես երևանում, այնպես էլ մարզերում առկա բազմաբնակարան շենքերի վիճակը, հստակեցնելու իրականացվելիք հիմնանորոգման և/կամ արդիականացման աշխատանքների ծավալն ու արժեքը:

MECHANISMS OF FINANCING THE RENOVATION AND MODERNIZATION WORKS OF MULTI-APARTMENT BUILDINGS IN THE RA

ARMAN ASRYAN

*PhD student, Faculty of Economics and Management, Yerevan State University,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of this article is to improve the mechanisms of financing the renovation and modernization works of multi-apartment buildings in the Republic of Armenia. The relevance of the work is conditioned upon the importance of complete and efficient financing of the renovation and modernization of multi-apartment buildings in the RA. The problems stemming from the purpose of the article are as follows: to identify the issues related to the financing of renovation and modernization works of multi-apartment buildings in the RA, to investigate their causes, to study the relevant international experiences, to propose pertinent solutions.

Using the systems approach, the housing fund is defined as the aggregate of all residential buildings in a country. Within the framework of the RA housing fund reproduction, the obstacles related to the financing of renovation and modernization works of multi-apartment buildings are revealed, their causes are investigated using the analytical method. By employing the comparative method, the relevant experience of other countries is examined. Systemic solutions are proposed for complete and efficient financing of renovation and modernization works of multi-apartment buildings in the RA.

Keywords: *housing fund reproduction, multi-apartment building, residential building owner, condominium, renovation and modernization works, co-financing, budget allocations.*

ФИНАНСИРОВАНИЕ РЕМОНТА И МОДЕРНИЗАЦИИ МНОГОКВАРТИРНЫХ ДОМОВ В РА

АРМАН АСРЯН

*Ереванский государственный университет,
факультет экономики и менеджмента, аспирант,
г. Ереван, Республика Армения*

Целью данной статьи является совершенствование механизмов финансирования ремонта и модернизации многоквартирных домов в Республике Армения. Актуальность исследования обусловлена важностью полного и эффективного финансирования ремонта и модернизации многоквартирных домов в контексте воспроизводства жилищного фонда РА. Задачей данной статьи является выявление проблем, связанных с финансированием ремонта и модернизации многоквартирных домов в Республике Армения, исследование их причин, изучение международного опыта в этой области, предложение соответствующих решений.

С помощью систематического метода определён жилищный фонд как совокупность всех жилых зданий в стране. В контексте воспроизводства жилищного фонда Республики Армении выявлены препятствия, связанные с финансированием ремонта и модернизации многоквартирных домов, и их причины изучены с использованием аналитического метода. С помощью сравнительного метода изучается опыт других стран в этой области. Предлагаются системные решения для полного и эффективного финансирования ремонта и модернизации многоквартирных домов в РА.

Ключевые слова: *воспроизводство жилищного фонда, многоквартирный дом, собственник жилого помещения, condominium, работы по ремонту и модернизации, софинансирование, бюджетное ассигнование.*

ФЕНОМЕН ТРАНСФЕРА ЗНАНИЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ, ОБРАЗОВАНИЯ И БИЗНЕСА В ТЕХНОПАРКЕ*

ЖАННА БАЗИЯН

*Главный специалист Главного информационного управления
аппарата Президента Республики Арцах, член ОМУСА,
г. Степанакерт, Республика Арцах (НКР)
jaka-199407@mail.ru*

Целью настоящей статьи является исследование феномена «трансфера знаний» в контексте развития тесных кооперационных связей и интеграции организаций науки, образования и бизнеса в технопарке. Для этого в работе рассмотрены теоретические основы интеграции науки, образования и бизнеса в технопарке, а также проведен всесторонний анализ понятия «трансфер знаний», который включает исследование его места и роли среди других процессов управления знаниями.

Кроме того, рассмотрена многоуровневая динамическая модель SECI, разработанная гуру японской школы менеджмента знаний И. Нонака и Х. Такеючи, демонстрирующая то, как индивидуальные знания отдельных сотрудников превращаются в организационные знания.

При проведении исследования автором были использованы как общенаучные, так и частнонаучные методы. Среди них: анализ и синтез, научная абстракция, логический метод, системный и комплексный подходы, мониторинг и другие.

В результате проведенного исследования автором сделан вывод о том, что для успешного осуществления интеграции вузов, научно-исследовательских организаций и крупных, средних и малых компаний в технопарке, необходимо создание особой среды, благоприятной для взаимовыгодного трансфера знаний на всех уровнях: между людьми, отдельными организациями технопарка и технопарка с внешней средой.

Формирование подобной среды позволит превратить технопарк в целостную систему, в которой между всеми участниками будут установлены тесные кооперационные связи, и за счет этого может быть достигнут синергетический эффект.

Ключевые слова: *технопарк, трансфер знаний, менеджмент знаний, интеграция, инновационный процесс, инновационная экосистема.*

Для успешной трансформации экономики страны из традиционной в экономику, ключевым фактором производства в которой выступают знания, и при которой все сферы жизнедеятельности общества пронизаны цифровыми технологиями, необходима тесная интеграция организаций науки, образования и бизнеса. Во всем мире технопарки еще несколько десятилетий назад зарекомендовали себя в качестве эффективной формы такой интеграции. Положительный опыт по успешному включению технопарков в свои национальные инновационные системы, в свое время продемонстрировали США, Россия, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Испания, Финляндия, Китай, Сингапур,

---

* Հոդվածը ներկայացվել է 18.03.2020թ., գրախոսվել՝ 30.03.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

Япония и многие другие страны¹⁹⁴. Армения также не отстает от международных трендов, и здесь уже сложилась определенная практика по созданию технопарков.

Само понятие «интеграция» происходит от латинского слова *integratio* (соединение, восстановление) и означает «объединение, установление связей, взаимоприспособление и взаимопроникновение»¹⁹⁵, или процесс, который характеризуется «расширением и углублением производственно-технологических связей, совместным использованием ресурсов, объединением капиталов и снятием взаимных барьеров»¹⁹⁶.

Базовыми компонентами интеграции в технопарке являются вуз, научно-исследовательские организации и крупные, средние, малые компании, а также стартапы.

Вуз - важнейший элемент национальной инновационной системы любого государства, в которой ему выделена особая роль по формированию интеллектуального капитала. Он призван осуществлять подготовку высококвалифицированных специалистов, способных к инновационной деятельности и обладающих развитой инновационной культурой. Вузы играют ключевую роль в развитии экономики знаний, так как в них полностью выполняется цепочка: создание – обмен – распространение – использование знаний.

Согласно британским ученым Э. Кошу и А. Хью, в современном обществе знаний вузы¹⁹⁷:

- обеспечивают экономику высококвалифицированными кадрами;
- создают и распространяют явные знания посредством научных публикаций, патентов, создания прототипов и др.;
- содействуют бизнесу в поиске решений через контрактные исследования, консалтинг и т.д.;
- обеспечивают создание общественного пространства, т.е. платформы, где люди могут встречаться и обмениваться знаниями.

Традиционно вузы выполняли две функции: образовательную и исследовательскую, причем раньше приоритетной выступала именно первая функция. Но на современном этапе развития общества знаний акценты сместились, и теперь научная и инновационная деятельность являются обязательной частью его деятельности: помимо профессиональной подготовки специалистов, бакалавров, магистров, кандидатов и докторов наук, большинство современных вузов выполняют научно-исследовательские, немного реже – опытно-конструкторские работы.

В научно-исследовательских организациях проводятся фундаментальные и прикладные исследования, опытно-конструкторские работы. Они могут быть как самостоятельными организациями, так и осуществлять свою деятельность в качестве структурных подразделений вузов. Научно-исследовательскими организациями являются академии наук, научно-исследовательские институты, государственные научные центры, национальные исследовательские центры, научно-исследовательские подразделения вузов, конструкторские (опытно-конструкторские, технологические) бюро, инженерные центры и др.

Третьим базовым структурным компонентом являются организации бизнеса: крупные, средние, малые инновационные и высокотехнологичные компании и стартапы -

---

¹⁹⁴ **Базиян Ж.** Создание технопарков как инструмент развития экономики знаний: зарубежный опыт и уроки для Армении // Научный Арцах, № 1(2), 2019 // Изд. ОМУСА, Ереван, С. 84-192

¹⁹⁵ **Юркина Л.** Интеграция науки и образования: тенденции и возможности // Теория и практика общественного развития. 2014. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-nauki-i-obrazovaniya-tendentsii-i-vozmozhnosti> (дата обращения: 10.02.2020).

¹⁹⁶ Управление организацией: Энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 588.

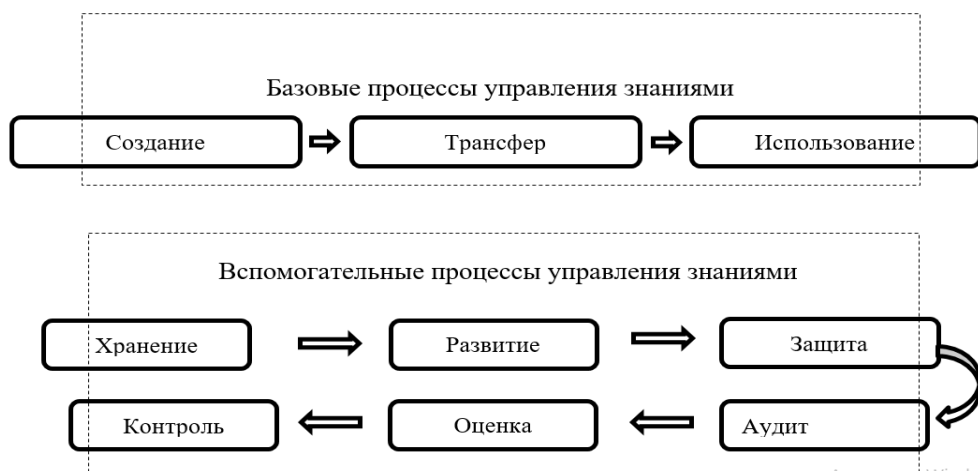
¹⁹⁷ **Смирнова Е.В., Темирбекова Ж.А.** Инновационная экономика: роль университетов в процессе трансфера знаний // Вестник КазНУ (Серия экономическая). – 2014. – №4 (104). – С. 26-31.

резиденты технопарка. Это юридические лица или индивидуальные предприниматели, которые реализуют проекты в технопарке и пользуются предоставленными им преференциями, льготами и услугами. В зависимости от размеров, специализации, финансовых возможностей и материальных ресурсов, они могут выполнять как производственную, так и научно-исследовательскую деятельность. Бизнес выступает проводником инноваций, выполняет производственную часть инновационного процесса, способствует коммерциализации результатов научных исследований и разработок, их внедрению на рынок высокотехнологичной продукции и услуг.

Смыслом существования и миссией технопарка является выполнение на одной территории всех стадий инновационного процесса (цепочки стадий от генерации идеи до ее коммерциализации и внедрения в производство) посредством такого феномена, как «трансфер знаний» между вузами, научно-исследовательскими организациями и компаниями¹⁹⁸.

Понятие «трансфер знаний» пришло к нам из современного раздела теории менеджмента - управления знаниями (от англ. knowledge management). Ученые в области менеджмента знаний выделяют:

- базовые процессы управления знаниями: создание, трансфер (обмен и передача), использование знаний,
- вспомогательные процессы – те процессы, которые в той или иной степени включены во все основные процессы и обеспечивают их осуществление. Это накопление (хранение) – развитие (обновление, пополнение) – защита – аудит – оценка – контроль знаний и др.¹⁹⁹ (рис. 1).

Рисунок 1. Процессы управления знаниями

¹⁹⁸ **Базиян Ж.К., Смирнова В.Г.** Технопарк как инновационная экосистема цифровой экономики // Шаг в будущее: искусственный интеллект и цифровая экономика. Революция в управлении: новая цифровая экономика или новый мир машин. Материалы II Международного научного форума, Выпуск 2 – 2018. С 127-132.

¹⁹⁹ **Смирнова В. Г.** [и др.] Организационная культура: учебник и практикум для академического бакалавриата, под ред. В. Г. Смирновой. — М. : Издательство «Юрайт», 2017. — 306 с. — (Серия : Бакалавр. Академический курс).

В контексте развития интеграции вузов, научно-исследовательских организаций, крупных, средних малых компаний и стартапов в технопарке особое внимание следует уделить процессу трансфера знаний. Это связано с тем, что процессы создания и использования знаний протекают в каждой из организаций науки, образования и бизнеса и не обусловлены их интеграцией, а трансфер знаний между ними способствует выполнению всех стадий инновационного процесса от зарождения идеи до ее коммерциализации.

Слово «трансфер» (от англ. transfer) в переводе с английского означает «нести, перемещать, отправлять от одного человека, места или позиции к другому»²⁰⁰. В англоязычной литературе даются различные трактовки понятия «трансфер знаний», такие как «организованный обмен информацией и навыками между различными сущностями»²⁰¹ или «процесс коммуникации между передающим знанием и его получателем»²⁰².

Трансфер знаний не означает их полное копирование, а связан с трансформацией, модификацией имеющихся знаний и созданием новых. Он может осуществляться между сотрудниками, группами людей, структурными подразделениями организаций, а также между организациями в целом. Представляет интерес определение Кембриджского университета, согласно которому трансфер знаний - это широкий спектр видов деятельности, направленных на поддержку взаимовыгодного взаимодействия между университетами, бизнесом и публичным сектором, и относится к перемещению интеллектуальной собственности, опыта и навыков между научно – образовательными учреждениями и компаниями²⁰³. Следует отметить, что при Кембриджском университете с 1970 года действует один из старейших технопарков Европы.

В научной литературе понятие «трансфер знаний» часто отождествляют с «трансфером технологий», которым обозначают процесс передачи технологии для ее последующей коммерциализации. Технология представляет собой совокупность методов, приемов, режима работы, последовательности операций и процедур, и она тесно связана с используемыми оборудованием, инструментами и материалами²⁰⁴. «Знание» же является более широкой категорией и определяется как «совокупность ноу-хау, опыта, точек зрения, понимания и контекстуальной информации, готовой к применению»²⁰⁵. Как отмечал основоположник современной теории менеджмента Питер Друкер, в современных условиях знания становятся ключевым ресурсом организации, а работники интеллектуального труда - доминирующей группой в рамках рабочей силы, в то время, как материальные активы утрачивают свою значимость. Организации, которые не осознают роль знаний и не занимаются обучением, будут постоянно уступать в конкурентной борьбе²⁰⁶.

---

²⁰⁰ Webster N. Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language, Unabridged: Based upon the Broad Foundations Laid down by Noah Webster. - 2nd ed., extensively rev. / by the Publisher's Editorial Staff under the General Supervision of Jean L. McKechnie - New York: Simon and Schuster, 1983. - 2129 p. c.

²⁰¹ Duan Y, Nie W, Coakes E. Identifying Key Factors Affecting Transnational Knowledge Transfer. Information & Management. 2010; 47(7-8), pp. 356-363.

²⁰² Gasik S. A Model of Project Knowledge Management. Project Management Journal. 2011; 42(3), pp. 23-44.

²⁰³ What is Knowledge Transfer? // University of Cambridge URL: <http://www.cam.ac.uk/research/news/what-is-knowledge-transfer> (дата обращения: 05.01.2020).

²⁰⁴ Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. — 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М. 479 с.. 1999.

²⁰⁵ Theirauf R.J. Knowledge Management Systems for Business. - Westport, Connecticut: Quorum books.-376 p.

²⁰⁶ Drucker P.F. The Age of Discontinuity: Guidelines to our Changing Society. London: Heinemann, 1969.

Знания являются руководством к конкретным решениям и действиям. Одним из свойств знаний является их быстрое устаревание. Этим обусловлена необходимость быстрой коммерциализации результатов научных исследований и разработок. Менее чувствительными к временному фактору являются результаты фундаментальных исследований.

Ш. Гопалакришнан и М. Санторо выделяют следующие различия между трансфером знаний и трансфером технологий²⁰⁷:

- По сравнению с «трансфером технологий», «трансфер знаний» является более ёмким понятием, так как несет в себе причинно-следственные связи.
- В то время, как трансфер технологий больше относится к операционному взаимодействию и отвечает на вопрос «как?», знание позволяет решать стратегические задачи, отвечая на вопрос «почему?».
- Большая часть знаний в организации хранится в умах людей; они являются неявными, в том время как технология легко поддается формализации и кодификации.

Представляется целесообразным подробнее исследовать последнюю особенность знаний.

В литературе по управлению знаниями различают явные (эксплицитные) и неявные (тацитные) знания. Явные знания (explicit knowledge) - это все те знания, которые можно выразить в словах, числах, символах; формализовать, записать и передавать на физических и цифровых носителях. Только малую часть знаний человека можно причислить к категории явных²⁰⁸. Применительно к научно-технологической сфере явными знаниями являются изобретения, полезные модели, промышленные образцы и др.

Понятие «неявное знание» (tacit knowledge) впервые ввел в научный оборот английский физик, химик и философ Майкл Полани в 1958 году. Под неявными он понимал знания, которые хранятся в сознаниях людей и не могут быть полностью или частично формализованы и кодифицированы. К ним относятся опыт, навыки, умения, культура мышления, интуиция и т.д. Они могут быть получены лишь посредством личного опыта и их сложно передавать. Неявные знания носят ситуативный характер, они используются «здесь и сейчас», т.е. предназначены для специфического и практического пространственно-временного контекста. Одно из наиболее известных изречений Полани: «мы можем знать больше, чем мы можем рассказать»²⁰⁹. Следует отметить, что подобное разделение знаний достаточно условно: ни одно знание не является полностью явным или неявным.

Вышесказанное позволяет сделать два важных вывода. Во-первых, неявные знания людей не поддаются измерению, что создает трудности для управления процессами трансфера. Во-вторых, неявные знания сложно скопировать или перенять, поэтому они являются жизненно-важным ресурсом организации, обеспечивающим ее конкурентные преимущества. Отношение к неявным знаниям в современных организациях довольно противоречиво. С одной стороны, они стремятся формализовать и кодифицировать неявные знания, чтобы не зависеть от отдельных сотрудников. С другой стороны, формализованные

---

²⁰⁷ **Gopalakrishnan, Shanthi & Santoro, M.D..** (2004). Distinguishing Between Knowledge Transfer and Technology Transfer Activities: The Role of Key Organizational Factors. *Engineering Management, IEEE Transactions on.* 51. 57 - 69.

²⁰⁸ **Смирнова В. Г.** [и др.] Организационная культура: учебник и практикум для академического бакалавриата, под ред. В. Г. Смирновой. — М.: Издательство «Юрайт», 2017. — 306 с. — (Серия: Бакалавр. Академический курс).

²⁰⁹ **Полани М.** Личностное знание. На пути к посткритической философии / Пер. с англ. — Под ред. В. А. Лекторского и В. И. Аршинова. — М.: Прогресс, 1985. — 343 с.

знания легче копируются конкурентами, поэтому многие организации стараются хранить свои организационные знания в формах, которые меньше поддаются копированию или имитации.

Одной из основных проблем управления знаниями для любой организации является трансформация неявных знаний сотрудников в явные, формализованные знания. Процесс преобразования неявных индивидуальных знаний в явные организационные был изучен представителями японской школы менеджмента И. Нонака и Х. Такеючи в 1990 году. Они разработали многоуровневую динамическую модель SECI (англ. socialization, externalization, combination, internalization) или «спираль знаний». Данная модель демонстрирует то, как индивидуальные знания отдельных сотрудников превращаются в организационные. Несмотря на то, что в технопарке осуществляют свою деятельность юридически самостоятельные организации с разным профилем, а также разными целями и задачами, трансфер знаний здесь также начинается с людей – носителей знаний, поэтому модель SECI можно также применить к технопаркам. Рассмотрим этапы модели SECI (рис. 2).

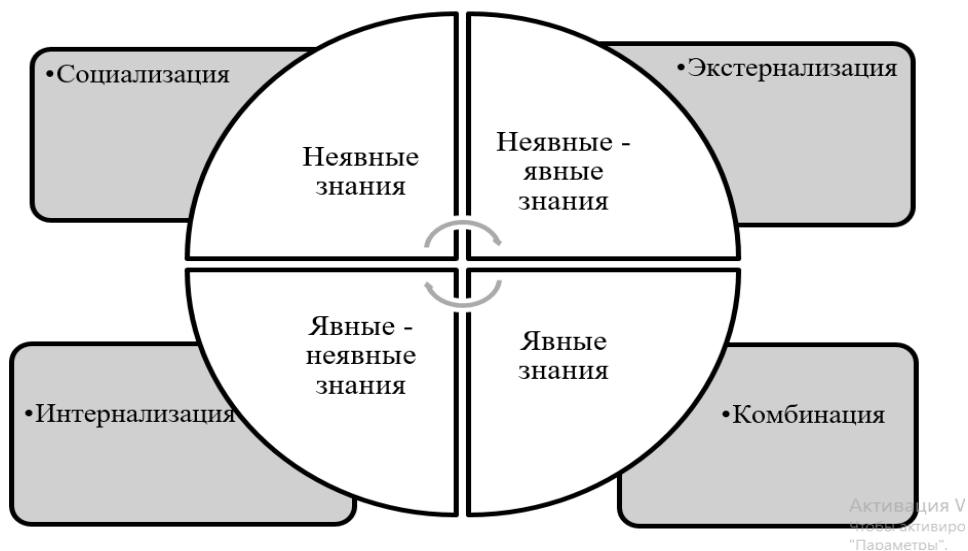

Рисунок 2. Модель SECI И. Нонака и Х. Такеюче

1. Социализация. В ходе социализации происходит переход неявного знания от одного члена организации к другому. Она подразумевает активные прямые контакты с коллегами. Несмотря на важность формальных и управляемых связей науки, образования и бизнеса, не стоит недооценивать роль неформальных способов обмена знаниями между отдельными людьми. Спонтанные беседы, короткие обсуждения во время перерывов позволяют им обмениваться мнениями, взглядами на ту или иную проблематику.

2. Экстернализация – это процесс превращения неявных знаний в явные. Именно экстернализация является ключевым этапом модели, потому как она создает новое, прорывное знание. Неявное знание в ходе трансформации в явное очищается, «кристаллизуется», становится доступным для обмена и, таким образом, превращается в основу для создания нового знания.

Экстернализация больше относится к коллективным обсуждениям и размышлениям, в результате которых из неформализованных знаний команд и групп формируется концептуальное знание. Для экстернализации знаний в организации необходима атмосфера творческого диалога, «абдуктивное» мышление сотрудников.

3. Комбинация – это процесс соединения дискретных элементов явного знания в совокупность, которая является более сложной и систематизированной, чем все ее элементы по-отдельности, т.е. комбинация – это превращение знаний из явных в явные посредством информационных технологий, встреч, собраний, телефонных разговоров и т.д. Реконфигурация существующего знания через сортировку, добавление, убавление, комбинирование, классификацию может рождать новое знание.

4. Интернализация – процесс превращения явного знания в неявное. Интернализация тесно связана с обучением в процессе практической деятельности. Когда явное знание превращается в индивидуальное неявное, оно становится ценным активом организации. В процессе интернализации, например, формируются технологические ноу-хау.

Самые успешные компании, осуществляющие управление знаниями, включили исследователей и разработчиков в свою систему менеджмента, так как трансфер знаний, превращение их в инновации, затем в продукцию и прибыль является социальным процессом, а не единовременной мерой по поддержанию предпринимателя, пришедшего со своей идеей.

Среди способов трансфера знаний в технопарке можно выделить проведение форумов, круглых столов, конференций, выставок; организацию образовательных мероприятий, таких как семинары, вебинары, тренинги, курсы, мастер-классы на темы, интересующие резидентов; наставничество и коучинг; создание сообществ практики и сообществ по интересам и многие другие. Кроме того, важными и востребованными являются способы трансфера знаний между наукой, образованием и бизнесом, основанные на контракте взаимодействия: лицензирование технологий, контрактные научные исследования, реализация совместных проектов и т.д.²¹⁰.

Создание технопарков, в которых будут успешно реализованы механизмы трансфера знаний между организациями науки, образования и бизнеса, как никогда актуально для Республики Армения, так как здесь на протяжении нескольких лет на всех уровнях государственного управления, а также в экспертных сообществах говорится о необходимости создания благоприятных условий для развития экономики знаний. В связи с этим государством был предпринят ряд мер, среди которых особое место принадлежит созданию технопарков с целью стимулирования высокотехнологичного предпринимательства и развития перспективных наукоемких отраслей экономики. Такими мерами в свое время стали разработка «Программы формирования инновационной системы в Республике Армения на 2005-2010 годы»; принятие в 2006 году Закона Республики Армения «О государственном содействии инновационной деятельности», в котором впервые было законодательно закреплено определение понятия «технопарк»; утверждение Правительством РА в 2010 году «Программы развития сферы информационных технологий» и «Концепции формирования электронного общества в Республике Армения на период с 2010 по 2012 гг.».

Так, одним из наиболее успешных технопарковых структур страны является Viasphere, специализирующийся на информационных технологиях. Расположенный в

---

²¹⁰ Smirnova, V., Latfullin, G., Baziyan, J., Sundukova, G., Shramchenko, T., Seidina, M. "Transfer of Knowledge and its Impact on Integration Processes in the Technopark", International Conference on Man-Power-Law-Governance: Interdisciplinary Approaches (MPLG-IA 2019), 2019, Atlantis Press, pp. 214-219.

Ереване технопарк Viasphere стремится стать своеобразным мостом между армянскими компаниями-резидентами и Кремниевой Долиной США, а также взаимодействует с ведущими техническими вузами и институтами США и Европы в области трансфера и коммерциализации современных цифровых технологий.

Помимо Viasphere, созданию инновационной экосистемы в Армении содействуют также Технологический центр Гюмри, который осуществляет различные образовательные программы, в том числе программы обмена с международными образовательными учреждениями по таким направлениям, как ИТ, архитектура, мультимедия и «зеленые» технологии, и Ванадзорский технологический центр, который взаимодействует с международной школой программирования Yandex в области осуществления совместных образовательных программ в ИТ-сфере²¹¹.

Армения обладает существенным потенциалом для превращения в региональный центр высоких технологий, а также для развития экспортного потенциала высокотехнологичной продукции и услуг. В данном процессе ключевая роль принадлежит именно технопаркам. Как в ходе Всемирного ИТ-форума 2019 отметила председатель Всемирного альянса информационных технологий и услуг (World Information Technology and Services Alliance) Ивон Чу, «Армения является региональной «Кремниевой Долиной», которая имеет большие перспективы для развития, ведь у нее есть столько молодых талантов²¹²».

Но для того, чтобы в армянских технопарках выполнялись процессы социализации, экстернализации, комбинации и интернализации знаний, необходимо создание особой среды, способствующей трансферу знаний между вузами, научно-исследовательскими организациями, компаниями и стартапами. Часто внедрение новой техники или технологии оказывается более легкой задачей, чем развитие культуры сотрудничества и обмена знаниями. Несмотря на то, что каждая организация, осуществляющая свою деятельность в технопарке, имеет свою корпоративную культуру со специфическими ценностями, технопарк должен формировать особую среду или специальную «экосистему», благоприятную для взаимовыгодного трансфера знаний на всех уровнях: между людьми, отдельными организациями технопарка и технопарка с внешней средой. Только при выполнении перечисленных условий станет возможной тесная интеграция науки, образования и бизнеса, и вместо договорных отношений и единичных проектов между организациями будут устанавливаться долгосрочные партнерские отношения.

Проблема дальнейшего развития кооперации и интеграции его участников, превращение технопарка в единую целостную систему, обеспечивающую повышение эффективности их деятельности за счет синергетического эффекта, является актуальной задачей, требующей новых, более современных подходов к решению, и может стать предметом последующих научных исследований.

---

²¹¹ **Базиян Ж.** Создание технопарков как инструмент развития экономики знаний: зарубежный опыт и уроки для Армении // Научный Арцах, № 1(2), 2019 // Изд. ОМУСА, Ереван, С. 84-192.

²¹² «Հայաստանը «Միլիոնյան հովիտ» է տարածաշրջանում», - Իվոն Չոու,

ԳԻՏԵԼԻԶՆԵՐԻ ՏՐԱՆՍՖԵՐԻ ՖԵՆՈՄԵՆԸ ՏԵԽՆՈՂԱՐԿՈՒՄ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԲԻԶՆԵՍԻ ԻՆՏԵԳՐԱՑԻԱՅԻ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ԺԱՆՆԱ ԲԱԶԻՅԱՆ

*Արցախի Հանրապետության Նախագահի աշխատակազմի
տեղեկատվության գլխավոր վարչության գլխավոր մասնագետ, ԱԵԳՄՄ անդամ,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն (ԼՂՀ)*

Սույն հոդվածի նպատակն է «գիտելիքների տրանսֆեր» ֆենոմենի ուսումնասիրումը գիտական, կրթական և քիզնես կազմակերպությունների միջև սերտ համագործակցային կապերի ու ինտեգրացիայի զարգացման համատեքստում: Այդ նպատակով սույն աշխատանքում ուսումնասիրվել են տեխնոպարկում գիտության, կրթության և քիզնեսի ինտեգրացիայի հիմունքները, ինչպես նաև իրականացվել է «գիտելիքների տրանսֆեր» հասկացության համակողմանի վերլուծություն, որն ընդգրկում է դրա տեղի ու դերի բացահայտումը գիտելիքների կառավարման այլ պրոցեսների շարքում:

Դրա հետ մեկտեղ ուսումնասիրվել է ճապոնական մենեջմենթի դպրոցի գուրուներ Ի. Նոնակայի և Խ. Տակեուչիի կողմից մշակված բազմամակարդակ դինամիկ SECI մոդելը, որը ցույց է տալիս, թե ինչպես են առանձին աշխատակիցների գիտելիքները վերածվում կազմակերպության գիտելիքների:

Հետազոտման ընթացքում հեղինակի կողմից օգտագործվել են ինչպես ընդհանուր գիտական, այնպես էլ հատուկ գիտական մեթոդներ: Դրանցից են՝ վերլուծությունը և համադրությունը, գիտական աբստրակցիան, տրամաբանական մեթոդը, համակարգային և համալիր մոտեցումները, մոնիթորինգը և այլն:

Կատարված հետազոտության արդյունքում հեղինակը եկել է այն եզրահանգման, որ բուհերի, գիտահետազոտական կազմակերպությունների և խոշոր, միջին ու փոքր ընկերությունների ինտեգրացիայի հաջող իրականացման համար անհրաժեշտ է ստեղծել հատուկ միջավայր, որը բարենպաստ կլինի բոլոր մակարդակներում գիտելիքների փոխափոխման տրանսֆեր իրականացնելու համար՝ մարդկանց, տեխնոպարկի առանձին կազմակերպությունների, ինչպես նաև տեխնոպարկի ու արտաքին միջավայրի միջև:

Նման միջավայրի ձևավորումը թույլ կտա տեխնոպարկը դարձնել ամբողջական համակարգ, որտեղ բոլոր մասնակիցների միջև կհաստատվեն սերտ համագործակցային կապեր, և դրա հաշվին հնարավոր կլինի հասնել սիներգետիկ էֆեկտի:

Հիմնաբառեր՝ տեխնոպարկ, գիտելիքների տրանսֆեր, գիտելիքների մենեջմենթ, ինտեգրացիա, իննովացիոն գործընթաց, իննովացիոն Էկոհամակարգ:

THE PHENOMENON OF KNOWLEDGE TRANSFER WITHIN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF SCIENCE, EDUCATION AND BUSINESS INTEGRATION IN THE TECHNOPARK

ZHANNA BAZIYAN

*Chief Specialist at Central Information Department
of the Artsakh Republic President's Office, Member of UYSSA,
Stepanakert, Republic of Artsakh*

The purpose of the present article is to examine the phenomenon of knowledge transfer in the context of developing close cooperation links and integration of science, education and business organizations in the technopark. Therefore, theoretical background of science, education and business integration in the technopark has been addressed in the article, as well as a comprehensive analysis of the «knowledge transfer» concept has been conducted which includes an examination of its place and role among other knowledge management processes.

In addition, the multi-level dynamic SECI model developed by gurus of Japanese knowledge management school Ikujiro Nonaka and Hirotaka Takeuchi was examined which demonstrates the way individual knowledge of selected staff-members transforms into organizational knowledge.

During the research the author used general scientific methods, as well as specific scientific methods. Among them are analysis and synthesis, scientific abstraction, logical method, systematic and complex approaches, monitoring and others.

As a result of the conducted research, the author concluded that for successful development of integration of universities, research organizations and large, medium-sized and small enterprises in the technopark, it is necessary to create a special environment favorable for mutually beneficial knowledge transfer at all levels: between individuals, selected organizations of the technopark, and between technopark and the external environment.

The formation of such environment will enable to transform a technopark into an integral system in which close cooperation links will be established between all the participants and thereby a synergy effect can be achieved.

Key words: *technopark, knowledge transfer, knowledge management, integration, innovation process, innovation ecosystem.*

ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՈՐԱՐԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԵՐԿԱՐԱԺԱՄԿԵՏ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐ*

ՀՈՎԻԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

*Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի
«Ֆինանսներ» ամբիոնի դասախոս,
տնտեսագիտական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
թ. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
hoviq@mail.ru*

Հոդվածի նպատակն է առաջ քաշել և հիմնավորել այն մոտեցումը, ըստ որի՝ ՀՀ ազգային նորարարական համակարգը լայն հնարավորություններ է ընձեռնում պետությանը տնտեսական աճի ապահովման համատեքստում, և Հայաստանի Հանրապետությունը, ունենալով մտավոր մեծ ռեսուրսներ, հնարավորինս արդյունավետ կարող է դրանք օգտագործել նորարարական տեխնոլոգիաների ստեղծման ու կիրառման մեջ:

Հետապոտության իրականացման ընթացքում կիրառվել են ինչպես համագիտական (անալիզ, սինթեզ), այնպես էլ հատուկ (ձևական-տրամաբանական, համեմատական-իրավական) մեթոդներ:

Հետապոտության արդյունքում հանգել ենք երկակացության, որ Հայաստանի Հանրապետությունը երկարաժամկետ տնտեսական աճի ապահովման գործում պետք է առաջնահերթ հենվի հենց գիտելիքի վրա, քանի որ գիտելիքն է գերարժեքի գերարտադրողականության աղբյուրը, որի արդյունքում մեր հանրապետության անցումը գիտելիքահենք հասարակության ենթադրում է քաղաքական, տնտեսական ու կրթական ոլորտի արմատական վերափոխում:

Հիմնաբառեր՝ տնտեսություն, տնտեսական աճ, գիտելիք, ազգային նորարարական համակարգ, ինովացիաներ, ՀՆԱ, պետական բյուջե:

Ներկայումս երկարաժամկետ տնտեսական ապահովման գործում կարևորվում է գիտելիքի գործոնը: Գիտելիքը գերարժեքի և գերարտադրողականության աղբյուր է, հետևաբար կարևորվում է այն հանգամանքը, թե ներկայումս ինչպիսին է Հայաստանի պատրաստվածության աստիճանը՝ տնտեսական երկարատև զարգացման խնդիրները լուծելու և գիտելիքի հեղափոխության առաջացրած մարտահրավերներին պատասխանելու համար²¹³:

Գիտելիքահենք տնտեսության անցումը ենթադրում է ազգային նորարարական համակարգի ստեղծում, իսկ Հայաստանի տնտեսության անցումը նոր որակական վիճակի՝ ինովացիոն գործունեության ակտիվացում, ինչն իր հերթին պահանջում է հիմնարար փոփոխություններ հասարակական արտադրության, կրթության և աշխատուժի կազմի կառուցվածքում: ՀՀ ինովացիոն համակարգի ձևավորման հիմնադրույթները են:

* Հոդվածը ներկայացվել է 04.02.2020թ., գրախոսվել՝ 30.03.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

²¹³ Վարդանյան Գ. Ի., Գիտելիքահենք տնտեսություն հնարավորություններ և մարտահրավերներ, Ե., 2008, էջ 178:

- Մարդկային կապիտալը կենտրոնական դեր ունի գիտելիքահեռք տնտեսության կառուցման գործում,
- Հայաստանի համար առավել իրատեսական դիրքավորումը զլորբալ տեխնոլոգիական ընկերությունների հետազոտությունների և մշակումների կենտրոն դառնալն է:

Մեր հանրապետությունում անցումը գիտելիքահեռք հասարակության ենթադրում է քաղաքական, տնտեսական և կրթական ոլորտի արմատական վերափոխում կազմակերպություններից սկսած: Գիտելիքահեռք տնտեսության ձևավորման առաջնահերթ նախապայմանը գիտելիքի հասարակության ու դրան միտված գաղափարախոսության ձևավորումն է:

Գիտատեխնիկական գործունեության արդյունքների գնահատման կարևոր ցուցանիշ է գրանցված արտոնագրերի քանակը: 2017 թվականին մտավոր սեփականության գործակալություն է ներկայացվել 110 գյուտի և 40 օգտակար մոդելի հայտ, որից 146-ը՝ ազգային հայտատուներից, 4-ը՝ օտարերկրյա հայտատուներից, իսկ 2017 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ ստացված գյուտերի և օգտակար մոդելների հայտերի ընդհանուր քանակը 1992 թվականից սկսած կազմել է 4478²¹⁴:

Ըստ ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների՝ համակարգիչները, էլեկտրոնիկան և հեռահաղորդակցման պարագաները կազմում են Հայաստան ներմուծվող բարձր տեխնոլոգիական ապրանքների 70-80 տոկոսը, մինչդեռ բարձր տեխնոլոգիական մեքենասարքավորումների բաժինը շատ քիչ է՝ մոտ 2 տոկոս:

Հայաստանի Հանրապետությունում գիտությունը կարևորվում է որպես երկրի անվտանգության ապահովման, կրթության, տնտեսության, մշակույթի և հասարակության առաջընթացի զարգացման բացառիկ գործոն: Գիտության ոլորտում պետական քաղաքականության հիմնական նպատակներն են՝ հանրապետության գիտական ու գիտատեխնիկական ներուժի զարգացումը, գիտության և տեխնիկայի վաճառման նպատակով տնտեսության մեջ ներդրման խրախուսումը, գիտության, կրթության և արտադրության ինտեգրումը, միջազգային գիտատեխնիկական համակարգին ինտեգրումը, գիտության ժամանակակից և տեղեկատվական ապահովման համակարգի ձևավորումը, հայազգիության զարգացմանը նպաստելը:

Վերջին տարիներին էականորեն ընդլայնվել են գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության բնագավառում միջազգային համագործակցության շրջանակները:

Ավաճի վառ ապացույցը ՀՀ-ում փայլուն գործունեություն ծավալող «ՍԻՆՈՓՍԻՍ» - «ՄԱՅԶԸՐՈՍՈՖԹ» վերազգային կորպորացիաներն են:

Սինոփսիս ընկերությունը համաշխարհային էլեկտրոնային շուկան համալրում է ծրագրային ապահովման, համակարգերի, կիսահաղորդչային մտավոր սեփականության (ՄՍ) և ծառայությունների նորարարություններով՝ ի պատասխան նախագծման, ստուգման և արտադրության ոլորտում առկա լուրջ մարտահրավերների: Սինոփսիսի՝ իրագործման, ստուգման, մտավոր սեփականության, արտադրության և ծրագրավորվող մատրիցային բյուրեղների (FPGA) լուծումների բազմակողմանի և ինտեգրացված համալիրն ուղղված է նախագծողներին ու արտադրողներին այսօր հանդիպող այնպիսի կարևոր խնդիրների լուծմանը, ինչպիսիք են՝ հոսանքի սպառման և արտադրողականության ղեկավարումը, ինչպես նաև արտադրանքի շուկա դուրս բերման ժամկետը: Սինոփսիսը Հայաստանում իր գործունեությունը սկսել է 2004թ.-ին՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաները (SS) երկրի զարգացման գերակա ուղղություն ճանաչելուց հետո: Այդ շրջանից «Սինոփսիս Արմենիա» ՓԲԸ-ն դարձել է «Սինոփսիս» ընկերության կարևորագույն մասնաճյուղերից մեկը: Ներկայումս ընկերությունում աշխատում են հարյուրավոր որակյալ ճարտարագետներ, և այն հանդիսանում է մեր

²¹⁴ https://www.aipa.am/u_files/file/AnnualRep/Rep_h_%202017.pdf

երկրում SS ոլորտի խոշորագույն գործատուներից մեկը: Հայաստանը SS ոլորտի՝ բարձր որակավորում ունեցող մասնագետներով ապահովելու նպատակով ընկերությունը ներդրումներ է կատարում SS բնագավառի կրթության ոլորտում և առաջատար ու հաջողված համագործակցության ծրագրեր է իրականացնում հանրապետության մի շարք առաջատար բուհերի՝ Հայաստանի ազգային պոլիտեխնիկական համալսարանի (ՀԱՊՀ), Երևանի պետական համալսարանի (ԵՊՀ), Ռուս-հայկական (Սլավոնական) պետական համալսարանի (ՌՍՀ) և Մոսկվայի Էլեկտրոնային տեխնիկայի ինստիտուտի (ՄԵՏԻ) հետ²¹⁵:

Ինչ վերաբերում է Մայքրոսոֆթին, ապա պետք է նշել, որ ընկերության հայաստանյան գրասենյակը հիմնադրվել է 2006 թվականին: Ընկերության գործունեության հիմնական ուղղություններից են՝ համագործակցությունը ՀՀ Կառավարության հետ՝ կրթության, առողջապահության, սոցիալական, էլ. կառավարման, մտավոր սեփականության պահպանման և այլ բնագավառներում, տեղական SS արդյունաբերությանը արդի տեխնոլոգիաների և հմտությունների փոխանցման միջոցով աջակցության ցուցաբերումը, գործընկերների էկոհամակարգի ստեղծումը, աջակցությունը տեղական մասնավոր և հասարակական ընկերություններին՝ Հայաստանում SS ենթակառուցվածքի զարգացման գործում, Նոր կատարելագործված բիզնես լուծումների մշակումը, վերապատրաստումն ու սերտիֆիկացումը:²¹⁶

Օտարերկրյա պետությունների կամ միջազգային կազմակերպությունների հետ իրականացվող ծրագրերը նպաստում են հանրապետության գիտնականների ինտեգրմանը միջազգային գիտական ու գիտակրթական տարածք և ստեղծում բարենպաստ պայմաններ դրամաշնորհային ծրագրերին մասնակցելու համար, ինչի արդյունքում զգալիորեն ավելանում են միջազգային կազմակերպությունների կողմից հանրապետություն ուղղված ֆինանսական միջոցները:

Գիտության ոլորտում միասնական բաղաբանականության մշակման և արդյունավետ իրականացման գործում առաջնային լուծում պահանջող հիմնական խնդիրներն են՝

- Գիտության կառավարման արդյունավետ համակարգի ձևավորման նպատակով գիտության ոլորտի պետական կառավարման միասնական մարմնին համապատասխան լիազորությունների տրամադրման հարցը,

- Գիտության ոլորտում ենթակառուցվածքների, նյութատեխնիկական բազայի արդիականացումը,

- Գիտական ներուժի նպատակային վերարտադրության ապահովումը, գիտության ֆինանսավորման արդյունավետության բարձրացման, ծրագրային ֆինանսավորման ձևերի հստակեցման, ծրագրերի ընտրությունն իրապես մրցույթով ապահովելը,

- Գիտական հետազոտությունների և մշակումների ֆինանսավորման մեջ տնտեսության մասնավոր հատվածի մասնակցության ավելացման ապահովումը,

- Գիտական արդյունքի ապրանքայնացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը, գիտատեխնիկական գործունեության ասպարեզում միջազգային համագործակցության ընդլայնումը:

Գիտության ոլորտում իրականացվող բարեփոխումների հիմնական նպատակը գիտելիքի վրա հիմնված տնտեսության և հասարակության ստեղծումն է: Այդ գործընթացում վճռորոշ դերակատարություն պետք է ունենա պետությունը:

Բարեփոխումները պետք է ընթանան մի կողմից՝ գիտական համակարգի կառավարման արդյունավետության բարձրացման, գիտության ոլորտի

²¹⁵ <http://itguide.eif.am/index.php?id=77&lang=1#top>

²¹⁶ <https://www.microsoft.com/hy-am/about>

ենթակառուցվածքների և նյութատեխնիկական բազայի արդիականացման ու կատարելագործման, մյուս կողմից՝ գիտական կազմակերպությունների աշխատանքների նորովի կազմակերպման, գիտական կադրերի նպատակային պատրաստման և տեղաբաշխման, նրանց աշխատանքների արդյունավետության բարձրացման ուղղություններով:

ՀՀ գիտության ոլորտի զարգացման ռազմավարությունը ենթադրում է պետական բյուջեից գիտական և գիտատեխնիկական գործունեությանը հատկացվող ֆինանսական ծավալների ավելացում. 2017-2018 թվականներին գիտության բյուջեն կազմել է 11.433.1 մլն. դրամ՝ ՀՆԱ-ի 0.25%-ը:

Գիտությանը հատկացվող ֆինանսական ծավալների ավելացման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է ինչպես ժամանակակից տնտեսության և հասարակության զարգացման գործում գիտության առանցքային դերով, այնպես էլ ՀՀ-ում գիտելիքահենք տնտեսություն ստեղծելու և դրա առաջանցիկ զարգացման համար անհրաժեշտ բարձր որակավորում ունեցող կադրերի պատրաստման անհրաժեշտությամբ: Բացի այդ, գիտության ոլորտի ֆինանսավորման ավելացումը (ինչպես պետական բյուջեից, այնպես էլ տնտեսության մասնավոր հատվածից) զգալիորեն կավելացնի գիտական արդյունքների առևտրայնացմանն ուղղված հետազոտությունների մասնաբաժինը, կնպաստի այդ արդյունքների ներդրմանը տնտեսության մեջ, հնարավորություն կտա զարգացնելու ինովացիոն տեխնոլոգիաների վրա հիմնված փոքր ու միջին ձեռնարկատիրությունը, կնպաստի նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը: Ընդ որում, պետական բյուջեից և տնտեսության մասնավոր հատվածից գիտությանը հատկացվող ֆինանսավորման ծավալների մեծացումը պետք է նպատակաուղղված լինի 2020 թվականին եվրոպական միջին չափանիշներին մոտենալուն:

Լշենք, որ տնտեսական աճի նախադրյալների տեսանկյունից կարևորում ենք պետական քաղաքականության իրականացումը: Այս առումով ՀՀ կառավարության գործունեության 2019 թվականի ծրագրով տնտեսական զարգացմանն ուղղված հիմնական ուղեկիշները հետևյալն են՝

- Տնտեսական բնագավառում պետությունը պարտավոր է ստեղծել պայմաններ համախառն ազգային արդյունքի ձևավորման, տնտեսական գործունեության ոլորտում առավելագույն թվով մարդկանց ներգրավման համար:²¹⁷

- Տնտեսական, բիզնես դաշտը պետք է ձևավորվի ազատորեն՝ անաչառ մրցակցության, հովանավորչության բացառման պայմաններում: Սա նաև աղքատության հաղթահարման առանցքային պայման է. գործարար հմտություններ ունեցող յուրաքանչյուր ոք պետք է բիզնես արդյունք ստեղծելու, ինքն իր և շրջապատի բարեկեցությունն ապահովելու հնարավորություն ստանա հավասար, մրցակցային պայմաններում: Կարևոր է ձևավորել օրենսդրական ու գործնական միջանցք՝ Հայաստանում «գրոյից» տնտեսական գործունեության իրական հնարավորություններ ձևավորելու համար:

Տնտեսական քաղաքականության նպատակը պետք է դառնա աշխատատեղերի ստեղծումը, աշխատավարձերի բարձրացումը: Համապատասխանաբար, Կառավարության առաջիկա տնտեսական քաղաքականության հիմնական առանձնահատկությունը լինելու է ներառական տնտեսական աճի խթանումը:

Տնտեսությունը պետք է աճի բարձր տեմպերով, ծրագրային ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի աճի միջին տեմպը պետք է կազմի առնվազն 5 տոկոս: Միաժամանակ տնտեսական զարգացմանը պետք է մասնակցեն զգալիորեն ավելի մեծ թվով քաղաքացիներ, իսկ նրանց աշխատանքի շնորհիվ ստեղծվող տնտեսական

²¹⁷ ՀՀ Կառավարության 2019թ. փետրվարի 8-ի N65-Ա որոշում

արդյունքը պետք է բաշխվի առավել հավասարաչափ: Տնտեսության զարգացումը պետք է ստեղծի քաղաքացիներին արժանավայել աշխատանքով ապահովելու նոր հնարավորություններ: Որակապես նոր մրցունակ աշխատատեղերի ստեղծումը պետք է դառնա մասնավոր հատվածի գործարար ծրագրերին Կառավարության աջակցության հիմնական չափորոշիչներից մեկը: Զբաղվածությունը քաղաքացուն պետք է ապահովի արժանապատիվ եկամուտներով:

Տնտեսության Եական աճի ապահովման կարևորագույն գրավականն է տնտեսական մրցակցությունը և արհեստական մենաշնորհների բացառումը: Ըստ այդմ, Կառավարությունն ապահովելու է տնտեսական մրցակցության պաշտպանությունը՝ կարգավորիչ արդյունավետ մեխանիզմների գործարկման միջոցով:

Ապրանքների և ծառայությունների արտահանման զգալի աճը պետք է դառնա Հայաստանի տնտեսական առաջընթացի հիմնական շարժիչը: Ծրագրային ժամանակահատվածի ավարտին ապրանքների ու ծառայությունների արտահանումը 45 տոկոս ՅԱԿ-ի նկատմամբ պետք է հասնի 43-45 տոկոսի: Միաժամանակ արտահանման կառուցվածքում պետք է զգալիորեն աճի տեխնոլոգիատար ապրանքների դերը:

Ձեռնարկատիրական ակտիվներում մասնավոր ներդրումները կայուն զարգացման կարևոր նախաայման են: Արտադրության միջոցները պետք է շարունակաբար նորացվեն: Նշված գործընթացն անհրաժեշտ ծավալով սպասարկելու հարցում Եական նշանակություն կունենան ինչպես ներքին, այնպես էլ օտարերկրյա ներդրումները: Համապատասխանաբար պետք է զարգացվեն այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք կխրախուսեն ներքին խնայողությունների ավելացումը և դրանց ներդրումների համար այլընտրանքային հնարավորությունների ստեղծումը: Հատուկ ուշադրություն կդարձվի օտարերկրյա ներդրումների պաշտպանության մեխանիզմների զարգացման հարցերին:

Կառավարությունը նպատակադրվել է Հայաստանը դարձնել բարձր տեխնոլոգիական, արդյունաբերական երկիր: Այս նպատակին հասնելու և բարձր տեխնոլոգիաների զարգացումն ապահովելու համար կիրականացվեն նպատակային քայլեր, մասնավորապես՝ ստեղծել ազգային վենչուրային ներդրումային հիմնադրամ, որն ի վիճակի կլինի Հայաստանում գործունեություն ծավալող ստարտափներում կատարելու անհրաժեշտ ներդրումներ՝ դրանց հետագա զարգացումն ու դեպի համաշխարհային շուկա ելքն ապահովելու նպատակով, դրամաշնորհային ծրագրերի միջոցով նպաստելու ստարտափերի ստեղծմանն ու զարգացմանը, ստեղծելու ձեռներեցության, գործարարական, վաճառքի և մարքեթինգի գիտելիքների զարգացման մեխանիզմներ՝ օգտագործելով միջազգային աթետերատորների հետ համագործակցելու հնարավորությունները, նպաստելու Հայաստանում աթետերատորների ստեղծմանն ու զարգացմանը և մշակելու համատեղ ծրագրեր՝ ստարտափների ինտենսիվ զարգացումն ապահովելու նպատակով և այլն:

Բարձր տեխնոլոգիական ընկերությունների զարգացման համար Կառավարությունը նախատեսում է՝

- Մշակել և իրագործել բարձր տեխնոլոգիական հայկական ապրանքների ու ծառայությունների՝ արտերկրում առաջխաղացման ու վաճառքի ծրագիր,
- Երևանում ու մարզերում ստեղծել ու զարգացնել տեխնոլոգիական կենտրոններ, ինչպես նաև ապահովել արդեն գոյություն ունեցող կենտրոնների արդյունավետ գործունեությունը՝ այդպիսով ստեղծելով բավարար տեխնոլոգիական և արտադրական հնարավորություններ՝ որպես պլատֆորմ հետագա զարգացման համար,
- Նոր տեխնոլոգիաների և գիտելիքի զարգացման, ինչպես նաև Հայաստանի՝ որպես տեխնոլոգիական կենտրոնի, վարկանիշի բարձրացման նպատակով ապահովել

պայմաններ և ձեռնարկել ակտիվ քայլեր՝ միջազգային բարձր տեխնոլոգիական կազմակերպություններին Հայաստանում ներգրավելու նպատակով,

➤ Նպաստել տեխնոլոգիական ընկերությունների և բուհերի արդյունավետ համագործակցությանը՝ կադրերի պատրաստման նպատակով:

Կարևորելով տնտեսական աճի ապահովման գործում օրենսդրական դաշտի ամրապայությունը՝ նշենք, որ դեռևս 2016թ.-ին ընդունվել է «Ինովացիոն գործունեությանը պետական աջակցության մասին օրենքը», որը սահմանում է ՀՀ պետական ինովացիոն քաղաքականության ձևավորման ու իրականացման իրավական ու տնտեսական հիմքերը, ինովացիոն գործունեությանը պետական աջակցության ձևերը:²¹⁸ Ինովացիոն գործունեությանն են վերաբերում գործունեության հետևյալ տեսակները՝

• Տնտեսական շրջանառության մեջ իրացվող, նոր կամ կատարելագործված տեխնոլոգիական գործընթացի, նոր կամ կատարելագործված արտադրանքի ստեղծմանն ուղղված գիտահետազոտական, փորձակոնստրուկտորական և տեխնոլոգիական աշխատանքների իրականացում,

• Մարքեթինգային հետազոտությունների իրականացում՝ ինովացիոն արտադրանքի իրացման շուկաների կազմակերպման նպատակով,

• Նոր կամ կատարելագործված ծառայության կամ արտադրանքի ստեղծման նպատակով տեխնոլոգիական վերազինման իրականացում և արտադրության նախապատրաստում,

• Նոր տեխնոլոգիական գործընթացների, արտադրանքի և ապրանքների փորձարկման, ստանդարտացման ու հավաստագրման իրականացում,

• Տեխնոլոգիաների փոխանցում,

• Նոր կամ կատարելագործված տեխնոլոգիայի կիրառման սկզբնական ժամանակահատվածում մինչև ինովացիոն նախագծի հետզնման նորմատիվային ժամկետի լրանալը նոր կամ կատարելագործված արդյունքի, նմուշի արտադրություն,

• Ինովացիոն ենթակառուցվածքի ստեղծում և զարգացում,

• Մտավոր սեփականության օբյեկտների, գաղտնի գիտական, գիտատեխնիկական և տեխնոլոգիական տեղեկատվության նկատմամբ իրավունքների ձեռքբերում և փոխանցում, ինովացիոն ծրագրերում ու նախագծերում ներդրումների իրականացում:

Պետական ինովացիոն քաղաքականության նպատակն է ինովացիոն գործունեության համար տնտեսական, իրավական ու կազմակերպական պայմանների ապահովումը: Պետական ինովացիոն քաղաքականության ինդիկատորն են՝

• Պետական ինովացիոն քաղաքականության գերակայությունների սահմանումը,

• Տնտեսության տեխնոլոգիական վերազինմանը և ինովացիոն ենթակառուցվածքների ստեղծմանն ու զարգացմանը նպաստելը,

• Ինովացիոն գործունեության ոլորտում գիտության, կրթության, արտադրության և ֆինանսավարկային կառույցների համագործակցության իրավական հիմքերի ստեղծումը:

Պետական ինովացիոն քաղաքականությունը մշակում և իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը՝ Ինովացիոն գործունեությանն աջակցության տարեկան ծրագրով (այսուհետ՝ ծրագիր): Ծրագրի իրականացման ֆինանսավորումն արտացոլվում է պետական բյուջեում առանձին տողով: Ծրագիրը ներառում է միջոցառումներ հետևյալ ուղղություններով՝

²¹⁸ Ինովացիոն գործունեությանը պետական աջակցության մասին 2016թ. N 30-63-Ն օրենք

- ✓ Ինովացիոն ենթակառուցվածքների ստեղծում և զարգացում,
- ✓ Ինովացիոն նախագծերի իրականացում,
- ✓ Կադրերի պատրաստում և վերապատրաստում,
- ✓ Տեխնոլոգիաների փոխանցում և առևտրայնացում,
- ✓ Միջազգային ստանդարտների ներդրում:

Ծրագիրն իրականացվում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած կարգով: Ծրագրի կառավարման հաշվետվությունը ներկայացվում է տվյալ տարվա պետական բյուջեի կատարման մասին հաշվետվության հետ: Ծրագրում ընդգրկվելու նպատակով ներկայացված ինովացիոն նախագծերի մրցույթների անցկացման և ֆինանսավորման կարգը հաստատում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը՝ լիազոր մարմնի ներկայացմամբ: Ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորումը կամ համաֆինանսավորումը կարող են իրականացվել հետևյալ աղբյուրներից՝ պետական բյուջեից, ինովացիոն գործունեության սուբյեկտների միջոցներից, այդ թվում՝ այլ աղբյուրներից ստացվող միջոցներից, տեղական, օտարերկրյա ներդրողների և միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների ու հիմնադրամների միջոցներից, վենչուրային հիմնադրամներից:

OPPORTUNITIES FOR IMPROVING THE RA NATIONAL INNOVATION SYSTEM AS A SOURCE OF LONG-TERM ECONOMIC GROWTH

HOVIK GRIGORYAN

*Lecturer at the Department of Finance of the
Armenian State University of Economics, PhD in Economics, Associate Professor,
Yerevan, Republic of Armenia*

The aim of this article is to propound and substantiate the approach according to which the national innovation system of the Republic of Armenia provides wide opportunities for our state in the context of ensuring economic growth, where the Republic of Armenia, having huge intellectual resources, can use them most effectively in the creation and application of innovative technologies.

Both sociological (analysis, synthesis) and special (formal-logical, comparative-legal) methods were used for the implementation of the research.

Studying the results of our research we concluded that the Republic of Armenia should primarily take into account the knowledge-based opportunities for ensuring long-term economic growth, since the knowledge is the source for the overrun of supreme values, in the result of which our country's transition to a knowledge-based society implies a radical transformation in political, economic and educational sectors.

Keywords: *economy, economic growth, knowledge, innovation system, innovations, GDP, state budget.*

ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ РА КАК ИСТОЧНИК ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОЛГОСРОЧНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

ОВИК ГРИГОРЯН

*Преподаватель кафедры финансов Армянского государственного экономического университета, кандидат экономических наук, доцент,
г. Ереван, Республика Армения*

Целью данной статьи является предложение и обоснование подхода, по которому национальная инновационная система РА предоставляет широкие возможности для государства в контексте обеспечения экономического роста, где РА, имея большие интеллектуальные ресурсы, может наиболее эффективно использовать их в создании и применении инновационных технологий.

В ходе исследования использовались как исследовательские (анализ, синтез), так и специальные (формально-логический, сравнительно-правовой) методы.

В результате исследования мы пришли к выводу, что для обеспечения долгосрочного экономического роста Республика Армения должна опираться именно на знания, поскольку само знание является источником перепроизводства самого ценного. Переход общества нашей республики в общество, основанное на знании, предполагает радикальную трансформацию в политических, экономических и образовательных сферах.

Ключевые слова: экономика, экономический рост, знание, инновационная система, инновации, ВВП, государственный бюджет.

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄՇԱԿԱԲՈՒՅՍԵՐԻ ԱՃԵՑՄԱՆ ՌԻՍԿԱՅԼՈՒԹՅԱՆ ՆՎԱԶԵՑՄԱՆ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԶՅՈՒՄ*

ՀՐԱՆՏ ՀԱՅՐԱԴԵՏՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի ֆինանսներ, հաշվապահական հաշվառում ամբիոնի ասպիրանտ, ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն hrant.hayrapetyan@inbox.ru

Գյուղատնտեսությունը Հայաստանի տնտեսության առանցքային ոլորտներից է, որ բացառիկ կարևոր նշանակություն ունի երկրի պարենային անվտանգության ապահովման գործում: Նշվածի հետ մեկտեղ՝ գյուղատնտեսությունը առանձնակի կարևորվում է գյուղական բնակավայրերում եկամուտների ձևավորման, կենսամակարդակի ապահովման, ինչպես նաև գյուղական բնակավայրերի պարզացման համար:

Ուսումնասիրության հիմնական նպատակն է բացահայտել գյուղատնտեսության դերն ու նշանակությունը, հիմնախնդիրները, առկա խնդրահարույց իրավիճակները ԶԳ-ում:

Ուսումնասիրության առջև դրված խնդիրներն են՝

**- բացահայտել ոլորտի բարձր ռիսկայնության պատճառները,
- գնահատել տարերային երևույթների ազդեցությունը և բաշխվածությունը ԶԳ մարզերի կտրվածքով,**

- ներկայացնել հնարավոր լուծումներ արդի հիմնախնդիրների լուծման համար:

Թեմայի ուսումնասիրության ընթացքում օգտագործվել են վերլուծական, անալիտիկ, սինթետիկ, դիալեկտիկական, համակարգակառուցվածքային, համեմատական մեթոդները:

Հայաստանի աշխարհագրական դիրքի, տարածքի արտահայտված ուղղաձիգ գոտիականության, լեռնային ռելիեֆի կտրտվածության, սակավահողության և հողի ոչ բավարար խոնավության պատճառով Հայաստանը դասվում է երկրագործության տեսանկյունից ծայրահեղ ռիսկային երկրների շարքին: Ընդ որում, հողերի ավելի քան 70%-ը բնութագրվում է անապատացման հատկանիշերով և հողերի դեգրադացիայի տարբեր աստիճաններով:

Ոլորտի առաջնահերթ խնդիրն ենք համարում մի շարք միջոցառումների իրականացմամբ բարելավել գյուղատնտեսությունը ԶԳ-ում:

Հիմնաբառեր՝ *գյուղատնտեսություն, արդի իրավիճակ, հիմնախնդիրներ, պարզացման հեռանկարներ, հող, վտանգավոր երևույթներ:*

Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրների հաղթահարման գործընթացում մեծ տեղ է հատկացվում գյուղատնտեսության զարգացմանը: Գյուղատնտեսությունը ոչ միայն ագրոպարենային համալիրի, այլև ամբողջ տնտեսության առավել բարդ ու աշխատատար ճյուղն է և վճռական դեր ունի հանրապետության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի բարելավման գործում:

* Հոդվածը ներկայացվել է 12.02.2020թ., գրախոսվել՝ 24.02.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

Գյուղատնտեսության ոլորտը տնտեսությունում ամենառիսկայիններից է: Այստեղ երկարաժամկետ կապիտալ ներդրումները (ջրանցքի ու ջրամբարի կառուցում, պտղատու ու խաղողի այգու հիմնում, թեթև լանջերի դարավանդում, աղոտ հողերի յուրացում, ջրեան կայանի կառուցում, արոտների ստեղծում) կարող են չփոխհատուցվել նախագծային ժամկետում, կամ առհասարակ չփոխհատուցվել, ինչը կարող է հանգեցնել ֆինանսատնտեսական սպառնալից հետևանքների: Վտանգից զերծ չեն նաև ամենամյա արտադրական ծախսումները: Դա պահանջում է ռեսուրսների (հողի, ջրի, աշխատանքի, սերմի ու տնկանյութի, պարարտանյութի ու թունանյութի, բնական ռեսուրսի) բազմակողմանի իմացություն, դրանց օգտագործման արդյունավետության գնահատման ունակություն: Բարձրորակ ռեսուրսները, դրանց տնտեսական ճիշտ գնահատումն ու օգտագործումը ցանկալի արդյունք չեն տա արտադրության ոչ ռացիոնալ մասնագիտացման, շուկայի անբավարար իմացության պարագայում:²¹⁹

Գյուղատնտեսության ոլորտում տնտեսական բարեփոխումները շարունակվում են և նախադրյալներ են ստեղծում գյուղատնտեսության արտադրությունը գիտական հիմունքներով զարգացնելու ուղղությամբ: Կարևորագույն խնդիր է՝ հնարավորինս նվազեցնել բնակչության սննդամթերքով ապահովումը ներկրումների հաշվին և ավելացնել արտահանման ծավալները:

Ագրարային ոլորտում ստեղծված նոր տնտեսական հարաբերություններն առաջ են բերել լուծման ենթակա մի շարք արմատական հիմնահարցեր, որոնք տնտեսական բարեփոխումների իրագործման գործընթացում պահանջում են տնտեսագիտական խոր ուսումնասիրություններ և դրանցից բխող գիտականորեն հիմնավորված առաջարկություններ:

Հանրապետությունում գյուղատնտեսության զարգացումը պահանջում է այնպիսի միջոցառումներ, որոնց իրագործումը կխթանի գյուղացիական և այլ տնտեսությունների շահագրգռվածությունը՝ հողօգտագործման բարձր արդյունավետության հասնելու գործում:

Եթե 2016 թվականին Հայաստանում արտադրվել է 6 217 03 տոննա ցորեն, ապա 2018 թվականին բերքի ծավալը կազմել է ընդամենը 3 376 50 տոննա, որը կազմում է 2016-ի ցուցանիշի գրեթե կեսը: 2018 թվականին բանջարեղենի ցուցանիշերի ուղղությամբ 2017 թ.-ի համեմատ կրկին ցուցանիշերի անկում է գրանցվել: 2017թ.-ին բանջարեղենի ցուցանիշը կազմել է 8 610 02 տոննա, իսկ 2018թ.-ին՝ 6 281 59 տոննա:²²⁰

Վերջին տարիներին իրականացվում են մի շարք ծրագրեր, որոնք նպատակաուղղված են հանրապետության գյուղատնտեսական հողային ռեսուրսների նպատակային օգտագործմանը, հացահատիկային տնտեսության զարգացմանը և հացահատիկային մշակաբույսերի ինքնաբավության մակարդակի բարձրացմանը: Առատ ու բարձր բերքի ստացման երաշխիքը վտանգավոր, տարերային աղետների կողմից պատճառված վնասների ուղղությամբ միջոցառումների ու ծրագրերի իրականացումն է, որոնց համար նախ պետք է ուսումնասիրել տարերային, վտանգավոր երևույթների հաճախականությունը, քանակը և տեսակները ՀՀ-ում:

ՀՀ գյուղատնտեսությունը մեծ վնաս են հասցնում հիդրոոգերևութաբանական վտանգավոր երևույթները (երաշտ, խորշակ, կարկտահարություն, ցրտահարություն), որոնց հաճախականությունն ու տևողությունը վերջին տասնամյակներում կլիմայի փոփոխության հետ կապված աճման միտում ունի (տես՝ աղյուսակ 1):

²¹⁹ **Գրիգորյան Կ.Ա., Սանասարյան Ա.Ա., Գրիգորյան Ն.Կ.,** Ագրարային տնտեսագիտություն, Երևան ՀԱԱՀ, 2013թ., էջ 9:

²²⁰ Գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն և ձկնորսություն, https://www.armstat.am/file/article/sv_12_17a_122.pdf:

Աղյուսակ 1.

Գրանցված տարերային վտանգավոր երևույթների քանակն ըստ տեսակի, 2016-2018թ.²²¹

Դեպքերն ըստ տեսակի	Դեպքերի քանակը, միավորը		
	2016	2017	2018
Ուժեղ քամի, փոթորիկ, մրրիկ, պտտահողմ, փոշեփոթորիկ	28	32	34
Կայծակնահարում	1	4	6
Կարկուտ	24	39	46
Տեղատարափ անձրև	4	7	12
Սողանք, հողասահք	2	2	4
Սելավ	1	1	1
Բուք, ձյունահողմ	3	2	5
Սառցամածություն	14	18	21
Ձևահյուս	0	1	1
Անտառային հրդեհ	17	15	21
Ցրտահարություն	2	4	4
Չեղեղում, գետերի վարարումներ	11	8	10
Քարաթափվածք	4	6	43
Ընդամենը	83	107	175

Համաձայն աղյուսակ 1-ի տվյալների՝ 2016-2018 թվականների ընթացքում հիդրոոդերևութաբանական վտանգավոր երևույթները տարեցտարի ավելացել են: Երաշտները և ուշ գարնանային ցրտահարություններն ավելի շատ սպառնում են Արարատի ու Արմավիրի մարզերին, իսկ կարկուտն առավել վտանգավոր է Շիրակի, Արագածոտնի և Արմավիրի մարզերի համար:

2018 թվականի ընթացքում ռիսկային աղետները ավելացել են 2017 թվականի նկատմամբ մոտավորապես 70%-ով: Այսպիսով՝ պետք են լուծումներ, որոնք կնվազեցնեն ռիսկային աղետների քանակն այն գոտիներում, որտեղ ունենք մշակաբույսերի համար նախատեսված արտեր: Ամեն տարի ավելացող հակակարկուտային կայանները չեն արդարացնում սպասելիքները և չեն կարողանում բավարար չափով պաշտպանել կարկուտից: Կարկուտի տեղումների քանակը ամեն տարի ավելի ու ավելի է աճում:

²²¹ ՀՀ արտակարգ իրավիճակների նախարարություն, տարեկան հաշվետվություններ, <http://mes.am/hy/vichakagrutyun/>

Կլիմայի կանխատեսվող փոփոխության հետ կապված՝ գյուղատնտեսության վրա հիմնականում բացասական ազդեցություն են ունենում հունիսի կեսերից դիտվող երաշտները: Իրավիճակն ավելի շատ կարող են սրել երաշտների հետ ժամանակի առումով համընկնող խորշակները (առավելապես 5-10 մ/վրկ արագության հարավային քամիները): Այդ երևույթը պարբերաբար նկատվում է Սյունիքի, Վայոց ձորի, Արմավիրի, Արարատի ու Արագածոտնի մարզերում: Գյուղատնտեսությունում ջրի ամենամեծ պահանջարկը սովորաբար նկատվում է ապրիլ-մայիս ամիսներին, ինչն էլ գարնանային երաշտները դարձնում է ամենավնասակարը, քանի որ դրանք համընկնում են մշակաբույսերի աճի առաջին փուլի հետ: Գործնականում երաշտների ու խորշակների առումով հարաբերական բարենպաստ պայմաններ ունի միայն Արարատյան դաշտը, որտեղ գյուղատնտեսական հողերի շուրջ 95%-ը ոռոգվող են:

Աղյուսակ 2.

Գրանցված տարերային վտանգավոր երևույթների քանակն ըստ ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի, 2016-2018թ.²²²

Մարզեր	Դեպքերի քանակը, միավոր		
	2016	2017	2018
ք.Երևան	20	22	24
Արագածոտն	9	11	15
Արարատ	2	2	4
Արմավիր	3	5	5
Գեղարքունիք	12	16	20
Լոռի	21	24	27
Կոտայք	10	15	18
Շիրակ	22	24	26
Սյունիք	17	19	22
Վայոց ձոր	42	45	50
Տավուշ	8	11	14
ընդամենը	166	194	225

Համաձայն աղյուսակ 2-ի՝ մարզերում տարերային վտանգավոր երևույթները մեծամասամբ տեղի են ունենում Վայոց ձորում, որին հաջորդում է Շիրակի մարզը և Լոռու մարզը:

²²² ՀՀ արտակարգ իրավիճակների նախարարություն, տարեկան հաշվետվություններ, <http://mes.am/hy/vichakagrutyun/>

Վերջին տարիներին երաշտից, կարկուտից, հեղեղումներից, գարնանային ցրտահարություններից ու սելավներից գյուղատնտեսությանը հասցված ամենամյա վնասը գնահատվում է շուրջ 15-30 մլրդ դրամ: Ընդ որում, վնասի մեծ մասը բաժին է ընկնում կարկուտահարությանը: Կլիմայի փոփոխության համաձայն՝ հնարավոր է գարնանը և ամռանը ամպրոպների ու կարկուտի ուղեկցությամբ անկայուն եղանակների հաճախականության աճ: Այդ դեպքում առավել խոցելի կլինեն Հայաստանի հյուսիսային ու հարավային մարզերի միջին լեռնային գոտու գյուղատնտեսական հանդակները: Ներկայումս Հայաստանում մշակվող հողերի գրեթե կեսը ոռոգվում են և նրանց բաժին է ընկնում բուսաբուծության արտադրանքի մոտ 70%-ը: Յուրաքանչյուր տարի կարկուտի պատճառով վնասվում են հանրապետության այգետարածքների 10-15%-ը, որոշ դեպքերում կարկուտահարված տարածքներում բերքի կորուստը կազմում է 80-100%: Կարկուտահարությունից վնասված բերքը կորցնում է ապրանքային տեսքը, որի պատճառով դժվարանում է դրա իրացումը, զգալիորեն նվազում են տնտեսվարողների եկամուտները: Ուժեղ կարկուտահարված այգիների վերականգնման համար պահանջվում է առնվազն մեկ տարի և լրացուցիչ ֆինանսական ներդրումներ՝ այգիներում լրացուցիչ ետի, պարարտացման և ազոտեխնիկական այլ միջոցառումների իրականացման համար²²³:

Հանրապետությունում գյուղատնտեսական արտադրությունը կազմակերպվում է ընդարձակ տարածքների վրա բազմաբնույթ ուղղություններով, որը լրացուցիչ ծախսեր ու ջանքեր է պահանջում բնակլիմայական աղետների կառավարման համար:

2018 թվականին Արմավիրի մարզում կարկուտահարության առաջին դեպքը գրանցվել է մայիսի 8-ին և շարունակաբար մարզում կարկուտաբեր պրոցեսներ են եղել: Մինչև հունիսի 20-ը տեղացած կարկուտահարության հետևանքով վնասվել են մարզի 25 համայնքների շուրջ 1100 հա հողատարածքներ:

Արմավիրի մարզի 7 համայնքներում տուժած պտղատու այգիների տարածքը կազմում է շուրջ 539.5 հեկտար, իսկ խաղողի այգիներինը՝ 122 հեկտար: Ընդ որում, պտղատու և խաղողի այգիների բերքի կորուստը կազմում է 20-90%:

Արմավիրի մարզի Արգիևա, Զարակերտ, Շենիկ, Արտամետ, Բաղրամյան, Կողբավան, Դուշակերտ, Արագածոտնի մարզի Արագածավան ու Արտենի, Վայոց ձորի Ռինդ, Աղավաճոր ու Զիվա, Արարատի մարզի հիմնականում Կանաչուտ ու Այգեստան համայնքներում տուժել են շուրջ 1454 հեկտար տարածքներ, այդ թվում՝ շուրջ 1059 հեկտար պտղատու այգիներ և 395 հեկտար խաղողի այգիներ: Նշված մարզերում տուժած 1059 հեկտար պտղատու այգիներում վնասը կազմում է շուրջ 3700 տոննա, իսկ խաղողի այգիներինը՝ 1650 տոննա: Ընդհանուր գումարային արտահայտությամբ վնասի նախնական չափը կազմել է շուրջ 1 մլրդ 142 մլն դրամ, որից 836 մլն դրամը պտղատու այգիներինն է, իսկ շուրջ 306 մլն դրամը՝ խաղողի այգիներինը:

Արագածոտնի մարզի երկու համայնքներում 2018 թվականին տուժել են 329 հեկտար պտղատու այգիներ (վնասը՝ մոտ 20-60%) և 50 հեկտար խաղողի այգիներ (30-60%): Վայոց ձորի 3 համայնքներում տուժել են շուրջ 190.4 հեկտար պտղատու այգիներ (30-75%) և շուրջ 223 հեկտար խաղողի այգիներ (50-75%): Տարեկան հանրապետությունում կարկուտահարությունների արդյունքում տարբեր աստիճանի վնասներ են կրում 150-200 համայնքներ:²²⁴

Գյուղատնտեսությանը մշտապես բնորոշ բազմաթիվ ու բազմապիսի ռիսկերը բացասական ազդեցությունն են ունենում ոլորտի կայունության ու զարգացման վրա՝

²²³ Բնակլիմայական աղետներից գյուղատնտեսությանը հասցվող վնասների կանխարգելման հայեցակարգ, կետ 3:

²²⁴ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարություն, հարցազրույցներ, <http://minagro.am/2018/08/%d5%b8%d5%9e%d6%80-%d5%b4%d5%a1%d6%80%d5%>:

պայմանավորված ինչպես բնակլիմայական (կարկուտ, ջրհեղեղ, ցրտահարություն, երաշտ, փոթորիկ և այլն), այնպես էլ դրանից տարբեր մարդածին ու տնտեսական գործոններով: Ռիսկերի առկայությունն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է ստեղծում դրանք կառավարելու ուղղությամբ համապատասխան միջոցառումներ ձեռնարկելու համար, որոնց իրականացման նպատակով նախևառաջ կարևոր է իրականացնել գյուղատնտեսության բնագավառին հատուկ ռիսկերի դասակարգում՝ ըստ դրանց առաջացման պատճառների: Սովորաբար, գոյություն ունեն գյուղատնտեսությանը հատուկ ռիսկերի տարբեր դասակարգումներ, որոնք կարելի է ընդհանրացնել հետևյալ խմբերում.²²⁵

1. Բնության բացասական ազդեցությամբ պայմանավորված բնակլիմայական ռիսկեր, որոնք հանդես են գալիս տարբերային աղետների, կենդանիների, բույսերի հիվանդությունների, կլիմայական փոփոխությունների և այլնի տեսքով,
2. Սանիտարական ռիսկեր՝ կրծողներ, վնասատուներ, համաճարակ, զանազան հիվանդություններ և այլն,
3. Շուկայական ռիսկեր՝ կապված գյուղատնտեսական ապրանքների տեղական կամ միջազգային շուկաների գնային տատանումների, ապրանքների նկատմամբ սահմանված որակական պահանջների փոփոխությունների և այլնի հետ,
4. Օրենսդրական ռիսկեր, որոնք ի հայտ են գալիս օրենսդրությամբ սահմանված նորմերի չպահպանման կամ դրանց փոփոխության դեպքում նոր օրենքների հնարավոր բացասական ազդեցությամբ,
5. Արտադրության գործոնների քանակական ու որակական փոփոխություններ, որոնք արտահայտվում են բույսերի սերմերի, պարարտանյութերի որակի վատացմամբ, օգտագործվող տեխնիկական միջոցների անսարքությամբ, արտադրողականության կրճատումով և նմանատիպ այլ գործոններով,
6. Մարդկային գործոնով պայմանավորված և նախորդ խմբերում չընդգրկված այլ ռիսկեր՝ հակամարտություններ, ֆինանսատնտեսական ճգնաժամեր, գյուղատնտեսական կենդանիների սպանդ և կորուստ, գյուղատնտեսական գույքի կողոպուտ, վնասում և այլն:

Նշված խմբերից ամենաառանձնահատուկը բնակլիմայական ռիսկերն են (կարկուտ, ցրտահարություն, երկրաշարժ, փոթորիկ, ջրհեղեղ, սելավ, կայծակ, գերխոնավություն և այլն), որոնք աչքի են ընկնում ինչպես մեծ անորոշությամբ, այնպես էլ քանակական ու ծավալային մեծությամբ: Այս խմբի ռիսկերի պարագայում մարդկային գործոնը կամ մարդու ազդեցությունը շատ ավելի փոքր է, իսկ երբեմն էլ՝ անհնար: Բնակլիմայական ռիսկերից Հայաստանի Հանրապետությանն առավել բնութագրական են կարկտահարությունը, ցրտահարությունը, երաշտն ու հեղեղումները:

Ջրհեղեղներ: Հայաստանում ջրհեղեղները զարնանային վարարումների տեսքով հիմնականում ձևավորվում են զարնան ամիսներին ձյան ինտենսիվ հալոցքի և առատ տեղումների զուգորդման հետևանքով: Գետերի ծավալը նորմայից երբեմն ավելանում է մինչև տասն անգամ: Ջրհեղեղների ավելի հակված են Արաքս, Հրազդան և Աղսուև գետերի ավազանները: Մեղրիի, Վեդու և Գորիսի գետերի ավազաններում վարարումները միջինում տեղի են ունենում երկու տարին մեկ անգամ: Երկրի շատ մասերում տեղատարափ անձրևներն ու հալվող ձյունն ավելացնում են ջրհեղեղային ու սելավային ռիսկերը: Հայաստանում դիտվում է հեղեղումների և դրանց հետ կապված հետևանքների աստիճանական աճ: 1994 թվականից մինչև 2018 թվականն ընկած ժամանակահատվածում հեղեղումների տնտեսական վնասը կազմել է 74 մլն ԱՄՆ դոլար,

²²⁵ Հայաստանի Հանրապետության Արարատի մարզի 2015-2018թթ. սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագիր, https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/2015/01/15_0039_1.pdf:

այդ թվում՝ Լոռու մարզում՝ 32 մլն ԱՄՆ դոլար, Շիրակում՝ 27 մլն ԱՄՆ դոլար, Տավուշում՝ 12 մլն ԱՄՆ դոլար, Գեղարքունիքում՝ 4,8 մլն ԱՄՆ դոլար:

Երաշտներ: Երաշտային պայմանները առաջանում են անձրևների երկարատև բացակայության և բարձր ջերմաստիճանի պայմաններում: Այդ պայմաններն ավելի են խորանում և ինտենսիվանում բարձր ջերմաստիճանի և քամու առկայության պայմաններում, որն առաջ է բերում բույսերի տրանսպիրացիայի մեծացում, հարաբերական խոնավության նվազեցում, հողի մակերեսից գոլորշիացման ինտենսիվացում, խոնավության պակասորդի ավելացում: Արդյունավետ խոնավության պաշարները արագ ծախսվում են և չեն կոմպենսացվում մթնոլորտային տեղումներով: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ հանրապետության ցածրադիր հովտային գոտիներում երաշտները դիտվում են 92-94%, Նախալեռնային գոտիներում՝ 52-57% հաճախականությամբ, իսկ Վայոց Ձորի և Սյունիքի մարզերում հասնում են 40-50%-ի: Արարատյան դաշտում և ցածրադիր այլ գոտիներում բարձր ջերմաստիճանով և տաք քամիներով օրերի թիվը տարեկան կազմում է 120-ից 160, ինչն այդ շրջանները դարձնում է առավել խոցելի երաշտի նկատմամբ: Հայաստանում երաշտ սովորաբար արձանագրվում է հուլիս-սեպտեմբեր ժամանակահատվածում, սակայն կարող է տեղի ունենալ նաև գարնանն ու աշնանը: Ընդհանուր առմամբ, երևույթը հատուկ է Արարատյան դաշտավայրին և երբեմն՝ Արարատյան հարթավայրի Նախալեռնային հատվածին, Տավուշին և Սյունիքի հովիտներին: Երաշտի հաճախականությունը մոտավոր հաշվարկներով կարող է լինել 2-4 տարին մեկ անգամ: Երաշտները բացասաբար են ազդում բնական էկոհամակարգերի վրա՝ խորացնելով անապատացման գործընթացները և նպաստելով երկրորդային աղակալմանը: Ենթակառուցվածքների վատթարացման, էլեկտրաէներգիայի գնի աճի, Ներդրումների բացակայության և այլ գործոնների պատճառով մշակվող ոռոգելի տարածքների մակերեսը 1991 թվականի 314.0 հազ. հեկտարից կրճատվել է մինչև 154.0 հազ. հեկտարի (առանց բնակավայրերի հողերի): Երկարատև օդերևութաբանական երաշտների հետևանքով ջրային ռեսուրսները կրճատվում են 20-ից մինչև 45%-ով:

Կարկուտ: Գյուղատնտեսության ոլորտում բնական վտանգների թվում կարկուտն առավել ծանրն է: Կարկուտի առաջացումը և զարգացումը պայմանավորված է մինչև 30 մ/վրկ արագության հասնող ուժեղ վերընթաց հոսանքներով: Հայաստանի Հանրապետության տարածքում այն դիտվում է ճակատային ու ներզանգվածային գործընթացների ժամանակ: Ներզանգվածային կարկուտային գործընթացները դիտվում են գարնանը և ամռան առաջին կեսում, երբ մեծ են լինում կոնվեկտիվ հոսանքներն ու խոնավությունը: Ամենակտիվ կարկուտային գործընթացները դիտվում են, երբ երկրորդ կարգի ցուրտ ճակատը անցնում է հանրապետության տարածքով ցերեկվա երկրորդ կեսին, որին զուգարվում են նաև կոնվեկտիվ հոսանքները: ՀՀ տարածքի ռելիեֆային պայմանների բազմազանությունը պայմանավորում է կարկուտի հաճախականության մեծ տարբերություններ: Դրա պատճառած միջին տարեկան վնասը կազմում է 30-40 մլն ԱՄՆ դոլար: Կարկուտավտանգավորության առումով խոցելի տարածքներում գտնվում է մոտ 370 գյուղական համայնք: Կարկուտից տուժում է երկրի գյուղական բնակավայրերի 15-ից 17 տոկոսը: Հայաստանում կարկուտահարությունները տեղի են ունենում շոգ սեզոնին՝ մարտից հոկտեմբեր ընկած ժամանակահատվածում: Կարկուտ առավել հաճախ լինում է ապրիլ-հունիս ամիսներին, իսկ խոշոր հատիկներով՝ հուլիս-օգոստոսին: Կարկուտներն առավել հաճախակի են տեղում Արարատյան դաշտում, Շիրակում, Լոռիում, Տավուշում, Արագածոտնի բարձրադիր գոտիներում, Գեղարքունիքում և Կոտայքի լեռնային գոտիներում, միջինը՝ տարեկան 4-5 դեպք: Հովտային գոտիներում կարկուտի հաճախականությունն ավելի ցածր է՝ տարեկան 1-2 անգամ:

Սողանքներ և սելավներ: Սողանքը պարբերական բնույթ ունեցող ֆենոմեն է, որը կարող է տարիներով թաքնվել և արթնանալ մեկ ակնթարթում: Հայաստանում այս

Ֆենոմենը երկրաշարժից հետո երկրորդն է բնական աղետների շարքում: Հայաստանում շուրջ 122.0 հազ. հեկտար հողեր խոցելի են սողանքներից, որոնց պատճառների թվում են հորդառատ անձրևները: Սողանքների առաջացմանը նպաստում են խմելու ջրի և ոռոգման համակարգերի արտահոսքերը, ինչպես նաև լեռնալանջերի անտառահատումները: Սելավները ևս լուրջ սպառնալիք են միջին բարձրության վրա գտնվող լեռնային շրջաններում: Ըստ ուսումնասիրությունների՝ մինչև 2009 թվականը Հայաստանում տեղի են ունեցել տարբեր չափի ավելի քան 3500 սողանքներ: Դրանց 90 տոկոսը գտնվել է 2000-1500 մ և ցածր բարձրությունների վրա, մյուսներն արձանագրված են 2200-2400 մ բարձրությունների վրա և հազվադեպ են հանդիպում 2500-2600 մ ավելի բարձրությունների վրա: Ըստ Համաշխարհային բանկի ուսումնասիրության՝ Հայաստանում սողանքների հետևանքով առաջացած վնասը գնահատվում է մոտ 11.5-13.0 մլն ԱՄՆ դոլար, իսկ սելավների վնասը՝ 5.7-ից մինչև 7.1 մլն ԱՄՆ դոլար:

Ցրտահարություն: Հայաստանում մեծ վտանգ են ներկայացնում ուշ գարնանային ցրտահարությունները, երբ մատղաշ մշակաբույսերի սածիլները, ծիլերը, բույսերի ծաղիկները վնասվում են բացասական ջերմաստիճաններից: Վաղ աշնանային ցրտահարությունները վնասակար են չհավաքված բերքի, ջերմասեր բանաջարաբոստանային կուլտուրաների, խաղողի համար: Ուշ գարնանային և վաղ աշնանային ցրտահարությունները հանրապետության տարածքում հիմնականում պայմանավորված են հյուսիսային շրջաններից ցուրտ օդային զանգվածների ներխուժումով: Դիտվում են աղվեկտիվ, ռադիացիոն և աղվեկտիվ-ռադիացիոն ցրտահարություններ: Դրանք ավելի հաճախ դիտվում են տեղանքի ցածրադիր մասերում, երբ սառը ու տաք օդը իջնում է ռելիեֆի գոգավոր մասերը: Ցրտահարությունների բաշխման առանձնահատկությունն այլ օդերևութաբանական էլեմենտների համեմատությամբ այն է,, որ ցրտահարությունները տարբեր բարձրության կլիմայական գոտիներում օրերի քանակով էապես չեն տարբերվում, քանի որ դրանց առաջացումն ըստ բարձրությունների ուշանում կամ չուտ է սկսվում պայմանավորված տվյալ բարձրության վրա բույսերի վեգետացիայի սկսվելու և վերջանալու հետ: Վերջին տարիներին նկատվում է ցրտահարությունների հաճախականության և ինտենսիվության աճ: Ցրտահարություններն առավել հաճախ դիտարկվում են հանրապետության հովտային գոտիներում, մասնավորապես՝ Արարատյան դաշտավայրում և դրա նախալեռնային մասում, Տավուշում և Սյունիքի հովիտներում, միջինը՝ տարեկան երեք անգամ: Լեռնային գոտիներում ցրտահարության դեպքերն այնքան էլ բնորոշ չեն և գործնականում մեծ վնաս չեն հասցնում գյուղատնտեսությանը²²⁶:

Կառավարության գյուղատնտեսական քաղաքականության առանցքը լինելու է գյուղատնտեսության արդյունավետության բարձրացումը, պարենային անվտանգության մակարդակի բարձրացումը, արդի տեխնոլոգիաների ներմուծումը, արտահանման ծավալների ավելացումը, գյուղատնտեսական ամբողջ արժեղթայում ընդգրկված բոլոր սուբյեկտների՝ փոքր տնային տնտեսությունների, գյուղացիական կոոպերատիվների, վերամշակողների և արտահանողների եկամտաբերության բարձրացումը:

1. Արդյունավետության բարձրացման համար պետք է կատարել մի քանի բարելավում, որի մեջ կմտնի գյուղտեխնիկայի անտոկոս վարկավորումը գյուղացիների գնման համար: Տեխնիկական կոզնի ստանալ ավելի էժան և ավելի մեծ քանակով գյուղմթերք:

²²⁶ Բնակլիմայական աղետներից գյուղատնտեսությանը հասցվող վնասների կանխարգելման հայեցակարգ, կետ 34, <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=89460>:

2. Պետության կողմից ներդրվի ծրագիր, որի միջոցով ստեղծվի պահանջարկ կոնկրետ մշակաբույսերի նկատմամբ, որոնք գյուղացիների կողմից արտադրվելուց հետո վաճառվեն որոշակիորեն տեղակայված հարթակներում:

3. Արտահանման համար պետք են մեքենաներ: Այդ մեքենաները արժեն մեծ գումարներ, և դրանց գնումը գյուղացիների կողմից համարյա թե անհնարին է: Կան որոշ կազմակերպություններ, որոնք զբաղվում են գյուղվթերքի արտահանմամբ, բայց դրանք քիչ են և վարում են մոնոպոլիստական քաղաքականություն: Պետք է օգնել նոր սուբյեկտներին. փոքր մասշտաբներով գնել մեքենաներ, և ստեղծել մրցակցություն՝ խուսափելով մոնոպոլիստներից:

Կառավարությունն անթույլատրելի է համարում, որ գյուղատնտեսական նշանակության հողերի շուրջ 1/3-ը մնացել է անմշակ: Հայաստանում ոռոգման ջուրը նույնքան հասանելի և տարածված պետք է լինի, ինչպես էլեկտրամատակարարումն է տարածված ու հասանելի: Նոր տեխնոլոգիաների կիրառումը պետք է լայնորեն տարածվի գյուղատնտեսության ոլորտում: Կաթիլային և անձրևացման համակարգերի ներդրումը հնարավորություն կտա էապես խնայելու ջրային ռեսուրսները, իսկ ժամանակակից տեխնոլոգիաներով մշակվող ինտենսիվ պտղատու այգիների հիմնման պետական աջակցության ծրագիրը՝ հողային ռեսուրսները: Գյուղատնտեսության զարգացման համար լրջագույն խնդիր է արդյունավետ հակակարկտային համակարգի բացակայությունը, որին հասնելու համար կառավարությունը պարտավորվում է բարձրացնել սուբսիդավորման մեխանիզմների հասցեականությունը՝ ապահովելով շահառու համայնքների կարիքների բավարարման հստակ մեխանիզմներ: Կառավարությունը նաև գործուն քայլեր է ձեռնարկելու մեքենատրակտորային համակազմի թարմացման և Հայաստանի գյուղատնտեսության կարիքներն առավելագույնս բավարարելու ուղղությամբ: Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտահանման ծավալների ավելացման ներուժն օգտագործելու գործում կառավարությունը նախատեսում է մշակել դեպի նոր շուկաներ արտահանմանն աջակցող մեխանիզմներ: Նոր տեխնոլոգիաների և գիտական հենքի վրա հիմնված մրցունակ ու արդյունավետ գյուղատնտեսություն ստեղծելու ճանապարհին կառավարությունը խնդիրներ է դրել:²²⁷ Այդ խնդիրներից առանձնացնենք այս պահին մեզ հետաքրքրողները.

- ✓ ապահովել գյուղատնտեսական արտադրողների շրջանում գյուղատնտեսությանն առնչվող գիտելիքների, նորարարությունների ներդրման փորձի տարածման և տեղեկատվության հասանելիության համակարգի ներդրումը,
- ✓ ապահովել գյուղատնտեսության ոլորտի ապահովագրության համակարգի ներդրումը,
- ✓ սահմանել գյուղատնտեսությանն աջակցության հիմնական սկզբունքները, մեթոդաբանությունը և ռազմավարությունը:

Գյուղատնտեսության բազմաթիվ փոքր տնտեսությունների ապահովագրումը բարդ գործընթաց է, որը զգալի գործառնական ծախսեր է պահանջում, իսկ ամենակարևորը՝ ոլորտի ռիսկերը մեծ են, և ապահովագրական կառույցները խուսափում են այստեղ գործունեություն իրականացնելուց: Բացի այդ, շուրջ 340000 փոքր գյուղացիական տնտեսությունների վճարունակությունը դեռևս ցածր է, և հիմնական ռիսկերից պաշտպանության համակարգերը զարգացած չեն: Ոլորտի և հանրապետության առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ ռիսկերի կառավարման դժվարությունները բազմազան են, սակայն փորձը ցույց է տալիս, որ գյուղատնտեսության մեջ նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառումը, ռիսկերի կանխարգելման հնարավորությունների ընդլայնումը, միավոր տարածության հաշվով

²²⁷ ՀՀ կառավարության ծրագիր, 8 փետրվարի 2019թ. N 65 - Ա, էջ 50
<https://www.gov.am/files/docs/3133.pdf>:

ստացվող եկամտի ավելացումը և պետության մասնակցությամբ ապահովագրական համակարգի ներդրումը հնարավորություն են ընձեռում հարթահարելու այդ դժվարությունները:

Պարտադիր կերպով նորարարությունների ներդրման ծրագրի մշակում է հարկավոր գյուղատնտեսության ոլորտում: Բացակայում են իսպառ ցանցապատ այգիները, որոնք կլինեն պաշտպանված կարկուտից, և կապահովեն պարենի անվտանգությունը: Ցանցերի գնման ու ներդրման գործնառնքալը պետք է ամբողջովին լինի պետության կողմից սուբսիդավորմամբ կամ բանկերի կողմից շատ փոքր տոկոսներով վարկերի տրամադրմամբ: Նորարարություններից մեկը պետք է լինի նաև գյուղատնտեսական վարկերի դեպքում պարտադիր ապահովագրությունը: Թեև այսօր աշխատանքներ են տարվում գյուղատնտեսական ապահովագրության ներդրման ուղղությամբ, բայց, այնուամենայնիվ, չունենք գյուղատնտեսության ապահովագրություն:

Բանկերի կողմից պետք է գյուղմթերքի վերամշակման գործարանների բացման համար տրամադրվեն վարկեր, որոնք նախատեսված լինեն փոքր ու միջին բիզնես կառուցելու համար և ոչ մի դեպքում չխթանեն մեծ բիզնես վարողներին: Այս քայլը կխթանի գյուղերում գյուղացիների կողմից վերամշակման կամ փաթեթավորման փոքր գործարանների կառուցումը, որոնք կտան բավականին էժան և որակյալ պրոդուկտներ: Այդ պրոդուկտները կունենան պիտանելության ավելի երկար ժամկետ, չեն վնասվի տեղափոխման ժամանակ, որի շնորհիվ թափոնի չափը կնվազի: Պրոդուկտները կունենան ավելի ներկայանալի տեսք և կլինեն ավելի հեշտ տեղափոխելի: Այսպիսով՝ ստացված պրոդուկտները ավելի հեշտ կմրցակցեն թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին շուկաներում:

Գյուղատնտեսությունը, որպես ինքնակառավարվող և ինքնազարգացող օղակ, պարտադիր չէ ֆինանսավորվի պետության կողմից, ինչպես նաև ամեն տարի օգնի գյուղացիներին գումարով կամ սառեցնի, հետաձգի գյուղվարկերը, որոնք գյուղացիները ծախսել են բերքի ստացման վրա և բնական աղետների պատճառով վնասներ կրել: Այդ ամենի փոխարեն պետք է օգնել գյուղացուն՝ ստեղծելու բնական աղետներից հնարավորինս պաշտպանված հողատարածքներ, ջրամատակարարում, տալու նրան բերքի ու վարկի ապահովագրման հնարավորություն, ստեղծելու հարթակներ գյուղմթերքի վաճառքի համար, որտեղ գյուղացին մրցակցային պայմաններում միանշանակ կհաղթի բոլոր ներմուծողներին և վերավաճառողներին, քանի որ կլինի պաշտպանված, ուժեղ և կտա բոլորից ավելի էժան վերջնական պրոդուկտ:

Առաջարկվում է անպայման ներդնել ծրագիր, որի միջոցով Հայաստան կներմուծվեն հակակարկտային ցանցեր: Այդ ցանցերը ապահովում են աշխարհում ամենաբարձր պաշտպանելության տոկոսը: Այսպիսով՝ գյուղատնտեսության համար նախատեսված պաշտպանիչ ցանցերի օգտագործման ժամկետը կազմում է 18-ից 25 տարի: Ցանցի լայնությունը կազմում է 2-ից մինչև 5 մետր: Ռուսաստանում 1 մետր քառակուսի ցանցի գինը կազմում է ընդհամենը 20-23 ռուբլի, որի մեջ արդեն իսկ ներառված են հարկերը: Հայաստան ներմուծելու դեպքում կամ ՀՀ-ում հակակարկտային ցանցերի արտադրությունը կտա մեզ ավելի ցածր գին:

Ցանցի ընտրության հարցում կարևոր է հաշվի առնել պարտեզի վիճակը՝ ամրացումների համար տարածքի առկայությունը, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բարձրությունը, տեղադրման գինը:

Հակակարկտային ցանցերի տեխնիկական բնութագրերն են՝

Բաղադրությունը.

Հատուկ հավելանյութերով կայունացնող բարձր խտության պոլիէթիլենի (HDPE ԱՐՏ տեսակի) արտադրություն, որի հիմնական նպատակն է կանխել

ցանցի վատթարացումը (ուլտրամանուշակագույն, ծառերի քիմիական բուժում, անձրև և այլն):

Հակակարկտային ցանցերի տեղադրման տեսակը.

Անցքերի և տեղադրման տեսակը կախված է մի շարք գործոններից՝ հողի և մրգերի հատկություններից, կլիմայական պայմաններից, տնկման ուրվագծերից և այլն:

Կան երկու տեսակի տեղադրման կառուցվածքներ՝

- Թեք ցանցեր, որոնց տեղադրումը ապահովում է ավելի մեծ տարածք ծառերի և մշակաբույսերի համար, միանգամից հեռացվում է կարկուտը ցանցի վրայից. տեսակը տարածված է պրոֆեսիոնալ ֆերմերների շրջանում:

Կողմ

- տարածված ձև է (պրոֆեսիոնալ այգեպանների ընտրությունն է),
- բարձր հուսալիություն,
- օգտագործման հեշտություն,
- ցանցի օգտագործման ավելի մեծ ժամկետ:

Դեմ

-տեղադրման համեմատաբար բարձր գին

- Հորիզոնական ցանցերը այսօր ամենատարածվածն են տեղադրման հեշտության պատճառով: Ամենից հաճախ օգտագործվում են տանձի և խնձորի այգիներում:

Կողմ

- տարածքի խնայողություն,
- տեղադրման հեշտությունը՝ առանց լրացուցիչ կյուլթերի,
- պաշտպանություն արևից (օգտակար մթնեցում) և կարկուտից:

Դեմ

- տարեկան ավելի բարձր խնամքի ծախսեր,

- կոնստրուկցիան պահանջում է անընդհատ հետևողական աշխատանքներ,
- ցանցի վնասվելու ավելի մեծ հավանականություն:

Զանի որ գյուղատնտեսությունը կարևոր նշանակություն ունի Հայաստանի համար և համարվում է տնտեսության ամենակարևոր ճյուղերից մեկը, այն արտադրում է սննդամթերք երկրի բնակչության համար և հումք՝ վերամշակող արդյունաբերության համար, ապահովում է ՀՆԱ-ի 21,9 %-ը և արդյունաբերության շատ ճյուղերի արտադրած արտադրանքի խոշոր սպառողներից մեկն է (մեքենաշինություն, քիմիական արդյունաբերություն և այլն), ապա էական ենք համարում վերականգնել գյուղատնտեսության նախարարությունը որպես առանձին գերատեսչություն, որը կկարողանա կատարել այս փոփոխությունները և չի ծախսի ահռելի գումարներ, քանի որ այս փոփոխությունները մեծամասամբ իրենցից ենթադրում են գյուղական տարածքների զարգացման ծրագրի կազմում, և ստեղծում են ուղղակիորեն հնարավորություն գյուղացուն ինքնազարգանալու հնարավորություն, առանց որևէ ռիսկեր կրելու:

FINANCIAL PROBLEMS OF REDUCING RISK OF AGRICULTURAL PLANTS IN ARMENIA

HRANT HAYRAPETYAN

*Armenian State University of Economics,
PhD student in the Department of Finances, Accounting,
Yerevan, Republic of Armenia*

Agriculture is one of the key sectors of Armenia's economy. The sector is of extreme importance in ensuring the country's food security. Furthermore, agriculture is particularly important for income generation and provision of living standards in rural areas, as well as for the development of the rural settlements.

The primary aim of the study is to identify the role and significance of agriculture, its current state, issues and the present problematic situation in the Republic of Armenia.

The objectives of the study are:

- to identify the causes of high risk in the sector,
- to estimate the impact and distribution of natural phenomena across the RA regions,
- to introduce possible solutions to the current issues.

During the study of the topic analytical, analysis, synthesis, dialectical, systematic and comparative methods were used.

Due to the geographical location of Armenia, the pronounced vertical zoning of the area, the mountainous terrain, the scarcity of soil and insufficient soil moisture, Armenia is classified as one of the most risky countries in terms of agriculture. Moreover, more than 70% of the land is characterized by desertification features and varying degrees of land degradation.

The priority task of the sector is to improve agriculture in the Republic of Armenia through implementation of a number of measures.

Keywords: *agriculture, current state, issues, development perspectives, soil, hazardous phenomena .*

ФИНАНСОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ СНИЖЕНИЯ РИСКА ВЫРАЩИВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ В АРМЕНИИ

ГРАНТ АЙРАПЕТЯН

*Государственный экономический университет Армении,
аспирант кафедры финансов и бухгалтерского учета,
г.Ереван, Республика Армения*

Сельское хозяйство является одним из ключевых направлений экономики Армении. Данное направление играет важную роль в обеспечении продовольственной безопасности страны. Помимо вышесказанного, сельское хозяйство занимает важное место в вопросах обеспечения поступлений и определенного уровня жизни в населенных пунктах, их развития.

Целью данной работы является выявление основной роли сельского хозяйства, оценки текущего состояния, определение основных задач и проблемных ситуаций в РА.

Перед исследованием поставлены следующие задачи:

- выявление высокого уровня риска данной сферы,
- оценка уровня влияния стихийных явлений и их разделение по регионам РА,
- представление возможных решений для выявленных задач.

В процессе исследования были использованы методы диалектического анализа и синтеза, систематические, сравнительные методы.

В связи с географическим расположением, выраженным вертикальным уклоном и расколом горного рельефа, дефицитом и недостаточной влажностью земли, Армения относится к странам высокого риска с точки зрения сельского хозяйства. Также важно отметить, что более 70% земель в республике имеют пустынные признаки, с разными уровнями деградации.

Первостепенной задачей данной сферы считается осуществление мероприятий, направленных на совершенствование сельского хозяйства РА.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, текущая ситуация, основные задачи, тенденции развития, земля, опасные явления.*

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ (ՀՆԱ-Ի) ԿԱՌՈՒՑՎԱԾ ԶԵՐԱՅԻՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ*

ԱՇՈՏ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի տնտեսագիտության և կառավարման
ֆակուլտետի նորարարության տնտեսագիտության ամբիոնի վարիչ,
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
ashotmarkos@rambler.ru*

ԵԼՅԱՆՈՐԱ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի տնտեսագիտության և կառավարման
ֆակուլտետի նորարարության տնտեսագիտության ամբիոնի ասիստենտ,
տնտեսագիտության թեկնածու,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
meleonora06@rambler.ru*

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության (ՀՆԱ-ի ցուցանիշի միջոցով) կառուցվածքային տեղաշարժերն ու դրանց վարձագման միտումները վերջին 20 տարվա ժամանակահատվածում: Միայն այդ կերպ կարելի է գնահատել տնտեսության նոր կառուցվածքի առաջադիմականությունը և տնտեսության նոր ավելացված արժեք ստեղծելու հնարավորությունը:

Ելնելով առաջադրված նպատակից՝ հոդվածում լուծվել են հետևյալ խնդիրները՝ հետազոտվել է երկարատև ժամանակահատվածում ՀՀ ՀՆԱ-ի արտադրության հաշիվն ու դրա կառուցվածքը, ըստ եկամուտների հաշվարկված ՀՆԱ-ի սկզբնական եկամուտների ձևավորման ու բաշխման հաշիվը, ՀՆԱ-ի օգտագործման կառուցվածքը, աշխատավարձի ու խնայողությունների փոխադարձ կապն ու օրինաչափությունները, ինչպես նաև գնահատվել են երկարատև ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի տարբեր մեթոդներով հաշվարկված մեծությունների միտումները, դրանց սոցիալ-տնտեսական արդյունքներն ու հետևանքները:

Աշխատանքում կիրառվել են վիճակագրական, համեմատական վերլուծությունների, մասնակիից դեպի ընդհանուր ամփոփումների, ինչպես նաև վիճակագրական տվյալների միջինացման և դինամիկայի շարքերի ուսումնասիրության մեթոդները:

ՀՆԱ-ի արտադրության և օգտագործման կառուցվածքների դիտարկումը թույլ է տվել նկատելու մի շարք օրինաչափություններ՝ տնտեսության տարբեր ճյուղերի համամասնությունների փոփոխման, մասնավորապես՝ արդյունաբերության մասնաբաժնի կրճատման, շինարարության ու ծառայությունների տեսակարար կշռի

* Հոդվածը ներկայացվել է 03.07.2019թ., գրախոսվել՝ 20.07.2019թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

ավելացման, ինչպես նաև արդյունաբերության ճյուղային կառուցվածքում կատարված փոփոխությունների վերաբերյալ: Յոգվածում կատարված վերլուծությունը ցույց է տալիս նաև, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի կառուցվածքում նվազել է վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրության մասնաբաժինը՝ ի հակադրություն համախառն շահույթի և համախառն խառը եկամուտների մասնաբաժնի աճի, ինչը վկայում է ՀՀ-ում աշխատանքի թերարժևորման մասին:

Հիմնաբառեր՝ համախառն ներքին արդյունք, ՀՆԱ-ի արտադրություն, հիմնական կապիտալ, սկզբնական եկամուտ, տնօրինվող եկամուտ, եկամուտների ձևավորման հաշիվ, եկամուտների օգտագործման հաշիվ, համախառն կուտակում, ինսայդություններ:

Յուրաքանչյուր երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման համար օգտագործվող ռեսուրսների (արտադրական, բնական, մարդկային կապիտալների և արտաքին զուտ ակտիվների) ամբողջությունը, որն անհրաժեշտ է հասարակության նյութական ու հոգևոր պահանջմունքների բավարարման համար, հանդես է գալիս որպես ՀՆԱ-ի ստեղծման գործընթաց: Ըստ որում, այդ ռեսուրսների մի մասն օգտագործվում է թողարկվող ապրանքների և ծառայությունների միջանկյալ սպառման համար, իսկ թողարկման և միջանկյալ սպառման տարբերությունը հանդես է գալիս որպես ավելացված արժեք, որն իրենից ներկայացնում է հասարակության մասշտաբով աշխատավարձի ֆոնդը և շահույթը: Իսկ եթե ավելացված արժեքին գումարենք արտադրության հարկերը (հանած սուբսիդիաները), ապա կստանանք համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ-ի) մեծությունը: ՀՆԱ-ն, որպես հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշ, առաջին հերթին բնորոշում է հասարակության տնտեսական ներուժը, կամ, այլ կերպ ասած, ամեն երկրի տնտեսական հզորության խորհրդանիշն է: Այս տեսանկյունից կարևորվում է նաև ՀՆԱ-ի ձևավորման արդյունավետության գործընթացն ու դրա մակարդակը, որը կարելի է դիտարկել որպես ՀՆԱ-ի (որպես զարգացման տնտեսական արդյունքի) և դրա ստացման համար ծախսված, որպես կանոն մեկ տարվա կտրվածքով կատարված, թողարկման ծավալը (որպես կատարված ծախսերի մեծություն): Ըստ այդմ էլ ՀՆԱ-ի և թողարկման ծավալների մեծությունը կարելի է դիտարկել որպես երկրի մասշտաբով տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշ և, որքան բարձր է այդ ցուցանիշը, այնքան հաջողված և արդյունավետ կարելի է համարել ՀՆԱ-ի ստեղծման գործընթացը: Մյուս կողմից, ՀՆԱ-ն բացի ավելացված արժեքից ներառում է նաև արտադրության հարկերը (հանած սուբսիդիաները)՝ դրանով իսկ բնորոշելով նոր ստեղծված արդյունքի մեջ պետությանը բաժին ընկած արժեքի մեծությունը: Այդուհանդերձ 1-ում բերված է ՀՀ արտադրության հաշիվը՝ ըստ թողարկման, միջանկյալ սպառման, ՀՆԱ-ի, այդ թվում՝ ավելացված արժեքի և արտադրանքի հարկերի (հանած սուբսիդիաները) և դրանց կառուցվածքը 1997-2017 թթ.-ին:

Աղյուսակ 1

ՀՀ արտադրության հաշիվը ըստ թողարկման, միջանկյալ սպառման, ՀՆԱ-ի, այդ թվում՝ ավելացված արժեքի և արտադրանքի հարկերի (հանած սուբսիդիաները) և դրանց կառուցվածքը 1997-2017 թթ.²²⁸

Տարի	Թողարկում (հիմնական գներով)	Միջանկյալ սպառում	Ներքին արդյունք (համախառն, շուկայական գներով)	Այդ թվում՝ ավելացված արժեք (համախառն, հիմնական գներով)	Արտադրանքի հարկեր (հանած սուբսիդիաներ)
1997	1390998.2	650957.4	804335.6	740040.8	64294.8
	100.0	46.8	57.8	53.2	4.6
2000	1672235.3	735133.7	1031338.3	937101.6	94236.7
	100.0	44.0	61.7	56.0	5.6
2002	2219599.8	989002.0	1362471.1	1230597.2	131874.5
	100.0	44.6	61.4	55.4	5.9
2007	4720075.7	1886340.4	3149283.4	2833735.3	315548.1
	100.0	40.0	66.7	60.0	6.7
2008	5198641.0	2035695.7	3568227.6	3162945.3	405282.3
	100.0	39.2	68.6	60.8	7.8
2009	4422761.2	1613664.1	3141651.0	2809097.1	332553.9
	100.0	36.5	71.0	63.5	7.5
2010	4891551.4	1820474.2	3460202.7	3071077.2	389125.5
	100.0	37.2	70.7	62.8	8.0
2012	5989851.8	2181625.6	4266460.5	3808226.0	458234.0
	100.0	36.4	71.2	63.6	7.7
2013	6380782.2	2331572.1	4555638.2	4049210.0	506428.0
	100.0	36.5	71.4	63.5	7.9
2014	6754005.6	2471214.2	4828626.3	4282291.0	546335.0
	100.0	36.6	71.5	63.4	8.1
2015	7046631.8	2550238.8	5043633.2	4507832.1	535801.1
	100.0	36.2	71.6	64.0	7.6
2016	7135172.5	2598900.2	5052300.3	4536272.3	516028.0
	100.0	36.4	70.8	63.6	7.2
2017	7737676.6	2851045.9	5446794.3	4886630.7	560163.6
	100.0	36.8	70.4	63.2	7.2

Համարիչում մին ՀՀ դրամ, հայտարարում %-ով թողարկման նկատմամբ:

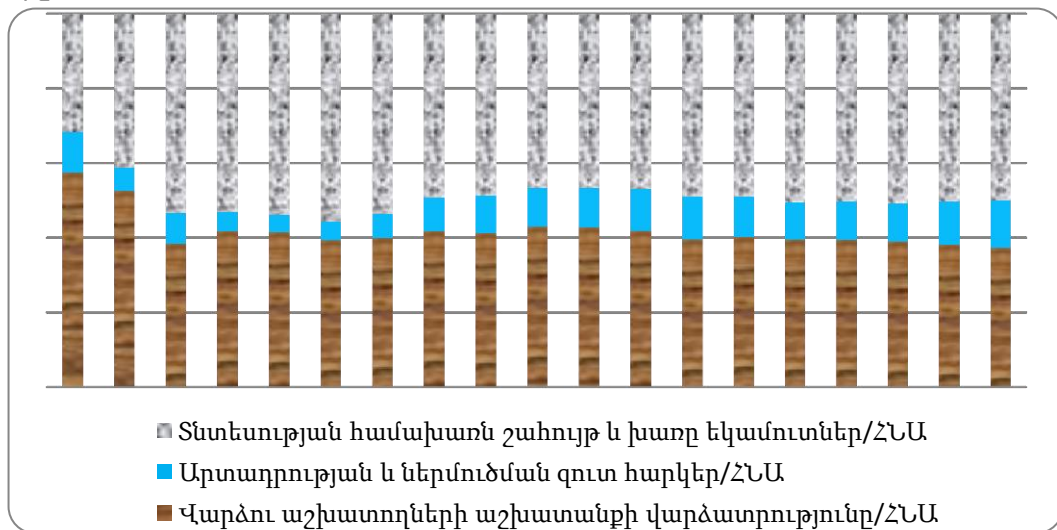
Աղյուսակ 1-ի տվյալներից երևում է, որ 1997-2017թթ. ընթացքում ՀՀ-ում ՀՆԱ-ի թողարկման ծավալների ավելացմանը զուգընթաց բարձրացել է դրա ստեղծման

²²⁸ Աղյուսակը կազմվել և հաշվարկվել է ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի տվյալների հիման վրա:

արդյունավետությունը: Այսպես, եթե 1997թ.-ին ՀՆԱ-ի մեծությունը թողարկման մեջ կազմել է 57.8%, ապա 2017թ.-ին՝ 70.4%, իսկ արտադրանքի հարկերի (հասնած սուբսիդիաների) հարաբերակցությունը թողարկման ծավալին փոփոխվել է՝ համապատասխանաբար 4.6%-ից հասնելով 7.2%-ի:

Ինչպես հայտնի է, ՀՆԱ-ն որպես երկրի տնտեսության բոլոր ոլորտներում ստեղծված ավելացված արժեքների հանրագումար, միևնույն ժամանակ նաև դրանց ստեղծմանը մասնակցող ինստիտուցիոնալ հատվածների եկամուտների ամբողջությունն է: Այդ տեսանկյունից տնտեսությունում կատարվող փոփոխությունների կարևոր բնութագրիչներ են ՀՆԱ-ի ստեղծմանը մասնակցած այդ հատվածների միջև եկամտի բաշխման հարաբերակցությունը և դրա շարժը:

Ստորև բերված գծանկար 1-ում ներկայացված է ՀՀ ՀՆԱ-ի կառուցվածքն ըստ սկզբնական եկամուտների բաշխման հաշվի 1990-2008թթ.-ին (մինչև համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը, որի ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա ընդգծված դրսևորվեց 2009թ.-ին), ՀՆԱ-ի կառուցվածքի շարժն ըստ վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրության, արտադրության և ներմուծման գուտ հարկերի, համախառն շահույթի և համախառն խառը եկամուտների: ՀՆԱ-ի եկամտային այդպիսի կառուցվածքի դիտարկումը ցույց է տալիս, թե երկրում ստեղծված ավելացված արժեքը կամ սկզբնական եկամուտները ինչ հարաբերակցությամբ են բաժանվում դրանց ստեղծմանը մասնակցած վարձու աշխատողների, պետության և գործարարների միջև:

Գծանկար 1. ՀՀ ՀՆԱ-ի կառուցվածքն ըստ սկզբնական եկամուտների բաշխման հաշվի 1990-2008թթ.²²⁹

Գծանկար 1-ում բերված տվյալներն ու դրանց շարժը ցույց են տալիս, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում ՀՆԱ կառուցվածքում վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրության մասնաբաժինն էականորեն կրճատվել է՝ 57.4%-ից հասնելով 37.2%-ի՝ նվազելով ավելի քան 20 տոկոսային կետով: Փոխարենը նույն չափով ավելացել է տնտեսության համախառն շահույթի և համախառն խառը եկամուտների

²²⁹ Աղբյուրը՝ համապատասխան տարիների Հայաստանի վիճակագրական տարեգրքերը («Ազգային հաշվիների համակարգ» բաժին), (www.armstat.am):

մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում հասնելով 50 տոկոսի: Սա նշանակում է, որ նոր ստեղծված եկամտի կեսը բաժին է հասնում գործարարներին կամ այս դեպքում տեղին է ասել՝ ձեռարկատերերին, և միայն 1/3-ից փոքր-ինչ ավելին՝ վարձու աշխատողներին: Պետության մասնաբաժինը՝ արտադրության և ներմուծման զուտ հարկերի տեսքով, կազմում է ընդամենը 12.8%, որը մոտ երկու տոկոսային կետով բարձր է 1990թ.-ի մակարդակից:

Ստացվում է, որ արտադրության և ներմուծման նկատմամբ կիրառվող անուղղակի հարկային եկամուտները կազմում են ավելացված արժեքի ընդամենը 12.8%-ն այն դեպքում, երբ ԱԱՀ դրույթաչափը շատ ավելի բարձր է: Սա կարելի է համարել անուղղակի հարկերի և մասնավորապես՝ ԱԱՀ կիրառման անարդյունավետության և տնտեսությունում մեծ ծավալի ստվերայնության առկայության վկայություն:

Հարկ է նկատել, որ զարգացած տնտեսությամբ երկրներում գործում է «սուրբ երրորդության» մոտեցումը, երբ վարձու աշխատողների, պետության և ձեռնարկատերերի մասնաբաժինը ստեղծված ավելացված արժեքում գրեթե հավասար է, այսինքն վերը դիտարկվող ինստիտուցիոնալ հատվածներից յուրաքանչյուրի մասնաբաժինը գտնվում է 1/3-ի շրջակայքում: Այս առումով պետք է արձանագրել, որ վերջին երկու տասնամյակի ընթացքում ՀՀ-ում տեղի է ունեցել եկամտի ձևավորման կառուցվածքային անհամամասնությունների խորացում՝ ի վնաս վարձու աշխատողների և իրենց ձեռնարկատերերի:

Աղյուսակ 2-ում բերված է ՀՀ սկզբնական եկամուտների բաշխման հաշիվը 1997-2016թթ.-ին:

Տնտեսության վերարտադրողական ունակությունը մեծապես պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե տնտեսությունում ստեղծված ձեռնարկատիրական շահույթի որ մասն է վերաներդրվում տնտեսական գործունեության մեջ կամ էլ ինչ չափով է իրականացվում արտադրական հզորությունների նորացում կամ արդիականացում: Այս առումով ուշագրավ կարող է լինել տնտեսության համախառն շահույթի և խառը եկամուտների կառուցվածքի դիտարկումը: Այս ցուցանիշն ունի երկու հիմնական բաղկացուցիչ՝ հիմնական կապիտալի սպառում և տնտեսության զուտ շահույթ, զուտ խառը եկամուտներ:

Դիտարկվող ցուցանիշը 1990թ.-ից սկսած կտրուկ անկում է ունեցել ընդհուպ մինչև 1995թ.-ը՝ 46,9%-ից հասնելով 25,7%-ի: 1995թ.-ից սկսած որոշակի կայունացում և աճ է նկատվել մինչև 2000թ.-ը, երբ այդ հարաբերակցությունը հասավ 31,2%-ի, որից հետո նորից նվազման միտումները սկսեցին գերակայել՝ ընդհուպ մինչև դիտարկվող ժամանակահատվածի վերջը, ինչի արդյունքում ցուցանիշը 2008թ.-ին հասավ 21,0%-ի սահմանին: Սա նշանակում է, որ ՀՀ տնտեսությունում կապիտալատար ճյուղերի մասնաբաժինը աստիճանաբար նվազում է: Եվ բացի այդ, ձեռնարկատերերը տարեցտարի նախընտրում են կամ ստացված շահույթը հանել տնտեսական գործունեությունից, կամ էլ վերաներդնել հատույցի փոքր ժամկետով և կապիտալատարության ցածր աստիճանով գործունեության ոլորտներում, ինչպիսին է, օրինակ, առևտուրը կամ հանրային սնունդը:

Աղյուսակ 3-ում բերված է հետձգնաժամային ժամանակահատվածում ՀՀ եկամուտների ձևավորման հաշիվն ու դրա կառուցվածքը: Բերված տվյալներից երևում է, որ տնտեսության համախառն շահույթը և համախառն խառը եկամուտները 2008թ.-ին կազմել են ՀՆԱ-ի 50%-ը, իսկ 2016թ.-ին՝ 54%-ը: Ընդ որում, հիմնական կապիտալի սպառումը 2008 թ.-ին կազմել է 10.5%-ը, իսկ տնտեսության զուտ շահույթը և զուտ խառը եկամուտները՝ 39.5%-ը: Այդ ցուցանիշները 2016թ.-ին կազմել են համապատասխանաբար 13.9% և 40.1%:

ՀՀ սկզբնական եկամուտների բաշխման հաշիվը 1997-2016թթ.

	1997	1999	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրություն	336.1 41.7	423.7 42.7	1202.5 35.1	1328.4 34.3	1207.7 35.5	1284.4 33.6	1383.9 32.6	1471.4 30.7	1547 30.5	1629.6 30.6	1734.2 31.7	1763.1 32.2
2. Տնտեսության համախառն շահույթ և համախառն եկամուտներ	396.8 49.2	461.6 46.5	1585.7 46.3	1784.8 46.1	1550.7 45.6	1734.4 45.4	1928 45.4	2264.7 47.2	2418.9 47.7	2584.6 48.5	2710 49.6	2735.2 49.9
3. Արտադրության և ներմուծման հարկեր	74.3 9.2	116.1 11.7	369.8 10.8	463.3 12.0	386.3 11.4	444.1 11.6	469.7 11.1	534.3 11.1	594.9 11.7	620.4 11.6	607.7 11.1	578.7 10.6
4. Արտադրության և ներմուծման սուբսիդիաներ (-)	2.9 0.4	14 1.4	8.7 0.3	8.3 0.2	3 0.1	2.7 0.1	3.7 0.1	3.9 0.1	5.2 0.1	6 0.1	8.2 0.1	9.7 0.2
5. Սկզբնական եկամուտներ՝ ստացված «արտերկրից»	2.1 0.3	5.0 0.5	277.3 8.1	304.3 7.9	259.8 7.6	358.6 9.4	470.1 11.1	531.8 11.1	515.8 10.2	504.5 9.5	423.4 7.7	408.9 7.5
6. Ընդամենը	806.4 100.0	992.4 100.0	3426.6 100.0	3872.5 100.0	3401.5 100.0	3818.8 100.0	4248.0 100.0	4798.3 100.0	5071.4 100.0	5333.1 100.0	5467.0 100.0	5476.2 100.0

Համարիչում ընթացիկ գներով, մյուս դրամ, հայտարարում %-ով ընդամենի նկատմամբ:

Աղբյուրը. կազմվել և հաշվարկվել է՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2018, Եր., ՀՀ ՎԿ, 2018, էջ 235, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2016, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 226-227, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2013, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2013, էջ 230-231, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2012, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2012, էջ 230-231, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2001, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2001, էջ 205-206:

Արտադրության և տեխնոլոգիաների արդիականացման տեսանկյունից ակներև է, որ անհրաժեշտ է ավելացնել տնտեսության զուտ շահույթի և զուտ խառը եկամուտների բաժինը ՀՆԱ-ում՝ արդյունավետ ընդլայնված վերատրադրություն կազմակերպելու համար:

Երկրի տնտեսությունում ձևավորված կառուցվածքային համամասնությունների վերլուծության կարևոր ուղղություններից է ՀՆԱ օգտագործման կառուցվածքի դիտարկումը: ՀՆԱ օգտագործման կառուցվածքի հիմնական բաղկացուցիչներն են վերջնական սպառմանն ուղղված ծախսերը, համախառն կուտակումը և ապրանքների ու ծառայությունների զուտ արտահանումը: Տվյալների վերլուծությունից հետևում է, որ ՀՆԱ-ի կառուցվածքում վերջնական սպառմանն ուղղված ծախսերը 1990-1995թթ.-ին աճել են՝ 66.3%-ից հասնելով մինչև 117.4%-ի, ինչը նշանակում է սպառման ծավալների աճ՝ նախկինում կուտակված խնայողությունների հաշվին: 1996թ.-ից սկսած իրավիճակն այս մասով որոշակիորեն շտկվել է, սակայն դեռևս հեռու է բավարար համարվելուց, քանի որ երկրում ստեղծված եկամտի 80 տոկոսից ավելիի սպառումը նշանակում է տնտեսության վերարտադրական հնարավորությունների խիստ ցածր մակարդակի անկայություն (տե՛ս աղյուսակ 4-ը):

ՀՀ եկամուտների ձևավորման հաշիվը և դրա կառուցվածքը 2008-2016թթ.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Ներքին արդյունք (համախառն շուկայական գներով)	3568.2	3141.7	3460.2	3777.9	4266.5	4555.6	4828.6	5043.6	5067.3
	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2. Տնտեսության համախառն շահույթ և համախառն խառը եկամուտներ	1784.8	1550.7	1734.4	1928	2264.7	2418.9	2584.5	2710	2735.2
	50.0*	49.4	50.1	51.0	53.1	53.1	53.5	53.7	54.0
3. Հիմնական կապիտալի սպառում	375	341	389.5	404.1	539.2	580.5	614	697.2	704.9
	10.5*	10.9	11.3	10.7	12.6	12.7	12.7	13.8	13.9
	21.0**	22.0	22.5	21.0	23.8	24.0	23.8	25.7	25.8
4. Տնտեսության զուտ շահույթ և զուտ խառը եկամուտներ	1409.8	1209.7	1344.9	1523.9	1725.5	1838.4	1970.6	2012.7	2030.3
	39.5*	38.5	38.9	40.3	40.4	40.4	40.8	39.9	40.1
	79.0**	78.0	77.5	79.0	76.2	76.0	76.2	74.3	74.2

Համարիչում ընթացիկ գներով, մյուս դրամ, հայտարարում՝ %-ով ՀՆԱ-ի նկատմամբ, **%-ով տնտեսության համախառն շահույթի և համախառն խառը եկամուտների նկատմամբ:

Աղբյուրը. կազմվել և հաշվարկվել է՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2018, Եր., ՀՀ ՎԿ, 2018, էջ 233-234, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2016, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 225-226, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2012, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2012, էջ 229-230 տվյալների հիման վրա:

Համախառն կուտակման մասնաբաժինը, որը բնութագրում է երկրի վերարտադրողական ներուժը, ՀՆԱ-ում 1992թ.-ին հասնելով գրեթե զրոյական մակարդակի, հետագա 1-2 տարիների ընթացքում նույն տեմպերով վերականգնվեց, իսկ 1999-2008թթ.-ի ժամանակահատվածում կայուն աճի տեմպեր արձանագրելով՝ դիտարկվող ժամանակահատվածի վերջում անցավ 40 տոկոսի սահմանագծից՝ այդ կերպ հավասարվելով 1991թ.-ի մակարդակին:

Ընդ որում, գրեթե համանման դինամիկա է դրսևորել նաև համախառն խնայողությունների մասնաբաժինը համախառն տնօրինվող եկամտի կառուցվածքում (1990-2015թթ.-ի համար՝ գծանկար 2-ը և 2007-2015թթ.-ի համար՝ աղյուսակ 5-ը): Այսպես, 1990թ.-ի 33.7%-ից համախառն խնայողությունների մասնաբաժինը տնօրինվող եկամտի կառուցվածքում 1992թ.-ին նվազեց մինչև -12.0%: Հետագա երեք տարիներին ցուցանիշը որոշակիորեն բարելավվեց, սակայն 1994-1995թթ.-ին 15 տոկոսային կետով արձանագրված անկման արդյունքում, որը պայմանավորված էր անսահադեպ բարձր գնաճով (1994թ.-ին ՍԳԻ աճը նախորդ տարվա համեմատ կազմեց շուրջ 50 անգամ), ցուցանիշը կրկին դարձավ բացասական, ինչը շարունակվեց ընդհուպ մինչև 2000թ.-ը:

ՀՀ ՀՆԱ-ի օգտագործման կառուցվածքը 2001-2017թթ.

	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1. ՀՆԱ, ընթացիկ գներով	1175.9	1624.6	2242.9	2656.2	3149.3	3568.2	3141.7	3460.2	3777.9	4000.7	4555.6	4828.6	5043.6	5067.3	5568.9
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2. Վերջնական սպառման ծախսեր	1233.7	1518.9	1930	2187.1	2576.3	2918.8	2944	3289.6	3649.4	4047.9	4514.9	4714.3	4599.4	4598.6	5113.0
	104.9	93.5	86.0	82.3	81.8	81.8	93.7	95.1	96.6	101.2	99.1	97.6	91.2	90.8	91.8
3. Համախառն կուտակում	232.3	394.1	683.3	953.7	1189.9	1458.4	1089.2	1137.3	1030.6	1016.5	1014.2	1007.8	1045.6	912.9	1059.6
	19.8	24.3	30.5	35.9	37.8	40.9	34.7	32.9	27.3	25.4	22.3	20.9	20.7	18.0	19.0

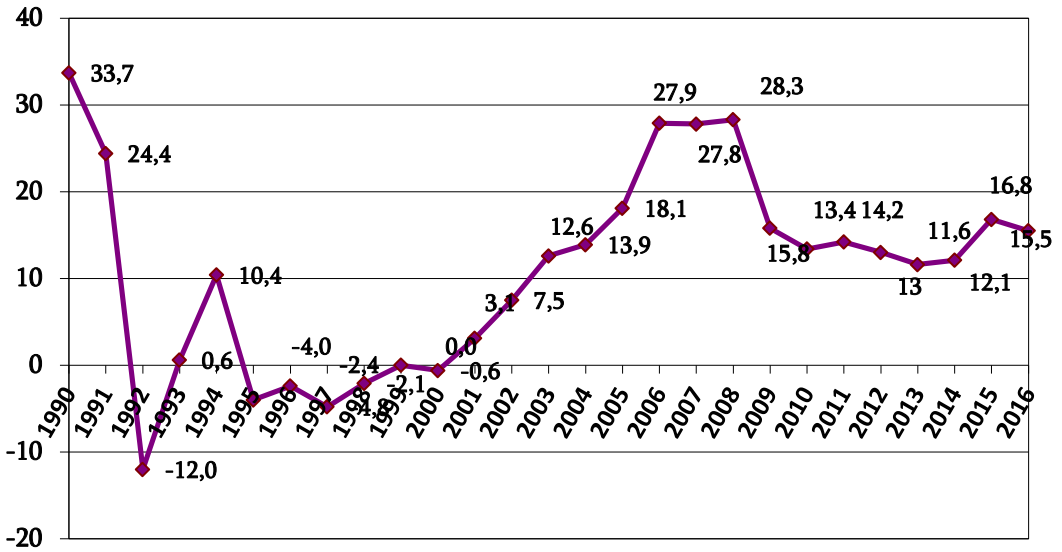
Համարիչում ընթացիկ գներով, մլրդ դրամ, հայտարարում %-ով ՀՆԱ-ի նկատմամբ:
 Աղբյուրը. կազմվել է հաշվարկվել է՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2018, Եր., ՀՀ ՎԿ, 2018, էջ 16, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2014, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, էջ 15, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2012, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2012, էջ 16, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2008, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2008, էջ 16, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2004, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2004, էջ 15:

Աղյուսակ 5

ՀՀ տնօրինվող եկամտի օգտագործման հաշիվը 2007-2016թթ.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015
1. Համախառն տնօրինվող եկամուտ, ընդամենը	3567.8	4060.5	3497.9	3797.1	4255.4	4809.6	5173.4	5363.5	5526.1	5440.9
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Օգտագործում										
2. Վերջնական սպառման ծախսեր	2576.3	2918.8	2944.0	3289.0	3649.4	4184.3	4514.9	4714.3	4599.4	4598.6
	72.2	71.9	84.2	86.6	85.8	87.0	87.3	87.9	83.2	84.5
3. Համախառն խնայողություն	991.5	1147.1	553.9	507.5	606.0	625.3	599.9	649.1	926.7	842.4
	27.8	28.3	15.8	13.4	14.2	13.0	11.6	12.1	16.8	15.5

Համարիչում ընթացիկ գներով, մլրդ դրամ, հայտարարում %-ով ընդամենի նկատմամբ:
 Աղբյուրը. կազմվել է հաշվարկվել է՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2018, Եր., ՀՀ ՎԿ, 2018, էջ 236, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2016, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 228, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2014, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, էջ 228, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2012, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2012, էջ 232:

Գծանկար 2. Համախառն խնայողության տեսակարար կշիռը համախառն տնօրինվող եկամտի կառուցվածքում, տոկոսներով²³³

Աննախադեպ տնտեսական աշխուժացմամբ պայմանավորված (որն, իր հերթին, նշանակալի չափով պայմանավորված էր օտարերկրյա տրանսֆերտների աննախադեպ ներհոսքով և, որպես հետևանք վճարունակ պահանջարկի ընդլայնմամբ) համախառն խնայողությունների հարաբերական ցուցանիշը 2001թ-ից սկսած կտրուկ վերելք արձանագրեց և 2006-2008թթ-ի ժամանակահատվածում կայունացավ 28 տոկոսի շրջանում, ինչը մի կողմից՝ նախորդ տարիների համեմատությամբ բավականաչափ բարձր արդյունք է, մյուս կողմից՝ դեռևս ցածր է, եթե համեմատենք ներկայումս զարգացման բարձր մակարդակ ունեցող երկրներում ակտիվ կառուցվածքային վերափոխումների ժամանակաշրջանում արձանագրված խնայողությունների խիստ բարձր մակարդակի (միջինում 40%) հետ²³⁴:

Ինչպես արդեն նշել ենք, ապրանքների ու ծառայությունների զուտ արտահանման տեսակարար կշիռը ՀՆԱ կառուցվածքում դիտարկվող ժամանակահատվածում ևս լուրջ վայրիվերումներ է գրանցել և խիստ մտահոգիչ է: Այսպես, 1997թ.-ին հասնելով իր նվազագույն մակարդակին՝ -38,0% ցուցանիշը հետագա մի քանի տարիների ընթացքում աստիճանաբար բարելավվեց՝ 2005թ.-ին հասնելով -14,4%-ի: Սակայն հիմնականում ՀՀ դրամի արժևորմամբ պայմանավորված, ապրանքների ու ծառայությունների ներմուծումը սկսեց աճել ավելի մեծ տեմպերով, քան արտահանումը, ինչի արդյունքում 2008-ին ապրանքների ու ծառայությունների զուտ արտահանումը ՀՆԱ օգտագործման կառուցվածքում կազմեց արդեն -25,6%:

²³³ Աղբյուրը՝ համապատասխան տարիների Հայաստանի վիճակագրական տարեգրքերը («Ազգային հաշվիների համակարգ» բաժին), (www.armstat.am):

²³⁴ Տե՛ս www.worldbank.org (World Development Indicators):

Մեր կողմից կատարված մակրոտնտեսական ցուցանիշների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ անցած երկու տասնամյակների ընթացքում ՀՀ տնտեսությունում ածանաքվել են ակտիվ կառուցվածքային փոփոխություններ, որոնց արդյունքում՝

- ՀՆԱ կառուցվածքում էականորեն կրճատվել է արդյունաբերության մասնաբաժինը և ավելացել է շինարարության ու ծառայությունների տեսակարար կշիռը,
- արդյունաբերության կառուցվածքում կրճատվել է մշակող արդյունաբերության տեսակարար կշիռը և ավելացել է էներգետիկայի մասնաբաժինը,
- մշակող արդյունաբերության կառուցվածքում էականորեն նվազել է մեքենաշինության մասնաբաժինը և ավելացել է սննդի արդյունաբերության կշիռը,
- համախառն թողարկման կառուցվածքում ավելացել է ՀՆԱ կամ համախառն ավելացված արժեքի մասնաբաժինը,

➤ ՀՆԱ կառուցվածքում նվազել է վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրության մասնաբաժինը՝ ի հակադրություն համախառն շահույթի և համախառն խառը եկամուտների մասնաբաժնի աճի,

➤ համախառն շահույթի և համախառն խառը եկամուտների կառուցվածքում էականորեն նվազել է հիմնական կապիտալի սպառման մասնաբաժինը,

➤ ՀՆԱ օգտագործման կառուցվածքում 1990թ.-ի համեմատությամբ աճել է վերջնական սպառման տեսակարար կշիռը և նվազել համախառն կուտակման կշիռը,

➤ ՀՆԱ կառուցվածքում արտահանման տեսակարար կշիռը դիտարկվող ժամանակահատվածում էականորեն նվազել է, ինչի արդյունքում ապրանքների և ծառայությունների զուտ արտահանման բացասական հաշվեկշռի հարաբերական մեծությունն աճել է,

➤ արտահանման կառուցվածքում բարձրտեխնոլոգիական ապրանքների և ծառայությունների մասնաբաժինը նվազել է (վերջին տարիների ընթացքում այս ցուցանիշը չի գերազանցել 2%-ի սահմանագիծը, իսկ 2017թ.-ի տվյալներով տեղեկատվական տեխնոլոգիաների արտահանման մասնաբաժինը ՀՀ ընդհանուր արտահանման մեջ կազմել է 0.19%՝ Հայաստանի համար ապահովելով 87-րդ տեղը 119 երկրների մեջ²³⁵),

➤ համախառն տնօրինվող եկամտի կառուցվածքում համախառն ինայողությունների մասնաբաժինը չնայած վերջին տարիների ընթացքում անշեղորեն աճել է, սակայն դեռևս ցածր է 1990թ.-ի, ինչպես նաև միջազգային փորձի արդյունքների հիման վրա դուրս բերված և առավել ընդունելի համարվող միջին մակարդակից:

Հատկանշական է այն, որ տեղի ունեցած կառուցվածքային տեղաշարժերը ոչ թե նպատակային քաղաքականության արդյունք են, այլ խորհրդային տնտեսական կարգից ժառանգած կառուցվածքային ու տեխնոլոգիական անհամամասնությունների հետևանք, ինչպես նաև զլոբալ տնտեսական համակարգին հայաստանյան տնտեսության արագացված ներկառուցման արդյունք:

Վերջին շուրջ երկու տասնամյակների ընթացքում տեղի ունեցած կառուցվածքային տեղաշարժերի օբյեկտիվ և տրամաբանական բնույթը դեռևս չի նշանակում, որ այդ տեղաշարժերը ցանկալի են և օպտիմալ՝ հասարակության, պետության և երկրի երկարաժամկետ նպատակների իրագործման տեսանկյունից: Պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ տնտեսության նոր կառուցվածքի ձևավորումը և գործարկումը, որպես կանոն, տեղի է ունենում ցածր տեխնոլոգիական հենքի վրա, որը բավականաչափ հեռու է զարգացած երկրներում ներկայումս առկա մակարդակից, ինչը ՀՀ տնտեսության ներկայիս մրցակցային առավելությունները

²³⁵ Արտահանման կառուցվածքում բարձր տեխնոլոգիական ապրանքների ամենամեծ մասնաբաժինն ունեն Հոնկոնգը (51.67%), Ֆիլիպինները (35.87%) և Սինգապուրը (32.02%): Աղբյուրը՝ https://www.theglobaleconomy.com/rankings/Information_technology_exports/:

դարձնում է ոչ վստահելի և ժամանակավոր: Բացի այդ, արտահանման կառուցվածքը, որում էական մասնաբաժին ունի հանքահումքային արտադրանքը, խիստ խոցելի է միջազգային հումքային շուկաներում իրավիճակի տատանումների նկատմամբ, ինչը հստակորեն ի ցույց դրեց ներկայիս համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը: Տնտեսության արդի կառուցվածքի ոչ արդյունավետ բնույթը դրսևորվում է նաև այն հանգամանքում, որ վերջին տարիների առաջանցիկ տեմպերով զարգացում են ապրել տնտեսության այն ճյուղերը, որոնք որակյալ աշխատուժի նկատմամբ մեծ պահանջարկ ներկայացնել չեն կարող, հետևաբար տեղի է ունենում աշխատուժի կառուցվածքային փոփոխություն՝ դրա որակական հատկանիշների վատացման ուղղությամբ:

Վերը նշվածի հետ մեկտեղ, տնտեսությունում ամկա են ոլորտներ և գործունեության տեսակներ, որոնք ներկայումս թեև բարձր տեմպերով չեն զարգանում, սակայն համաշխարհային շուկաներում կարող են ակտիվ մրցակցության մեջ մտնել: Այդ ասպարեզներում մրցակցային առավելություններ են հանդիսանում մասնավորապես թերբեռնված տեխնոլոգիական հզորությունների, որակյալ կադրային ներուժի, հեռանկարային գիտատեխնիկական մշակումների ամկայությունը:

Այս համատեքստում, չափազանց կարևոր նշանակություն է ստանում տնտեսության արդյունավետ կառուցվածքի ձևավորմանն ուղղված համապատասխան պետական քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը, որի առանցքում պետք է լինի տնտեսության կառուցվածքային գերակայությունների հստակեցումը և նպատակաուղղված կերպով կենսագործումը, տնտեսության մրցունակության բարձրացումը:

Այս տեսանկյունից հանրապետության տնտեսության կառուցվածքային քաղաքականության հիմնական նպատակը պետք է դառնալ ներքին և համաշխարհային շուկաներում հայրենական ապրանքների ու ծառայությունների մրցունակության բարձրացմանն աջակցությունը, վերամշակման բարձր աստիճանով արտադրանք թողարկող ճյուղերի, ինչպես նաև ծառայությունների ոլորտի ճյուղերի մասնաբաժնի ավելացման ուղղությամբ տնտեսական քաղաքականության ապահովումը:

Այս նպատակի իրականացման գործնական հնարավորությունները սերտորեն կապված են տնտեսության ներսում տեղաշարժերի օպտիմալ ռազմավարության որոշման, ինչպես նաև այն գործիքների և մեխանիզմների հետ, որոնք պետությունը պետք է կիրառի արդյունավետ տնտեսական քաղաքականության իրագործման ընթացքում, երբ զգալիորեն կավելանան արտահանման ծավալները, ինչի հետևանքով կբարձրանա բնակչության զբաղվածության մակարդակը, հետևաբար, կավելանան եկամուտները, և կբարձրանա նաև կենսամակարդակը:

ASHOT MARKOSYAN

*Yerevan State University, Head of the Chair of Innovative Economics
Faculty of Economics and Management, Doctor of Economics, Professor,
Yerevan, Republic of Armenia*

ELYANORA MATEVOSYAN

*Yerevan State University, Ph.D. in Economics,
Lecturer of the Chair of Innovative Economics
Faculty of Economics and Management,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of the article is to study the structural changes in the economy of the Republic of Armenia (through the study of GDP) and their trends over the past 20 years, because this way you can evaluate the prospects of the new structure of the economy and the ability to create added value.

Based on the mentioned goal, the authors solved the following tasks: they studied the GDP production account and its structure over a long period of time, through the formation of primary incomes and distribution, the use of GDP, as well as interdependencies and patterns that exist between wage and savings; in the long term, an assessment is made of trends in GDP values calculated by various methods, as well as their socio-economic results.

The studies were carried out using the methods of statistical, comparative analysis, the method of generalization from the particular to the general, as well as studies of statistical averages and time series.

Monitoring of production and use of GDP revealed a number of patterns in changing the proportions of various sectors of the economy, in particular, reducing the share of industry, increasing the share of construction and services, as well as changes in the sectorial structure of GDP. The analysis carried out in the article also shows that over the period under review, the share of wages of employees in the GDP structure decreased, while the share of gross profit and gross mixed income increased, which indicates the underestimation of labor in Armenia.

Keywords: *gross domestic product, GDP production, fixed capital, initial income, disposable income, income generation account, income distribution account, gross accumulation, savings.*

СТРУКТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ЭКОНОМИКЕ (ВВП) РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИИ И ИХ ТЕНДЕНЦИИ

АШОТ МАРКОСЯН

*Заведующий кафедрой Инновационной экономики
Факультета экономики и управления
Ереванского государственного университета,
доктор экономических наук, профессор,
г.Ереван, Республика Армения*

ЭЛЯНОРА МАТЕВОСЯН

*Ассистент кафедры Инновационной экономики
Факультета экономики и управления
Ереванского государственного университета,
кандидат экономических наук,
г.Ереван, Республика Армения*

Целью статьи является изучение структурных сдвигов в экономике Республики Армения (посредством изучения ВВП) и их тенденций за последние 20 лет, поскольку таким образом можно оценить перспективность новой структуры экономики и способность создания добавленной стоимости.

Исходя из поставленной цели, авторами решены следующие задачи: изучены счет производства ВВП и его структура за длительный период времени, счет образования первичных доходов и распределения, использования ВВП, а также взаимозависимости и закономерности, существующие между величиной заработной платы и сбережениями; в долгосрочной перспективе дана оценка тенденций величин ВВП, рассчитанных различными методами, а также их социально-экономических результатов.

Исследования проведены с использованием методов статистического, сравнительного анализа, метода обобщения от частного к общему, а также исследования средних статистических величин и рядов динамики.

Мониторинг производства и использования ВВП позволил выявить ряд закономерностей в изменении пропорций различных секторов экономики, в частности о сокращении доли промышленности, увеличении доли строительства и услуг, а также об изменениях в отраслевой структуре ВВП. Анализ, проведенный в статье, показывает также, что за рассматриваемый период доля оплаты труда наемных работников в структуре ВВП уменьшилась, в то время как увеличилась доля валовой прибыли и валовых смешанных доходов, что свидетельствует о недооцененности труда в Армении.

Ключевые слова: *валовой внутренний продукт, производство ВВП, основной капитал, первоначальный доход, располагаемый доход, счет образования доходов, счет распределения доходов, валовое накопление, сбережения.*

ԿԱՐԻՆԵ ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ

*Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի դասախոս,
տնտեսագիտության թեկնածու,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
karine.mnacakanyan.1984@mail.ru*

ՄԱՐԳՈ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

*Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի ասպիրանտ,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
mag198824@rambler.ru*

Հոդվածի նպատակն է առաջ քաշել և հիմնավորել այն մոտեցումը, որ ՀՀ-ում գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման գործընթացում առկա բացերը կարելի է մեղմել գյուղացիական տնտեսությունների կոոպերացման միջոցով, որը հիմնվում է բնակչության անձնական, կոլեկտիվ և հասարակական հետաքրքրությունների վրա: Խնդիր ենք դրել վեր հանել կոոպերացիոն համագործակցության առավելությունները և առաջարկել գյուղատնտեսական կոոպերատիվների ձևավորման ու զարգացման համար նպաստավոր պայմաններ:

Հետազոտության իրականացման ընթացքում կիրառվել է վերլուծական, տրամաբանական, համեմատական և այլ մեթոդներ:

Հանգել ենք այն եզրակացության, որ գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման խնդիրների զգալի մասը կարող է լուծվել, եթե մշակվում ու կիրառվում է կոոպերացմանն աջակցող գործուն քաղաքականություն, և արդյունքում խթանվում է գյուղատնտեսական կոոպերատիվների զարգացումը: Գյուղատնտեսական կոոպերատիվների գործունեության բարելավումն անհրաժեշտ է իրականացնել ինչպես գործող օրենսդրության կատարելագործմամբ, այնպես էլ գյուղատնտեսական կոոպերատիվների գործունեության կարգավորման ու կանոնակարգման միջազգային փորձի տեղայնացմամբ:

ՀՀ-ում կարելի է կիրառել կոոպերացման առաջավոր փորձը և պետական կառավարման լիազորված մարմնի կառուցվածքում ստեղծել ստորաբաժանում, որին կտրվի առավելագույն անկախ գործելու հնարավորություն, օրենքով ամրագրված իրավունքներ՝ մշակելու գյուղատնտեսական կոոպերատիվների զարգացման պետական ծրագրեր և աջակցության ուղղություններ:

Հիմնաբառեր՝ գյուղատնտեսություն, գյուղացիական տնտեսություններ, կոոպերացիա, գյուղատնտեսական կոոպերատիվներ, արտադրանքի իրացում, պետական լիազորված մարմին, կառուցվածքային ստորաբաժանում:

Գյուղատնտեսությունը յուրաքանչյուր պետության համար ունի առանցքային դերակատարություն, քանի որ այն ապահովում է բնակչության աճող պահանջմունքները սննդամթերքով, իսկ թեթև ու մանրի արդյունաբերությանը՝ համապատասխան հումքով:

* Հոդվածը ներկայացվել է 13.02.2020թ., գրախոսվել՝ 21.02.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

Հիմնավորված ագրարային քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի ճյուղում առկա խնդիրների լուծմանը և զարգացման նախադրյալների ստեղծմանը: Այնուհանդերձ, ՀՀ ագրարային ոլորտում ծագած խնդիրներին պատշաճ լուծումներ չտալը բերել է ՀՆԱ-ում գյուղատնտեսության տեսակարար կշռի կրճատմանը:

Վերջին տարիներին նկատված գյուղատնտեսական մթերքի համախառն բերքի ծավալների կրճատումը պայմանավորված է ինչպես ցանքատարածությունների կրճատմամբ, այնպես էլ իրացման հետ կապված դժվարություններով:

Աղյուսակ 1²³⁶

Բուսաբուծական մշակաբույսերի համախառն բերքը 2015-2019թթ.

հազ. տոննա

Մշակաբույսեր	2015թ.	2016թ.	2017թ.	2018թ.	2019թ.
Կարտոֆիլ	607.7	606.3	547.4	415.1	404.1
Բանջարեղեն	1007.6	968.6	861.0	628.2	621.6
Բոստանային մշակաբույսեր	286.8	236.1	215.8	126.8	128.0
Պտուղ և հատապլուղ	377.1	242.6	361.6	343.4	290.1

Կարտոֆիլի համախառն բերքը 2019թ.-ին 2018թ.-ի համեմատ կրճատվել է 11 հազ. տոննայով կամ 2.6 տոկոսով, բանջարեղենինը՝ 6.6 հազ. տոննայով կամ 1.1 տոկոսով, բոստանային մշակաբույսերինը՝ 1.2 հազ. տոննայով կամ 0.9 տոկոսով, ինչպես նաև պտղի ու հատապտղի բերքը՝ 53.3 հազ. տոննայով կամ 15.5 տոկոսով: Իսկ 2019թ.-ին 2017թ.-ի համեմատ կարտոֆիլի համախառն բերքը կրճատվել է 143.3 հազ. տոննայով կամ 26.2 տոկոսով, բանջարեղենինը՝ 239.4 հազ. տոննայով կամ 27.8 տոկոսով, բոստանային մշակաբույսերինը՝ 87.8 հազ. տոննայով կամ 40.7 տոկոսով և պտղինն ու հատապտղինը՝ 71.5 հազ. տոննայով կամ 19.8 տոկոսով:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում գյուղացիական տնտեսությունների համար առավել արդիական են դարձել գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման խնդիրները: Դրանք բազմազան են, որոնցից հիմնականը ագրոպարենային համակարգի ենթակառուցվածքների թույլ զարգացվածությունն է, շուկայի մասին տեղեկատվության պակասը, արտադրող-սպառող թույլ կապը և այլն:

Գյուղացիական տնտեսությունների արտադրած արտադրանքի իրացման դժվարությունների մասին վկայում են ՀՀՎԿ-ի հրապարակած բուսաբուծական մթերքի վաճառքի և տնտեսությունում մնացորդի տվյալները:

Աղյուսակ 2

Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղացիական տնտեսությունների կողմից գյուղատնտեսական արտադրանքների իրացման կառուցվածքը 2014-2018թթ.

տվյալներով²³⁷

(հազ. տոննա)

Բուսաբուծական մթերքների անվանումը	2014	2015	2016	2017	2018

²³⁶ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական կայք՝ www.armstat.am:

²³⁷ Գյուղատնտեսական մթերքի իրացումը (օգտագործումը) գյուղացիական տնտեսությունների կողմից 2014-2018 թթ., Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀՎԿ:

Վաճառվել է					
Կարտոֆիլ	249.9	265.6	264.3	286.3	162.7
Բանջարանոցային մշակաբույսեր	700.7	810.1	757.4	673.3	493.1
Բոստանային մշակաբույսեր	201.1	258.9	261.0	189.3	116.1
Պտուղ և հատապտուղ	150.7	198.7	142.2	212.6	225.9
Մնացորդը տնտեսությունում					
Կարտոֆիլ	202.5	156.2	177.6	128.1	135.7
Բանջարանոցային մշակաբույսեր	43.9	41.3	54.2	44.7	28.9
Բոստանային մշակաբույսեր	-	-	-	-	0.1
Պտուղ և հատապտուղ	25.3	41.8	16.3	22.8	31.9

Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի՝ 2018թ.-ին կարտոֆիլի ապրանքայնության մակարդակը կազմել է 47.8 %, բանջարեղենինը՝ 81.6 %, պտղինն ու հատապտղինը՝ 70.2 %, բոստանային մշակաբույսերինը՝ 92.4 %:²³⁸

Չնայած 2018թ.-ին գյուղատնտեսական որոշակի արտադրանքների ապրանքայնության մակարդակը միջինից բարձր է, սակայն գյուղացիական տնտեսություններն ունեն իրացման հետ կապված որոշակի բարդություններ, ինչը կարելի է մեղմել գյուղացիական տնտեսությունների կոոպերացմամբ:

Կոոպերացման գործընթացը գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման գործում հրատապ է, քանի որ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 97 %-ը ապահովում են շուրջ 317 հազար գյուղացիական տնտեսություններ: Բնականաբար, նրանց համար իրացման դժվարությունների հաղթահարման և ֆինանսական ծառայությունների մատչելիության կարելի է հասնել նաև կոոպերացման միջոցով, որի հիմքում դրված է բնակչության անձնական, կոլեկտիվ ու հասարակական հետաքրքրությունները:

«Շուկայամետ բարեփոխումների, սեփականաշնորհման և ապակենտրոնացման ներկայիս միտումների ազդեցության ներքո կոոպերատիվը իրավացիորեն դիտվում է որպես գյուղացիների տնտեսական նախաձեռնությունները կյանքի կոչող, կայուն զարգացում և արդյունավետ կառավարում իրականացնելու ամենահարմար կազմակերպական ձևը»²³⁹:

Կոոպերացիան ունի որոշակի առավելություններ.

«- կոոպերատիվն իր անդամների համար գյուղներդրանքներ և նյութատեխնիկական մատակարարումներ է ապահովում ցածր գներով և բարձր որակով, դա կարող է հնարավոր լինել մեծածախ գնումների և սակարկությունների հաշվին, ինչը անհատ ֆերմերն անել չի կարող,

²³⁸ Գյուղատնտեսական մթերքի իրացումը (օգտագործումը) գյուղացիական տնտեսությունների կողմից 2018 թվականին, Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀԿԿ, Երևան, 2018, էջ 6:

²³⁹ Կոոպերատիվների գործունեությունը կարգավորող ՀՀ-ում գործող իրավական դաշտի ուսումնասիրություն, Երևան, 2014, էջ 6:

- արտադրանքը կոոպերատիվի միջոցով վաճառելու դեպքում կոոպերատիվին անդամ ֆերմերին կարող է լավագույն մեծածախ գին առաջարկել՝ դրանով իսկ ավելացնելով նրա եկամուտները,

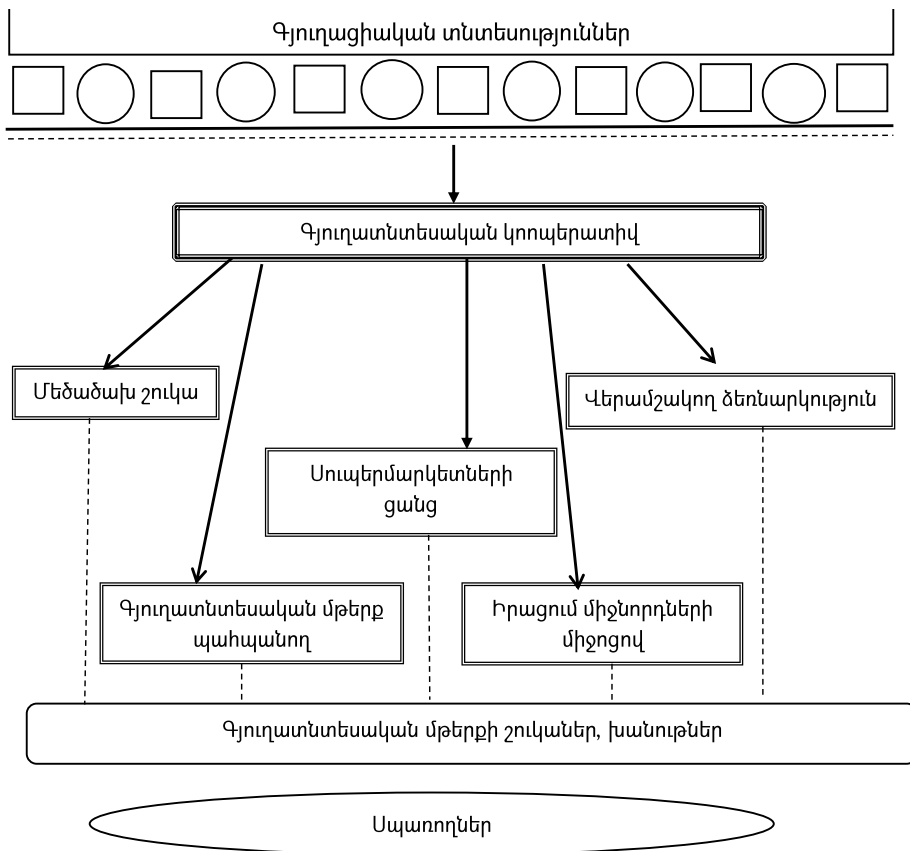
- անդամները կարող են համատեղ ձեռնարկել գործունեության նոր ուղղություններ՝ արտադրության ամբողջ շղթայում շարունակաբար ապահովելով արտադրանքի հավելյալ արժեք,

- կոոպերատիվի անդամ ֆերմերներին կարող է մատուցվել նոր ծառայություններ, որոնք դեռևս հասանելի կամ մատչելի չեն անդամների համար,

- ֆերմերները կարող են խուսափել կապակցված շուկաներից, օրինակ՝ երբ ներդրանքի ձեռքբերումը կամ արտադրանքի իրացումը կապված է վարկի տրամադրման հետ»:²⁴⁰

Նշված առավելությունները հնարավորություն են տալիս կոոպերատիվի անդամներին վարելու արդյունավետ արտադրություն, որն էլ նպաստում է որոշ խնդիրների լուծմանը:

Գյուղատնտեսական կոոպերատիվների միջոցով իրացման ուղիները կարող են լինել ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի: ՀՀ-ում գյուղատնտեսական արտադրանքը կոոպերատիվների միջոցով կարող է իրացվել հետևյալ ուղիներով՝

Գծ. 1. Կոոպերատիվների միջոցով երկրի ներսում իրականացվող իրացման ուղիները

²⁴⁰ Գյուղատնտեսական կոոպերացիա. ուղեցույց ֆերմերների համար, էջ 19:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ գյուղատնտեսական կոոպերատիվների միջոցով իրացումը իրականացվում է հետևյալ ուղղություններով՝

- մեծածախ շուկաներ,
- սուպերմարկետների ցանց,
- վերամշակող ձեռնարկություններ,
- միջևորդներ,
- գյուղատնտեսական մթերքի շուկաներ ու խանութներ:

Գյուղատնտեսական կոոպերատիվների գործունեության բարելավումն (ինչը կնպաստի գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման մակարդակի բարձրացմանը) անհրաժեշտ է իրականացնել ինչպես գործող իրավական հիմքերի կատարելագործմամբ, այնպես էլ գյուղատնտեսական կոոպերատիվների գործունեության կարգավորման և կանոնակարգման նպատակով միջազգային փորձի տեղայնացմամբ:

Դիտարկելով միջազգային փորձը՝ օրինակելի ենք համարում Կրաստանի գյուղատնտեսական կոոպերատիվների զարգացման գործակալությունը, որի հիմնական գործառույթը կոոպերատիվներին «գյուղատնտեսական կոոպերատիվ» կարգավիճակի տրամադրման, մոնիթորինգի և վերահսկողության իրականացումն է: Գործակալության գործունեությունը ամրագրված է «Գյուղատնտեսական կոոպերատիվների մասին» Կրաստանի օրենքում, որում տրված են ինչպես գործակալության գործառույթները, այնպես էլ ֆինանսավորման աղբյուրները:²⁴¹

Մենք այն կարծիքին ենք, որ ՀՀ պայմաններում ևս զգացվում է նմանատիպ կառույցի ձևավորման անհրաժեշտություն, ուստի առաջարկում ենք ստեղծել ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության կառուցվածքային ստորաբաժանում, որը կունենա նաև առավելագույն անկախ գործելու հնարավորություն և կիրականացնի հետևյալ գործառույթները.

1. «Գյուղատնտեսական կոոպերատիվների մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածում սահմանված գործառույթները դնել ստորաբաժանման վրա, մասնավորապես.
  - գյուղատնտեսական կոոպերատիվների աջակցության պետական ծրագրի մշակում և իրականացում,
  - կոոպերատիվների արտադրանքի մրցունակության բարձրացման, արտահանման խթանման նպատակով գործարար համաժողովների, ցուցահանդեսների և տոնավաճառների մասնակցության աջակցություն,
  - խորհրդատվության, ուսուցման և արժանահավատ տեղեկատվության տրամադրման աջակցություն:
2. Էլեկտրոնային հարթակի վարում, որում ներկայացված կլինեն գյուղատնտեսական կոոպերատիվների ինչպես իրականացված, այնպես էլ իրականացվող գործունեության վերաբերյալ տվյալներ, մասնավորապես՝ համախառն բերքի իրացման, մատուցված ծառայությունների և այլնի վերաբերյալ: Հարթակը հնարավորություն կտա առկա գյուղատնտեսական արտադրանքի համար ֆորվորդային պայմանագրերի կնքման պայմաններ ապահովել:
3. Մոնիթորինգի իրականացում, կոոպերատիվների գործունեության վերաբերյալ տեղեկույթի հավաքագրում: «Գյուղատնտեսական կոոպերատիվ» գործունեության սկզբունքներին համապատասխան հավաստագրի տրամադրում և զրկում:

²⁴¹ Закон Грузии «О сельскохозяйственном кооперативе, N 816-BC, 2013 г.

THE NEED TO DEVELOP AGRICULTURAL COOPERATIVES IN THE RA

KARINE MNATSAKANYAN

*National Agricultural University of Armenia,
PhD in Economics,
Yerevan, Republic of Armenia*

MARGO GHAZARYAN

*National Agricultural University of Armenia,
PhD student,
Yerevan, Republic of Armenia*

The main objective of the article is to substantiate the creation of agricultural cooperatives as a way to address the problems of selling agricultural products. Agricultural cooperatives are based on the personal, collective and public interests of the population. Within the framework of the article, a task has been set to highlight the benefits of cooperative cooperation and to propose favorable conditions for the formation and development of agricultural cooperatives.

During the research analytical, logical, comparative and other methods were used.

As a result of the study, we have come to the conclusion that a significant part of the issues of the sale of agricultural produce can be solved, if an effective support policy for cooperative is processed and applied, which will stimulate the development of agricultural cooperatives. Improvement of the activities of agricultural cooperatives is a must as well as the improvement of the current legislation and the from localization of international experience in regulating and managing the activities of agricultural cooperatives.

The advanced cooperation experience can be applied in Armenia and in the structure of the authorized body of the public administration, a subdivision could be created, which will be given the opportunity to exercise maximum independence with the rights envisaged by law, to elaborate state programs for the development of agricultural cooperatives and directions of assistance.

Key words: *Agriculture, farming, cooperatives, agricultural cooperatives, sale of products, state authorized body, structural subdivision.*

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ В РА

КАРИНЕ МНАЦАКАНЯН

*Национальный аграрный университет Армении, к.э.н.,
г.Ереван, Республика Армения*

МАРГО КАЗАРЯН

*Национальный аграрный университет Армении, аспирант,
г.Ереван, Республика Армения*

Цель статьи – выдвинуть и обосновать основанный на личных, коллективных и общественных интересах населения подход, согласно которому существующие проблемы в процессе реализации сельскохозяйственной продукции в РА можно смягчить с помощью кооперации фермерских хозяйств. Наша задача – выявить преимущества кооперации и предложить благоприятные условия для формирования и развития сельскохозяйственных кооперативов.

В ходе исследования использовались аналитические, логические, сравнительные и другие методы.

Было сформировано следующее заключение: значительная часть проблем реализации сельскохозяйственной продукции может быть решена в случае разработки и применения эффективной политики, поддерживающей кооперацию, и, как следствие, стимулирующей развитие сельскохозяйственных кооперативов. Для улучшения деятельности сельскохозяйственных кооперативов необходимо как усовершенствование существующего законодательства, так и применение международного опыта по регулированию и упорядочению их деятельности.

Передовой опыт кооперации можно использовать в РА и создать подразделение в структуре уполномоченного органа государственного управления, которому будет предоставлена возможность действовать максимально независимо, разрабатывать государственные программы развития кооперативов и направления их поддержки.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, фермерские хозяйства, кооперация, сельскохозяйственные кооперативы, реализация продукции, государственный уполномоченный орган, структурное подразделение.*

ԱՇՈՏ ՈՍԿԱՆՅԱՆ

*Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի ագրարային
քաղաքականության և տնտեսագիտության հետապոտական կենտրոնի տնօրեն,
ագրարային քաղաքականության և խորհրդատվության ամբիոնի վարիչ,
տնտեսագիտական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
ashot.voskan@gmail.com*

ՍԱՐԳԻՍ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

*Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի ագրարային
քաղաքականության և տնտեսագիտության հետապոտական կենտրոնի ավագ
գիտաշխատող, տնտեսագիտական գիտությունների թեկնածու,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
sargis_hovhannisyan@yahoo.com*

Հետապոտության նպատակը ՀՀ-ում գյուղատնտեսական արտադրանքների մեծածախ իրացման ասպարեպում ձևավորված խնդիրների լուծման հնարավորությունների և ուղիների առաջադրումն է:

Հետապոտության նպատակին հասնելու համար խնդիր է դրվել ուսումնասիրել գյուղատնտեսական արտադրանքների (հատկապես բուսաբուծական) իրացման ապրանքային շղթաներում ծառայած խոչընդոտները, ապրանքարտադրող և իրացնող կառույցների տնտեսական փոխահարաբերությունները, մեծածախ իրացման ասպարեպում միջազգային փորձը, պետության կարգավորիչ դերակատարության նշանակությունն ու պահանջը:

Հետապոտությունն իրականացվել է գործնական դիտարկումների, հարցումների, վիճակագրական, SWOT վերլուծության մեթոդների կիրառմամբ:

Հետապոտության արդյունքում հանգել ենք եպրահանգման, որ ՀՀ-ում գյուղատնտեսական արտադրանքների մեծածախ իրացման կառուցակարգերի և գործընթացների կանոնակարգումն արդիական խնդիր է, որը կարող է լուծվել իրավա-օրենսդրական հիմքերի ստեղծման ճանապարհով: Կարևորել ենք գյուղատնտեսական արտադրանքի մեծածախ շուկաների մասին ՀՀ օրենքի ընդունումը ներկայացված դրույթներով: Որպես գյուղատնտեսական արտադրանքների մեծածախ իրացման և ագրարային ոլորտի կազմակերպման ու վարման առանձնահատկություններին համապատասխանող ձև՝ առաջարկվել է մեծածախ բաշխման կենտրոնների գաղափարը, ներկայացվել դրանց պայմանական կառուցվածքը և շահառուների վրա հետապոտությունը:

Հիմնաբառեր՝ գյուղատնտեսական արտադրանքներ, մեծածախ իրացում, գյուղատնտեսական արտադրանքների մեծածախ շուկա, մեծածախ բաշխման կենտրոն, իրավա-օրենսդրական կարգավորում, ապրանքային շղթա, ապրանքաշրջանառություն:

* Հոդվածը ներկայացվել է 12.02.2020թ., գրախոսվել՝ 24.02.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

ՀՀ-ում գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման համար ստեղծված տնտեսական միջավայրն ու պայմանները մինչև օրս չեն ապահովել ապրանքային շղթաների մեջ ընդգրկված սուբյեկտների շահերի համարժեքությունը, մթերքների որակի անվտանգության նկատմամբ կայուն վերահսկողությունն ու վստահությունը, սպառողների և արտադրողների (գյուղացիական տնտեսություններ) միջև կապի հարակայունությունը, ոլորտում ձևավորվող ավելացված արժեքի բաշխման արդարացի մեխանիզմների կիրառումը և այլն: Գյուղատնտեսական արտադրանքների իրացումը մեծամասամբ տեղի է ունենում կանոնակարգվածության շատ ցածր մակարդակով, երբեմն էլ՝ հախուռն կերպով: Իրացման գործընթացի բարելավման էպիզոտիկ ու տեղային միջոցառումները չեն կարող բերել ցանկալի արդյունքի՝ գոյություն ունեցող խնդիրների փոխկապվածության և հաճախ փոխապայմանավորվածության հետևանքով: Ըստ այդմ, կատարելագործման հավանական լուծումները պետք է ունենան համակարգայնության բավարար աստիճան՝ փոխադարձ ու հետապայմանավորված՝ բարեփոխիչ ազդանքներ թողնելու համար: Անհրաժեշտություն է զգացվում ներդնել իրացման կազմակերպական առաջավոր համակարգեր, որոնցում տեսանելի լինեն դերակատարները, գործակալների միջև շղթայված և արդյունավետ գործելակերպը: Գյուղատնտեսական արտադրանքների իրացման հաջողված տարաբնույթ եղանակները հաշվի առնելով՝ ՀՀ-ի համար հատկապես թարմ պտուղ-բանջարեղենի, բոստանային կուլտուրաների, կարտոֆիլի և հատիկաընդեղենի իրացման գործընթացի բարելավման ուղիներ ենք դիտարկում մեծածախ շուկաների կազմավորումն ու գործունեության իրավասորենսդրական հիմքի ապահովումը: Այն կնպաստի արտահանման աճին, գյուղատնտեսական ներքին շուկաներով շրջանառության ծավալների էական ավելացմանն ու դրանց հաշվառման համակարգի բարելավմանը: Ըստ նախորդ տարիների դինամիկայի՝ ՀՀ-ում նկատվում է գյուղատնտեսական շուկաների թվի և շրջանառության ծավալների նվազման միտում՝ համաձայն աղյուսակ 1-ում բերված տվյալների: Մեծածախ ու մանրամեծածախ շուկայական համակարգի թույլ զարգացվածության արդյունքում ՀՀ-ում գյուղատնտեսական մթերքների շուկաներով արտադրանքի շրջանառությունը ներկայումս այնքան էլ մեծ չէ՝ հաշվի առնելով գյուղմթերքների իրացման ընդհանուր ծավալները: Ապրանքաշրջանառության 2/3-ից ավելին բաժին է ընկնում Երևան քաղաքին և Շիրակի ու Տավուշի մարզերին, ինչը պայմանավորված է արտադրության ու սպառման գոտիների մերձավորությամբ, տրանսպորտային հանգուցային դիրքավորությամբ ու ցանցերով (աղյուսակ 1): Մանրածախ խոշոր առևտրային կազմակերպությունների (իրականացնում են նաև գյուղատնտեսական ծագման ապրանքների առևտուր) և վերջիններիս ցանցերի (սուպերմարկետների ցանցեր) աճի ու զարգացման հետևանքով նախորդ տասը տարիների ընթացքում գյուղատնտեսական մթերքների շուկաներով ապրանքաշրջանառությունը նվազել է 2.9 մլրդ դրամով կամ 12.4%-ով, այսինքն՝ վերջիններս կլանում են շրջանառության ծավալների մի զգալի մասը: Այս առևտրային ձեռնարկությունների տրանսպորտային, պահեստային, սառնարանային կարողություններն ու սպառողների կայուն հատվածի ամկայությունը հնարավորություն է ընձեռում վարել արտադրանքների ձեռքբերման ու իրացման ուրույն քաղաքականություն: Գյուղատնտեսական արտադրանքների մեծածախ իրացման գործընթացների կարգավորման օրենսդրության ամկայության դեպքում կարող են կարգավորվել նաև այսօրինակ սուբյեկտների, առաջնային ապրանքարտադրողների և շուկաների տնտեսական փոխհարաբերությունները: Օրենսդրորեն կարգավորումը կարող է վերաբերել մեծածախ շուկաների գործունեության շրջակայքում խոշոր պարենային կամ նմանատիպ խանութների/ցանցերի տարածման սահմանափակմանը կամ գնումների գործընթացը մեծածախ շուկայից կազմակերպելու պահանջին:

**Գյուղատնտեսական արտադրանքի շուկաների թիվն ու
ապրանքաշրջանառությունը²⁴²²⁴³²⁴⁴**

Ցուցանիշներ	Չափի միավոր	2008	2012	2017
Շուկաների թիվը ՀՀ-ում	հատ	34	24	19
Ապրանքաշրջանառությունը ՀՀ-ում, որից՝	մլրդ. դրամ	23.4	19.6	20.5
Երևանում		12	11.2	7.6
տեսակարար կշիռը	%	51.3	57.1	30.1
Տավուշում	մլրդ. դրամ	1.7	1.8	6.5
Տեսակարար կշիռը	%	7.2	9.2	31.7
Շիրակում	մլրդ. դրամ	5.2	3.2	3.4
տեսակարար կշիռը	%	22.2	16.3	16.6

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ օրենսդրական կարգավորման բաց պայմաններում գյուղատնտեսական մթերքների իրացման մեծածախ գործառույթներով զբաղվում են որոշ սուբյեկտներ (օրինակ՝ Հովտաշատի գյուղատնտեսական շուկան)²⁴² որպես այլընտրանք մեծածախ շուկաների: Թեև գործունեության որոշ հատկություններով դրանք նման են գյուղատնտեսական արտադրանքների մեծածախ շուկաներին (ԳԱՄՇ), սակայն մեծածախ շուկան իր կազմակերպական, իրավական կանոնակարգվածությամբ ավելի առաջավոր է, քանի որ ապահովում է.

- գործունեության թափանցիկություն (գյուղմթերքների գներ, շրջանառության ծավալներ),
- արտադրանքի որակի և անվտանգության հսկողության համապատասխան մակարդակ,
- արտադրանքների տեսակասորտավորման կարողությունների առկայություն, պահեստավորման, սառնարանային, լոգիստիկ ծառայությունների մատուցում և այլն:

Գյուղատնտեսական արտադրանքների մեծածախ իրացման ոլորտի կանոնակարգման համար առաջնային է իրացումային գործընթացների, տնտեսական փոխհարաբերությունների և մեծածախ շուկաների գործունեության իրավա-օրենսդրական կարգավորումը: Կանոնակարգման սպեկտրը բավականին լայն է և տարակարգված՝ կախված գյուղատնտեսական մթերքների իրացման ներքին

²⁴² ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով 2004-2008, վիճակագրական ժողովածու, Երևան, ՀՀ ԱՎԾ, 2009, էջ 56:

²⁴³ ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով 2008-2012, վիճակագրական ժողովածու, Երևան, ՀՀ ԱՎԾ, 2013, էջ 58:

²⁴⁴ ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով 2013-2017, վիճակագրական ժողովածու, Երևան, ՀՀ ԱՎԾ, 2018, էջ 86:

համակարգի զարգացվածության, ներքին ու արտաքին ֆինանսական աղբյուրների հասանելիության, տնտեսավարող սուբյեկտների կայացվածության, սպառողների շահերի պաշտպանության և այլ հարցերից: Ներկայումս ՀՀ հարթավայրային տարածաշրջաններում (Արարատ, Արմավիր) իրականացվում են նախապատրաստական ու շինարարական աշխատանքներ ԳԱՄՀ կազմակերպման ու ենթակառուցվածքների ձևավորման ուղղությամբ, ուստի հրատապ ենք համարում մեծածախ շուկաների վերաբերյալ ՀՀ օրենքի մշակումն ու ընդունումը կամ գործունեության իրավական որևիցե այլ հիմքի ներդրումը: Օրենքի նպատակը կհանդիսանա ինչպես գյուղատնտեսական արտադրությամբ զբաղվողների իրավունքների պաշտպանությունը, որոնք իրացնում են սեփական արտադրանքը մեծածախ վաճառքով, այնպես էլ սպառողների: Օրենքը պետք է կարգավորի գյուղատնտեսական արտադրանքի մեծածախ շրջանառությունում ծագող հարաբերությունները գյուղացիական տնտեսությունների, իրավաբանական անձանց, պետական կառավարման կենտրոնական ու տարածքային մարմինների միջև: Այն սահմանում է մեծածախ շուկաների տեղաբաշխման, մասնագիտացման հարցեր, գործունեության խթանման ու սահմանափակման միջոցառումներ: ԳԱՄՀ-ների գործունեության ծավալման և կանոնակարգման տեսանկյունից կարևորում ենք ներքոհիշյալ դրույթների իրավա-օրենսդրական ամրագրումը.

- ԳԱՄՀ սահմանումը, գործունեության սկզբունքները, սեփականատիրական կարգավիճակը, ձևավորման ու գործունեության ապահովման պետական աջակցության ուղղություններն ու ձևերը,
- ԳԱՄՀ գործունեության նկատմամբ պահանջները (կարող է ներառել կազմակերպակա-իրավական, տեխնիկո-տնտեսական և այլ պահանջներ),
- ԳԱՄՀ-ում գործառնող և նրա հետ համագործակցող սուբյեկտներ,
- ԳԱՄՀ-ում իրացվող գյուղատնտեսական արտադրանքի անվտանգությունը,
- ԳԱՄՀ հարկումը (կարող է ներառել դրոշակի արտոնությունների ձևերը, հարկման կարգը, ժամկետները և այլն),
- ԳԱՄՀ գործունեության նկատմամբ հսկողության կարգը և այն իրականացնող լիազոր մարմնի իրավասությունները,
- ԳԱՄՀ-ի հետ իրավական փոխհարաբերություններ (պայմանագրերի ձև, սուբյեկտներ և այլն), իրավահարաբերություններում ծագած վեճերի լուծման կարգը և այլն:

Ըստ մեր գնահատականների՝ օրենքի ընդունման և կանոնակարգվածության պարագայում գործող մեծածախ շուկաներում գյուղատնտեսական արտադրանքի գնազոյացման ձևախեղումները նվազագույնի կհասնեն, և գները անհիմն չեն բարձրանա: Միաժամանակ իրացման արժեշղթայի մասնակիցների միջև իրացման գործընթացում ձևավորված եկամուտները կբաշխվեն առավել արդարացի (ներկայումս հիմնական արժեք ստեղծող արտադրողին բաժին է ընկնում շուրջ 30%): Վերջապես կստեղծվեն նպաստավոր պայմաններ՝ «արտադրող – միջնորդ - մեծածախ շուկա - մանրածախ շուկա - սպառող» արդյունավետ արժեշղթայի կայացման համար: ՀՀ պայմաններում գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման արդյունավետ կազմակերպական մոդել կհանդիսանա մեծածախ շուկաների համակարգի ներդրումը և գործարկումը: Ուստի առաջարկել ենք ստեղծել մասնակցողական բնույթի «Երևանի մեծածախ շուկա» ԲԲԸ, որի կանոնադրական կապիտալում մասնակցություն կունենան ՀՀ կառավարությունը՝ 26%, Երևանի քաղաքապետարանը՝ 25%, «Մեծածախ շուկա» ընկերությունը՝ 20% մասնաբաժին, իսկ մնացած բաժնեմասը բաշխվում է ներդրումներ

կատարող առևտրային բանկերի, ֆինանսական կազմակերպությունների և այլ մասնավոր բաժնետերերի միջև:

Ներդրումների ծավալը կկազմի 25-27 մլն ԱՄՆ դոլար, կապիտալի վերադարձ կարելի է ակնկալել 12-15 տարի հետո:

Մեծածախ շուկայի միջոցով հնարավոր կլինի իրացնել Երևան քաղաքում վաճառվող թարմ մթերքի շուրջ 50 %-ը՝ 40-45 հազ. տ կարտոֆիլ, 100 հազ. տ բանջարեղեն, 25-30 հազ. տ բոստանային մշակաբույսեր, 55-60 հազ. տ պտուղ և 2-3 հազ. տ խաղող, և արտահանել ավելի քան 80 հազ. տ կարտոֆիլ, 100 հազ. տ բանջարեղեն, 70 հազ. տ պտուղ, 35 հազ. տ խաղող, 7 հազ. տ բոստանային մշակաբույսեր և այլն²⁴⁵:

Գյուղատնտեսական արտադրանքների իրացման արդյունավետ մոդել են նաև գյուղատնտեսական արտադրանքի վաճառքի մեծածախ բաշխման կենտրոնները (ՄԲԿ): Դրանք գյուղատնտեսության արտադրության բոլոր ուղղություններով վաճառքի հարթակներ են, որոնք հրապուրելի են տարբեր կարգի արտադրողների, իրացնողների, լոգիստիկայով զբաղվողների համար:

Ներկայումս տարբեր երկրներում գործում են նմանօրինակ գործառույթներ ապահովող մեծածախ կենտրոններ, (օրինակ «LEON CORBAS», Mercaban և այլ), որոնց հատուկ է գործունեության բարձր համակարգվածությունն ու արդյունավետությունը: Գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման միջազգային փորձի, արժեշղթաների եռամակարդակ ու քառամակարդակ մոդելների ուսումնասիրությունները, առավելությունների և թույլ կողմերի վերհանումը ուղղորդում են եզրակացնելու, որ մեծածախ բաշխման կենտրոնների աշխատանքի կազմակերպման առանձնահատկությունները կարող են տեղայնացվել ՀՀ պայմաններում²⁴⁶:

ՄԲԿ-ների արտադրաիրացումային (վաճառքի) ողջ շղթան մի կողմից՝ գյուղատնտեսական արտադրանքի ընդունման լոգիստիկ կենտրոն է՝ առաջնային վերամշակմամբ, պահպանմամբ, մյուս կողմից՝ երաշխավորված բազա, հումքային պահուստ վերամշակողների և մանրածախ առևտրով զբաղվողների համար:

ՄԲԿ-երի կառուցվածքային առանձնահատկությունները տրվում են գծապատկեր 1-ում:

ՄԲԿ-երի ներդրումն ունի դրական հետազդեցություն բոլոր շահառու կողմերի համար, մասնավորապես.

- արտադրանքի միջտարածաշրջանային տեղաբաշխման արդյունավետություն,
- ԱՀԿ-ի պահանջներին համապատասխան նոր աջակցության գործիքների օգտագործում,
- զբաղվածության մակարդակի բարձրացում,
- պարենային ապրանքների վերամշակման ու պահպանման ազգային տեխնոլոգիաների, ներառյալ անհրաժեշտ սարքավորումների և ագրեգատների արտադրության պայմանների բարելավում,
- հարկային վճարների աճ,

²⁴⁵ **Ոսկանյան Ա.Ե.**, Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական արտադրանքի զնման (մթերման) արժեշղթայի կազմակերպման մոդել, ՀԱՄՀ Ագրոգիտություն և տեխնոլոգիա, N (66), 2/2019, էջ 54-58:

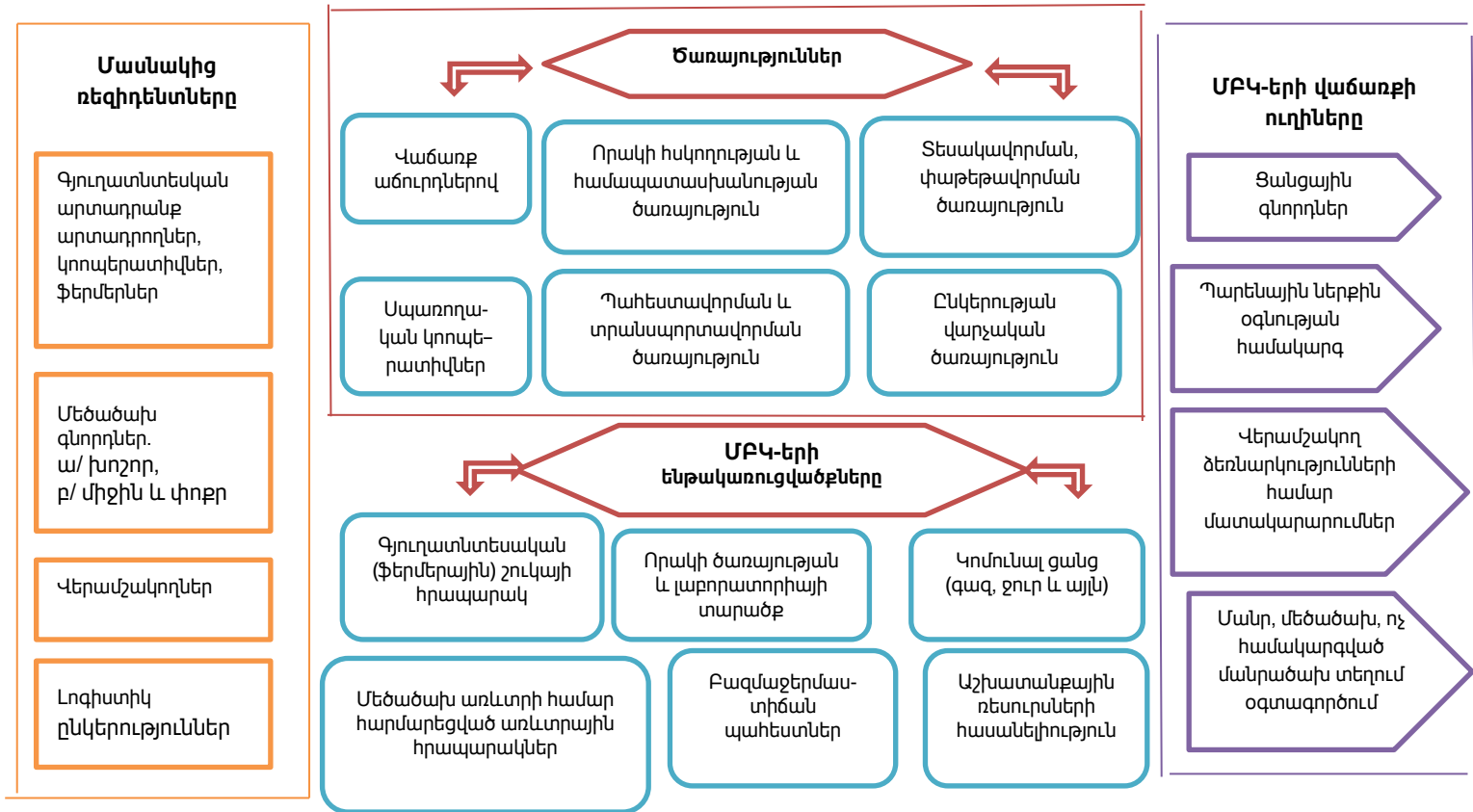
²⁴⁶ **Ոսկանյան Ա. Ե., Հովհաննիսյան Ս. Վ.**, Գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման միջազգային փորձի տեղայնացման հնարավորությունները ՀՀ-ում՝ պտուղ բանջարեղենի օրինակով, Материалы международной конференции по актуальным проблемам развития сельского хозяйства в Республике Армения, Армянский Национальный Аграрный Университет / Ереван, НАУА, 2018, с. 366-370:

- գյուղատնտեսական արտադրանքի հոսքերի հաշվառման միասնական տեղեկատվական համակարգի ստեղծում, կանխատեսում և ստվերային հատվածի կրճատում:

Համաձայն մեր ուսումնասիրությունների՝ ՄԲԿ-ների տեղաբաշխումը նպատակահարմար է Տավուշի, Արագածոտնի, Արմավիրի, Արարատի և Սյունիքի մարզերում, որոնք կապահովեն հարակից տարածաշրջաններում ապրանքայնության ցուցանիշների բարելավում և իրացման ծավալների ավելացում: Պտղի, բանջարեղենի, հացահատիկի ու կարտոֆիլի մասով իրացվող արտադրանքի հավելածը կհասնի շուրջ 166.7 հազ. տոննայի: Ապրանքային արտադրանքի ծավալների այսպիսի աճը հնարավոր է ապահովել համապատասխան պահեստասառնարանային կարողությունների ձևավորման դեպքում, որի համար, ըստ հաշվարկների, կպահանջվի շուրջ 22.9 մլրդ դրամի ներդրում:

Մեծածախ շուկայի և բաշխման կենտրոնների ձևավորումն ու լիարժեք գործարկումը մուլտիպլիկատիվ էֆեկտի ազդեցություն կունենա փոքրածավալ արտադրանք արտադրող գյուղացիական տնտեսությունների և Երևան քաղաքում գործող սուպերմարկետների հետ անհավասար մրցակցության մեջ գտնվող փոքրածավալ մանրածախ առևտրային կետերի վրա: Որոշակի գործոններով պայմանավորված՝ կիսով չափ կկրճատվեն պտղաբանջարեղենի, կարտոֆիլի և մյուս ապրանքների պահպանման, փաթեթավորման, տեղափոխման և այլ անհարմարությունների պատճառով արժեշղթայում առկա շուրջ 30-35% կորուստները, անցում կկատարվի գյուղատնտեսական ապրանքների քաղաքակիրթ իրացման և առևտրի կազմակերպման սկզբունքներին, միջազգայնորեն ընդունված ստանդարտերի կիրառմանը և պարենային անվտանգության կանոնների պահպանմանը:

Գծապատկեր 1. Մեծածախ բաշխման կենտրոնների պայմանական (առաջարկվող) կառուցվածքը

OPPORTUNITIES AND PROSPECTS OF WHOLESALE TRADE OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN ARMENIA

ASHOT VOSKANYAN

*Director of the Research Centre “Agrarian Policy and Economics” of the Armenian National Agrarian University, Head of the Department of Agrarian Policy and Consulting, Ph.D. in Economics, Associate Professor
Yerevan, Republic of Armenia (RA)*

SARGIS HOVHANNISYAN

*Senior researcher of the Research Centre “Agrarian Policy and Economics” of the Armenian National Agrarian University, Ph.D. in Economics,
Yerevan, Republic of Armenia (RA)*

The research aims at proposing opportunities and ways of solving problems in the field of wholesale trading of agricultural products in the Republic of Armenia.

To achieve the goal of the research, the task was set to study the problems existing in the production chains of agricultural products (especially crop production), the economic interrelationships of producers and sales organizations, international experience in the field of wholesale trade, the importance and necessity of the regulatory role of the state.

The research was conducted with the help of practical observations, surveys, by using statistical, SWOT analysis methods.

As a result of the research, we came to the conclusion that the regulation of the wholesale trade of agricultural products in Armenia is a significant issue that can be solved through the creation of legal framework. We outline the importance of adoption of the RA Law on wholesale markets of agricultural products with the provisions presented. As an effective form of agricultural products wholesale trading which meets the peculiarities of the agrarian sector, the idea of wholesale distributing centres was proposed with their provisory structure and impact on beneficiaries.

Key words: *agricultural product, wholesale trade, wholesale market, wholesale distribution centre, legislative regulation, commodity chain, commodity turnover.*

АШОТ ВОСКАНЯН

*Директор исследовательского центра “Аграрной политики и экономики”
Национального аграрного университета Армении, заведующий кафедрой Аграрной
политики и консалтинга, кандидат экономических наук, доцент,
г. Ереван, Республика Армения*

САРГИС ОГАННИСЯН

*Старший научный сотрудник исследовательского центра “Аграрной политики и
экономики” Национального аграрного университета Армении,
кандидат экономических наук,
г. Ереван, Республика Армения*

Цель исследования – предложить возможности и пути решения проблем в сфере оптовой торговли сельскохозяйственной продукцией в Республике Армения.

Для достижения цели исследования была поставлена задача изучить проблемы, существующие в производственных цепочках сельскохозяйственной продукции (особенно растениеводства), экономические взаимосвязи производителей и сбытовых организаций, международный опыт в сфере оптовой торговли, важность и необходимость регулирующей роли государства.

Исследование проводилось с помощью практических наблюдений, опросов, с использованием статистических методов SWOT-анализа.

В результате исследования мы пришли к выводу, что регулирование оптовой торговли сельскохозяйственной продукцией в Армении является важной проблемой, которая может быть решена путем создания правовой базы. Мы подчеркиваем важность принятия Закона РА об оптовых рынках сельскохозяйственной продукции с представленными положениями. Как эффективная форма оптовой торговли сельскохозяйственной продукцией, соответствующей организационным особенностям и системе ведения аграрного сектора, была предложена идея оптовых распределительных центров, их условная структура и влияние на бенефициаров.

Ключевые слова: *сельскохозяйственная продукция, оптовая торговля, оптовый рынок, оптовый распределительный центр, законодательное регулирование, товарная цепочка, товарооборот.*

ԿԵՆՍԱԹՅՈՇԱԿԱՅԻՆ ԲԱՐԵՓՈՒՄՆԵՐԻ ԱՆՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՇԱՐԺԸՆԹԱՑԸ ՀՀ-ՈՒՄ*

ԱՐՄԻՆԵ ՍՉԱՆՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի ֆինանսական ֆակուլտետի ֆինանսների ամբիոնի դոցենտ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն am-80@mail.ru

Սոցիալական պաշտպանությունը ՀՀ պետական բաղաբաղկանության գերակայություններից է: Կենսաթոշակային բարեփոխումների համատեքստում նպատակ է դրվել ներկայացնել այնպիսի համակարգի ստեղծման անհրաժեշտությունը, որ յուրաքանչյուր տարեց կամ ծեր մարդու համար կապահովի որևէ տեսակի եկամուտ, նվազագույն՝ աղքատության շեմը գերազանցող նպաստից մինչև կենսաթոշակային տարիքն ունեցած աշխատավարձի կամ եկամտի փոխհատուցում:

Հոդվածում մեկնաբանվել են այդ գործընթացի հիմնական առանձնահատկությունները և վեր են հանվել նախկինում գործող ու ինքնաֆինանսավորվող կենսաթոշակային համակարգերի չլուծակցման ու կատարելագործման հիմնախնդիրները, առկա բացթողումները: Ներկայացվել են ՀՀ և այլ երկրների կենսաթոշակային բարեփոխումների իրականացման ընթացքը և գործուն մեխանիզմների ստեղծման շրջանակը, նաև վերլուծվել է բաշխողական և կուտակային կենսաթոշակային համակարգը բնութագրող պետական բյուջեի ցուցանիշների դինամիկան:

Ուսումնասիրության ընթացքում կիրառվել են համեմատական, ֆինանսական վերլուծության և այլ մեթոդներ:

Հոդվածը ներառում է ապահովագրական և ոչ ապահովագրական հիմքի վրա սոցիալական աջակցության հաշվարկման մեխանիզմի մեթոդաբանությունը, իսկ եկրահանգումներն ու առաջարկությունները հիմնականում ընդգրկում են օրենսդրական դրույթների սահմանման հետ կապված հարցադրումները, որոնց վերանայման պարագայում կարող ենք ունենալ հասարակություն-պետություն փոխվստահելի հարաբերությունների ավելի բարձր մակարդակի ձևավորման ակնկալիքներ:

Հիմնաբառեր՝ կենսաթոշակ, սոցիալական նպաստ, կուտակային կենսաթոշակային բաղադրիչ, աղքատություն, սոցիալական պաշտպանություն, ֆինանսական հնարավորություններ, կենսամակարդակ:

Կենսաթոշակային հարաբերությունների ձևավորման ու կարգավորման հիմնահարցերի պարզաբանման տեսանկյունից նպատակահարմար է անդրադարձ կատարել արտաբյուջետային ֆոնդերի ձևավորման ու զարգացման պատմական ընթացքին: Ըստ նպատակային նշանակության՝ արտաբյուջետային ֆոնդերը դասակարգվում են տնտեսական, սոցիալական և գիտական ֆոնդերի²⁴⁴: Մի շարք

* Հոդվածը ներկայացվել է 13.02.2020թ., գրախոսվել՝ 21.02.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

²⁴⁴ Довгая О. В., Государственные внебюджетные фонды: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры.-М.-Берлин: Директ-Медия, 2015, էջ 11.

երկրներում սոցիալական նշանակության ֆոնդերին են վերաբերում կենսաթոշակային, սոցիալական ապահովագրության, պարտադիր բժշկական ապահովագրության ֆեդերալ կամ տարածքային և զբաղվածության պետական ֆոնդերը²⁴⁵:

Բաշխողական կենսաթոշակային համակարգում կենսաթոշակային հարաբերությունների կարգավորման գործընթացը ՀՀ-ում իրականացվում է բյուջետային համակարգի շրջանակներում, բայց չենք կարող չփաստել այն հանգամանքը, որ ավելի քան մեկ տասնամյակ կենսաթոշակների, մասնավորապես աշխատանքային կենսաթոշակների ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրը ՀՀ սոցիալական ապահովագրության պետական հիմնադրամն է եղել: Այն 2005 թվականին ընդգրկվեց բյուջետային համակարգի առաջին մակարդակում, իսկ 2008 թվականին արդեն պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարները դարձան պետական բյուջեի եկամուտների ձևավորման կարևոր աղբյուր: Գործատուի կողմից վճարվող պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարի սանդղակը ռեգրեսիվ էր, իսկ վարձու աշխատողները սոցիալական վճարումները կատարում էին 3-8% պրոգրեսիվ դրույթաչափով²⁴⁶:

Ստորև ներկայացվող աղյուսակում կուտակային բաղադրիչի շրջանակում նպատակային սոցիալական վճարներին ավելացվում են նաև պետության կողմից վճարվող գումարները: «Կուտակային կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով մասնակցի կենսաթոշակային հաշվին կուտակային հատկացումների կատարումը 2020 թվականին կանխատեսվում է 70,0 մլրդ դրամի չափով²⁴⁷: Համեմատության համար նշենք, որ 2019 թվականին այդ հատկացումները նախատեսվել էին 56,8 մլրդ դրամի չափով²⁴⁸:

Աղյուսակ 1.

Կենսաթոշակների ֆինանսավորման բյուջետային ռեսուրսներն ըստ եկամտատեսակների²⁴⁹ (մլրդ դրամ)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Պետ. բյուջեի ընդամենը եկամուտներ	780.4	880.8	946.2	1071.4	1144.8	1167.7	1171.1	1237.2	1340.9
Հարկեր և տուրքեր	699.4	777.4	878.4	1000.9	1064.1	1087.9	1079.7	1158.1	1257.9

²⁴⁵ **Բաղակյան Լ. Հ. և ուրիշներ**, «Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ», Երևան, «ՄՈԱ» ՍՊԸ, 2010թ., էջ 167:

²⁴⁶ «Պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին», ՀՀ օրենք, 29 նոյեմբերի 2011թ.:

²⁴⁷ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի բյուջետային ուղերձ, էջ 198:

²⁴⁸ «Կենսաթոշակային ապահովություն» 1102 ծրագիր, 12005 միջոցառում, 2019թ.:

²⁴⁹ www.minfin.am

Եկամտա- հարկ	73.9	81.2	91.7	x	x	x	x	x	x
Պարտ. սոց. ապ. վճարներ	105.3	123.4	129.1	x	x	x	x	x	x
Եկամտա- յին հարկ	x	x	x	251.1	289.2	311.7	332.7	341.3	356.6
Նպատ. սոց վճարներ	x	x	x	x	x	10.9	13.4	15.8	17.4

Ինչպես տեսնում ենք, 2015-2018թթ. կտրվածքով ոչ միայն սոցիալական վճարների գումարն է կայուն աճում, այլ նաև եկամտային հարկի գծով հավաքագրումների մակարդակը, ինչը հիմնականում պայմանավորված է եղել աշխատանքի վարձատրության և դրան հավասարեցված եկամուտների աճով (սվազագույն աշխատավարձի փոփոխություն, միջին ամսական աշխատավարձի աճ, աշխատողների թվաքանակի ավելացում և այլն): Վերջին տարիներին առանձին եկամտատեսակների գծով եկամտային հարկի հավաքագրումների փոփոխություններն ունեցել են ոչ միայն ավելացման, այլ նաև նվազման միտումներ՝ պայմանավորված ոչ միայն օրենսդրական փոփոխություններով, այլ նաև տնտեսության առանձին ճյուղերում արձանագրված անկման միտումներով: Վերոնշյալ գործոնների դրական և բացասական ազդեցությունը շարունակվելու է նաև առաջիկա տարիներին, բայց ընդհանուր հարկի գումարն աճելու է նաև 2020 թվականին, իսկ 2019 թվականի իննամսյա հաշվետվության տվյալներով եկամտային հարկի մուտքերը կազմել են 335,2 մլրդ դրամ՝ նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ աճելով 29,2%-ով կամ 75,7 մլրդ դրամով: Ներկայում կենսաթոշակների ֆինանսավորման մասով դիտարկվում է եկամտային հարկի գումարը, իսկ ապագայում կուտակային բաղադրիչի կիրարկմամբ՝ նաև սոցիալական վճարները: Կենսաթոշակների գծով ծախսերի աճը վերջին տարիներին հիմնականում պայմանավորված է եղել կուտակային կենսաթոշակային համակարգի ներդրման ծախսերի աճով²⁵⁰:

Սոցիալական պաշտպանությունն իրականացվում է սոցիալական աջակցության, սոցիալական ապահովության և ապահովագրության քաղաքականությունների միջոցով, ինչպես օրինակ՝ ապահովության դեպքում, անկախ ծառայություններ ստացողների անհատական վճարումներից, ՀՀ-ում շահառուները ծեռք են բերում սոցիալական նպաստ ստանալու իրավունք՝ ծերության, հաշմանդամության, կերակրողին կորցնելու և օրենքով սահմանված այլ դեպքերում: Սոցիալական նպաստները ֆինանսավորվում են ՀՀ պետական բյուջեից (նախկինում՝ նաև ՀՀ սոցիալական ապահովագրության պետական հիմնադրամից): Ի տարբերություն կենսաթոշակների չափի՝ ծերության նպաստը հաստատուն է, և ցանկացած քաղաքացի որպես ծերության նպաստ ամեն ամիս ստանում է կայուն եկամուտ, որը մինչև 2019 թվականը կազմում էր ընդամենը 16 հազար դրամ (հիմնական կենսաթոշակի չափով)²⁵¹: Ծայրահեղ աղքատության հարթահարման նպատակով սոցիալական նպաստառուներին տրամադրվող գումարը 2019 թվականից այլևս պարենային գծից ներքև չի լինի: Այն սահմանվել է 25500 դրամ և տարեցտարի ավելացման միտում կունենա: Հաշվարկը կատարվել է՝ հիմք ընդունելով պարենային (ծայրահեղ)

²⁵⁰ ՀՀ 2015-2018 թվականների պետական բյուջեների կատարման վերաբերյալ հաշվետվություններ:

²⁵¹ ՀՀ կառավարության 2010 թվականի դեկտեմբերի 32-ի N 1734-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ և լրացում կատարելու մասին ՀՀ կառավարության 2014 թվականի դեկտեմբերի 25-ի N 1491-Ն որոշում:

աղբատության գիծը, որը 2016 թվականին կազմել է 23313 դրամ²⁵², կիրառելով 3% գնաճ յուրաքանչյուր տարվա համար: Այս փոփոխությունը վերաբերում է շուրջ 64000 նպաստառուների և սոցիալապես անապահով քաղաքացիների որոշ շրջանակի, որոնց համար 25500 դրամը սահմանվում է որպես նվազագույն աշխատանքային կենսաթոշակ:

Աշխատանքային կենսաթոշակների ֆինանսավորումը 2020 թվականին կկազմի 246,5 մլրդ դրամ՝ 2019 թվականի 222,9 մլրդ դրամ հաստատված ցուցանիշի համեմատությամբ: Նշենք, որ վերջին տարիներին այս ցուցանիշի գծով նույնպես արձանագրվել է կայուն աճ՝ պայմանավորված կենսաթոշակառուների թվաքանակի փոփոխությամբ (հիմնականում թվաքանակն աճում է, բայց օրինակ հասցեականության ապահովման նպատակով վարչարարության ուժեղացման պայմաններում այն կարող է նվազել), «Էլեկտրոնային կենսաթոշակ» համակարգի լիարժեք ներդրմամբ, կենսաթոշակի միջին ամսական չափի փոփոխությամբ²⁵³: 2020 թվականից կենսաթոշակների չափը 10%-ով բարձրացնելու համար անհրաժեշտ կլինի մոտավորապես 25 մլրդ դրամի չափով լրացուցիչ ֆինանսավորում:

Յուրաքանչյուր պետության տնտեսական զարգացման մակարդակով և ֆինանսական հնարավորություններով պայմանավորված՝ սոցիալական ապահովությունը և ապահովագրությունը իրականացվում են տարբեր կառույցների ու մեխանիզմների միջոցով: Լավագույն միջազգային փորձի համատեքստում ներկայացնենք աշխարհի բնակչության 63%-ից ավելին ընդգրկող երկրների միջև համեմատությունը՝ ըստ Մեքսիկոյի Մեքսիկոյի Գլոբալ Կենսաթոշակային Ինդեքս 2019 զեկույցի, որտեղ ընդգրկված չեն ԱՊՀ երկրները: 2019 թվականին ամփոփ գնահատականով Նիդերլանդները և Դանիան եղել են առաջատար՝ համապատասխանաբար 81,0 և 80,3 ինդեքսով և ճանաչվել են A աստիճանի կենսաթոշակային համակարգ ունեցող երկրներ: Առաջին եռյակը լրացնում է Ավստրալիան՝ (B+) 75,3 ինդեքսով: 70-ի սահմանագիծը հատում են Ֆինլանդիան (73,6), Շվեդիան (72,3), Նորվեգիան (71,2), Սինգապուրը (70,8) և Նոր Զելանդիան (70,1): Բացի ամփոփ գնահատականից, նույն հետազոտության շրջանակներում ներկայացվել են հետևյալ ենթացուցանիշները՝ համարժեքություն, կայունություն և ամբողջականություն: Համարժեքության ցուցանիշով առաջատար երեք տեղերում են Իռլանդիան (81,5) Ֆրանսիան (79,1) և Նիդերլանդները (78,5), կայունության ցուցանիշով՝ Դանիան (79,8), Նիդերլանդները (78,3) և Ավստրալիան (73,5), իսկ ամբողջականության ցուցանիշով՝ Ֆինլանդիան (92,3), Նորվեգիան (90,6) և Նիդերլանդները (88,9)²⁵⁴:

Միջազգայնորեն ընդունված չափանիշների համաձայն՝ եթե աշխատունակ տարիքից բարձր բնակչության տեսակարար կշիռը բնակչության ընդհանուր թվաքանակում գերազանցում է 9%-ը, ապա այդ ազգը համարվում է ծերացող²⁵⁵: 2025-2030 թվականներին հատելով 10% սահմանագիծը՝ այդ ցուցանիշը աշխարհում հետագայում նույնպես կունենա բարձրացման միտում²⁵⁶: Հայաստանում նման իրավիճակը պայմանավորված է ինչպես միգրացիոն ակտիվ հոսքերով, այնպես էլ ծնելիության մակարդակի անկմամբ: Բաշխողական կենսաթոշակային համակարգը կենսունակ է, եթե համակարգի բեռնվածության գործակիցը 3 է: Ինչպես բազմաթիվ

²⁵² Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղբատությունը, 2017թ., էջ 40:

²⁵³ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի բյուջետային ուղերձ, էջ 198:

²⁵⁴ Melbourne Mercer Global Pension Index 2019, 7p.

²⁵⁵ **Հովհաննիսյան Ռ.**, «ՀՀ կուտակային կենսաթոշակային համակարգի ռիսկերը և VAR-ի գնահատման ներքո պահուստավորման նվազագույն շեմի սահմանումը», Ֆինանսներ և Էկոնոմիկա -12 (#11207-208), 2017թ., էջ 135:

²⁵⁶ International Patterns of Pension Provision II, A Worldwide Overview of Facts and Figures, The World Bank

երկրներում, Հայաստանում նույնպես այս ցուցանիշը մտահոգիչ է, և անհատական հաշվառման համակարգի ներդրումը ինքնանպատակ չպետք է լինի, քանի որ աշխատավարձերի փոփոխության, տղամի ու տնտեսական զարգացման նման տեմպերն ապագայում կպահանջեն ավելի մեծ գումարներ:

Բնակչության ծերացման հիմնախնդրի նշանակալիությունը տարբեր երկրներում արդեն իսկ ամրագրված փաստ է, և սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, պատմական ազդեցությունների ներքո ինչպես ամբողջ աշխարհում, այնպես էլ ՀՀ-ում այս մարտահրավերը մի կողմից, պետության՝ այդ ծավալով կենսաթոշակների ֆինանսավորման պարտավորությունը ստանձնելու անհնարինությունը մյուս կողմից, հրատապ են դարձնում կենսաթոշակային բարեփոխումների իրականացումը մեր երկրում: Հայաստանի ներկա բազմաստիճան կենսաթոշակային համակարգը բաղկացած է երկու բաղադրիչից՝ բաշխողական և կուտակային: Կուտակային համակարգն ունի մի շարք «առավելություններ», մասնավորապես կուտակային բաղադրիչի շրջանակներում մասնակցի կողմից կատարված սոցիալական վճարները ճշգրտվում են գնաճով²⁵⁷, ՀՀ կենտրոնական բանկը պետական կառավարման այլ մարմինների հետ համատեղ կարող է հաստատել մասնակիցների իրավունքների, օրինական շահերի պաշտպանության լրացուցիչ մեխանիզմներ ու երաշխիքներ²⁵⁸, բացի արժույթային սահմանափակումից գոյություն ունի նաև կուտակային կենսաթոշակային միջոցներով ներդրումների աշխարհագրական սահմանափակում, ընձեռվել է ժառանգման հնարավորություն մասնակցի ժառանգների կողմից և այլն:

Կարևոր է նաև, որ հստակ տարանջատվեն այն աղբյուրները, որոնք ծառայելու են ապահովագրական և ոչ ապահովագրական հիմքի վրա տրվող կենսաթոշակներին ու նպաստներին: Այն միջոցները, որոնք ուղղվում են կենսաթոշակային ապահովագրության հատվածին, հստակ կապի մեջ պետք է լինեն այդ միջոցների գոյացման աղբյուրների և ֆինանսավորման ծավալների հետ: Կարևորելով 40-50% փոխհատուցման գործակցի ապահովումը՝ նշենք նաև, որ հետագայում անհրաժեշտ պայման պետք է դիտվի նաև կենսաթոշակի մեծության պարտադիր համադրումը նվազագույն կենսապայմանների ապահովման սահմանագծի հետ: «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածում նշվում է, որ 1974 թվականի հունվարի 1-ին և դրանից հետո ծնված անձանց աշխատանքային կենսաթոշակի չափը հաշվարկելիս աշխատանքային ստաժում հաշվառվում են մինչև 2014 թվականի հունվարի 1-ն ընկած ժամանակահատվածները: Այս օրենսդրական դրույթը չի ապահովում արդարության, հավասարության սկզբունքը, և միաժամանակ խզվում է սերունդների համերաշխության ապահովման սկզբունքի հետ կապը: Փաստորեն, կուտակային ինքնաֆինանսավորման կենսաթոշակային համակարգը, ի լրումն բաշխողական կենսաթոշակային համակարգի, չի ձևավորել այդ երկու զուգակցված համակարգերի ամբողջական միասնական մոդելը: Պետք է կարևորել նաև կուտակային կենսաթոշակային համակարգում կամավոր վճարման բաղադրիչի ընդգրկումը՝ պայմանավորված ժամկետային սահմանափակությամբ (օրինակ՝ որոշ ժամանակ անց վճարումների դադարեցումը կամ միջոցների սառեցումը, այդ միջոցների ուղղումն այլ նպատակների և այլն):

Առաջարկությունները կարելի է ամփոփել հետևյալ եզրահանգումների տեսքով.

- Օրենսդրաիրավական դաշտում սոցիալական ապահովություն և սոցիալական ապահովագրություն հասկացությունների հստակ սահմանազատում, ինչը ենթադրում է, որ ապահովագրական տարր

²⁵⁷ «Կուտակային կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի հավելված, 22 դեկտեմբերի 2010թ.:

²⁵⁸ «Կենսաթոշակային համակարգի կուտակային բաղադրիչի մասնակիցների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության լրացուցիչ երաշխիքների մասին» ՀՀ օրենք, 21 հունիսի 2014թ.:

պարունակող հասկացությունները չպետք է ներկայացվեն սոցիալական ապահովություն հասկացության ներքո,

- Կուտակային կենսաթոշակային համակարգի ներդրում միայն ի լրումն բաշխողական կենսաթոշակային համակարգի, այսինքն՝ եթե ներկա կենսաթոշակային համակարգը ապահովում է կենսաթոշակների ֆինանսավորումը՝ հաշվի առնելով սոցիալական վճարներ կատարելու ողջ ժամանակաշրջանը, ապա եկամտային հարկի գործարկմամբ ապագայում կենսաթոշակի մեծության ձևավորման վրա այդ գործոնի ազդեցությունը չի պահպանվում,
- Սպառողական զամբյուղի և եկամուտների բևեռացման մեղմանն ուղղված դիֆերենցված փոխհատուցման գործակցի սահմանում հիմք ընդունելով ավելի ցածր եկամուտներ ունեցողների դեպքում ավելի բարձր փոխհատուցման գործակից ձևավորելու հանգամանքը՝ ի համեմատություն ավելի բարձր եկամուտ ստացողների,
- Պարտադիր սկզբունքով կենսաթոշակային համակարգի ամբողջական ներդրման ժամկետային սահմանափակումների կիրառում, ինչը նշանակում է աշխատողի աշխատանքային պայմանների վատթարացման պայմաններում կամավորության սկզբունքով վճարման հնարավորությունը ողջ դեպքերում և ժամկետներում:

ՀՀ կառավարությունը նպատակադրվել է մինչև 2023 թվականը Էապես նվազեցնել աղքատությունը և վերացնել ծայրահեղ աղքատությունը: Պարբերաբար բարձրացվելու են պետական կենսաթոշակների չափերը՝ ապահովելով միջին կենսաթոշակի չափի առաջանցիկ աճ՝ գնաճի նկատմամբ: Բարեփոխվելու է նաև կուտակային բաղադրիչը՝ խրախուսելով կուտակային միջոցների ներդրումը ՀՀ-ում²⁵⁹: Կենսաթոշակառուների շրջանում ծերացման հետևանքների հաղթահարման և տարեցների սոցիալական պաշտպանության ռազմավարությամբ ամրագրված է, որ ակտիվ կենսակերպի խրախուսման նպատակով նաև աշխատանքն է դիտարկվում որպես կարևորագույն մարտավարական գործիք:

Ամփոփելով նշենք, որ արժանապատվության ու երջանկության զգացողության մեջ առաջնային նշանակություն ունի սոցիալական պաշտպանությունը, և այս առումով ՀՀ կառավարության համար իրապես գերակա պետք է լինի բնակչության կենսամակարդակի Էական բարելավումը, զբաղվածության շարունակական աճը, կենսաթոշակների և աշխատավարձերի իրական աճը, բևեռացման մեղմումը, աղքատություն ծնող ռիսկերի դեմ կանխարգելիչ գործունեությունը, քանի որ սոցիալական հասարակության ձևավորման անհրաժեշտ պահանջներից մեկն էլ սոցիալական արդարության և սոցիալ-տնտեսական հավասարակշռության ապահովումն է:

²⁵⁹ ՀՀ կառավարության ծրագիր, փետրվար 2019թ., էջ 29:

THE NECESSITY, IMPORTANCE AND DYNAMICS OF PENSION REFORMS IN THE RA

ARMINE SCHANYAN

*Associate Professor of the Chair of Finance of the Faculty of Finance of
Armenian State University of Economics,
PhD in Economics, Associate Professor,
Yerevan, Republic of Armenia*

Social protection is one of the priorities of the RA state policy. In the context of pension reform, the aim is to highlight the need to create a system that would provide any elderly or aged person with any kind of income, from the minimum allowance exceeding poverty threshold to compensation of the pension age salary and income. In the article the existing shortcomings, the main features of this process were commented and the main problems of improvement and combination in previously existing and self-funded pension systems were derived.

The article presents the process of implementation of pension reforms in Armenia and other countries and the framework for creating effective mechanisms, also the dynamics of indicators of the state budget is analyzed, which characterize the administrative and accumulative pension system. Comparative, financial analysis and other methods were used during the study.

The article includes the methodology of the mechanism for calculating social assistance on insurance and non-insurance basis, and the conclusions and proposals mainly include issues related to the definition of legislative provisions, in case of revision of which the expectations of forming a higher level of mutually reliable relations between society and the state can be realized.

Key words: *pension, social allowance, accumulative pension component, poverty, social protection, financial opportunities, living standard.*

НЕОБХОДИМОСТЬ, ВАЖНОСТЬ И ДИНАМИКА ПЕНСИОННЫХ РЕФОРМ В РА

АРМИНЕ СЧАНЯН

*Доцент кафедры финансов Финансового факультета
Армянского государственного экономического университета,
кандидат экономических наук, доцент,
г. Ереван, Республика Армения*

Социальная защита является одним из приоритетов государственной политики РА. В контексте пенсионной реформы необходимо создание системы, подходящей для каждого пожилого человека, обеспечение человека пенсионного возраста соответствующим видом

дохода, от минимального пособия, которое превышает порог бедности, до компенсации зарплаты или дохода.

В статье прокомментированы имеющиеся недостатки, характерные особенности данного процесса и выведены основные проблемы совершенствования и сочетания пенсионных систем. Представлены процесс осуществления пенсионных реформ в РА и в иных странах, а также рамки создания действенных механизмов. Проанализирована динамика показателей государственного бюджета, характеризующая распорядительную и накопительную пенсионную систему. Во время исследования использовались методы сравнительного, финансового анализа и др.

Статья включает в себя методологию механизма расчета социальной помощи на страховой и нестраховой основе, а выводы и предложения в основном включают вопросы, связанные с определением законодательных положений, в случае пересмотра которых можно будет сформировать более высокий уровень взаимонадежных отношений между обществом и государством.

Ключевые слова: *пенсия, социальное пособие, накопительная пенсионная составляющая, бедность, социальная защита, финансовые возможности, уровень жизни.*

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ВОСПИТАНИЯ В СЕМЬЯХ С РАЗЛИЧНЫМИ ПОДХОДАМИ К ПРОЦЕССУ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА*

МЕРИ АВЕТИСЯН

*Ереванский государственный университет,
Центр педагогики и развития образования,
преподаватель кафедры педагогики, канд. пед. наук, ассистент,
г.Ереван, Республика Армения
mavetisyan@ysu.am*

В данной статье рассматриваются некоторые понятия, касающиеся семьи, воспитания детей в семье, а также представлены различные конструктивные подходы к семейному воспитанию детей и ряд современных методов семейного воспитания. Целью статьи является исследование различных конструктивных подходов к семейному воспитанию детей, их значения при социализации личности ребенка и выявление соответствующих им современных методов семейного воспитания в виде игровых технологий, социально-педагогических тренингов, педагогического консультирования и др.

Для достижения названных целей автором были решены задачи по исследованию различных конструктивных подходов к семейному воспитанию и выявлению соответствующих им современных методов семейного воспитания.

При проведении исследования использовались следующие методы: описание, сопоставление, научный анализ, обобщение.

В результате исследования мы пришли к выводу, что современные методы семейного воспитания, способствуя развитию у ребенка сознания, чувства и воли, активно стимулируют формирование опыта в поведении как родителя, так и ребенка, детскую жизнедеятельность, а также полноценное моральное и духовное развитие личности ребенка. Выбирая современные методы семейного воспитания, необходимо учитывать взаимоотношения членов семьи, родственные связи, эмоции в семье. Наряду с возрастными, психологическими и физиологическими особенностями ребенка, при совместном применении современных и традиционных методов семейного воспитания важную роль играют также индивидуальные особенности родителей, их способность оценивать нравственные и духовные ценности, опыт и желание излишне идеализировать и преувеличивать способности своих детей и т.д.

Ключевые слова: *семья, современные методы семейного воспитания, модели семейного воспитания, конструктивные семейные подходы, родительская рефлексия, игровые технологии, социально-педагогический тренинг, педагогическое консультирование, арт-технология.*

---

* Հոդվածը ներկայացվել է 17.03.2020թ., գրախոսվել՝ 23.03.2020թ., տպագրութայան ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

Семья, представляющая собой социально-педагогическую группу людей, позволяет продолжать самосохранение своего рода. Семья также является основой для самоутверждения каждого его члена.

Совокупность социально-культурных и эмоциональных связей семьи помогают сделать воспитание ребенка процессом любви, счастья, так как именно в семье формируются чувства, эмоции ребенка, здесь он чувствует себя долгожданным, любимым, понимаемым и защищенным. Семья обеспечивает продолжение традиций. Благодаря ей у ребенка впервые формируются индивидуальные и социально-психологические особенности характера.

Судьбоносное значение семьи в процессе развития подрастающей личности особенно проявляется в результатах семейного воспитания. Успешность процесса семейного воспитания зависит от взаимоотношений между мужчиной и женщиной в семье и выполняемых ими функций, их знаний и отношения к различным ценностям²⁶⁰.

Семья – это социокультурный феномен, играющий особую роль в социальной подготовке подрастающего поколения к жизни в обществе. В ней человек рождается и формируется как личность, принимая культуру этой семьи и через нее – и общества (среды жизнедеятельности)²⁶¹. Благодаря семье дом, в котором проживает ребенок, представляет собой важнейшее место для формирования, развития и социализации его личности.

Целью семейного воспитания является развитие таких личностных качеств в ребенке, которые помогут ему достойно встретить любые жизненные вызовы и препятствия.

На протяжении тысячелетий семья, являясь источником самосохранения нации, выполняет ряд основных функций – репродуктивную, экономическую, социальную, воспитательную, каждая из которых оказывает свое социально-педагогическое влияние на процесс формирования и развития личности ребенка²⁶².

Таким образом, семья, осуществляя социализацию личности ребенка, обеспечивает преемственность традиций. Воспитание гражданина, патриота, будущего семьянина, а также законопослушного члена общества – все это является важнейшей социальной функцией современной семьи. Семья оказывает также определенное влияние на выбор профессии ребенка.

В обязанности семьи входит формирование физически и психически здорового индивидуума, личности, нравственно-интеллектуально развитой и готовой к дальнейшей трудовой, семейной жизни в обществе.

Одной из основных целей демократического общества является постановка семейного воспитания. Семейное воспитание – сложная система, в которой при активном содействии членов семьи формируется и развивается личность ребенка. Семейное воспитание неразрывно связано с социальным и школьным воспитанием, триединство которых помогает ребенку в его всестороннем и гармоничном развитии. Тесно взаимосвязанные формы воспитания отличаются однако содержанием, средствами и способами осуществления.

В настоящее время постоянного внимания заслуживает изучение широкого спектра актуальных проблем воспитания детей в современной семье: тип семьи, моральный облик родителей, авторитет родителей для ребенка и изучение интересов ребенка родителями, приводящие к позитивному воспитанию в здоровой морально-психологической атмосфере семьи, с выбором правильных традиционных и современных методов семейного воспитания.

В процессе семейного воспитания, выбирая методы, необходимо учитывать

²⁶⁰ Соловьева Е.А. Психология семьи и семейное воспитание, М., ЮРАЙТ, 2017, стр. 25.

²⁶¹ Мардахасев Л.В. Социальная педагогика, Москва, Гардарики, 2005, стр. 149.

²⁶² Հարությունյան Ն.Կ., Ղազարյան Ա.Փ., Ղուկասյան Լ.Յ. Սոցիալական մանկավարժություն, Երևան, ԵՊՀ, 2017, էջ 111:

«элементы» содержания воспитания ребенка, которыми и являются физическое, нравственное, умственное, эстетическое, трудовое и другие. Игнорирование каждого из этих «элементов» в содержании семейного воспитания может сыграть важную роль в жизни каждого ребенка. Поэтому при организации семейного воспитания применяют ряд современных методов и технологий, направленных на их соразмерное развитие, что помогает составить целостную картину эффективности воспитания и способствует перевоплощению родителя из наблюдателя в сопровождающего.

Выбор метода семейного воспитания родителем в вопросе воспитания ребенка – это в какой-то мере результат осознанного им выбора, частично выбор автоматического способа преодоления ситуации или же предпосылка формирования его образцового поведения.

В современных семьях в процессе воспитания ребенка существует ряд конструктивных подходов. Рассмотрим некоторые из них, проанализировав соответствующие им современные методы и технологии семейного воспитания.

Подход 1. Назовем этот подход «Другой, а не я».

В настоящее время при сложных социально-экономических отношениях человек иногда неправильно распределяет время, отведенное семье и работе. Эта ситуация родителей работают. В результате рабочая нагрузка родителей не позволяет им активно участвовать в процессе воспитания ребенка, вследствие чего большинство родителей уход за ребенком доверяют воспитателю, учителю или другим ответственным за воспитание ребенка лицам. В данной ситуации родители успокаивают себя мыслью, что таким образом не только воспитание, но и обучение ребенка идет «систематичным и разумным» образом, основываясь на «грамотное управление» специалиста. Однако следует отметить, что в таких случаях эмоциональные взаимоотношения между родителем и ребенком не развиваются, а проблема формирования социального поведения ребенка не всегда решается в его пользу.

В данных ситуациях, одним из наиболее продуктивных современных методов семейного воспитания является использование игровых технологий «родитель – ребенок», с помощью которых может сформироваться и укрепиться слабо выраженная эмоциональная связь между ними. Разнообразие игровых технологий создает хорошую возможность для родителей, которые могут проводимое по выходным время с ребенком сделать интересным, таким образом сблизиться с ним, слушая его, понимая, как и каким образом решает он проблемы, с которыми сталкивается.

С помощью игровых технологий может быть реализован ряд функций:

- развлекательная (доставляет удовольствие, воодушевляет, вызывает интерес),
- самоутверждающая,
- терапевтическая (преодоление игровых трудностей, которые совпадают также с жизненными трудностями),
- предсказывающая (в процессе игры можно познать себя, показать свои скрытые силы),
- коррекционно-реабилитационная (в игровой практике меняются личностные качества, происходит социализация личности).²⁶³

Таким образом, игровые интерактивные технологии полезны для укрепления связи родитель – ребенок.

Подход 2. Этот подход назовем «Ребенок должен».

В семьях с таким подходом ребенок является исполнителем мечты и воли родителя. В течение дня он должен посещать ряд секций, добросовестно выполнять все домашние задания, а также участвовать во всех мероприятиях, независимо от своего желания. В этом

²⁶³ Գևորգյան Լ.Վ. Ժամանակակից մանկավարժական ինտերակտիվ տեխնոլոգիաների առանձնահատկությունները, [http://gspi.am/media/journal/2015n1b/8.pdf/](http://gspi.am/media/journal/2015n1b/8.pdf) (Հասանելիության ամսաթիվ՝ 23.02.2020, ժ. 16.00)

случае отношения между родителями и детьми становятся чрезвычайно напряженными. При этом похвала родителей в отношении ребенка во многом зависит от того, каким образом ребенок выполнил поставленные перед собой задачи. При таком подходе многие формы деятельности, характерные для возрастных особенностей ребенка в семье, отвергаются, и основным критерием становится школьная успеваемость. По этой причине в отношениях со сверстниками у ребенка возникают социальные затруднения.

В данной ситуации для родителя внешний мир интерпретируется не как среда новых возможностей, а как опасное место, единственным же местом для безопасности ребенка является семья. В результате воспитания в страхе ребенок сталкивается с трудными для своего возраста задачами, излишней загруженностью, вследствие чего он практически лишается возможности общения со сверстниками вне школы.

Родитель превращает ребенка в конкурирующую, а не в сотрудничающую личность, он как бы «покоряет» личное пространство ребенка. Накопленные усилиями многих лет достижения часто не помогают ребенку преодолеть в своей жизни личные затруднения, находить пути выхода из кризисных ситуаций, вследствие чего появляются проблемы в самом себе и в общении с обществом.

Фактически, самое важное в отношениях ребенка и родителя – безоговорочная любовь к нему, однако родитель всегда должен ощущать чувство личного пространства между собой и ребенком, выступая в качестве посредника между ребенком и окружающим миром.

В таких ситуациях вызывают большой интерес развивающие родительскую рефлексию социально-педагогические тренинги, которые учат более эффективным родительским стратегиям и тактикам процесса воспитания.

Социально-психологический тренинг – активный групповой метод, прямо ориентированный на вмешательство в развитие группы или личности с целью оказать определенное воздействие, вызвать те или иные изменения, и направленный на усовершенствование и развитие установок, навыков и знаний межличностного общения. Социально-психологический тренинг это средство развития компетентности в общении²⁶⁴.

Социально-психологический тренинг обеспечивает развитие у родителей специальных умений, с приобретением диагностических знаний и навыков. Этот метод развивает у родителей самодиагностику по отношению к особенностям восприятия самого себя, личности ребенка и всей ситуации общения, одновременно осуществляя личностное развитие, развитие коммуникативных и интерактивных аспектов.

Таким образом, социально-психологический тренинг направлен на использование активных методов групповой работы в семье с целью облегчения преодоления дальнейших трудностей в жизни ребенка.

Социально-педагогические тренинги в наши дни не очень распространены, однако они могут оказать качественное влияние на родителя-организатора процесса семейного воспитания, выводя взаимоотношения ребенка с родителями на новый качественный уровень, а также регулируя процесс активной социализации личности ребенка.

Подход 3. Этот подход назовем «Исключительно духовным...».

Согласно данному подходу, родители принимают такие идеи о воспитании, которые как бы «стерильны», направлены на защиту ребенка от опасности и безвкусицы внешнего мира. Они заставляют ребенка посещать с ними театры, выставки, не носить рваные джинсы, ограничивают доступ к компьютерным играм и многое другое.

Безусловно приветствуется желание семьи приложить все усилия для духовного развития ребенка. У каждой семьи должны быть свои правила, традиции и т.д. Очевидно, что такая более богатая культурная среда действительно необходима для пробуждения

---

²⁶⁴ Мардахаев Л.В. Социальная педагогика, Москва, Гардарики, 2005, стр. 149.

творческого потенциала ребенка и порождения новых устремлений. Тем не менее при экстремальном подходе часто может возникнуть противоположный эффект – в дальнейшем иметь и приобрести запрещенное.

В этом случае большое значение имеет проведение педагогических консультаций, связанных с организацией встреч между несколькими семьями, с представлением семейных обрядов и традиций, что может быть полезным с точки зрения приобретения новых навыков совместного использования ценностей. Большое значение имеет также организация выступлений и докладов о традиционных ритуалах, ценностях разных семей, при которых родители и дети совместно показывают свой опыт, уча других и обучаясь.

Важную роль в процессе социализации личности ребенка в семье с данным подходом играет также проведение групповых дискуссий. Метод групповой дискуссии является базовым для реализации и освоения общения-диалога. Проведение общения-диалога без предварительной подготовки к групповой дискуссии вызывает большие затруднения. С помощью дискуссии устанавливается собственная позиция, проясняется многообразие подходов, точек зрения по тому или иному вопросу, обмен которыми помогает прийти к общему представлению и решению данной проблемы. Она развивает у родителей умения импровизировать, действовать за рамками предусмотренного, преодолевая приверженность старым образцам, страх перед неизвестностью, недоверие к себе, боязнь быть застигнутым врасплох и т. д.²⁶⁵

Таким образом, проведение подобных групповых семейных мероприятий играет важную роль при семейном воспитании с точки зрения регулирования процессов формирования, развития и социализации личности ребенка.

Подход 4. «Правил нет. Вседозволенность».

Пожалуй, этот подход к семейному воспитанию мы называем наиболее болезненным. В этом случае родители рассматривают ребенка как сокровище и разрешают ему все, без воспитательной ориентации, без указаний. Необходимо признать, что жизнь ребенка психологически не проста, так как в будущем он может оказаться в различных общественных ситуациях.

В семьях с этим подходом к воспитанию родитель является исполнителем желания и воли ребенка. Ребенок, который не знаком со словом «нельзя», имеет беспрепятственное воображение, дающее впоследствии свободу в действиях. Свобода является важным источником счастья ребенка, однако неправильное использование ее в социальных отношениях может привести к серьезным проблемам и даже к правонарушениям.

В случае подобного семейного воспитания ребенок не готов к сотрудничеству с другими в обществе, не может приспособливаться и существовать в конкурентных условиях, подвергаясь различным бытовым опасностям. Это приводит к агрессии, а затем к бессилию в построении отношений с окружающей средой.

Такое содержание семейного воспитания нуждается в пересмотре. Семья должна восстановить нормальную семейную иерархию, где родители должны управлять процессом воспитания ребенка, а не ребенок должен диктовать им, как поступать.

При воспитании детей в семьях с этим подходом могут быть очень полезны различные формы воспитательного консультирования: личные, семейные, а также технологии имитационных и ролевых игр, при которых можно провести содержательный пересмотр разных социальных ролей участников.

Для эффективной организации современного семейного воспитания применяются также арт-технологии, которые в какой-то мере являются как развлекательными, так и воспитательно-консультативными. Одной из таких форм является технология совместной реализации проектов – совместное рисование, театральная постановка и другие, где

---

²⁶⁵ Мардахаев Л.В. Социальная педагогика, Москва, Гардарики, 2005, стр. 149.

родителю и ребенку отведены отдельные функции, роли, и успех одного зависит от выполненной работы другого.

К современным методам семейного воспитания относится также анкетирование. Цель данного метода заключается в том, что при его использовании участники заполняют соответствующие бланки с различными вопросами. В результате применения этого метода возможно получение содержательной информации, касающейся степени соответствия жизнедеятельности семьи представлению о действиях, взглядах и жизненных ценностях родителей и ребенка.

Современные методы воспитания детей в семье являются такими педагогическими путями, посредством которых становится возможным целенаправленное педагогическое влияние родителей на сознание и поведение детей. Как мать, так и отец должны обладать родительской компетенцией для эффективной организации процесса воспитания и социализации личности ребенка.

При использовании современных методов семейного воспитания не менее важен и вопрос выбора родителем воспитательной модели, которая обуславливается его стилем. Они представляют собой три модели воспитания: свободного или демократического, авторитарного и либерального воспитания. Из представленных трех моделей, в частности, демократическая модель считается наиболее эффективной и современной с гуманистической точки зрения своих воздействий на личность. Таким образом, воспитание, организованное по этой модели, развивает в человеке качества саморегулирования, самоконтроля, саморазвития и самовоспитания, выявляет в ребенке элементы индивидуальности, формирует творческие подходы в разработке собственной поведенческой модели.

Заметим, что немало случаев, когда родители не могут оценить воспитательную ситуацию, исходя из социально-педагогической точки зрения, не представляют критерии отбора методов, обусловленных возрастными особенностями ребенка, результатом чего и являются неудачи, которые становятся очевидными на уровне индивидуальных и социальных поведенческих проявлений ребенка.

Выбор современных методов семейного воспитания в первую очередь зависит от общей культуры родителей, их жизненного опыта, педагогической подготовки и способов организации жизнедеятельности. При выборе современных методов семейного воспитания отдают предпочтение поставленным родителями целям и задачам воспитания, учитывая некоторые нюансы: взаимоотношения членов семьи, родственные связи, эмоции в семье и т.д.

Важную роль играют также индивидуальные особенности родителей, их способность оценивать нравственные и духовные ценности, опыт и желание излишне идеализировать и преувеличивать возможности и способности своих детей, а также совместное применение современных и традиционных методов семейного воспитания, учитывая возрастные, психологические и физиологические особенности ребенка.

Современные методы семейного воспитания, как способы взаимодействия родителей с детьми, помогающие ребенку развивать свое сознание, чувства и волю, активно стимулируют формирование опыта в поведении родителя, самостоятельную детскую жизнедеятельность, а также полноценное моральное и духовное развитие личности ребенка.

Современные методы семейного воспитания направлены на:

- создание максимально благоприятных условий для роста и развития ребенка,
- обеспечение социально-экономической и психологической защиты прав ребенка,
- передачу опыта создания и сохранения семьи, воспитания детей и отношения к старшим,
- обучение детей полезным прикладным навыкам и умениям, направленным на самообслуживание и помощь близким,

- воспитание у ребенка чувства собственного достоинства, ценность собственного «Я»²⁶⁶.

Таким образом, для получения более продуктивного результата в области семейного воспитания ребенка необходимо применение родителями большой тактичности, обладание умением и желанием организовать правильный исход процесса семейного воспитания, а также дальнейшее углубление познаний в данной сфере.

Итак, как традиционные, так и современные методы семейного воспитания играют важную роль в процессе формирования и развития личности ребенка, и лишь в их комплексном использовании можно добиться успехов.

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԵՒԱՅԻ ԱՆՁԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻ ՆԿԱՏՄԱՍԲ ՏԱՐԲԵՐ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐ ՈՒՆԵՑՈՂ ԸՆՏԱՆԻՔՆԵՐՈՒՄ

ՄԵՐԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարան,
մանկավարժության և կրթության վարչազման կենտրոն,
մանկավարժության ամբիոնի դասախոս,
մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, ասիստենտ,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*

Սույն հոդվածի շրջանակներում ուսումնասիրվում են ընտանիքի, ընտանիքում երեխաների դաստիարակության վերաբերյալ մի շարք հասկացություններ, ինչպես նաև ներկայացվում են երեխաների ընտանեկան դաստիարակության տարբեր կառուցողական մոտեցումներ և ընտանեկան դաստիարակության մի շարք ժամանակակից մեթոդներ:

Հոդվածի նպատակն է երեխաների ընտանեկան դաստիարակության նկատմամբ տարբեր մոտեցումների ուսումնասիրությունը՝ շեշտադրելով երեխայի անձի սոցիալականացման գործում նրանց կարևորությունը և դրանց համապատասխան ընտանեկան դաստիարակության ժամանակակից մեթոդների բացահայտումը, որոնցից են՝ խաղային տեխնոլոգիաները, սոցիալական ու մանկավարժական դասընթացները, մանկավարժական խորհրդատվությունը և մի շարք այլ մեթոդներ:

Այս նպատակներին հասնելու համար հեղինակի կողմից առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները՝ ուսումնասիրել ընտանեկան դաստիարակության տարբեր մոտեցումները և բացահայտել դրանց համապատասխան ընտանեկան դաստիարակության ժամանակակից մեթոդները:

Ուսումնասիրության ընթացքում օգտագործվել են հետևյալ մեթոդները՝ նկարագրություն, համադրում, գիտական վերլուծություն, ընդհանրացում:

Ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ ընտանեկան դաստիարակության ժամանակակից մեթոդները, նպաստելով երեխայի գիտակցության, զգացմունքների ու կամքի զարգացմանը, ակտիվորեն խթանում են ինչպես ծնողի, այնպես էլ երեխայի վարքագծի ձևավորումը, երեխաների կենսական ակտիվությունը, ինչպես նաև երեխայի անձի լիարժեք բարոյական ու հոգևոր

²⁶⁶ <https://nsportal.ru/detskii-sad/vospitatelnaya-rabota/2017/12/15/metody-izucheniya-osobennostey-semeynogo-vospitaniya/> Редченко М.А., Методы изучения особенностей семейного воспитания (Дата доступа: 20/02/2020, 12.00).

զարգացումը:

Ընտանեկան դաստիարակության ժամանակակից մեթոդների ընտրության ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել ընտանիքի անդամների փոխհարաբերությունները, ընտանեկան կապերն ու զգացմունքները: Երեխայի տարիքի, հոգեբանական ու ֆիզիոլոգիական առանձնահատկություններից զատ կարևոր դեր են խաղում նաև ծնողների անհատական բնութագրերը, նրանց փորձը և իրենց երեխաների կարողությունները անհարկի իդեալականացնելու և ուռճացնելու ցանկությունը՝ ընտանեկան դաստիարակության ժամանակակից ու ավանդական մեթոդների համատեղ օգտագործմամբ:

Հիմնաբառեր՝ ընտանիք, ընտանեկան դաստիարակության ժամանակակից մեթոդներ, ընտանեկան դաստիարակության մոդելներ, ընտանեկան կառուցողական մոտեցումներ, ծնողական ռեֆլեկսիա, խաղային տեխնոլոգիաներ, սոցիալ-մանկավարժական թրեյնինգ, մանկավարժական խորհրդատվություն, արտ-տեխնոլոգիա:

THE USE OF MODERN METHODS OF UPBRINGING IN FAMILIES WITH DIFFERENT APPROACHES TO THE PROCESS OF SOCIALIZATION OF A CHILD'S PERSONALITY

MERI AVETISYAN

*Yerevan State University, Department of Pedagogy, Ph.D., Lecturer,
Yerevan, Republic of Armenia*

This article discusses some concepts related to the family, upbringing of children in the family, and also presents various constructive approaches to the upbringing of children and a number of modern methods of upbringing.

The research aims to study various constructive approaches to family upbringing of children, importance of socializing the child's personality and identifying the relevant modern methods of upbringing through gaming technologies, social and pedagogical trainings, pedagogical counseling etc.

The study used the following methods: description, comparison, scientific analysis, generalization.

To achieve these goals, the author solved the problems of exploring various constructive approaches to family upbringing and identified its relevant modern methods.

As a result of the study, we came to the conclusion that modern methods of family upbringing, contributing to the development of a child's consciousness, feelings and wills, actively stimulate the formation of experience in the behavior of both a parent and a child, children's vital activity, as well as the full moral and spiritual development of the child's personality.

When choosing modern methods of family upbringing, it is necessary to take into account the relationships of family members, family ties, and emotional backgrounds in the family. Considering the age of a child, as well as his/her psychological and physiological characteristics, individual features of parents, their experience and desire to unnecessarily idealize and exaggerate the abilities of their children, along with modern and traditional methods of family upbringing, play a very important role.

Keywords: *family, modern methods of family upbringing, models of family upbringing, constructive family approaches, parental reflection, game technology, social and pedagogical training, pedagogical counseling, art technology.*

ԼՈՒՍԻՆԵ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

*ԵՊՀ-ի մանկավարժության և կրթության պարզացման կենտրոն,
մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, ասիստենտ
բ. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
lusine.hayrapetyan@ysu.am*

Մանկավարժական արտ-տեխնոլոգիաները և մեթոդները դիտարկվում են իբրև մանկավարժական գործընթացի արդյունավետության բարձրացման ուղիներ՝ դրսևորվելով որպես ավանդական մանկավարժական մոտեցումների այլընտրանքներ:

Հոդվածի շրջանակներում իրականացվող հետազոտության նպատակն է բացահայտել արտ-տեխնոլոգիաների և մեթոդների ներգրավման կարևորությունը ուսուցման գործընթացի արդյունավետության բարձրացման գործում, մեկնաբանել դրանց դերն ուսուցման գործընթացի բարելավման տեսանկյունից:

Հոդվածում բացահայտվել են մանկավարժական գործընթացն առավել ստեղծագործական դարձնելու նոր մոտեցումներ, որոնց շնորհիվ կարելի է լուծել մանկավարժական բնույթի մի շարք խնդիրներ, այդ թվում՝ ուսուցման գործընթացի սոցիալականացման, դաստիարակության կապակերպման և այլն:

Հետազոտության իրականացման համար օգտագործվել են մի շարք գիտամանկավարժական հետազոտությունների մեթոդներ՝ վերլուծություն, համադրում, վերացարկում, ընդհանրացում, համակարգում:

Ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ մանկավարժական արտ-մեթոդներն ու տեխնոլոգիաները յուրահատուկ մանկավարժական այլընտրանքներ են, որոնք կարող են լուծել ոչ միայն ուսուցման գործընթացն առավել ակտիվ, ստեղծագործական և արդյունավետ դարձնելու հիմնախնդիրը, այլև նպաստել անձի ստեղծագործական ներուժի պարզացմանը, ինքնաբացահայտմանն ու ինքնարնկալմանը, ինչպես նաև՝ օգտակար լինել կենսաբանորեն առողջ ու հատուկ կարիքներով երեխաների համատեղ ուսումնական գործունեության կապակերպման հարցում որպես հոգեկարգավորման յուրահատուկ մեխանիզմներ՝ դարձնելով ուսուցման գործընթացը առավել ներառական, համագործակցային ու կառուցողական:

Հիմնաբառեր՝ մանկավարժական արտ-տեխնոլոգիաներ, արտ-մեթոդներ, իդիոթերապիա, գրեթատերապիա, երաժշտաթերապիա, ուսուցման գործընթաց, մանկավարժական գործընթաց:

Ուսուցումն իմացական գործընթացների համակարգ է, որն ուղղված է անձի մտավոր ու հոգեկան համակողմանի զարգացմանը: Այն զուտ փաստերի փոխանցման ու յուրացման գործընթաց չէ, այլև ուսուցանվող առարկայի տրամաբանության բարդ միախյուսվածք, որի արդյունքում ձևավորվում են նախկինում ունեցած գիտելիք և նորի, առարկաների միջև եղած կապերի համակարգեր: Այն մտքի հոսք է կամ շարժում՝ դրանց միջև եղած տրամաբանական կապերի տիրույթում: Ուսումնական նյութի փոխանցումը

* Հոդվածը ներկայացվել է 17.03.2020թ., գրախոսվել՝ 23.03.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

սովորեցնողից սովորողին իրականացվում է հատուկ կազմակերպված ներգործությունների միջոցով: Որևէ նոր բան արդեն եղածին ավելացնելու համար պետք է ապահովել նյութի ընկալման կազմակերպում, դրա իմաստավորում, ապա նաև հետադարձ կապ: Սովորողի կողմից ինքնուրույն մեկնաբանությունների, վերլուծությունների միջոցով պարզ է դառնում նոր նյութի ընկալման արդյունավետությունը, ինչն էլ պայմանավորված է ակնկալիքի ու վերջնարդյունքի միջև ընկած գործընթացների հաջող իրականացմամբ:

Հայտնի է, որ սովորողին ուսումնական գործունեության մեջ ներգրավելու շարժառիթները տարբեր են, ինչը ևս կարող է ունենալ ակնկալվող արդյունքի վրա ազդեցություն: Պակաս կարևոր չէ ուսուցանողի մանկավարժական վարպետությունը, որը դրսևորվում է մանկավարժական օրինաչափությունների հստակ գիտակցման, երեխայի անձի համակողմանի ուսումնասիրման, ուսուցման գործընթացում դրանց ակտիվ ներառման մեջ: Այսպիսով՝ ուսուցումը, որպես բազմակողմ փոխազդեցությունների գործընթաց, ապահովում է երեխայի անձի համակարգում պահանջմունքների ձևավորմանը, ձգտումների, իմացական ու մտածողական եղանակների փոփոխությանը, օբյեկտիվ աշխարհի մասին պատկերացում կազմելուն, հասարակության մեջ սեփական դերն ու տեղը գիտակցելուն: Կարևորվում են հատկապես անձի ինքնուրունության զարգացումը, ստեղծագործականության խթանումը, անձի հոգեբանական ենթակառուցվածքի զարգացումը: Ուսուցման գործընթացի հաջողությունը ուսուցանողի կողմից սովորողին բոլոր կողմերից հետազոտելու, ճանաչելու, նրա ձիրքերը բացահայտելու մեջ է: Դրա շնորհիվ է, որ երեխայի մեջ որևէ երևույթի հանդեպ ձևավորվում են պատկերացումներ, այնուհետև՝ վերաբերմունք: Որքան ամբողջական է կազմակերպված ուսուցման գործընթացն իր բովանդակության անձնակենտրոն, արժեքային կառուցվածքով, այնքան սովորողի մեջ աշխարհմասնաչողության գործընթացի ճանաչողականության, ընկալման խորության, ինքնուրույն մեկնաբանության, ստեղծագործականության զարգացման գործընթացներն օրինաչափ և արագ են տեղի ունենում:

Այսօր ուսուցման գործընթացի արդյունավետ կազմակերպման նոր մեկնաբանություններ են պահանջվում, ինչն էլ առաջարկում է մանկավարժության երիտասարդ գիտաճյուղը՝ արվեստի մանկավարժությունը: Վերջինիս բնորոշ է սովորողի ակտիվ ներգրավվածությունը գեղարվեստական պրակտիկ գործունեության մեջ, արվեստի, առողջագիտության, հոգեբանության, մշակույթի տարրերով հագեցած ուսուցման փոխներգործուն մոդելների մշակումը և դրանց կիրառումը լսարանային ուսուցման, ինչպես նաև՝ սովորողի արտալսարանային գործունեության մեջ:

Գեղարվեստական գործունեությունը համակցելով ուսուցման գործընթացին՝ սովորողի մեջ սկսվում է ստեղծագործականության բացահայտման, ինքնագիտակցության ինտենսիվ գործընթաց, որի շրջանակներում նրա մեջ մշակվում է աուտենտիկ ինքնատիպ ընկալում՝ զգայարանների միջնորդությամբ: Արդյունքում արվեստը միջնորդ է դառնում սովորողի, ուսուցանողի, ուսուցանվող նյութի միջև՝ գտնելու նոր կապեր (զգայական, սոցիալական և այլն) արդեն իմացածի և նորի միջև: Ստեղծվում է ստեղծագործական միջավայր, դրսևորվում է մտածողական ճկունություն, որն էլ օգնում է ուսուցումը հոգնեցուցիչ և մեծ լարում պահանջող գործընթացից վերածելու ճկունություն և ազատ ստեղծագործականություն ապահովող աջկիսազնդային գործունեության: Գեղարվեստական գործողությունների, տարրերի, միջոցների ներառումն ուսուցման գործընթացում օգնում է, որպեսզի սովորողները կարողանան նախաձեռնել, վերլուծել, մեկնաբանել, փոխանցել մատուցվող նյութը մեխանիկորեն այն վերարտադրելու փոխարեն: Այլ կերպ ասած՝ արվեստի մանկավարժությունը գեղարվեստական մանկավարժության ոլորտ է, որը դիտարկվում է որպես արվեստի ու մանկավարժության համադրություն, ի հայտ է բերում

գեղարվեստական դիդակտիկայի սկզբունքներ, որոնք ուղղված են սովորողի ստեղծագործական ակտիվության բարձրացմանը, ինքնուրույնության, ինքնատիպության նոր բովանդակության սահմանմանը:

Օգտագործելով արվեստի միջոցների և կրթական տեխնոլոգիաների ընձեռած լայն հնարավորությունները, դրանք համակցելով միմյանց հետ՝ արդյունքում ծնվում են արտ-մեթոդներ և արտ-տեխնոլոգիաներ, որոնք հաճախ թերապևտիկ բնույթ ունեն, ուստի դրանք մանկավարժական բարդ խնդիրների լուծման նոր բանաձևեր են:

Մեր ուսումնասիրության կենտրոնում ուսուցման կազմակերպման արդյունավետությունը բարձրացնող արտ-տեխնոլոգիաներն ու մեթոդներն են, որոնք առանձնանում են իրենց բնութագրերով, ունեն շեշտված մանկավարժական բովանդակություն, կիրառելի են մանկավարժական տարբեր խնդիրներ լուծելու համար:

Գեղարվեստա-գեղագիտական և ստեղծագործական ուղղվածությունից կախված՝ տարբերում ենք արտ-մեթոդների հետևյալ տեսակները.

1. գեղարվեստական ընթերցանություն,
2. երաժշտության ունկնդրում,
3. իրավիճակի դերային բեմականացում, ասմունք,
4. թղթերի, թելերի միջոցով աշխատանքների պատրաստում,
5. ծեփամածիկի, կավի, գիպսի հետ աշխատանք,
6. նկարչություն, գունաներկում, ուրվանկարի գունային լիցքավորում և այլն:

Արտ-մեթոդները ոչ միայն ուսուցման կազմակերպման արդյունավետ ուղիներ են, այլև ուսուցողական զրույցների, խորհրդատվության, մանկավարժական սիրո ու հոգատարության, երեխայի հանդեպ ունեցած հարգանքի վառ դրսևորման միջոցներ: Դրանք միջանձնային հարաբերությունների յուրատեսակ կառուցվածների հիմքեր կարող են դնել սերը, հոգատարությունը, իրար ճանաչելու հնարավորությունը սովորողի մասին լրացուցիչ տեղեկատվություն հավաքագրելու, նրան ուսումնական նյութի շրջանակներից դուրս տեսնելու, ունեցած խնդիրները հասկանալու հնարավորություն կտան մանկավարժին:

Գեղարվեստա-գեղագիտական և ստեղծագործական ուղղվածությունից կախված՝ տարբերում ենք արտ-տեխնոլոգիաների հետևյալ տեսակները.

1. Գրքաթերապիա,
2. Երաժշտաթերապիա,
3. Դրամաթերապիա,
4. Հեքիաթաթերապիա,
5. Իզոթերապիա:

Գրքաթերապիան, որպես արտ-տեխնոլոգիա, հիմնվում է խոսքի, դրա ազդեցիկ ուժի վրա: Այս արտ-տեխնոլոգիան կարելի է կիրառել թե՛ կենսաբանորեն առողջ, թե՛ հատուկ կարիքներով երեխաների հետ տարվող սոցիալ-մանկավարժական բնույթի աշխատանքներում: Այն ունի մի քանի ձևեր, որոնց կիրառման առանձնահատկությունները բխում են սովորողի ունեցած խնդրի առանձնահատկություններից: Գրքաթերապիայի հիմնական միջոցը ընթերցանությունն է, գրավոր ու բանավոր խոսքը: Գրքաթերապիա իրականացնելու համար ուսումնական նյութ կարող ենք համարել գրական տարբեր ժանրերի ստեղծագործությունները՝ փոքր արձակից մինչև պոեզիա և այլն:

Երաժշտաթերապիան իր բոլոր ձևերով՝ ռիթմաթերապիա, երգելը, երաժշտություն հորինելը, նույնպես արտ-տեխնոլոգիաների համակարգում առանձնակի տեղ ունեն: Դրանք օգնում են անձին մշակելու սթրեսակայունության համակարգ, զարգացնելու ասոցիատիվ մտածողություն, հանգստացնելու նյարդային համակարգը, ձևավորելու մանկավարժական գործընթացի սուբյեկտների առողջապահական էկոհոգեբանական մշակույթ և այլն:

Դրամաթերապիան և իմագոթերապիան (կերպարային թերապիան) դերախաղային գործունեության տեսակներ են, երբ առանձին-առանձին կարևորում են ձայնը, բեմական պլաստիկան, էտյուդները, երևակայության, զգացմունքերի բեմականացումը, հիմնախնդրի իրավիճակային թատերականացումը²⁶⁷: Դրանք կարելի է կիրառել թե՛ դպրոցական թատրոնում, թե՛ դասի ժամանակ: Ավանդական թատերական ներկայացումներից տարբերվում են նրանով, որ այս տեխնոլոգիայի ժամանակ իբրև թատերականացված նյութի ատաղձ կարող է համարվել տվյալ անձի հոգեվիճակը, նրա վախերը կամ այլ անձանց հետ միջադեպերը և այլն:

Յեֆիաթաթերապիայի համար ընտրվում են մի քանի տիպի հեֆիաթներ՝ ռեցեպտորային, հրաշապատում, դիդակտիկական և այլն: Կարելի է նաև նկարել հեֆիաթ, հորինել տեղում, օգտագործել արդեն պատրաստի հեֆիաթը՝ սովորեցնելու կայացնել այլընտրանքային որոշումներ իրավիճակային լուծում պահանջող դեպքերում, լինել առավել ճկուն ու հնարամիտ: Յեֆիաթը ևս օգնում է ուսուցման գործընթացում բարձրացնել անձի ակտիվությունը, խթանել ինքնուրույնությունը, երևակայությունը:

Իզոթերապիան կենսաբանորեն առողջ անձի ստեղծագործականության խթանման ձևերից է, սակայն որոշ դեպքերում հատուկ կարիքներ ունեցող երեխաների խնդիրը թեթևացնելու միջոց է, մանկավարժի կողմից իրականացվող շտկողավերականգնողական արտ-տեխնոլոգիա: Դրա տեսակներից են՝ նկարչությունը, կուլաժը, քանդակագործությունը, ծեփամածիկով աշխատանքը, արվեստի պատրաստի գործերը և այլն²⁶⁸:

Արտ-տեխնոլոգիաները հնարավորություն են տալիս ուսուցման գործընթացում ներառելու երեխային բազմակողմանիորեն՝ վեր հանելով նրա ներքին տազնապները, ցուցաբերելով հոգեբանա-մանկավարժական բնույթի օգնություն և աջակցություն՝ առավել կառուցողական դարձնելով երեխայի սոցիալականացման գործընթացը, նպաստելով հոգևոր-բարոյական չափանիշների ակտիվ յուրացմանը:

Արտ-տեխնոլոգիաներն առավել արդյունավետ են ներգործում հատկապես երբ հենված են արվեստի մանկավարժության մի քանի մոտեցումների վրա.

1. Նախ՝ երեխայի կատարած աշխատանքի գնահատումը պետք է լինի առանց թվանշանի, փոխարենը մեծահասակը՝ ուսուցիչը, ծնողը, պետք է ապրումակցի, քաջալերի նրան: Այդ հանգամանքը երեխային դարձնում է անկաշկանդ, նրա համար ստեղծում է ապահովության զգացողություն, ձևավորում է հոգեբանական ինքնահոս ազատության միջավայր, որի ընթացքում երեխան սկսում է իր ներսում կուտակված անհանգստությունները վերածել պատկերների, գույների, սիմվոլների: Այդ ընթացքում ուսուցանողը ռեֆլեքսիայի միջոցով պետք է փորձի ընկալել երեխայի ապրումները, կիսել զգացմունքերը, կարեկցել նրան, ինչն էլ հանգեցնում է սոցիալական հարաբերությունների, կապերի ստեղծման ու ամրապնդման կառուցողականության, նպաստում ուսուցման համար առավել ազատ ու նպաստավոր, վստահության վրա հիմնված միջավայր ստեղծելուն:

2. Հաջորդը ուսուցման գործընթացում արտ-տեխնոլոգիաների կիրառման ժամանակ դաստիարակության գործընթացի կազմակերպումն է արտթերապևտիկ գրույցների միջոցով:

Արտ-տեխնոլոգիաներն ունեն ազդեցության ուղղվածություն.

1. Անձնակողմնորոշիչ և անձնակենտրոն. անձի տարիքային և հոգեբանական հնարավորությունների հաշվի առնումը, երեխայի պահանջմունքերի կարևորումը ուսուցման գործընթացում, դրանց բացահայտումը

²⁶⁷ **Медведева Е.А.**, Арт-педагогика и арт-терапия в специальном и инклюзивном образовании, Москва, «Юрайт», 2019, էջ 174.

²⁶⁸ **Лебедева Л. Д.**, Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. СПб: «Речь», 2003. Серия «Психологический практикум», стр. 106.

2. Արժեքանական-արժեկողմնորոշիչ. անձի ինքնակառավարման հմտությունների ձևավորումը,
3. Մարդաբանական. անձի հոլիստիկ զարգացումը
4. Գեղարվեստական. անձի գեղարվեստա-գեղագիտական զարգացումը,
5. Հերմենևտիկական. անձի կողմից իրավիճակի գնահատման կարողությունը, արտ-աշխատանքում ստեղծած սիմվոլների ապակողավորումը:

Նման մոտեցումը ցույց է տալիս արտ-տեխնոլոգիաների բազմամակարդակ ազդեցությունը²⁶⁹:

Մանկավարժական արտ-տեխնոլոգիաների կառուցվածքի տրամաբանությունը զարգանում է 3 փուլով.

1. Ախտորոշման փուլ: Այս փուլում որոշվում է անձի զգացմունքայնության աստիճանը, դրա դրսևորման կարողության չափը որպես ներքին վիճակ, անձի՝ մանկավարժական օգնություն պահանջող թույլ կողմերի հստակեցումը:
2. Պատկերանշանային փուլ: Այս փուլում երեխան վերարտադրում է իրեն տվյալ պահին հուզող երևույթը գեղարվեստական-փորձարարական ձևերի միջոցով: Դրանք ներքին հոգեվիճակների պրոեկցիաներ են,, որոնք հոգեբանամանկավարժական տարատեսակ, նշանակալից խնդիրների լուծման համար իբրև այդ խնդրի մոդելավորված տարբերակ կարող են օգտագործվել:
3. Ռեֆլեկտիվ-արժեքանական: Այս փուլում տեղի է ունենում անձի կողմից ոչ վերբալ զգացմունքային գործունեության գիտակցում, դրա խոսքային ձևակերպումը, տրվում են արդեն ծանոթ մոտեցումների փոխարեն նոր, այլընտրանքային ցուցումներ, ոչ ուղղակիորեն, սակայն ուղղորդում անձին դեպի նոր արժեքային դիրքորոշումների հետ ադապտացմանը:

Հատուկ պետք է կարևորել արտ-տեխնոլոգիաներ կիրառող ուսուցանողի պատրաստվածությունը, քանի որ նրա աշխատանքային վարպետությունից է կախված առանձնահատուկ մանկավարժական տեխնոլոգիաներով այս աշխատանքի վերջնարդյունքի ամբողջական ու դրական ելքը:

Այսօր գեղարվեստա-մանկավարժական հայեցակարգերի զարգացման տեմպն աշխարհում արագացել է, ինչն էլ դասավանդողից պահանջում է ոչ միայն զուտ կատարողական վարպետություն, այլև արվեստի միջոցների անմիջական կիրառում դասավանդման գործընթացում՝ որպես սովորողի զգայական ակտիվության խթանման միջոց, ինչպես նաև մանկավարժի վարպետության դրսևորման նոր մոտեցում²⁷⁰:

Անհրաժեշտ է տարբերակել արվեստի ուսուցման մեթոդիկան արվեստի մանկավարժության մեթոդներով ուսուցման գործընթաց կազմակերպելուց: Վերջինս, համակցվելով մանկավարժական առողջագիտության առողջապահական բանաձևին, դուրս է բերել արվեստաբուժության մեթոդիկաներ՝ սովորողի անձնային, ինչպես նաև զարգացման առանձնահատկություններին համապատասխանեցնելով նրա՝ կրթությունն ստանալու իրավունքի իրացումը:

Արվեստի մանկավարժության արտ-մեթոդիկաները, տեխնոլոգիաներն ու մեթոդները կիրառվում են երեք ուղղությամբ. առաջինն արվեստի տարբեր ճյուղերի ուսուցման մեթոդիկաներն են, երկրորդ դեպքում արվեստը միջնորդ է մանկավարժական գործընթացում գեղարվեստական տարրերի ներառման, ինչպես նաև արակտիկ գործունեության վրա հիմնված ուսուցման գործընթաց կազմակերպելու համար, երրորդ դեպքում այն շտկողավերականգնողական տեխնոլոգիաների համակարգ է՝ կախված երեխայի ունեցած խնդրից, դրա բարդության աստիճանից, ուսուցման գործընթացում

²⁶⁹ **Анисимов В.П., Скворцова Т.П.** Арт-педагогическая профилактика негативизма детей: монография. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2017, стр.97–98

²⁷⁰ **Тяглова С. А.,** Творческая технология арт-педагогического подхода в подготовке учителя, Pedagogical journal, N6, 2015, стр.70.

Նրա ներառման հնարավորությունից, ներառված լինելու չափից, սոցիալականացման խոչընդոտների հաղթահարման բարդություններից: Երեխայի անձի հոլիստիկ կառուցվածքը կարիք ունի համաչափ զարգացման, որը հաճախ միակողմանի կամ ոչ լիարժեք է բացահայտվում անձի սոցիալականացման ու դաստիարակության գործընթացներում: Երբեմն դպրոցում (հաճախ նաև ընտանիքում) երեխայի անձի ներքին կարողությունների ոչ ամբողջական մեկնաբանվածության, ոչ լիարժեք բացահայտվածության փաստը կարող է կոնֆլիկտայնության, հոգեկան լուրջ փոփոխությունների պատճառ դառնալ: Արվեստի մանկավարժության մեթոդները, որպես գեղարվեստական դիդակտիկայի ձևավորման պայման, կարևոր ներդրումներ են, քանի որ դրանք կարող են եսպես փոխել մանկավարժական գործընթացի բնույթը հատկապես ներառական ուսուցմամբ կրթություն կազմակերպելիս: Դրանք սուբլիմացիաների բանաձևեր են, որոնք օգնում են անձին փոխակերպել վախը, ընկճվածությունը, կուտակած վատ հույզերը դրական հույզերի, ինքնուրույն դուրս բերել պաշտպանական մեխանիզմներ՝ ընդդեմ բացասական ցանկությունների:

Արտ-մեթոդները և տեխնոլոգիաները կարող են կատարողականից ստեղծագործականի վերածել ուսուցման գործընթացը՝ հագեցնելով այն կենդանի շնչով, գույներով ու ձայնով, մարմնի շարժմամբ ու խոսքի մշակույթով: Դրանց շնորհիվ ուսուցման գործընթացն ունենում է մշակութային համատեքստ, ինչն էլ սովորողների շրջանում զարգացնում է դրականի վրա հենված զգայական ուղղորդվածություն²⁷¹:

Արվեստի մանկավարժության մեթոդները անձի անհատական զարգացման համակարգում ինքնաբացահայտման շարժառիթներ կարող են դառնալ: Դրանք նաև համագործակցային բնույթ ունեն, օգնում են զարգացնել սոցիալական հմտությունները և ձևավորում են թիմում աշխատելու ունակություն, ինչպես նաև այդ մեթոդներից մի քանիսը թույլ են տալիս սովորողին ձեռք բերել գեղարվեստական գործունեության միջնորդությամբ որևէ բան սովորելու անհատական փորձ:

Ուսուցման գործընթացում արտ-մեթոդներ ու տեխնոլոգիաներ օգտագործելիս ուսուցանողը թեև կարող է ստեղծել գեղարվեստական միջավայր, ձևավորել երեխայի մեջ գեղագիտական ճաշակ, գեղարվեստական հաղորդակցման մշակույթ, այնուամենայնիվ, այդքանը բավարար պայման չէ երեխայի ստեղծագործականության խթանման, կառուցողական մտածողության ձևավորման և դրանց դրսևորումների համար: Արտ-մեթոդներն ու տեխնոլոգիաներն ունեն առավելություններ. դրանք կարող են ներգործել երեխայի ենթագիտակցության և գիտակցության վրա տարբեր կողմերից, տարբեր զգայությունների առաջացման ու զգայարարների խթանման միջոցով՝ լսողական, տեսողական, շոշափելիքի և այլն՝ փոխանցելով երեխային աշխարհմանաչողության ակտիվություն, նոր փորձ, հաճելի զգայություններ:

Այսպիսով՝ մանկավարժական արտ-մեթոդներն ու տեխնոլոգիաները կարող են նպաստել անձի ստեղծագործական ներուժի զարգացմանը, ինքնաբացահայտմանն ու ինքնաընկալմանը, ինչպես նաև նպաստել կենսաբանորեն առողջ ու հատուկ կարիքներով երեխաների համատեղ ուսումնական գործունեության կազմակերպմանը՝ որպես հոգեկարգավորման յուրահատուկ մեխանիզմներ՝ դարձնելով ուսուցման գործընթացն առավել ներառական, համագործակցային ու կառուցողական:

²⁷¹ Медведева Е. А. Арт-педагогика и арт-терапия в специальном и инклюзивном образовании, Москва, «Юрайт», 2019, стр. 88.

FEATURES OF APPLICATION OF ART TECHNOLOGIES AND METHODS IMPLEMENTED IN INCREASING THE EFFICIENCY OF TEACHING

LUSINE HAYRAPETYAN

*Yerevan State University, Pedagogy and Education Development,
Department of Pedagogy,
Ph.D., Lecturer
Yerevan, Republic of Armenia*

Pedagogical art-technologies and methods for enhancing the effectiveness of teaching progress are viewed as ways of enhancing the effectiveness of pedagogical process being alternatives to traditional pedagogical approaches.

The purpose of this article is to identify the importance of involving art technologies and methods in enhancing the effectiveness of teaching process and to interpret their role from the perspective of teaching process improvement.

The article explores new approaches to making the pedagogical process more creative which can solve a number of pedagogical problems not only in the field of personal education but also in socialization and upbringing.

A number of scientific-pedagogical research methods have been used to carry out the research, such as analysis, compilation, abstraction, generalization and coordination.

As a result it can be concluded that pedagogical art methods and technologies are unique pedagogical alternatives that can form an inclusive, tolerant and coherent environment and solve the problem of making the teaching process more creative and effective.

Key words: *Pedagogical Art Technologies, Art Methods, Isotherapy, Music Therapy, Bibliotherapy, Teaching Process, Pedagogical Process.*

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ АРТ-ТЕХНОЛОГИЙ И МЕТОДОВ ПРИ ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ

ЛУСИНЕ АЙРАПЕТЯН

*Ереванский государственный университет,
Центр педагогики и развития образования,
преподаватель кафедры педагогики, канд. пед. наук, ассистент,
г.Ереван, Республика Армения*

Педагогические арт-технологии и методы рассматриваются как способы повышения эффективности педагогического процесса, являясь альтернативными по отношению к традиционным педагогическим подходам.

Целью исследования, проводимого в рамках статьи, является выявление важности привлечения арт-технологий и методов при повышении эффективности процесса обучения, а также интерпретирование их роли с точки зрения улучшения процесса обучения.

В данной статье выявлены новые подходы по приданию педагогическому процессу более творческого характера, благодаря которым можно решить ряд задач педагогического плана, в том числе не только в направлении обучения личности, но и в его социализации и воспитании.

Для проведения исследования был использован ряд методов научно-педагогических исследований, таких как анализ, сопоставление, абстракция, обобщение, координация.

В результате можно сделать вывод о том, что педагогические арт-методы и технологии являются своеобразными педагогическими альтернативами, которые способны решить проблему, касающуюся не только более активного, творческого и эффективного процесса обучения. Они также могут способствовать развитию творческого потенциала личности, самопознанию и самовосприятию, а также быть полезными в вопросе организации совместной учебной деятельности как биологически здоровых детей, так и детей с особыми потребностями в качестве уникальных механизмов психорегулирования, превращая процесс обучения в более инклюзивный, совместный и конструктивный.

Ключевые слова: педагогические арт-технологии, арт-методы, изотерапия, музыкотерапия, библиотерапия, процесс обучения, педагогический процесс.

ՀՄԱՅԱԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱԼ

*Խաչատուր Աբովյանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական
համալսարանի կիրառական հոգեբանության ամբիոնի ասպիրանտ,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
hmayakmanukyan@gmail.com*

Հոդվածում առաջադրված նպատակի համաձայն ուսումնասիրվել է Հայաստանի Հանրապետությունում հաշտարարության (մեղիացիայի) ինստիտուտի վերաբերյալ իրավեկվածության մակարդակը քաղաքացիների շրջանում, ինչպես նաև ներկայացվել հաշտարարի մասնագիտական կարևոր հատկությունների համախումբն ըստ տվյալ ծառայության պոտենցիալ օգտատերերի: Մեր խնդիրն է ուսումնասիրել միջնորդության դերը քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում, հետապոտել քաղաքացիների վերաբերմունքը և հաշտարարության ինստիտուտի վերաբերյալ իրավեկվածության աստիճանը, ուսումնասիրել վերջինիս արդի կարգավիճակը ՀՀ-ում, ինչպես նաև նկարագրել միջնորդների մասնագիտական կարևոր հատկությունները:

Հետապոտության ընթացքում իրականացվել է հիմնախնդրի վերաբերյալ տեսական վերլուծություն և կիրառվել են հարցման, կոնտեստ վերլուծության և ռանգավորման մեթոդները: Հաշտարարի մասնագիտական հատկությունների և հաշտարարության սոցիալ-հոգեբանական գործառույթների վերաբերյալ հարցումներին մասնակցել են ՀՀ բուհերի ուսանողներ ու դասախոսներ (ընդամենը 76 մարդ):

Հետապոտության արդյունքում հանգել ենք այն ելրակացության, որ հաշտարարության ինստիտուտի զարգացման նպատակով անհրաժեշտ է իրականացնել համալիր աշխատանքներ՝ կապված և՛ հաշտարարների ընտրության, և՛ քաղաքացիների վստահության հետ: Հարցման արդյունքները ցույց տվեցին, որ հետապոտվողների մեծամասնությունը տեղեկացված չէ հաշտարարության (մեղիացիայի) ինստիտուտի դերի և գործառույթների մասին: Առկա է անվստահության բարձր աստիճան միջնորդության այդ տիպի ինստիտուտի նկատմամբ:

Ներկայացրել ենք հաշտարարների (մեղիատորների) մասնագիտական կարևոր կարողություններն ու հմտությունները, որոնք անհրաժեշտ են արդյունավետ հաշտարարություն իրականացնելու համար:

Հիմնաբառեր՝ հաշտարարություն, մեղիացիա, կոնֆլիկտ, անձ, տեղեկացվածություն, քաղաքացիաիրավական հարաբերություններ, հարցում, դասակարգում, մասնագիտական, հոգեբանական կարևոր հատկություններ:

Արդիականությունը

ՀՀ-ում մեղիացիայի ինստիտուտի զարգացումը կապվում է վերջին տասնամյակի հետ, ընդ որում՝ առավել շատ զարգացել է ֆինանսական հաշտարարության

---

* Հոդվածը ներկայացվել է 17.02.2020թ., գրախոսվել՝ 18.02.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

ինստիտուտը, որն իր գործառնություններով ավելի շատ նման է խորհրդատվական ու տեղեկատվական գրասենյակի, քան մեդիացիայի ինստիտուտի:

Վերջին տարիներին փորձեր արվեցին կայացնելու և զարգացնելու վերոնշյալ ինստիտուտը նույն սկզբունքով, ինչ գործում է ամբողջ աշխարհում: Արդարադատության նախարարության կողմից իրականացվեցին վերապատրաստման դասընթացներ, որոնց մասնակիցները մեծամասամբ գործող փաստաբաններ, իրավաբաններ էին: Այսօր Հաստատվում գործում են 55 արտոնագրված հաշտարար և մշտապես գործող 2 հաշտարարական հաստատություն²⁷²: Վերոնշյալ ռեեստրում գրանցված հաշտարարները իրականացնում են աշխատանքներ բաղաբացիաիրավական, առևտրային, կորպորատիվ, ընտանեկան, աշխատանքային ոլորտներում: Եվ չնայած այն հանգամանքին, որ որոշակի քայլեր կատարվել են մեդիացիայի ինստիտուտի ձևավորման ու զարգացման ուղղությամբ, որպես այդպիսին մեդիացիայի ինստիտուտը ՀՀ-ում կարելի է համարել դեռևս չկայացած: Սակայն դրա անհրաժեշտությունն ու հրատապությունը կասկած չի հարուցում հաշվի առնելով փոխակերպվող հասարակությունում ծագող բազմաթիվ ու բազմաբնույթ խնդիրներն ու կոնֆլիկտները մի կողմից՝ անձ-անձ, անձ-կազմակերպություն, կազմակերպություն-կազմակերպություն հարաբերություններում, մյուս կողմից՝ դատարան դիմելու և ողջ գործընթացի ֆինանսական և հուզական մեծ ծախսերը, ինչպես նաև նույնիսկ դրական ելքի ժամանակ այդ գործընթացի շարունակական լինելը, տևականությունը: Արձանագրելով հաշտարարության կարևոր դերն ու նշանակությունը ժամանակակից հասարակությունում, կարելի եզրակացնել, որ այնուամենայնիվ դեռ արդիական են մնում գիտական ու հանրամատչելի գրականության հրապարակման հարցը, ինչպես նաև միասնական գիտական հիմնավորված հայեցակարգի մշակման խնդիրը:

Հարկ ենք համարում նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում արտոնագրված հաշտարարները կրթությամբ իրավաբաններ են²⁷³: Միանշանակ է, որ մեդիացիայի արդյունավետության ապահովման համար կարևոր է իրավաբանական կրթությունը, սակայն քիչ կարևոր չէ նաև հաշտարարի հոգեբանական պատրաստվածության աստիճանը, ինչպես նաև անձնային ու հոգեկան առանձնահատկությունները, որոնք անհերքելի մեծ նշանակություն ունեն մեդիացիայի ողջ գործընթացում: Անհրաժեշտ է շեշտել, որ մեդիատորի կարևոր գործառնություններից է երկու հակամարտող կողմին բանակցությունների սեղանի շուրջ նստեցնել կարողանալը, ինչպես նաև մասնակիցների շրջանում իրական պահանջմունքների գիտակցման մակարդակը բարձրացնելը, որն ընկած է կոնֆլիկտների լուծման հիմքում:

Այսպիսով՝ կարելի է նշել, որ մեդիացիայի ինստիտուտի կայացման ու զարգացման համար անհրաժեշտ աշխատանքներ պետք է տարվեն տարբեր ուղղություններով: Նախ և առաջ հրատապ պետք է բարձրացնել բաղաբացիների իրազեկվածության մակարդակը մեդիացիայի ինստիտուտի և դրա գործառնությունների վերաբերյալ: Բացի այդ, նույնքան կարևոր է մեդիատորների ընտրությունն ու հավատարմագրումը կառուցել մասնագիտական հիմքերի վրա՝ հաշվի առնելով հոգեբանական դիմանակարի համապատասխանությունը մասնագիտությանը: Չնայած այս հիմնախնդրի կարևորությանն աշխարհում և մասնավորապես ՀՀ-ում՝ բավարար չեն այն աշխատանքները, որոնք նվիրված են մեդիատորի անձնային ու հոգեբանական առանձնահատկությունների ուսումնասիրություններին: Օ. Ալլախվերդյանը նշում է, որ իր հետազոտություններում՝ նվիրված որոշ հոգեբանական առանձնահատկությունների դերին մեդիացիայի գործընթացում, նշանակալի կապեր հայտնաբերված չեն: Ըստ Օ.

²⁷² <http://www.justice.am/page/582>, Արտոնագրված հաշտարարներ ռեեստր: Մշտապես գործող հաշտարարական հաստատությունների ռեեստր:

²⁷³ <http://www.justice.am/page/582>, Արտոնագրված հաշտարարներ ռեեստր:

Ալախվերդովայի՝ հնարավոր է այն պայմանավորված լինի հատկությունների սխալ ընտրությունով²⁷⁴: Մեդիատորների գործունեության ուսումնասիրությունները առավել շատ ծավալվում են նրանց կատարած գործառույթների, մեդիացիայի գործընթացի, պայմանների և այլ բնութագրիչների շուրջ²⁷⁵: Այսպես՝ ՌԴ-ի մեդիատորների լիգայի կողմից առաջարկվող մասնագիտական ստանդարտում մեծ տեղ են զբաղեցնում մասնագիտական գիտելիքներն ըստ ուղղությունների և մասնագիտական կարողությունները²⁷⁶:

Հիմնվելով տեսական կյուբի վերլուծության վրա՝ մեր **Նպատակն է** ուսումնասիրել ՀՀ-ում հաշտարարության (մեդիացիայի) ինստիտուտի վերաբերյալ իրազեկվածության մակարդակը քաղաքացիների շրջանում, ինչպես նաև ներկայացնել հաշտարարի մասնագիտական կարևոր հատկությունների համախումբն՝ ըստ տվյալ ծառայության պոտենցիալ օգտատերերի:

Նպատակին հասնելու համար առաջադրել ենք հետևյալ **խնդիրները**՝

1. Տեսական վերլուծության հիման վրա ուսումնասիրել հաշտարարության դերը քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում,
2. Կոնտենտ (բովանդակային) վերլուծություն միջոցով հետազոտել հաշտարարության ինստիտուտի արդի կարգավիճակը ՀՀ-ում,
3. Ուսումնասիրել մեր հանրապետության քաղաքացիների վերաբերմունքը և իրազեկվածության աստիճանը մեդիացիայի ինստիտուտի վերաբերյալ,
4. Հետազոտել հաշտարարների մասնագիտական կարևոր հատկությունները՝ ըստ այդ ծառայության պոտենցիալ օգտատերերի:

Հետազոտության ընտրանքը և մեթոդները

Հետազոտությանը մասնակցել են 18-55 տարեկան 76 ՀՀ քաղաքացի, որոնք ունեն տարբեր մասնագիտություններ և գտնվում են մասնագիտական կայացման տարբեր փուլերում: Ընտրանքը ձևավորվել է պատահականության սկզբունքով: Հարցման մասնակիցների ընտրությունը հիմնավորվում է նրանով, որ բարձրագույն կրթության համակարգում ներգրավված մարդիկ ունեն իրազեկման համեմատաբար լայն հնարավորություններ:

Հետազոտության համար կիրառվել է հարցման մեթոդը, կոնտենտ վերլուծության և ռանգավորման մեթոդները: Հարցումը իրականացվել է 2019թ.-ի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին:

Հետազոտության արդյունքները և դրանց վերլուծությունը

Ընտրանքը կազմել են 76 հոգի՝ տարբեր բուհերի ուսանողներ, իրավաբաններ, տնտեսագետներ, լեզվաբաններ և այլ մասնագետներ: Ընտրանքի 50 հոգին (1-ին խումբ, 18-24 տարեկան) եղել են ուսանողներ, 26-ը (2-րդ խումբ, 25-55 տարեկան)՝ տարբեր բնագավառների դասախոս-մասնագետներ: Այն հարցին, թե վստահում եք արդյոք հաշտարարության ինստիտուտին, 1-ին խմբի հարցվածների գերակշռող մեծամասնությունը (28 հոգի) պատասխանել է, որ իրենք իրազեկված չեն դրա առկայության և գործառույթների մասին: 9-ը հոգին տվել են դրական պատասխան, որ իրազեկված են և վստահում են: Հարկ է նշել, որ իրազեկված ուսանողները մասնագիտանում են իրավաբանության և միջազգային հարաբերությունների ոլորտում:

Հարցված 26 մասնագետներից 18-ը վստահում են հաշտարարության ինստիտուտին, և 22-ը կղիմեն անհրաժեշտության դեպքում: Այստեղ հետաքրքրական է այն փաստը, որ դրական պատասխան տված մասնագետների մեծամասնությունը

²⁷⁴ **Аллахвердова О. В.** Обучение медиаторов и формирование компетенций. // Вестник СПбГУ. Сер. 16. 2012. Вып. 3.

²⁷⁵ Медиация. Учебник. / Под ред. А. Д. Карпенко, А.Д. Осинковского. СПб: Третьейский суд. М. Статут, 2016, էջ 470.

²⁷⁶ Նույն տեղում, 432-470 էջեր:

բիզնես ֆինանսական ոլորտի աշխատակիցներ են: Հարցման ընթացքում. նկատել ենք կանանց ու տաղամարդկանց միջև վերաբերմունքի տարբերությունը: Ե՛վ ուսանողների, և՛ մասնագետների շրջանում վստահող և այդ ծառայությանը անհրաժեշտության դեպքում դիմող քաղաքացիների թիվն անփոփոխ էր այն դեպքում, երբ իգական սեռի ներկայացուցիչների կողմից հաշտարարին դիմելու հավանականությունը ավելի մեծ է, քան վստահելու:

Ստացված տվյալներից կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանում այսօր հաշտարարության ինստիտուտի առկայության և դրա գործառնությունների մասին հասարակության իրազեկվածությունը գտնվում է շատ ցածր մակարդակի վրա: Իսկ այն սակավաթիվ քաղաքացիները, որոնք իրազեկված են և վստահում են այդ ինստիտուտին, այս կամ այն կերպ մասնագիտորեն կապված են դրան:

Այսպես՝ ուսանողների շրջանում իրազեկվածությունը բարձր է իրավաբանների ու միջազգայնագետների շրջանում, ինչը նրանց մասնագիտական կոմպետենցիաների առումով օրինաչափ է: Աշխատող քաղաքացիների շրջանում իրազեկվածությունը բարձր էր ֆինանսական ոլորտի աշխատակիցների շրջանում, ինչը պայմանավորված է ՀՀ-ում ֆինանսական հաշտարարության ինստիտուտի կայացվածության հետ:

Սակայն, ինչպես նշում է Հ. Հովհաննիսյանն «Արմենիա Սպուտնիկին» (լրատվական գործակալություն) տված հարցազրույցում, ՀՀ-ում հաշտարարության ինստիտուտի զարգացման նպատակով անհրաժեշտ է իրականացնել աշխատանքներ՝ կապված և՛ հաշտարարների ընտրության, և՛ քաղաքացիների վստահության հետ: «Քաղաքացիների հետ տարվող աշխատանքներում անհրաժեշտ է շեշտադրել հաշտարարության ժամանակ զաղտնիության սկզբունքը, ժամանակի ծախսը, ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ հաշտարարության ժամանակ քաղաքացին ինքն է որոշում կայացնում և յուրաքանչյուր պահի կարող է հրաժարվել մեղիացիայից միակողմանի»²⁷⁷:

Այժմ ամփոփելով քաղաքացիների հարցման արդյունքները՝ անդրադառնանք հաշտարարների այն հատկություններին, որոնք նշանակալի դերակատարություն ունեն մեղիատորների մասնագիտական կայացման մեջ: Մեր կողմից կազմված հարցարանի պատասխանների հիման վրա ռանգավորվել են այն հատկություններն ու ունակությունները, որոնք, ըստ հարցվածների, անհրաժեշտ են հաշտարարների արդյունավետ գործունեության ապահովման համար (ՏԵ՛ս աղ. 1):

Աղյուսակ 1.

Հաշտարարների (մեղիատորների) մասնագիտական կարևոր հատկությունների ռանգավորման արդյունքները(n=76)

№	Հմտություններ	Ռանգավորման սանդղակ պ.մ.
1.	Իրավիճակի օբյեկտիվ գնահատում	1,84
2.	Գաղտնապահություն	1,82
3.	Վերլուծական մտածողություն	1,78
4.	Ռացիոնալ որոշումների ընդունում	1,76
5.	Մտքերի հստակ ձևակերպում	1,76
6.	Լսելու հմտություններ	1,76
7.	Հետևողականություն	1,74
8.	Ծրագրավորված որոշումների ընդունում	1,64
9.	Համբերատարություն	1,62

²⁷⁷ Մեղիացիան նոր բառ է հայկական իրավագիտության մեջ: <https://armeniasputnik.am/society/20170321/6759008/armenia-iravaban-mediacia.html>:

10.	Այլոց հույզերի ճանաչում և գնահատում	1,58
11.	Սեփական հույզերի ճանաչում	1,54
12.	Անաչառություն	1,52
13.	Կանխատեսում	1,44
14.	Այլոց հնարավորությունների գնահատում	1,38
15.	Իրավիճակային որոշումների ընդունում	1,32
16.	Ժամանակի կառավարում	1,3
17.	Տարածության կառավարում	1,3
18.	Ներագոյան ունակություն	1,2
19.	Ոչ վերբալ/խոսքային հաղորդակցման հմտություններ	1,06
20.	Ինտուիտիվ որոշումների ընդունում	0,72
21.	Չույզերի վրա հիմնված որոշումների ընդունում	0,62

Ինչպես երևում է աղյուսակից, հաշտարարների մասնագիտական կարևոր հատկությունների շարքում առաջնային տեղ են զբաղեցնում օբյեկտիվությունը, ռացիոնալիզմը, տրամաբանությունը, ինչպես նաև հաղորդակցման հմտությունները, մասնավորապես մտքերը հստակ ձևակերպելու, լսելու կարողությունները և այլն: Ամենացածր միավորներ հավաքել են այնպիսի հատկություններ, ինչպիսիք են՝ հույզերի վրա հիմնված և ինտուիտիվ որոշումներ ընդունելու հմտությունները:

Ստացված արդյունքների վերլուծությունը հնարավորություն է ընձեռում խոսելու այն մասին, որ մեդիացիայի ինստիտուտի պոտենցիալ օգտատերերի համար կարևորվում են մասնագիտական կոմպետենցիաները, տրամաբանական, ռացիոնալ որոշումների ընդունման հատկությունները: Ուշադրություն չի դարձվում հաշտարարի արտաքին տեսքին, բանավոր խոսքի կառուցման, ոչ վերբալ հաղորդակցման հմտություններին, որոնք, սակայն, քիչ կարևոր չեն բանակցությունների վարման ընթացքում: Ց. Շամլիկաշվիլիի և Ս. Խարիտոնովի աշխատանքում նշվում է, որ մեդիացիայի ինստիտուտի պոտենցիալ օգտատերերի համար կարևորվում է նաև հաշտարարի ընտանեկան կարգավիճակը, պրոֆեսիոնալիզմը, ինչպես նաև արտաքին տեսքը: Ընդ որում, նրանց կողմից իրականացված հետազոտության մեջ ցույց է տրված, որ ընտանեկան վեճերը հանգուցալուծող հաշտարարների համար կարևոր է ընտանեկան կարգավիճակն այն դեպքում, երբ քաղաքացիաիրավական վեճերի լուծման համար կարևորվում է մեդիատորների պրոֆեսիոնալիզմը, տարիքը²⁷⁸:

Մինևույն ժամանակ հետքերական է այն, որ անկախ մասնագիտական կայացման փուլից՝ իզական սեռի ներկայացուցիչներն առավել հակված են մեդիացիայի ինստիտուտին վստահելու և անհրաժեշտության դեպքում դիմելու: Սեռային տարբերություններ գրանցվել են նաև այն պատասխաններում, որոնք վերաբերում են գաղտնապահության, համբերատարության և անաչառության հատկություններին:

Այսպիսով՝ ամփոփելով վերնշաղը, կարելի է եզրակացնել, որ Չայաստանի Չանրապետությունում հաշտարարության ինստիտուտի զարգացման համար անհրաժեշտ է իրականացնել գործնական միջոցառումներ քաղաքացիների

²⁷⁸ **Шамликашвили Ц.В., Харитонов С.В.** Качества специалиста по урегулированию споров в представлениях потенциальных потребителей такого рода услуг и медиаторов. // Глобальный научный потенциал. Материалы для дискуссии. N10 (43), 2014, стр. 113-120, <http://fedim.ru/wp-content/uploads/2014/10/SHamlikashvili-i-dr-Globalnyj-nauchnyj-potentsial-2014-10.pdf>

իրագրվածության մակարդակի բարձրացման ուղղությամբ: Դրա հետ մեկտեղ, հետազոտության արդյունքների վերլուծությամբ պարզորոշվեց ռացիոնալ, վերլուծական, ծրագրավորված որոշումների ընդունման կարողությունների, ինչպես նաև վերբալ հաղորդակցման հմտությունների նշանակալի դերը հաշտարարների աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման մեջ՝ ըստ հաշտարարության ծառայությունից պոտենցիալ օգտվողների:

A STUDY OF THE AWARENESS OF THE SOCIAL PSYCHOLOGICAL FUNCTIONS OF MEDIATION

H MAYAK MANUKYAN

*PhD student, Department of Applied Psychology,
Armenian State Pedagogical University after Kh.Abovyan,
Yerevan, Republic of Armenia*

In accordance with the goal, the article explores the level of awareness of citizens of the intermediary institution in the Republic of Armenia, as well as, based on the opinion of respondents, identifies the totality of the most important professional qualities. Our task is to study the role of mediation in civil law relations, and to study the attitude of citizens and their degree of awareness of this institution, to study its current status in the Republic of Armenia, as well as to describe the important professional qualities of mediators.

In the process of research, a theoretical analysis of the problem was carried out, as well as polling methods - content analysis and ranking - were used. The survey on the professional qualities of the mediator and the socio-psychological functions of mediation was attended by teachers and students of higher educational institutions of the Republic of Armenia (a total of 76 people).

In accordance with the results of the study, it was concluded that it is necessary to implement a set of measures to select mediators and increase the level of trust among the population. The results of the survey recorded the following features: most respondents are not aware of the role and functions of the institution of mediation. A high degree of distrust in the institution of mediation was found. The professionally important qualities of intermediaries that are necessary for effective mediation have also been identified. According to the survey, important professional skills needed for effective mediation were identified.

Keywords: *mediation, reconciliation, awareness, conflict, persona, civil law relations, interrogation, ranking, psychological, professionally important qualities.*

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСВЕДОМЛЕННОСТИ О СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФУНКЦИЯХ МЕДИАЦИИ**АМАЯК МАНУКЯН**

аспирант кафедры прикладной психологии Армянского государственного педагогического университета имени Х.Абовяна, г. Ереван, Республика Армения

В статье в соответствии с поставленной целью исследован уровень осведомленности граждан об институте медиации в Республике Армения, а также на основании мнения респондентов выявлен комплекс важнейших профессиональных качеств. Наша задача состоит в изучении роли медиации в гражданско-правовых отношениях и исследовании отношения граждан и степени их осведомленности о данном институте, изучении его текущего статуса в РА, а также в описании важных профессиональных качеств медиаторов.

В процессе исследования проведен теоретический анализ по проблеме, а также использованы методы опроса, контент-анализа и ранжирования. В опросе о профессиональных качествах медиатора и социально-психологических функциях медиации участвовали преподаватели и студенты вузов Республики Армения (всего 76 человек).

В соответствии с результатами исследования получены выводы о том, что необходимо реализовывать комплекс мероприятий для отбора медиаторов и для повышения уровня доверия у населения. Результаты опроса зарегистрировали следующие особенности: большинство респондентов не осведомлены о роли и функциях института медиации. Обнаружена высокая степень недоверия к институту медиации. Также выявлены профессионально важные качества медиаторов, которые необходимы для реализации эффективного посредничества. По результатам опроса выявлены профессиональные важные навыки, необходимые для эффективного посредничества.

Ключевые слова: примирение, медиация, осведомленность, конфликт, личность, гражданско-правовые отношения, опрос, ранжирование, психологические, профессионально важные качества.

ԼԵՉԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԼՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
LINGUISTICS, LITERATURE STUDY, JOURNALISM
ЛИНГВИСТИКА, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ЖУРНАЛИСТИКА

ԹԱՐԳՄԱՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ
ԵՎ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՉ*

ՀԱՍՄԻԿ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի եվրոպական լեզուների և հաղորդակցության ֆակուլտետի ռոմանական բանասիրության ամբիոնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
h.baghdasaryan@ysu.am*

ՏԱԹԵՎԻԿ ԵՐԻԱԶԱՐՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի եվրոպական լեզուների և հաղորդակցության ֆակուլտետի ռոմանական բանասիրության ամբիոնի դասախոս, ասպիրանտ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
tatevik-90@mail.ru*

Հոդվածի նպատակն է քննել թարգմանաբանության մեջ ազգամշակութային նշույթավորվածությունն ունեցող տարրերի՝ իրակությունների սահմանման ու դասակարգման խնդիրը, որը դեռևս չի գտել իր գիտական սպառիչ լուծումը: Լեզվաբանության արդի՝ լեզվամշակութային հարացույցում տեքստը դիտարկվում է որպես աշխարհի ազգային-լեզվական պատկերի մի մաս, որի թարգմանության ժամանակ առանձնահատուկ խնդիրներ են առաջադրում իրակությունները՝ ի ցույց դնելով համընդհանուրի, ազգայինի ու անհատականի հակադրամիասնությունը՝ որպես թարգմանական գործընթացի մեթոդաբանական հենք: Հոդվածում քննվում են ռուս, արևմտաեվրոպական և ամերիկյան թարգմանաբանական դպրոցներում իրակությունների Էոլթյան, սահմանման ու դասակարգման շուրջ մի շարք առավել հայտնի տեսություններ ու մոտեցումներ: Հարցի քննությունը կատարվում է ոչ միայն թարգմանաբանական, այլև համեմատական-լեզվաբանական, լեզվամշակութաբանական և լեզվաերկրագիտական տեսանկյունից: Հոդվածում կիրառվել են վերլուծական ու համեմատական քննության մեթոդները:

Հարցի տեսության ամփոփ քննությունը ցույց է տալիս, որ, չնայած խնդրի կարևորությունը թարգմանության տեսության և պրակտիկայի համար, դեռևս չկա հայեցակարգային ու տերմինաբանական համաձայնություն տարբեր տեսաբանների միջև: Հոմանիշ ելրոյթների բավմապանությունը, ինչպես նաև ազգամշակութային տարրերի քննության տարբեր սկզբունքների առկայությունը մեծ խնդիրներ է առաջադրում իրակությունների սահմանման ու դասակարգման հարցում:

* Հոդվածը ներկայացվել է 11.02.2020թ., գրախոսվել՝ 17.02.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

Ղիմնաբաներ՝ թարգմանաբանություն, իրականություն, լեզվաերկրագիտություն, լեզվամշակութաբանություն, թարգմանաբանական դպրոց, իրականությունների սահմանում և դասակարգում, հայեցակարգային և տերմինաբանական անհամաձայնություն:

Վերջին տասնամյակներում լեզվի ու մշակույթի փոխհարաբերության խնդիրը դարձել է մի շարք գիտակարգերի՝ էթնոլեզվաբանության, մարդաբանության, թարգմանաբանության, լեզվամշակութաբանության, լեզվաերկրագիտության, օտար լեզուների դասավանդման մեթոդիկայի և այլն, քննության առարկան:

Գիտական տարբեր ուսումնասիրություններում լեզվամշակութային տարրերը բնորոշելու համար առաջադրվել են տարբեր եզրույթներ, որոնք տարբերվում են ինչպես իրենց հասկացական բովանդակությամբ, այնպես էլ գործածության հաճախականությամբ և գիտական հանրության կողմից ընդունելիության աստիճանով: Լայն առումով, ազգամշակութային տարրերը դիտարկվում են որպես տվյալ լեզվամշակութային համայնքի ուրույն նյութական ու հոգևոր մշակույթի կրողներ, որոնք պահպանում և սերնդեսերունդ փոխանցում են «ժողովրդի հիշողությունը»՝ ի ցույց դնելով, թե «կողորինատների որ ցանցով» է տվյալ ժողովուրդն ընկալում ու մեկնաբանում աշխարհը և կառուցում աշխարհի իր առանձնահատուկ պատկերը:

Թարգմանաբանական տարբեր աշխատություններում ազգամշակութային տարրերը բնորոշելու, դրանց էությունը մեկնաբանելու և դասակարգելու համար առաջադրվել են մի շարք եզրույթներ ու կապակցություններ՝ «ազգային գունավորում», «իրականություն» (Ա. Ֆեոդորով), «իրականություն» (Ս. Վլախով, Ս. Ֆլորին), «կուլտուրեմա» (Վ. Գակ, Զ. Նորդ), «մշակութային բառ» (Պ. Նյումարկ) և այլն²⁷⁹: Իսպանագիտական աղբյուրներում ազգամշակութային տարրերն այսօր նույնպես դարձել են լայն քննության առարկա, և դրանք դիտարկվում են նաև որպես «մշակույթին հատուկ տարր» (Խ. Ֆրանկո Աիբեսելա), «մշակութային առումով նշույթավորված տեքստային հատված» (Ռ. Մայորալ Ասենսիո, Ռ. Մունյոս Մարտին), «մշակութային վերաբերություններ» (Գրանադայի թարգմանաբանական դպրոցը, Ռ. Մայորալ Ասենսիո) և այլն, թեև առավել տարածված եզրույթներից է *կուլտուրեման* (Լ. Մոլինա Մարտինես)²⁸⁰: Տարբեր թարգմանաբանական դպրոցներում ազգամշակութային տարրերի անվանման ու տերմինային բազմազանության խնդիրը մանրամասն քննում է Ռ. Մայորալ Ասենսիոն²⁸¹:

Ռուս թարգմանաբանական դպրոցում առաջիններից մեկը Ա. Ֆեոդորովն է, որն անդրադառնում է ազգամշակութային տարրերին՝ քննելով գեղարվեստական գրականության թարգմանության մեջ ազգային գունավորման պահպանման խնդիրը, որը մեծ դժվարություններ է ստեղծում ինչպես գործնական լուծման, այնպես էլ տեսական վերլուծության հայեցակերպում: Ըստ Ա.Ֆեոդորովի՝ ազգային գունավորումը գեղարվեստական ստեղծագործության կոնկրետ առանձնահատկություններից է, որը կարող է դրսևորվել ինչպես նրա պատկերային համակարգում, այնպես էլ տեքստի

²⁷⁹ Տե՛ս **Ֆեօդորով Ա. Յ.** Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). М.: Высшая школа, 1983; **Влахов С., Флорин С.** Непереводимое в переводе. М.: Высшая школа, 1980; **Гак В. Г.** Языковые преобразования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1998; **Nord C.** El funcionalismo en la enseñanza de traducción // Mutatis Mutandis. Vol. 2, N 2, 2009, pp. 209-243; **Newmark P.** Manual de traducción (versión española de Virgilio Moya). Madrid: Ediciones Cátedra, 1992.

²⁸⁰ Տե՛ս **Franco Aixelá J.** Culture-Specific Items in Translation // Translation, Power, Subversion. Ed. Román Álvarez and M. Carmen-África Vidal. Topics in Translation 8. Clevedon: Multilingual Matters, 1996, pp. 52-78; **Mayoral Asensio R., Muñoz Martín R.** Estrategias comunicativas en la traducción intercultural // Fernández P.; Bravo J. M^a (eds.) Aproximaciones a los estudios de traducción. Valladolid: Servicio de Apoyo a la Enseñanza, Universidad de Valladolid, 1997, pp. 143-192; **Mayoral Asensio R.** La traducción de referencias culturales // Sendebarr 10/11, 1999/2000, pp. 67-88; **Molina Martínez L.** Análisis descriptivo de la traducción de los culturemas árabe-español (Tesis doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona, 2001.

²⁸¹ Տե՛ս **Mayoral Asensio R.**, նշվ. աշխ.:

հատկաբանական բնույթում, ընդ որում, ինչքան տվյալ ստեղծագործությունն իր արծարծած թեմաներով մոտ է ժողովրդի կյանքին, նրա կենցաղին, իսկ ոճով՝ բանահյուսությանը, այնքան ավելի ցայտունորեն է դրսևորվում ազգային գունավորումը: Ա. Ֆեոդորովը արդարացիորեն նշում է, որ ազգային երանգավորումը չի կարող առնչվել սոսկ գեղարվեստական ստեղծագործության որևէ ձևական առանձնահատկության հետ (օրինակ՝ բառապաշարի որևէ տարր կամ առանձին քերականական երևույթ), այլ ընդգրկում է ստեղծագործության առանձնահատկությունների մի ամբողջություն²⁸²: Այնուամենայնիվ, ինչպես և նկատում է Ա. Ֆեոդորովը, խնդիրը դեռևս քիչ է ուսումնասիրված, տեսական ու գործնական հայեցակերպում այն բավականին բարդ է և պահանջում է հաշվի առնել լեզվական միջոցների ողջ համակարգը:

Ռուս թարգմանաբանական դպրոցի ձևավորման սկզբնափուլում մշակութային տարրերի սահմանումը փորձել են ներկայացնել նաև այլ լեզվաբաններ՝ դրանք քննելով որպես «իրակություններ» (Լ. Սոբոլև), «անհամարժեք բառապաշար» (Գ. Չերնով), «տարաշխարհիկ բառապաշար» (Ա. Սուկրուն) և այլն²⁸³: Ռուս լեզվաբան Օ. Ախմանովան իր հայտնի «Լեզվաբանական եզրույթների բառարանում» իրակությունները սահմանում է որպես տարբեր գործոններ, որոնք ուսումնասիրվում են արտաքին լեզվաբանության կողմից, ինչպիսիք են օրինակ՝ տվյալ երկրի պետական կառուցվածքը, տվյալ ժողովրդի պատմությունն ու մշակույթը, տվյալ լեզվակիրների լեզվական շփումները և այլն, որոնք արտացոլվում են լեզվում: Բացի այդ, այս եզրույթի տակ հասկացվում են նաև նյութական մշակույթի առարկաները²⁸⁴:

Լեզվաերկրագիտության՝ որպես լեզվադիդակտիկայի առանձին ճյուղի հիմնադիրներ Ե. Վերեչագինայի և Վ. Կոստոմարովի տարբեր աշխատություններում մանրամասն քննության առարկա են դարձել լեզվի և այն կրող ժողովրդի ազգային մշակույթի փոխհարաբերության հարցերը: Լեզվաերկրագիտության մեջ իրակությունների քննության մեկնակետը լեզվի այն գործառույթն է (ըստ այս հեղինակների՝ кумулятивная функция), որի շնորհիվ բառում արտացոլվում, պահպանվում և սերնդեսերունդ փոխանցվում է արտալեզվական իրականության վերաբերյալ տեղեկատվությունը: Մի կողմից՝ լեզուն հասարակական երևույթ է, որը պահպանում է այն տեղեկատվությունը, որը բնորոշ է տվյալ լեզվամշակութային համայնքին, մյուս կողմից՝ այն անհատական բնույթ ունի և պահպանում է անհատի անկրկնելի, ուրույն կենսափորձը: Այնուամենայնիվ, հիմնվելով լեզվում համընդհանուրի և անհատականի անբաժանելի հակադրամիասնության վրա, որը կարևորվում է նաև հաղորդակցական ակտում, հեղինակները պնդում են, որ անհատական գիտակցությունը «իսկական համագիտելիք է, համատեղ գիտելիք, այն մեծամասամբ մարդու «սոցիալիզացիայի» արդյունք է, նրա կողմից լեզվում պահպանվող հասարակական փորձի յուրացում»²⁸⁵: Բառի բովանդակային կառուցվածքը բառային հասկացությունից բացի ընդգրկում է նաև *բառային ֆոն*, որն արձանագրում և պահպանում է տվյալ

²⁸² Ст'у Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). М.: Высшая школа, 1983, с. 279-280.

²⁸³ Ст'у Соболев Л. Н. Пособие по переводу с русского языка на французский. М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1952; Чернов Г. В. К вопросу о передаче безэквивалентной лексики при переводе советской публицистики на английский язык // Ученые записки 1-го МГПИИЯ, т. XVI, М., 1958; Супрун А. Е. Экзотическая лексика // ФН, М., 1958, № 2, с. 50-54.

²⁸⁴ Ст'у Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966, с. 381.

²⁸⁵ Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. М.: Русский язык, 1980, с. 7.

լեզվամշակութային համայնքի հոգևոր և կյուրական արժեքները²⁸⁶: Բառային ֆոնը ավելի լայն է, քան բառային հասկացությունը, այսինքն՝ բառային հասկացությունը մտնում է բառային ֆոնի մեջ, ինչպես մասը ամբողջի մեջ: Խոսքն անհամարժեք բառերի մասին է, որոնք չունեն իմաստային համապատասխանություններ այլ լեզուներում: Հիմնվելով ռուսերենի՝ որպես օտար լեզվի դասավանդման սեփական փորձի վրա՝ Ե. Վերեշչագինան և Վ. Կոստոմարովը ռուսերենի բառապաշարում առանձնացնում են ֆոնային ու անհամարժեք բառապաշարի յոթ խումբ՝ խորհրդային բառապաշար, կոր կենցաղի բառեր, ավանդական կենցաղի առարկաների և երևույթների անվանումներ, պատմաբառեր, դարձվածապաշար, բանասիրական բառեր և ոչ ռուսերեն ծագում ունեցող բառեր (пельмени, харчо, чайхана, аул, караван, кумыс և այլն): Թարգմանության՝ որպես միջլեզվական և միջմշակութային հաղորդակցության ակտի առումով կարևորվում է նաև այս հեղինակների առաջադրած տեսության մեջ հաղորդակցության մասնակիցների գիտելիքների՝ այսպես կոչված *ֆոնային գիտելիքների* (фоновые знания, background knowledge) առանձնացումը, որի արդյունքում տարբերակվում են համամարդկային, տարածաշրջանային ու երկրագիտական (տվյալ էթնիկական և լեզվական հանրույթին բնորոշ) գիտելիքները²⁸⁷: Ազգամշակութային կամ լեզվաերկրագիտական նշույթավորվածություն ունեցող բառապաշարի համակարգման գլխավոր սկզբունքը, ըստ այս հեղինակների, արտալեզվական (թեմատիկ) սկզբունքն է, որի հիման վրա նրանք առաջադրում են իրակությունների տարբեր տեսակներ՝ հատուկ անդրադարձ կատարելով նաև հատուկ անունների քննությանը²⁸⁸: Հատկանվանական բառապաշարը նույնպես իր իմաստում կրում է ազգամշակութային բաղադրիչ: Թեև վերջիններիս հատուկ չէ բառային հասկացությունը, այնուամենայնիվ, դրանց բառային ֆոնը ընդգրկում է և որակապես բավականին բարդ:

Իրակությունների ամբողջական ու համակողմանի տեսությունը թարգմանաբանության տեսանկյունից առաջադրել են հայտնի բուլղարացի թարգմանաբաններ Ս. Վլախովը և Ս. Ֆլորինը: Ս. Վլախովը և Ս. Ֆլորինը ազգային ու պատմական կոլորիտը կրող տարրերը անվանում են *реалия* «իրակություն»: Այս թարգմանաբանների հայտնի «Անթարգմանելի թարգմանության մեջ» գիրքն ամբողջովին նվիրված է իրակությունների սահմանման, հարակից հասկացություններից սահմանազատման, դասակարգման և թարգմանության խնդիրներին: Գրքում մանրամասն քննության առարկա են դարձել ազգամշակութային տարրեր անվանող մի շարք եզրույթներ՝ անհամարժեք բառապաշար, տարաշխարհիկ բառեր (բառապաշար), աղճատաբանություններ, տեղաբանություններ, ազգագրական բառեր, ֆոնային բառեր, հարանշանակային, մշակութային բաղադրիչ պարունակող բառեր, բացեր (lacune) և այլն: Նշված հասկացությունները խմբավորվում են մի իմաստային դաշտում ըստ իրենց պատմական, ազգային ու տեղական երանգավորման, ինչպես նաև թիրախ լեզվում համարժեքների բացակայությամբ: Այս հիմնարար աշխատության մեջ առանձնացվում են նշված «անթարգմանելի տարրերի» էական տարբերակիչ հատկանիշները, կատարվում տերմինային ճշգրտումներ: Ս. Վլախովի և Ս. Ֆլորինի կարծիքով՝ իրակությունները «բառեր են (և բառակապակցություններ), որոնք անվանում են այնպիսի առարկաներ, որոնք բնորոշ են մի ժողովրդի կյանքին (կենցաղ, մշակույթ, հասարակական ու պատմական զարգացում) և օտար են այլ ժողովուրդների համար:

²⁸⁶ **Տե՛ս Верещагин Е. М., Костомаров В. Г.** Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1976, с. 74-83; **Верещагин Е. М., Костомаров В. Г.** Лингвострановедческая теория слова. М.: Русский язык, 1980, с. 20-27.

²⁸⁷ **Տե՛ս Верещагин Е. М., Костомаров В. Г.** Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1976, с. 210.

²⁸⁸ **Տե՛ս Верещагин Е. М., Костомаров В. Г.** Лингвострановедческая теория слова. М.: Русский язык, 1980, с. 170-177.

Լինելով ազգային և (կամ) պատմական երանգավորման կրող՝ իրակությունները, որպես կանոն, չունեն ճշգրիտ համապատասխանություններ (համարժեքներ) այլ լեզուներում, հետևաբար և չեն թարգմանվում «ընդհանուր հիմունքներով»՝ պահանջելով հատուկ մոտեցում»²⁸⁹: Ս. Վլախովը և Ս. Ֆլորինը ներկայացնում են իրակությունների նոր դասակարգում՝ կարևորելով դրանց առարկայական, տեղական, ժամանակային և թարգմանական բաժանման սկզբունքները: Ըստ առաջին բաժանման՝ տարբերակվում են աշխարհագրական, ազգագրական և հասարակական-քաղաքական իրակություններ՝ յուրաքանչյուր խմբում մանրամասն ներկայացնելով մի շարք ենթախմբեր: Այս գրքում իրակությունները դիտարկվում են ինչպես մի լեզվի տիրույթում (այսինքն՝ սեփական և օտար իրակություններ), այնպես էլ լեզուների որևէ զույգի տիրույթում՝ զանազանվելով ներքին ու արտաքին իրակությունների: Սեփական են ազգային, տեղական և միկրոիրակությունները, օտար՝ միջազգային ու տարածաշրջանային իրակությունները²⁹⁰: Ս. Վլախովը և Ս. Ֆլորինն անդրադառնում են նաև հարակից այլ հասկացությունների, ինչպիսիք են՝ դարձվածային միավորները, հատուկ անունները, հապավումները, եզրույթները, գրական նորմայից շեղումները (բարբառներ, ժարգոն, արգո և այլն), կոչական բառերը, բնածայնություններն ու ծայնարկությունները, բառախաղերը, արտալեզվական տարրերը և այլն, որոնք նույնպես պատկանում են անհամարժեք բառապաշարին:

Լինելով իրակությունների մասին ծավալուն ու համակարգված առաջին աշխատությունը, որը զարգացնում և խորացնում է իրակությունների վերաբերյալ լեզվաերկրագիտական տեսությունը, «Այլթարգմանելին թարգմանության մեջ» աշխատությունն ի ցույց է դնում նաև իրակությունների բազմահայեցակարգային բնույթը, դրանց սահմանման, դասակարգման ու թարգմանության ժամանակ ծագող բազմաթիվ ու բազմաբնույթ խնդիրները: Հարկ է նշել, որ Վլախովը ու Ֆլորինն առաջին անգամ ներկայացնում են իրակությունների՝ որպես ազգային երանգավորման «տեսանելի» տարրերի ամբողջական, համակարգված տեսություն, որում առաջադրվում են նաև իրակությունների դասակարգման տարբեր սկզբունքներ: Այդ ուսումնասիրությունը խորհրդային և հետխորհրդային շրջանում դարձավ դասական մի ուսումնասիրություն, որի վրա են հիմնվեցին հետագայում առաջարկված տարբեր դասակարգումները: Թեև հետագա ուսումնասիրություններում հիմնականում ռուս թարգմանաբանական դպրոցում օգտագործվում է «իրակություն» եզրույթը, բայց միաժամանակ հստակորեն սահմանազատում են նաև *իրակությունը*՝ որպես արտալեզվական իրականության առարկա կամ երևույթ, և *բառ-իրակությունը*՝ որպես լեզվական նշան, որի շնորհիվ տվյալ առարկան կամ երևույթը ստանում են լեզվական կերպարանք:

Լեզուների համեմատական-տիպաբանական ուսումնասիրության տեսանկյունից իրակությունների խնդիրը մանրամասն քննվել է ռուս հայտնի ռոմանագետ Վ. Գակի աշխատություններում: Քննելով մշակույթի բնագավառում ի հայտ եկող անհամաչափությունները (асимметрия)՝ հեղինակը նախ հստակորեն զանազանում է իրակություններն ու կուլտուրեմաները: Նա մշակույթը դիտում է որպես որոշակի նշանների (կուլտուրեմաների) ամբողջություն: Յուրաքանչյուր նշան ներկայացնում է ձևական ու բովանդակային կողմերի կապ և հարաբերակցվում արտալեզվական իրականության որոշակի տարրի հետ՝ որևէ իրակություն՝ առարկա կամ իրադրություն արտահայտելու կամ նշանակելու համար, ընդ որում, հեղինակը քննում է միայն այն կուլտուրեմաները, որոնք ունեն լեզվական արտահայտություն՝ գրավոր կամ բանավոր: Նման կուլտուրեմաներում լեզվական նշանը նշանակիչն է, իսկ իրակությունը՝

²⁸⁹ Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Высшая школа, 1980, с. 47.

²⁹⁰ Նույն տեղում, էջ 51-65:

Նշանակյալը: Վ. Գակը իրակություն է համարում այն ամենը, ինչն առնչվում է մշակույթին՝ առարկա, գործառույթ, սովորույթ, վարքագծի տարբեր դրսևորումներ և այլն²⁹¹: Երկու լեզուների կուլտուրեմաները քննելիս երևան են գալիս համաչափություններ և անհամաչափություններ: Առաջին դեպքում թարգմանական խնդիրներ չեն առաջանում, մինչդեռ անհամաչափությունները կարող են դրսևորվել երեք հայեցակերպով՝ նշանագիտական, հարացուցային ու շարակարգային²⁹²:

Նշանագիտական պլանում դիտարկվում է նշանային հարաբերությունների որևէ բաղադրիչի՝ նշանակիչի կամ նշանակյալի բացակայություն: Հեղինակը, հիմնվելով ռուսերեն-ֆրանսերեն լեզվանյութի վրա, առանձնացնում է երկու դեպք. նախ՝ որևէ իրակություն գոյություն ունի շփման մեջ գտնվող մշակույթներից մեկում, մինչդեռ մյուս մշակույթում, հետևաբար և լեզվում չունի հատուկ անվանում (կերակրատեսակներին, հագուստին, կենցաղին վերաբերող մի շարք իրակություններ, ինչպես օրինակ՝ *fin de série* (հագուստի խանութներում), *livres d'analogie* (դեղատներում), *fin de zone bleu* (*zone bleu*՝ մեթենաների կայանման սահմանափակ ժամանակով տարածք) և այլն), երկրորդ՝ որևէ իրակություն գոյություն ունի շփման մեջ գտնվող երկու մշակույթներում, սակայն նրանցից մեկում այն չունի բառային անվանում: Այս առումով հեղինակը գտնում է, որ ֆրանսիական մշակույթային միջավայրը ավելի «տեղեկատվական» է, քան ռուսականը, որտեղ հաճախ նմանատիպ երևույթների համար չկան հատուկ անվանումներ, օրինակ՝ *escalier roulant* o *mécanique* (մետրոյում), *tête de station* (տաքսիների կայանման սկզբնամասը) և այլն: Այս դիտարկումը վերաբերում է նաև հայերենին, որը տվյալ պարագայում նույնպես նվազ «տեղեկատվական» է:

Հարացուցային անհամաչափությունները դիտարկվում են այն դեպքում, երբ կան տարբերություններ նշանային հարաբերությունների որևէ մակարդակում (իրակությունների, իմաստների կամ հենց նշանների), իսկ շարակարգային անհամաչափությունների դեպքում առարկայական շարքն իր շարունակական ձևում տարբեր ձևով է տարբերակվում երկու լեզվական հանրություններում (*hidun. la Descente de Croix* և *la Déposition de Croix* արտահայտությունները ֆրանսերենում, որոնք ռուսերենում արտահայտվում են մեկ բառով՝ *снятие с креста*):

Իր «Լեզվական փոխակերպումներ» հսկայածավալ աշխատության մեջ Վ. Գակը փաստացի մեծ նյութի հիման վրա ցույց է տալիս, որ կուլտուրեմաներն ու իրակությունները, լինելով սերտ հարաբերակցության մեջ, այնուամենայնիվ նույնական չեն: Հեղինակը մանրամասն ներկայացնում է մշակույթի կառուցվածքում նշանային հարաբերությունների հիմնական տիպերը, ինչպես նաև ուսումնասիրում այս բնագավառում դիտարկվող միջլեզվական անհամապատասխանությունները: Այնուամենայնիվ, ինչպես նշում է հեղինակը, կուլտուրեմայի հասկացությունը ճշգրտումների կարիք ունի, քանի որ որոշիչ է համարվում ոչ թե անվանման ձևը, այլ նշված հասկացության կոնկրետ կառուցվածքն ու գործառույթը, լեզվակիրների գիտակցության մեջ նրա հետ կապված որոշակի զուգորդումների առկայությունը²⁹³:

Իրակությունների դասակարգման ժամանակ ծագող խնդիրները, ինչպես նաև դասակարգման տարբեր սկզբունքների գոյությունը ևս մեկ անգամ ի ցույց են դնում, թե ինչ խորությամբ և չափով է մշակույթը ներթափանցում ազգային լեզվի մեջ և նրանում արտացոլվում: Լեզուն, իր հերթին լինելով ազգային մշակույթի անբախտելի մաս, պահպանում և սերնդեսերունդ փոխանցում է ազգային արժեքները, մշակույթային անկրկնելի կոդերը:

²⁹¹ St'u Гак В. Г. Языковые преобразования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1998, с. 142.

²⁹² Նույն տեղում, էջ 145-150:

²⁹³ Նույն տեղում, էջ 145:

Իրակությունների խնդրի շուրջ տարբեր տեսություններ ու մոտեցումներ ուսումնասիրելիս հարկ է կարևորել ռուս հայտնի իսպանագետ ու թարգմանաբան Վ. Վինոգրադովի ավանդը, որն իր ուսումնասիրություններում ընդլայնում է իրակությունների սահմանները՝ դրանք դիտարկելով որպես ֆոնային տեղեկատվություն պարունակող բառապաշար: Ըստ Վ. Վինոգրադովի՝ ֆոնային տեղեկատվությունը որոշակի ազգի կամ ազգության բնորոշ հանրամշակութային տեղեկություններ են, որոնք յուրացվել են դրանց ներկայացուցիչների կողմից և արտացոլվել տվյալ ազգամշակութային համայնքի լեզվում²⁹⁴: Հիմնվելով Ս. Վլախովի և Ս. Ֆլորինի դասակարգման վրա՝ նա կատարում է որոշ փոփոխություններ և իր դասակարգման մեջ ներառում նաև հատկանվանական ու զուգորդական իրակությունները (կենդանական, բուսական, գունային խորհրդանիշեր, բանահյուսական, պատմական, գրական-գրքային ակնարկներ, լեզվական ակնարկներ): Վերջիններս կապված են ամենատարբեր ազգային, պատմամշակութային երևույթների հետ և արտացոլվում են ոչ թե իրակություններում կամ անհամարժեք բառապաշարում, այլ սովորական բառերում, որոնք աչքի են ընկնում հուզարտահայտչական և գնահատողական հարանշանակություններով, ուրույն ներքին ձևով՝ ի ցույց դնելով համեմատական պլանում հասկացական բովանդակությամբ նման բառերի ֆոնային տեղեկատվության անհամապատասխանությունները (օրինակ՝ արև, լուսին, ծով բառերի հետ կապված ֆոնային տեղեկատվությունը տարբեր ժողովուրդների շրջանում):

Արևմտաեվրոպական և ամերիկյան թարգմանաբանական դպրոցներում նույնպես ազգամշակութային տարրերի սահմանման ու դասակարգման խնդիրը եղել է տարբեր քննությունների առարկա, բայց դեռևս չի գտել գիտական սպառիչ լուծում, և չի ձևավորվել հարցի քննության միասնական կարծիք: Մշակութային տարրերի համակարգման ու դասակարգման առաջին փորձը կատարել է Յու. Նայդան իր հայտնի «Linguistics and Ethnology in Translation problems» հոդվածում, որում հիմնվելով Աստվածաշնչի թարգմանության իր բազմամյա փորձի վրա՝ առանձնացնում է մշակութային վերաբերությունների 5 տիրույթ, որոնք առաջադրում են թարգմանական ամենամեծ խնդիրները. 1. Էկոլոգիա, 2. Նյութական մշակույթ, 3. սոցիալական մշակույթ (հասարակական կազմակերպման տարբերություններ, սովորույթներ ու ավանդույթներ), 4. կրոնական մշակույթ, 5. լեզվամշակույթ²⁹⁵:

Ավելի ուշ Պ. Նյումարկը, ազգամշակութային նշույթավորվածություն ունեցող լեզվական միավորները քննարկում է «մշակութային բառ» հասկացության ներքո, զանազանում համընդհանուր, մշակութային ու անձնական (անհատական) լեզուներ: Նյումարկը շեշտը դնում է մշակութային լեզվի վրա՝ վեր հանելով այն հատուկ բառերն ու եզրույթները, որոնք խնդիրներ են առաջ բերում թարգմանության ժամանակ՝ ելակետային ու թիրախ լեզուների միջև ստեղծելով մշակութային «բացեր» ու «հեռավորություն»: Հիմնվելով Յու. Նայդայի դասակարգման վրա՝ նա առանձնացնում է *մշակութային բառերի* հետևյալ հինգ խմբերը. 1. Էկոլոգիա, 2. Նյութական մշակույթ, 3. սոցիալական մշակույթ, 4. կազմակերպություններ, գործունեության տարբեր տեսակներ և այլն, 5. ժեստեր և սովորույթներ: Այսպիսով՝ ի տարբերություն Յու. Նայդայի դասակարգման՝ այստեղ ներառված չէ լեզվական մշակույթը, քանի որ Նյումարկը լեզուն չի դիտարկում որպես մշակութային բաղադրիչ կամ առանձնահատկություն՝ նկատի

²⁹⁴ Ст'ю Виноградов В. С. Перевод: Романские языки: общие и лексические вопросы. М.: КДУ, 2009, с. 37:

²⁹⁵ Ст'ю Nida E. Linguistics and ethnology in translation problems // Nida E. (eds.), Exploring Semantic Structures. Munich: Wilhelm Fink Verlag, 1975, pp. 194-208. Ст'ю նաև Nida E., Taber Ch. La traducción: Teoría y práctica. Madrid: Ediciones Cristiandad, 1986.

ունենալով, որ այդ դեպքում ամեն մի թարգմանություն լայն իմաստով անհնար կլինի²⁹⁶: Կարելի է նկատել, որ Նյումարկի դասակարգման Նորոյթը ոչ խոսքային տարրերի՝ ժեստերի ներառումն է: Զեդինակը կարևորում է նաև «մշակութային օջախ» հասկացությունը, որը ներառում է այնպիսի բառեր ու արտահայտություններ, որոնք ունեն առանձնահատուկ նշանակություն տվյալ լեզվամշակույթում, ինչպես օրինակ՝ ցլամարտը՝ Իսպանիայում, պանիրն ու գինին՝ Ֆրանսիայում, ձյունը՝ Եսկիմոսների կյանքում, ուղտը՝ արաբների համար և այլն:

Թարգմանական ուսումնասիրություններում մշակութային տարրերի առավել ընդունված ու տարածված անվանումներից է *կուլտուրեման*, որը, ինչպես սահմանում է արդի հայտնի թարգմանաբան Նորդը, «որևէ Ա մշակույթին պատկանող մշակութային երևույթ է, որը համարվում է էական տարբերակիչ այդ մշակույթի անդամների համար, և եթե այն համեմատենք որևէ Բ մշակույթի նմանատիպ հասարակական երևույթի հետ, այն հատուկ կլինի Ա մշակույթին»²⁹⁷: Ըստ տեսաբանի՝ մշակութային նշոյթավորվածություն ունեն այն երևույթները, որոնք որոշակի ձևով ու գործառնությամբ գոյություն ունեն համեմատվող մշակույթներից միայն մեկում: Նման քննության դեպքում *կուլտուրեման* նույնականանում է զուտ արտալեզվական երևույթների հետ:

Հարցի քննությանը այլ դիտանկյունից է մոտենում իսպանացի թարգմանաբան Լ. Մոլինա Մարտինեսը, որը նորովի է մեկնաբանում կուլտուրեման՝ այն դիտարկելով որպես «խոսքային կամ հարախոսքային տարր, որը մի մշակույթում ունի հատուկ մշակութային ծանրաբեռնվածություն և այլ լեզվում հաղորդելիս կարող է առաջ բերել զրոյական կամ բնագրից տարբեր փոխադրում»²⁹⁸: Ի տարբերություն Նորդի մոտեցման՝ Լ. Մոլինա Մարտինեսը ազգամշակութային տարրերի գործածությունը դիտարկում է լեզվական երևույթների տիրույթում: Զեդինակը քննադատում է նաև ազգամշակութային տարրերի՝ որպես լեզվի ստատիկ տարրերի դիտարկումը՝ շեշտադրելով դրանց դինամիկ բնույթը և համատեքստից անմիջական կախվածությունը: Ազգամշակութային տարրերը չեն կարող գոյություն ունենալ համատեքստից դուրս, այլ առաջ են գալիս երկու մշակույթների միջև մշակութային փոխադրման խաչմերուկում, այն է՝ թարգմանության մեջ, որի ընթացքում կարևորվում են այնպիսի գործոններ, ինչպես օրինակ՝ իրադրային համատեքստը, շփման մեջ գտնվող լեզուները, տեքստի գործառնությոը և այլն: Հիմնվելով կուլտուրեմանների դինամիկ բնույթի վրա՝ նա փորձում է իր դասակարգման մեջ զանազանել մշակութային առումով լայն հասկացություններ, որոնք ունակ են հաղթահարելու նախկին՝ առավել սահմանափակ դասակարգումների թերությունները և ներառել մշակութային առավել բազմազան իրադրություններ, որոնք առաջ են գալիս երկու մշակույթների շփման խաչմերուկում: Հիմնվելով Յու. Նայդայի տերմինաբանության վրա՝ հեղինակը առաջարկում է ազգամշակութային տարրերի չորս խումբ, որոնք ներառում են մշակութային բազմաբնույթ հասկացություններ²⁹⁹:

1. բնական միջավայր (բուսական ու կենդանական աշխարհ, մթնոլորտային երևույթներ, կլիմա, տեղանուններ և այլն),
2. մշակութային ժառանգություն (իրական ու մտացածին կերպարներ, պատմական փաստեր, կրոնական գիտելիքներ, տոնակատարություններ, ժողովրդական հավատալիքներ, խորհրդանշական հուշարձաններ և ստեղծագործություններ,

²⁹⁶ S t e ´ u Newmark P. Manual de traducción (versión española de Virgilio Moya). Madrid: Ediciones Cátedra, 1992, p. 134.

²⁹⁷ Nord C. El funcionalismo en la enseñanza de traducción // Mutatis Mutandis. Vol. 2, N 2, 2009, p. 217.

²⁹⁸ Molina Martínez L. Análisis descriptivo de la traducción de los culturemas árabe-español (Tesis doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona, 2001, p. 89.

²⁹⁹ Նույն տեղում, էջ 92-96:

գրական գործեր, երաժշտություն, կինո, հատուկ անուններ, գործիքներ, տրանսպորտային միջոցներ և այլն),

3. հասարակական մշակույթ (հասարակական պայմանականություններ և սովորույթներ, վարվելակերպ, քաղաքավարություն, ժեստերի լեզու, բարոյական արժեքներ և այլն),
4. լեզվաբանական մշակույթ (առած-ասացվածքներ, բառային ու հնչունական խնդիրներ, խորհրդանշանային զուգորդումներ և այլն):

Չարկ է նշել, որ ազգամշակութային տարրերի սահմանման ու դասակարգման Լ. Մոլինա Մարտինեսի սկզբունքները լայն ընդունելություն են գտել իսպանական թարգմանաբանական դպրոցում, որի հիման վրա կատարվել են մի շարք ուսումնասիրություններ:

Այսպիսով՝ ամփոփ քննելով վերջին տասնամյակներում մշակութային տարրերի ուսումնասիրության շուրջ տարբեր տեսաբանների մոտեցումները՝ կարելի է փաստել, որ միասնական գիտական սկզբունքների բացակայությունը դժվարացնում է տվյալ խնդրի իմաստավորման, այն է՝ իրականությունների բնորոշման, սահմանման ու դասակարգման քննությունը: Այնուամենայնիվ, առկա են նաև համընդհանուր մոտեցումներ: Այսպես, եթե համեմատենք Ս. Վլախովի, Ս. Ֆլորինի և Լ. Մոլինա Մարտինեսի առաջարկած դասակարգումները, կարող ենք որոշ զուգահեռներ կատարել: Ինչպես արդեն նշել ենք, Ս. Վլախովը և Ս. Ֆլորինը առաջարկում են իրականությունների երեք խումբ (աշխարհագրական, ազգագրական, քաղաքական-հասարակական), իսկ լեզվաբանական իրականությունները ուսումնասիրում են առանձին: Լ. Մոլինա Մարտինեսը իր դասակարգման մեջ առաջարկում է չորս մեծ մշակութային տիրույթներ (բնական միջավայր, մշակութային ժառանգություն, հասարակական մշակույթ և լեզվաբանական մշակույթ)՝ ներառելով նաև լեզվաբանական կարգերը, թեև այս հարցի շուրջ տարածայնություններն ակնհայտ են նաև իսպանական թարգմանաբանական դպրոցում³⁰⁰:

Չարցի տեսության քննությունը ցույց է տալիս, որ ոչ միայն թարգմանաբանական, այլ նաև համեմատական-տիպաբանական, լեզվաերկրագիտական, լեզվամշակութաբանական և այլ հայեցակերպերում ազգամշակութային տարրերը դարձել են համակողմանի ուսումնասիրության առարկա: Այնուամենայնիվ, չնայած խնդրի կարևորությանը թարգմանության տեսության ու պրակտիկայի համար, դեռևս չկա հայեցակարգային ու տերմինաբանական համաձայնություն տարբեր տեսաբանների միջև: Չոմանիշ եզրույթների բազմազանությունը, ինչպես նաև ազգամշակութային տարրերի քննության ընդհանուր սկզբունքների բացակայությունը բարդացնում է դրանց սահմանման ու դասակարգման խնդիրը:

³⁰⁰ S t ' u Luque Nadal L. Los culturemas, ¿unidades lingüísticas, ideológicas o culturales? // Language Design 11, 2009, p. 104.

HASMIK BAGHDASARYAN

*Head of the Chair of Romance Philology
at the Faculty of European Languages and Communication,
Yerevan State University, Doctor of Philology, Associate Professor,
Yerevan, Republic of Armenia*

TATEVIK EGHIAZARYAN

*Lecturer, PhD student of the Chair of Romance Philology
at the Faculty of European Languages and Communication,
Yerevan State University,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of the article is to analyse the problem of definition and classification of the realia - ethnoculturally marked elements in the translation studies - which has not found yet its final scientific solution. In the linguocultural paradigm of modern linguistics the text is viewed as a fragment of the national-linguistic picture of the world and during its translation realias cause specific problems manifesting the dialectal unity of the universal, the national, and the individual as a methodological basis for the translation process. The article examines some of the most prominent theories and approaches to the nature, the definition and the classification of realias in Russian, Western European and American translation schools. The problem is examined not only from the translational but also comparative-linguistic, linguistic-cultural and linguistics and area studies perspectives. In the article, analytical and comparative examination methods are employed.

A brief examination of the theory of this issue shows that despite the importance of the problem for translation theory and practice, there is still no conceptual and terminological consensus between various theorists. The varieties of synonymous terms, as well as the existence of different principles of the study of ethnic and cultural elements, pose major challenges for the definition and classification of the realias.

Key words: *Translation Studies, realia, linguistics and area studies, linguoculturology, translation school, definition and classification of realias, conceptual and terminological disagreement.*

К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ РЕАЛИЙ В ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ

АСМИК БАГДАСАРЯН

*Заведующая кафедрой романской филологии факультета европейских языков и коммуникации Ереванского государственного университета,
доктор филологических наук, доцент,
г. Ереван, Республика Армения*

ТАТЕВИК ЕГИАЗАРЯН

*Преподаватель, аспирант кафедры романской филологии факультета европейских языков и коммуникации Ереванского государственного университета,
г. Ереван, Республика Армения*

Целью данной статьи является изучение проблемы определения и классификации языковых единиц этнокультурной маркированности – реалий в переводоведении, которая ещё не имела достаточно исчерпывающего научного решения. В современной лингвокультурной парадигме лингвистики текст рассматривается как часть национально-языкового образа мира, при переводе которого возникают определённые проблемы диктуемые реалиями, которые подчёркивают диалектическое единство всеобщего, национального и индивидуального в качестве методологической основы процесса перевода. В данной статье рассматриваются некоторые из наиболее известных теорий и подходов в классификации, сущности и определении реалий в русской, западноевропейской и американской переводческих школах. Вопрос рассматривается не только с точки зрения переводоведения, но и с точки зрения сравнительной лингвистики, лингвокультурологии и лингвострановедения. В статье используются аналитические и сравнительные методы исследования.

Краткий анализ теории вопроса показывает, что, несмотря на важность проблемы для теории и практики перевода, до сих пор нет концептуального и терминологического единства между различными теоретиками. Разнообразие синонимичных терминов, а также существование различных принципов изучения этнокультурных элементов порождают проблемы при определении и классификации реалий.

Ключевые слова: *переводоведение, реалия, лингвострановедение, лингвокультурология, переводческая школа, определение и классификация реалий, концептуальные и терминологические разногласия.*

МЕДИЙНЫЙ ПЕЧАТНЫЙ ТЕКСТ КАК ОБЪЕКТ ПРОВЕДЕНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ (НА МАТЕРИАЛЕ СТАТЬИ ГАЗЕТЫ «ВАШИНГТОН ПОСТ»)*

ТАМАРА ДАНИЕЛЯН

*Арцахский государственный университет,
аспирант кафедры иностранных языков,
г. Степанакерт, Республика Арцах (НКР)
tamara_danielyan@yahoo.com*

В данной статье мы рассматриваем медийный текст как объект лингвистической экспертизы. Целью исследования является распознавание ряда языковых средств, которые встречаются в политическом дискурсе медийного текста и перед которыми поставлены определенные прагматические задачи, такие как дискредитация, негативная оценка событий, диффамация, ложная денонсация и т.д. В качестве объекта анализа представлена статья газеты «Вашингтон Пост» «Мир в Нагорном Карабахе спустя 20 лет после распада Советского Союза по-прежнему хрупок». Целостного метода лингвистической экспертизы еще не выработано, однако применение комплекса языковых приемов с различных ракурсов позволяет уточнить признаки объекта исследования, значимые для правовой квалификации речевых преступлений. В частности, среди различных способов речевого воздействия оказывается возможным выделение приемов речевой провокации, а среди высказываний с имплицитным смыслом – приемов, нацеленных на маскировку их содержания. В статье используется прагматический анализ, как один из методов лингвистической экспертизы. Проанализировав статью с прагматической стороны, мы можем сказать, что ЛЭ нацелена на распознавание и исследование определенных прагматических намерений.

Ключевые слова: *интертекстуальность, импликатура, диффамация, денонсация, обсценизмы, инвективы.*

Печатные СМИ являются одним из наиболее важных **объектов** ЛЭ, т.к. СМИ используют все способы манипулирования и воздействия на массы, которые позволяют корректировать и проектировать массовое сознание и психику человека. В результате освещения событий у читателей складывается определенное представление об описываемых в статьях событиях, делах, личностях и т.д. Аккумуляция освещенных таким образом событий формирует у читателя собирательный образ той или иной страны. СМИ, используя различные языковые средства, продуктивно формируют имидж страны. Отсюда следует, что СМИ обладают значительным числом приемов воздействия на общественное сознание, к которым относятся и языковые методы манипулирования сознанием. Таким образом, эти материалы могут создавать негативное представление в отношении страны или определенной национальной группы, заниматься дискредитацией репутации этой страны. Одной из серьезных задач, стоящих перед издательством, работающим в жанре политического дискурса, является формирование образа страны и ее населения. Как правило, за этим стоят вполне прагматические цели, нередко весьма четко поставленные

---

* Հոդվածը ներկայացվել է 06.03.2020թ., գրախոսվել՝ 10.03.2020թ., տպագրութայն ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

руководством той или иной страны. Различные принципы могут быть положены в делении текстов СМИ на различные жанры:

- интенция (описание, информирование, реклама, высмеивание и т.п.),
- композиционные формы речи,
- образ автора (человек социальный – человек частный),
- модалность (объективная – субъективная),
- оценочность (скрытая – открытая).

Акцентируя наше внимание на публицистическом стиле, мы соотносим к нему такие жанры как аналитический, художественно-публицистический жанр, сатирический и рекламные жанры. Среди базовых тем, которые рассматривают современные СМИ, можно выделить политическую, социальную, экономическую, спортивную, медицинскую и пр.

Горшков отмечает, что каждая тема имеет свои строевые лексемы, которые в процессе создаваемого журналистом публицистического текста укладываются в определенную последовательность языковых единиц.³⁰¹

Одной из задач ЛЭ является выявление манипулятивных техник в печатных СМИ, с помощью которых автор пытается воздействовать на читателя. В жанре массовой коммуникации выделяются такие универсальные черты, характерные для публицистического стиля, как оценочность. Оценочность выступает в выборе и распределении фактов и феноменов действительности, в их описании с определенной точкой зрения, в соотношении позитивных и негативных составных частей, а также в специфических лингвистических средствах³⁰².

Различают имплицитные (включающиеся в значение слова) и эксплицитные (подходящие к употреблению слова) формы оценочности. Имплицитные оценки в публицистике – это метафоры, эвфемизмы. Солганик утверждает, что оценочные метафоры в публицистике должны организовывать общественное мнение, создавать у читателя нужный продуценту образ.³⁰³ В публицистических статьях мы часто встречаем языковые оценочные метафоры. Например, в статье «Вашингтон Пост» «*In Nagorno-Karabakh, peace elusive 20 years after Soviet fall*»³⁰⁴ автор дает метафоричную оценку мира в Нагорном Карабахе, прилагательным «*elusive*» прямо в заголовке, что означает нечто «хрупкое» и «ненадежное». В негативно окрашенном предложении «*Since then, no one on either side has had the will to hammer out a settlement*», присутствует *оценочная метафора «to hammer out a settlement»*. Адресант мог бы использовать «*to reach a settlement*», «*to make a settlement agreement*», но намеренно использует «*to hammer out*», чтобы показать на трудность урегулирования конфликта. В статье мы встречаем такие метафоры, как «*flourished corruption*», «*inflamed passion*», где метафоричность их стерта, и они не настолько яркие и непосредственны, как авторские оценочные метафоры. Авторские метафоры настолько красочны и неподдельны, что в газетном тексте они сразу привлекают внимание читателя. К примеру: «*But with snipers on both sides shooting at one another every day, occasionally causing casualties, and plenty of saber-rattling rhetoric, the chances of stumbling into a war of miscalculation, or a war of hotheadedness, are considerable*». Автор хочет отметить, что есть большая вероятность начала войны из-за безрассудства или по ошибке, несмотря на бессмысленность угроз о войне. В медиатексте их сразу детектируют, поскольку для

³⁰¹ Горшков А.И., Русская стилистика. М.: Астрель, 2001. с. 160.

³⁰² Клушина Н.И., Общие особенности публицистического стиля // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: учеб. пособие / отв. ред. М.Н. Володина. М.: Изд-во МГУ, 2003. сс.269–289.

³⁰³ Солганик Г.Я., О специфике газетно-публицистической метафоры // Журналистика и культура русской речи. М.: Изд-во МГУ, 2002. № 2. с. 36.

³⁰⁴ https://www.washingtonpost.com/world/20-years-after-soviet-fall-peace-elusive-in-karabakh/2011/07/20/gIOA8SFE8I_story.html

формирования образа в них используются двусмысленные, нелогичные, яркоокрашенные понятия.

Использование эвфемизмов – еще один публицистический прием нейтрализации негативного представления у читателя путем замены грубых слов на нейтральные. В газете с политическим дискурсом часто встречаются эвфемизмы для смягчения острых ситуаций. Их также называют политической корректностью. Политическая корректность – запрет оскорбительных слов или замена на нейтральные эквиваленты. Например, использование таких слов и словосочетаний как «*opposition*» вместо «*enemies*», «*escalation of conflict*» вместо «*conflict aggravation*». Также в газете мы можем встретить «*to take casualties*» вместо «*killed/murdered*». В предложении «*the subject remains, from politicians' point of view, a useful sore point*» выражение «*a sore point*» заменяет неприличный аналог «*disgusting subject that makes you embarrassed*».³⁰⁵

Основными отличительными чертами современного языка публицистики являются интертекстуальность, языковая игра, ирония. Интертекстуальность – это свойство текстов, заключающееся в наличии между ними связей, благодаря которым тексты могут разными способами эксплицитно или имплицитно ссылаться друг на друга. Горшков определяет *интертекстуальность* как межтекстовые связи, содержащиеся в том или ином конкретном тексте, и которые выражены с помощью определенных словесных приемов отсылки к другому конкретному тексту.³⁰⁶ Клушина добавляет, что интертекстуальность успешна при условии, что фоновые знания адресата пересекаются с фоновыми знаниями адресанта. В этом случае и возникает эффект «узнавания» закодированного смысла.³⁰⁷

Как полагает Н.О. Гучинская, интертекстуальность – это также средство текстопорождения.³⁰⁸ Абсолютное истолкование текста невозможно реализовать в стопроцентном порядке, но задачей интерпретатора является максимально приблизиться к объяснению текста. И если любой текст – это одновременно «генератор новых смыслов и конденсатор культурной памяти»,³⁰⁹ то мы можем добавить, что любые идеи, зарождающиеся в тексте авторов, ссылаются на «культурный багаж» читателей, которые впоследствии интерпретируются ими же. Иными словами, взаимосвязанные идеи в тексте, которые понимаются, а затем и трактуются читателем, называется интертекстуальностью. Например, «*A renewal of the war would be a disaster for all concerned, unless it were very quick*», «*The two sides are much more heavily armed than they were in 1991*», «*It might be very difficult for Iran, Turkey and Russia to remain uninvolved*», все эти тезисы узнаваемы читателем и пассивно трактуются у него в голове. И хотя вывод из этих тезисов со стороны автора не предложен, для реципиента они считаются вескими аргументами, чтобы считать, что война между сторонами не устраивает не только тех, кто вовлечен в этот конфликт непосредственно, но и тех, кто косвенно с этим связан.

Другой прием публицистического стиля, на что обращает свое внимание лингвист-эксперт – *языковая игра*. Языковая игра заключается в привлечении внимания читателя через языковые шутки, юмор и остроту.³¹⁰ Парономазия – также популярный элемент

³⁰⁵ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sore-point>.

³⁰⁶ Горшков А.И., Русская стилистика. М.: Астрель, 2001. с. 160.

³⁰⁷ Клушина Н.И., Общие особенности публицистического стиля // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: учеб. пособие / отв. ред. М.Н. Володина. М.: Изд-во МГУ, 2003. сс.269–289.

³⁰⁸ Гучинская Н.О., Шпильманский эпос и проблема текстопорождения // Интертекстуальные связи в художественном тексте. СПб.: Образование, 1993.с. 15.

³⁰⁹ Кузьмина Н. А., Интертекст и его роль в процессе эволюции поэтического языка, М., 1999. с. 21.

³¹⁰ Клушина Н.И., Общие особенности публицистического стиля // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: учеб. пособие / отв. ред. М.Н. Володина. М.: Изд-во МГУ, 2003. сс.269–289.

языковой игры. Она привлекает читателя не столько одинаковым звучанием, сколько возможностью осмыслить слова по-разному. В предложении «*Tevan Poghosyan runs a think tank*» автор мог бы использовать «*think foundation*», «*think establishment*», но можно предположить, что было выбрано именно слово «*tank*» для усиления оттенка милитаризма. Это выражение звучит двусмысленно и поэтому на первый план выдвинута семантика слова, и хотя, в этом контексте, оно имеет иной смысл, но все же порождает двусмысленность из-за ассоциаций данного слова с воинственностью. В языковую игру вовлекаются аллюзии, контаминации, парадоксы, призванные при незначительной трансформации плана выражения привести к коренному изменению плана содержания.³¹¹ В изречении «*It will take another round of fighting, he said, to «steam» the poison out*» использована метафорическая аллюзия, которая передает сопутствующую информацию, о причинении вреда и неизбежности войны. В этом изречении аллюзивное слово вызывает негативные ассоциации у читателя, связанные с надобностью продолжения военных действий. Предложение «*We had nothing, and out of nothing we created something*» является типичным парадоксальным предложением со сложным смысловым содержанием, где имеет место последовательная алогичность. Парадокс используется для развития динамики языка в результате девиации языковых средств, реализованных в различных функциональных стилях речи.

С целью оскорбления в медийных публикациях часто используют иронию. По Шейгал, ирония является одним из средств словесной агрессии, хотя и наименее жестких.³¹² Ирония сродни таким категориям, как гротеск, пародия, остроумие, юмор, издевательство. В то же время главное отличие иронии – в ее скрытой природе. Ирония удалена от объекта иронии и косвенно демонстрирует его превосходство. Ироническое значение является ситуативной импликацией – выводом, к которому приходит получатель, интерпретируя прагматическое содержание высказывания в общении. Ирония оценочна, как метафора, но если оценка метафоры находится на поверхности, в «наземной» части рисунка (поскольку коннотации связаны с ее прямым значением, а метафора реализует только эти коннотации), то ирония, как речевой акт – это более сложное образование. Он формируется в результате взаимодействия иллокутивной силы простого речевого акта с ироническим намерением говорящего, ироничный речевой акт характеризуется большей сложностью и неоднозначностью. Есть ограничения на использование иронии, например, ирония неуместна к ритуальным действиям (не только на похоронах, но и на свадьбах), она неуместна по отношению к незнакомцам, пожилым людям или людям, стоящим выше в социальной иерархии, и т. д. Таким образом, оскорбительный потенциал иронии априори признается. В заголовке статьи «*In Nagorno-Karabakh, peace elusive 20 years after Soviet fall*» использована ситуативная ирония, которая придает ироничный смысл всему высказыванию. По данному высказыванию видно, что автор иронично не одобряет отсутствие мира даже после двадцати лет распада Советского Союза и что в Нагорном Карабахе все по-прежнему без перемен. Ирония может выражать не только насмешку, но и скрытое порицание, осуждение или неодобрение. Ирония автора может быть как явной, так и скрытой, ее понимание может зависеть от того, насколько образован читатель.

ЛЭ медийных текстов также имеет дело с высказываниями, которые дают негативную фактическую информацию об определенном человеке, такие как клевета или унижение чести. Например, декларативными заявлениями считаются утверждения о реальности как об объективной истине, когда нет признаков неопределенности говорящего, нет признаков субъективности высказываний. Выражения, которые содержат оценочные

³¹¹ Клушина Н.И., Общие особенности публицистического стиля // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: учеб. пособие / М.: Изд-во МГУ, 2003. сс. 269–289

³¹² Шейгал Е.И., Концепты и категории дискурса / Е.И. Шейгал // Человек в коммуникации: концепт, жанр, дискурс: Сб. науч. трудов. - Волгоград : Парадигма, 2006. - сс. 30- 39.

суждения, рефлексии, отношение говорящего к вещам реальности и некоторые признаки субъективности, понимаются как *мнение*.³¹³ В случаях *клеветы* и унижения чести лингвист-эксперт может определить значение и содержание рассматриваемого высказывания, может сделать вывод, если в высказывании присутствует отрицательная информация об определенном лице, если оно сформулировано как *декларативное заявление* или как *мнение*, если в тексте есть пренебрежительные слова или фразы. Задача эксперта состоит в том, чтобы обнаружить и объяснить непристойность и выявить *диффамацию* в вышеупомянутых материалах. В статье заявление «*Seventeen years into its life as a de facto state, it harbors a prickly and zealous society*» может считаться диффамацией из-за выражения «*a prickly and zealous society*» – отрицательной информации об арцахском обществе, как о вражеском и раздражительном. Следует отметить, что *диффамация (клевета)* определяется как распространение недостоверной дискредитирующей информации. Клевета – это сообщение ложного заявления, наносящее ущерб репутации отдельного человека, бизнеса, продукта, группы, правительства, религии или нации. *Диффамация* – это ложное заявление, наносящее ущерб репутации отдельного человека, нации, страны, бизнеса, продукта, группы, правительства, религии или нации.³¹⁵

Заявление может быть клеветническим только в том случае, если оно ложно; следовательно, правдивые утверждения о других, независимо от причиненного ущерба, не являются клеветническими (хотя такие комментарии могут представлять другие виды нарушения неприкосновенности частной жизни или языка ненависти). В случаях клеветы в судебно-лингвистических целях важно различать *мнение, критику и высказывание*, поэтому лингвистически исследуется семантическая и синтаксическая структура высказывания и его обращения к человеку. Во вторую группу словесных преступлений входит ложная денонация. В вышеупомянутом случае лингвист-эксперт может определить значение и содержание рассматриваемого высказывания, может сделать вывод, если есть *утверждение, аффирмации, суждения, предположения, заявление или мнение*.³¹⁶ В заявлении «*The 2008 financial collapse wasn't easy on Armenia, and people tended to blame Karabakh for their troubles*» присутствует осуждение, но не прямое, а косвенное, в виде обвинения Карабаха со стороны армянского народа, хотя заявления не подкреплены количественными и качественными данными. В следующем заявлении «*The last two Armenian presidents were former Karabakh officials. During their years in office, corruption flourished*» присутствует необоснованное обвинение, где говорится о развитии коррупции, но сведения не поддерживаются достоверными фактами. Голев отмечает, что любой медиатекст, изначально не предназначенный для конфликта, может вызвать конфликт и подвергнуться лингвистической экспертизе. Поскольку существуют такие преступления, как клевета, подстрекательство, угроза, оскорбление и т. д., непосредственно связанные с языком, лингвисты участвуют в их квалификации. Общеизвестно, что «использование языка в социальной жизни человека всегда содержит потенциал «естественного оскорбления».³¹⁷ Лингвистическая экспертиза часто имеет дело с речевой агрессией. Многие авторы анализируют такое понятие, как *словесная агрессия* (Куликова, 2004; Брусенская, 2016; Иссерс, 2003; Куликова, Кузнецова, 2015). По мнению Л.В. Ениной,

³¹³ **Бринев К.И.**, «Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза: монография / К.И. Бринев ; под редакцией Н.Д. Голева. – Барнаул : АлтГПА, 2009, стр. 109.

³¹⁴ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/prickly>.

³¹⁵ **LeRoy Miller R.**, Business Law Today: The Essentials. United States: South-Western Cengage Learning, 2011. p. 127

³¹⁶ **Galyashina E. I.**, Forensic Linguistics in Legal Proceedings E. I., Lex Russica. -2016. - № 9. - pp. 136 - 145.

³¹⁷ **Golev, N.D.**, General Problems of the Interaction of Natural and Legal Language, Linguistics and Law in Jurilinguistic-2: Russian Language in its Natural and Legal Existence. Barnaul: 2000, pp. 4-11.

речевая агрессия – это языковые средства, которые используются для выражения неприязни и враждебности, унижающие и оскорбляющее чье-либо достоинство и самолюбие.³¹⁸ Ю.В. Яковлева отмечает, что речевая агрессия может реализовываться в разных формах на лексическом, синтаксическом, стилистическом и дискурсивном уровнях. Например, на лексическом уровне – это использование негативизмов, обценизмов, фамильярных обращений. На синтаксическом уровне – это риторические восклицания и вопросы, которые также приобретают агрессивный характер. На стилистическом уровне вербальная агрессия выражается стилистическими приемами – иронией и метафорическими выражениями. И высмеивание, отрицательные оценки действий, внушение и дискредитирование применяются на дискурсивном уровне.³¹⁹ Внимание было обращено на наиболее частые тактические действия, ведущие к коммуникативному конфликту – обида, оскорбление и клевета. Термин «оскорбление» был определен в кодексе как «оскорбление, то есть унижение чести и достоинства другого человека, нации, выраженное в неприличной форме». То есть оскорбление как уголовное преступление имело две особенности: во-первых, заявление по своему содержанию должно унижать честь и достоинство другого лица и, во-вторых, должно иметь неприличную форму.³²⁰ Невозможно объективно описать правовые и языковые проблемы «оскорбления», ограничиваясь только лингвистическим или правовым пространством исследования. Научная проблема оскорбления и перлокутивного эффекта в языке и праве еще не получила адекватного освещения по ряду причин, наиболее важной из которых является то, что лингвистические методы правовой диагностики оскорбления не определены с достаточной степенью точности. Оскорбление является умышленным нарушением общепринятых правил. Проблема, однако, заключается в том, что это нарушение вызывает другой перлокутивный эффект. Очевидно, что решение лежит в часто статистическом пространстве. Если многие тексты, однородные по своей языковой природе, производят одинаковые прагматические эффекты, это указывает на общую закономерность, определяющую взаимосвязь формы и функции определенных языковых знаков.

Многие научные деятели – С.Г. Воркачев, Н.Д. Голев, А.В. Коряковцев, К.М. Рудкова, А.П. Сквородников, В. Химик, Б.Я. Шарифуллин и другие, исследовали лингвистические и правовые аспекты оскорбления. Были исследованы этнокультурологические особенности формирования и функционирования инвективного словаря в разных лингвокультурах; особенности языковой картины мира, связанные с функционированием обличительной речи в разных лингвокультурах. Для решения проблемы злоупотребления особое значение имеет вопрос о том, что является основным объектом анализа: словесные средства оскорблений (слова, грамматические формы и синтаксис) сами по себе, их функционирование в сознании отправителя речи, или они производят перлокутивный эффект в сознании реципиента.³²¹ С одной стороны, оскорбление является результатом использования некоторых «нелегальных» слов, которые теперь либо остаются вне лексикографии, либо получают соответствующие прагматические (стилистические) заметки, и эти заметки должны помочь регулировать речевое поведение (словарные примечания, конечно же, не предупреждают о юридической ответственности,

³¹⁸ **Енина Л.В.**, Речевая агрессия и речевая толерантность в средствах массовой информации // Российская пресса в поликультурном обществе: толерантность и мультикультурализм как ориентиры профессионального поведения. – М., 2002. – стр. 104–110.

³¹⁹ **Яковлева Ю.В.**, Проявления речевой агрессии на страницах российских газет (полемика 2015 г. об опере «Тангейзер») // Медиаскоп. 2016. Вып. 2. Режим доступа: <http://www.mediascope.ru/?q=node/2098>.

³²⁰ https://ceur.ru/library/articles/lingvisticheskaja_jekspertiza/item134171/.

³²¹ **Вежбицкая А.**, Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. Вып. XVI. -М.: Прогресс, 1985. стр. 200-275.

но сообщают об ограничениях в нормативной коммуникации). С другой стороны, как показывает анализ реальных конфликтов, связанных с оскорблениями, сама ситуация не исчерпывается использованием словесных средств, в качестве источника самого оскорбления; таким источником является чувство оскорбления, т. е. языковое и этическое сознание адресата, который испытывает унижение и оскорбление. Например, информация, содержащаяся в тексте СМИ, может быть «оскорбительной» по отношению к чести, достоинству и деловой репутации данного лица. То есть решающим фактором в квалификации словесного преступления является *не только значение, но и воздействие и реакция* адресата. Установление факта злоупотребления и степени психологического и морального ущерба от злоупотребления является функцией языкового и этического сознания адресата, которое оценивает их на основании собственных представлений о нормативности (что, в свою очередь, обусловлено множеством социальных и языковых факторов). Однако оскорбление в основном связано с использованием определенной нецензурной (инвективной) лексики. Использование обцензизма раньше не было особым объектом лингвистических исследований, но теперь исследования в этой области становятся все более и более популярными. Существует множество работ, в которых непристойная лексика связана с концепциями катарсиса, исследованными как способ расслабления, как средство установления особо доверительных отношений и даже устранения социальной иерархии. Непристойная лексика (оскорбительная) – это национальная часть языка, которая строго запрещена (табу) и в то же время хорошо известна всем взрослым носителям языка (в отличие от жаргона, профессионализма, диалекта и т. д.). Основу нецензурной лексики в каждом языке составляют некоторые общеизвестные корни, периферия размыта, границы ее условны, но возможности образования дериватов из этих общеизвестных корней не ограничены. В статье³²² «Вашингтон Пост» автор использует инвективную лексику в описании Арцаха «*Tension has been put to use by those in power – in Azerbaijan, in Armenia prope rand here in separatist Nagorno-Karabakh*», слово «*separatist*» является оскорбительным и встречается в контекстах вместе с такими словами как «*sabotage, subversion, disobedience*»³²³. В политической публицистике нередко встречаются инвективные выражения, использование которых является нарушением этических норм и правил приличия. Очень часто инвективы используются для деморализации, унижения и оскорбления оппонента.

Большинство исследований, касающиеся темы ЛЭ, посвящено делам о защите чести, деловой репутации и достоинства. Потому что поначалу лингвисты привлекались для судебной экспертизы, чтобы дать экспертную оценку речевых актов «оскорбления» и «клеветы». Однако из-за нестабильной социально-политической ситуации в мире все более актуальными становятся дела, касающиеся признания тех или иных действий экстремистскими. К ним, помимо прочего, относится создание и распространение так называемых потенциальных экстремистских публикаций СМИ, экстремистских лозунгов газетных статей, листовок, плакатов, печатных политических документов, выступлений по радио и телевидению, записей на электронных носителях, призывов и диалогов в социальных сетях, на интернет-форумах и т.д.³²⁴.

Исследовав ряд языковых и речевых приемов, встречающихся в газетных публикациях, мы можем сказать, что ЛЭ нацелена на их распознавание, а также анализ негативно-оценочных выражений в спорных или экстремистских текстах, а также в

³²² https://www.washingtonpost.com/world/20-years-after-soviet-fall-peace-elusive-in-karabakh/2011/07/20/gIQA8SFE8I_story.html.

³²³ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/separatist>.

³²⁴ Горбаневский М.В., О прикладной лингвистике в борьбе с экстремизмом [Электронный ресурс] // Сибирская ассоциация лингвистов-экспертов. - URL: <http://siberiaexpert.com/publ/satti/stati/g/4-1 -0-220>.

**ՄԵԴԻԱՅԻ ՏՊԱԳՐՎԱԾ ՏԵԶՍԸ ՈՐՊԵՍ
ԼԵԶԿԱԲԱՆԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԱՈՒՐԿԱ
(«ՎԱՇԻՆԳՏՈՆ ՓՈՍՏ» ԹԵՐԹԻ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ)**

ԹԱՄԱՐԱ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

*Արցախի պետական համալսարանի
գերմանական լեզուների ամբիոնի ասպիրանտ,
բ.Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն (ԼՂՀ)*

Հոդվածում մեղիա տեքստը դիտարկել ենք որպես լեզվական փորձաքննության առարկա: Ուսումնասիրության նպատակն է ճանաչել մի շարք լեզվական միջոցներ, որոնք տեղ են գտել լրատվական տեքստի քաղաքական դիսկուրսում և ունեն որոշակի պրագմատիկ խնդիրներ՝ վարկաբեկում, իրադարձությունների բացասական գնահատում, զրպարտություն, կեղծ դատապարտում և այլն: Որպես վերլուծության առարկա՝ ներկայացվում է «Վաշինգտոն Փոստ» թերթի հոդվածը՝ «Խաղաղությունը Լեռնային Ղարաբաղում 20 տարի անց՝ Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, դեռևս փխրուն է»: Լեզվաբանական փորձաքննության համապարփակ մեթոդ դեռևս չի մշակվել, այնուամենայնիվ տարբեր տեսանկյուններից լեզվական հնարների կիրառումը մեզ թույլ է տալիս պարզաբանել ուսումնասիրության առարկայի հատկությունները, որոնք նշանակալի են խոսքի հանցագործությունների իրավական որակավորման համար: Մասնավորապես, խոսքի ազդեցության տարբեր մեթոդների շարքում հնարավոր է տարբերակել խոսքի սադրանքի տեխնիկաները և ենթադրյալ նշանակություն ունեցող արտահայտությունների շարքում՝ դրանց բովանդակությունը քողարկելուն ուղղված հնարները: Հոդվածում կատարվել է պրագմատիկ վերլուծություն, որը համարվում է լեզվաբանական փորձաքննության մեթոդներից մեկը: Հոդվածը վերլուծելով պրագմատիկ կողմից՝ կարող ենք ասել, որ ԼՓ-ն միտված է ճանաչելու և ուսումնասիրելու որոշակի պրագմատիկ մտադրություններ:

Հիմնաբաներ՝ միջտեքստայնություն, ենթատեքստ, զրպարտություն, դատապարտում, հայիդյանք, լուտանք:

**MEDIA PRINTED TEXT AS AN OBJECT FOR LINGUISTIC EXPERTISE
(BASED ON THE MATERIAL OF THE «WASHINGTON POST»)**

TAMARA DANIELYAN

*PhD student, the Chair of German Languages, ASU
Stepanakert, Republic of Artsakh*

In this article we consider the media text as an object of linguistic expertise. The aim of the study is to recognize a number of language means that are found in the political discourse of the media text and which have certain pragmatic tasks, such as discredit, negative assessment of events, defamation, false denunciation, etc. An article of the Washington Post “*In Nagorno-Karabakh, peace elusive 20 years after Soviet fall*” is presented as an object of analysis. A holistic method of linguistic expertise has not been developed yet, however, the use of language techniques from various angles allows us to clarify the characteristics of the study object that are significant for the legal qualification of speech crimes. In particular, among various techniques of speech action, techniques of speech provocation can be distinguished, and among statements with an implicit meaning - techniques aimed at concealing their content. In the article pragmatic analysis is used as one of the methods of linguistic expertise. Having analyzed the article from the pragmatic side, we can say that LE is aimed at detecting and examining certain pragmatic intentions.

Keywords. *intertextuality, implication, defamation, denunciation, obscenity, invectives.*

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՒԴԻՈՐՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՓՈԽԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԱՐՑԱԽ-ՍՓՅՈՒՌ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ***

ՄՈՒՇԵՂ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի տպագիր և
հեռարձակվող լրատվամիջոցների ամբիոնի վարիչ,
բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
mushhov@ysu.am*

**Հոդվածի նպատակն է գիտաքննորեն ներկայացնել հայկական
նադիոընկերությունների նպատակային ու հասցեական դերակատարությունը
Հայաստան-Արցախ-Ափյուռք փոխգործակցության և գլոբալ տեղեկատվական
հոսքերի կառավարման համատեքստում:**

**Ուսումնասիրության մեջ կարևորել ենք Հայաստանի Հանրապետության,
Արցախի Հանրապետության և Ափյուռքի հանրային ու մասնավոր նադիոկայանների
վարած ծրագրային քաղաքականությունը, որը հնարավորություն տվեց հայ և
օտարազգի լսարաններին աշխարհի ցանկացած վայրում, ռադիոյի հասանելիության
շառավղում, օֆլայն և օնլայն ռեժիմներով ունկնդրել հայկական նադիոկայանները:**

**Փաստացի նյութերի հիման վրա կատարված ուսումնասիրությունների
միջոցով ներկայացվել են արդիական ու հրատապ մի շարք դիտարկումներ, որոնց
լուծման շնորհիվ ավելի արդյունավետ ու հասցեական կդառնա Հայաստան-Արցախ-
Ափյուռք տեղեկատվական փոխգործակցությունը:**

**Հետազոտության ընթացքում օգտագործվել են համադրության, վերլուծության
և պատմական մեթոդները:**

**Հոդվածի ենթավերնագրային բաժանումները կարող են դառնալ նաև
առանձին ուսումնասիրության առարկա՝ խորքային վերլուծական մեկնակետով և
գիտագործական մոտեցումներով:**

**Վերլուծության ընթացքում անդրադարձել ենք նաև Հայաստան-Արցախ-
Ափյուռք տեղեկատվական փոխգործակցության ամրապնդմանն ուղղված համատեղ
ջանքերին և նախանշել նոր հնարավոր ուղիներ ու հեռանկարներ:**

Հիմնաբառեր՝ *հայկական նադիոընկերությունների արդի փուլը, Հայաստան-
Արցախ-Ափյուռք տեղեկատվական փոխգործակցությունը և նրանց գործունեությունն
արտակարգ և պատերազմական իրավիճակներում, ռադիոհեռարձակման թվային
ձևաչափեր, ռադիոկայքեր, մոբայլ, շարժական սարքեր:*

XXI դարում թվային տեխնոլոգիաների ու համացանցի զարգացման ու տարած-
ման շառավղի ընդլայնումը նոր հնարավորություններ ընձեռեց Հայաստանի
Հանրապետության, Արցախի Հանրապետության և Ափյուռքի ավանդական և առցանց
հեռարձակվող լրատվամիջոցների համար, որոնք տեղեկատվական-հաղորդակցային
տեխնոլոգիաների զարգացմանը զուգահեռ ձեռք բերեցին տեղեկատվության
հավաքման, մշակման ու տարածման անսահմանափակ, արդիական նոր ռեսուրսներ ու
միջոցներ:

* Հոդվածը ներկայացվել է 28.02.2020թ., գրախոսվել՝ 09.03.2020թ., տպագրության
ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

Արդեն XXI դարասկզբին աշխարհի տարբեր երկրներում, այդ թվում՝ Հայաստանի և Արցախի Հանրապետություններում, Սփյուռքի գաղթօջախներում սկսեցին ձևավորվել որակապես նոր տիպի լրագրությանը հատուկ հանրային ու մասնավոր հաղորդակցման իրավահարաբերություններ, ձևեր ու մոդելներ՝ սկիզբ դնելով ժամանակի պահանջներին համահունչ թվային ու համացանցային տեղեկատվական հաղորդակցման ձևավորմանն ու զարգացմանը:

Թվային տեխնոլոգիաներն ու համացանցը հայկական ռադիոընկերություններին հնարավորություն տվեցին հուսալի «եթերային» կամուրջ ձևավորել հայության երեք հատվածների միջև՝ նրանց համար պատրաստելով ու հեռարձակելով որակապես նոր, ազգային հենքով բնութագրվող, հայկական միասնական դաշտի խնդիրները շրջափող, ժանրաձևաչափային, թեմատիկ առանձնահատկություններով ու արդիական մոտեցումներ պարունակող հաղորդումներ, ծրագրեր, շարքեր ու թողարկումներ: Ինչպես նշում է լրագրության և հաղորդակցության ոլորտի ճանաչված մասնագետ Ելենա Վարտանովան՝ «ժամանակակից փուլում տեղեկատվական-հաղորդակցային տեխնոլոգիաների զարգացումը հնարավորություն է տվել նոր ու ավանդական լրատվամիջոցներին ձևավորել որակապես նոր, շուկայական հարաբերություններով պայմանավորված լրատվադաշտ»³²⁵:

Հայկական ռադիոընկերությունների տեղեկատվական փոխգործակցությունը թվային հեռարձակման պայմաններում

Թվային ռադիոհեռարձակումը զարգացման նոր շրջափուլ էր Հայաստանի Հանրապետության, Արցախի Հանրապետության և Սփյուռքի գաղթօջախներում հեռարձակվող վերգետնյա ռադիոընկերությունների համար, որոնց մեծ մասը պատմական կարճ ժամանակահատվածում կարողացավ անցում կատարել անալոգային հեռարձակման ձևաչափից թվայինի և ձևավորել բազմամոդել, որակապես նոր, ազգային ձեռագիր ու դիմագիծ ունեցող լրատվադաշտ: Սա նաև ժամանակի հրամայականն էր՝ տեղեկատվական վակուումի մեջ չհայտնվելու և հրատապ, օպերատիվ տեղեկատվական հոսքը թվային խողովակներով միջազգային ասպարեզ հասցնելու և բազմալեզու լսարանին մատուցելու համար:

XXI դարի առաջին տասնամյակներին ձևավորված նոր լրատվադաշտը, որը նաև ռազմավարական նշանակություն ունի, փոխգործակցության ու շփման նոր հորիզոններ բացեց՝ ուղիներ նախանշելով հայության երեք հատվածների առկա տեղեկատվական հոսքերի տարածման համար:

Նոր լրատվադաշտը մեծապես կարևորեց և արժևորեց հայկական ռադիոկայանների տեղն ու դերը՝ որպես առանցքային դերակատարում ունեցող օղակների, հանրային տրամադրությունների արտահայտողի ու տարածողի: Նախկինում առկա արհեստական խոչընդոտները, տեղեկատվական անջրպետվածությունն այլևս որևէ ազդեցություն չէին կարող ունենալ մերձեցման ու սերտացման ուղին բռնած, տարբեր երկրներում հեռարձակվող հայկական ռադիոընկերությունների համար:

Արդի փուլում հայության երեք հատվածների տեղեկատվական փոխգործակցության պայմաններում կարևոր խթան են հանդիսանում մի շարք անշրջելի գործընթացներ, որոնք պայմանավորված են ռազմավարական նշանակություն ունեցող թվային տեխնոլոգիաների զարգացմամբ, արդիականացմամբ ու տարածմամբ, համահայկական, ազգային, մշակութային, հոգևոր-եկեղեցական ոլորտների միասնականությամբ: Նոր, թվային գործիքակազմերի միջոցով հնարավորություն

³²⁵ Տե՛ս՝ **Вартанова Е.Л., Алексеева М.И., Болотова Л.Д.**, Средства массовой информации России. Учебное пособие для студентов вузов, М., 2011, էջ 62.

ընձեռվեց ավելի ինտերակտիվ ու հասցեական դարձնելու հեռարձակվող հաղորդումների պատրաստումն ու մատուցումը հատկապես արտակարգ ու պատերազմական իրավիճակներում, որոնք մեծապես կանխորոշեցին և կարևորեցին հայկական ռադիոընկերությունների զարգացման հետագա ընթացքն ու նախանշեցին նոր հեռանկարներ ու միտումներ: Պատմական կարճ ժամանակահատվածում բազմամոդել ռադիոկայանների հիմնումը և միջազգային խոշոր ռադիոընկերությունների («Ամերիկայի ծայն», «Ազատություն», «Ռադիո Ֆրանս Ինտերնացիոնալ», «Միր») մուտքը տեղական ու տարածաշրջանային լրատվադաշտ օգնեցին հայկական լրատվամիջոցներին՝ ձևավորելու հայության երեք հատվածների տեղեկատվական հոսքերի տարածման ու կառավարման նոր իրավահարաբերություններ ու ձևեր: «Ամերիկայի ծայն», «Ազատություն», «Ռադիո Ֆրանս Ինտերնացիոնալ», «Միր» միջազգային ռադիոկայանները, հատկապես «Ազատություն» ռադիոկայանի հայկական ծառայությունը գործուն դերակատարություն ունեցան հայաստանյան և արցախյան լրատվադաշտում ակտիվորեն լուսաբանելով Հայաստանի ու Արցախի Հանրապետություններում տեղի ունեցող կարևոր իրադարձությունները՝ նպաստելով որակապես նոր տիպի լրատվադաշտի ձևավորմանը:

Արդական այս գործընթացները մեծապես նպաստեցին հայկական ռադիոընկերությունների տեղեկատվական հոսքերի կտրուկ աճին, ընդլայնմանն ու տարածմանը: Հատկապես 2016թ.-ի ապրիլյան պատերազմի շրջանում և 2018թ.-ի ապրիլ-մայիս ամիսներին տեղի ունեցած «թավշյա» հեղափոխությունից հետո մեծապես ազատականացվեց հայկական լրատվադաշտը և նոր հնարավորություններ նախանշվեցին հայության երեք հատվածների լրատվամիջոցների տեղեկատվական գլոբալ հոսքերի տարածման և կառավարման ասպարեզում:

Տեղական ու միջազգային լրատվաշուկաներին սերտորեն ինտեգրված հայաստանյան, արցախյան և Սփյուռքի հեռարձակվող ու առցանց ռադիոընկերությունները կարողանում են ոչ միայն բավարարել տեղական և արտերկրի հայ և օտարալեզու լսարանի՝ օրեցօր աճող տեղեկատվական պահանջները, միմյանց տրամադրել սեփական ռադիոարտադրանքը, այլև ձևավորել հանրային կարծիք և տրամադրություն հայկական զույգ հանրապետություններում տեղի ունեցող գործընթացների ու զարգացումների վերաբերյալ՝ մնալով ճկուն, կոնվերգենտ, լսարանի կողմից սիրված և հեղինակություն վայելող լրատվամիջոցներ («ՀՀ հանրային ռադիո», «Արցախի հանրային ռադիո», «Ազատություն» ռադիոկայանի հայկական ծառայություն, «Լրատվական ռադիո», «Վանա ծայն», (Բեյրութ, Լիբանան), «Ռադիո Արմենիա» (Մոնտեվիդեո, Ուրուգվայ), «Սպուտնիկ-Արմենիա» և այլն): Այս պարագայում առավել կարևորվում է ՀՀ հանրային ռադիոյի դերակատարությունը, որը յուրօրինակ կապող օղակ է, «Եթերային կամուրջ» Արցախի ու Սփյուռքի միջև, միաժամանակ հեռարձակվող տեղեկատվության, ստուգված, հավաստի փաստերի ու տվյալների տարածման գլխավոր դերակատարն է: Լինելով տասից ավելի լեզուներով հաղորդումներ պատրաստող միջազգային ճանաչված ռադիոընկերություն, ռազմավարական նշանակության տեղեկատվական կառույց՝ ՀՀ հանրային ռադիոն կարողանում է ոչ միայն օպերատիվ տեղեկատվություն տրամադրել հայ և այլալեզու լսարանին, այլև թարմ տեղեկատվություն տրամադրել Արցախում և Սփյուռքում գործող հայկական ռադիոկայաններին և ռադիոժամերին³²⁶:

XXI դարի մարտահրավերների առջև կանգնած ռադիոյին բավականին դիպուկ է բնորոշել ռուս տեսաբան Յասեն Չասուրսկին, ըստ որի՝ «Ռադիոն ժամանակակից

326

Պետրոսյան Ա., ՀՀ Հանրային ռադիոն տեղեկատվության տարածման հուսալի գործընկեր, «Ռադիոլուր», 2018թ., 25 դեկտեմբերի:

մարտահրավերների պայմաններում կարողացավ ոչ միայն պահպանել իր տեղը ՉԼՍ-ների համակարգում, այլև լսարանի համար մնաց անկեղծ ու սրտացավ գրուցակից»³²⁷:

Արդի փուլում հայկական ռադիոընկերությունների տեղեկատվական փոխգործակցության խորացումն ու որակապես նոր փուլի անցնելը, հաղորդումների փոխադարձ տրամադրման հոսքի ընդլայնումը հրատապ անհրաժեշտություն է հայության երեք հատվածներում գործող ռադիոընկերությունների բնականոն գործունեությունը առավել օպերատիվ և արդյունավետ կազմակերպելու, փոխգործակցությունը հնարավորինս սերտացնելու և հասցեական դարձնելու համար:

Ըստ ՀՀ հանրային ռադիոյի պատասխանատուների՝ «ՀՀ հանրային ռադիոն լուրջ մարտահրավերների պայմաններում արհեստավարժ տիրապետելով մեդիակառավարման ժամանակակից մեթոդաբանությանը, թվային տեխնոլոգիաների հնարավորություններին՝ կարողանում է արդյունավետ կառավարել տեղեկատվական հոսքերը, պատրաստել և տարածել ինչպես օպերատիվ տեղեկատվություն, այնպես էլ ժանրաձևաչափային բազմաբնույթ և բազմալեզու հաղորդումներ տեղական և արտերկրի լսարանների համար»³²⁸:

Հայկական ռադիոընկերությունների գործունեության հնարավորություններն ու նախադրյալները համացանցային տիրույթում

Անդրադառնալով համացանցի հնարավորությունների օգտագործմանը՝ պետք է նշենք, որ այն նոր ասպարեզ է Հայաստանի և Արցախի Հանրապետություններում, ինչպես նաև Սփյուռքում գործող ռադիոընկերությունների համար:

Հայաստանի և Արցախի Հանրապետություններում այդ գործընթացներն ակտիվացան հատկապես XXI դարի սկզբներին և շարունակվեցին հետագա տարիներին: Համացանցի զարգացումը հնարավորություն տվեց Հայաստանի Հանրապետությունում, Արցախի Հանրապետությունում, Սփյուռքում գործող ռադիոկայաններին («ՀՀ հանրային ռադիո», «Արցախի հանրային ռադիո», «Ազատություն» ռադիոկայանի հայկական ծառայություն, «Այբ ՖՄ» (Փարիզ, Ֆրանսիա), «Վանա ձայն» (Բեյրութ, Լիբանան) և այլն) բացի օֆլայն հեռարձակումից կազմակերպել նաև օնլայն հեռարձակում, որոնք կարճ ժամանակահատվածում բավականին մեծ լսարան հավաքեցին և հայության տարբեր հատվածների միջև շուրջօրյա, միավորիչ «Եթերային կամուրջ» դարձան: Հայկական ռադիոընկերությունների ներկայացվածությունը համացանցում նախանշեց մրցակցության և զարգացման նոր շրջափուլ՝ էականորեն մեծացնելով պոտենցիալ լսարանի թիվն ու տեղեկատվություն հաղորդելու շառավիղը: Այդ շառավղում ընդգրկվեց Արցախի հանրային ռադիոն, որը համացանցային կայքի միջոցով անմիջական շփման հնարավորություն ունեցավ թե՛ Հայաստանի Հանրապետության, թե՛ Սփյուռքի լսարանների հետ:

Ռադիոյի զարգացման արդի միտումները դրական է գնահատել նաև հայտնի սոցիոլոգ ու փիլիսոփա Մանուել Կաստելյոն՝ նշելով, որ համացանցի շնորհիվ «ռադիոն ռենեսանս է ապրում՝ դառնալով ամենատարածված կապի միջոցն աշխարհում»³²⁹:

Համացանցը հնարավորություն տվեց հայաստանյան, արցախյան և Սփյուռքի ռադիոկայաններին ձևավորելու մուլտիմեդիա հնարավորություններով, կոնվերգենտ,

³²⁷ Տես՝ **Засурский Я.Н.** Информационное общество и СМИ // Медиаскоп // 20.06.2006г., стр. 89.

³²⁸ Տես՝ **Վարդանյան Ա.**, 93 տարի առաջ և 93 տարի հետո., «Ռադիոլուր» լրատվական գործակալություն, 01 սեպտեմբերի, 2019թ.:

³²⁹ Տես՝ **Кастельс М.** Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе/ пер. с англ. А. Матвеева под ред. В. Харитоновна. Екатеринбург, 2004, էջ 223.

ինտերակտիվ ռադիոկայքեր, որոնք կարողացան ամենօրյա օնլայն հեռարձակում իրականացնել և կողմնորոշել տեղական և արտերկրյա ունկնդիրներին իրենց վարած ծրագրային քաղաքականությամբ, ինչպես նաև որակապես նոր ու արդիական չափանիշներով պայմանավորված տեղեկատվական-հաղորդակցային ռադիոկոնտենտ պատրաստել բազմալեզու և բազմաշեռ լսարանների համար: ՀՀ հանրային ռադիոն հայկական ռադիոկայանների հետ կապը սերտացնելու և աշխարհասփյուռ հայության համար հասցեական հաղորդումներ պատրաստելու համար վերջին տարիներին հեռարձակում է նաև արևմտահայերեն հաղորդումներ (հատկապես «Ռադիոլուր» լրատվական գործակալությունը և Սփյուռքի համար հաղորդումների պատրաստման բաժինը): Վերջին տարիներին համացանցային մուլտիմեդիա հնարավորություններով աշխատող կայքերը դարձել են հայկական ռադիոկայանների համար նորությունների հաղորդման 24-ժամյա չընդհատվող լրահոսային ժապավեն, որը մեծապես օգնում է կառավարել հեռարձակվող օպերատիվ տեղեկատվական հոսքերը և ունկնդրին մատուցել հանրային տրամադրություններ արտահայտող, բազմաժանր ու բազմաթեմատիկ տեղեկատվություն: Ռադիոկայքերը դարձել են սեփական ռադիոարտադրանքը միմյանց տրամադրելու լավագույն առցանց հարթակ, որի կարիքը մեծապես զգում են հատկապես այլ երկրներում գործող հայկական ռադիոկայաններն ու ռադիոժամերը: Հայկական եթերային և առցանց ռադիոկայաններից շատերն իրենց կայքի առկայությունը համացանցային տիրույթում ընկալում են որպես ռադիոկայանի այցեքարտ և իրենց բրենդի տեսատարածման հնարավորություն, որի միջոցով օֆլայն և օնլայն ռեժիմներով կարողանում են շփվել ռադիոլսարանի հետ, կազմակերպել հաղորդման բովանդակային մասերի տեսատարածում (անոնսներ, հայտարարություններ, ծրագրեր, լուսանկարներ և այլն):

Կայքի միջոցով իրողություն է դարձել հարցազրույցային ռադիոտաղավարից կազմակերպել օնլայն հեռուստահեռարձակում վեբ-տեսախցիկի օգնությամբ, որի շնորհիվ «անտեսանելի» ռադիոն ոչ միայն դարձել է «տեսանելի», այլև սկսել է մրցակցել լրատվական և օպերատիվ տեղեկատվություն տարածող այլ լրատվամիջոցների հետ՝ սկիզբ դնելով որակապես նոր՝ ռադիոդիտողների լսարանի ձևավորմանը (օր.՝ «ՀՀ հանրային ռադիո», «Վանա ծայն», «Ազատություն» ռադիոկայանի հայկական ծառայություն, «Լրատվական ռադիո» և այլն):

Այդ աշխատանքներն ավելի արդյունավետ կազմակերպելու համար ռադիոկայանները սոցիալական ցանցերում ձևավորել են աջակցման խմբեր, որոնց միջոցով պարբերաբար կազմակերպում են ճեպահարցազրույցներ և օնլայն բանավեճեր, որոնք նպաստում են համացանցային միջավայրում ռադիոկոնտենտի յուրովի մատուցմանն ու դրսևորմանը («ՀՀ հանրային ռադիո», «Ազատություն» ռադիոկայանի հայկական ծառայություն, «Լրատվական ռադիո», «Վանա ծայն») ³³⁰:

Մեր կարծիքով, Հայաստանում, Արցախում և Սփյուռքում գործող հեռարձակվող և առցանց ռադիոկայանների կողմից ռադիոկայքերի մուլտիմեդիա հնարավորությունների նպատակային օգտագործումը մեծապես նպաստեց Հայաստան-Արցախ-Սփյուռք տեղեկատվական փոխգործակցման սերտացմանը՝ մերձեցման եզրեր ձևավորելով աշխարհի տարբեր երկրներում բնակվող հայության տարբեր հատվածների միջև՝ նրանց համար պատրաստելով նաև համատեղ ու հասցեական մի շարք հաղորդումներ: Հատկապես մեզ նման մեծ Սփյուռք ունեցող երկրի համար համացանցը փոխադարձ լսելի դարձրեց Հայաստանում, Արցախում և Սփյուռքում հանրային, մասնավոր և առցանց ռադիոկայանների՝ եթեր հեռարձակվող հաղորդումները, հնարավորություն տվեց ավելի ընդլայնելու ազգային հենքի վրա պատրաստվող

³³⁰ Տե՛ս **Հովսեփյան Մ.**, Ռադիոժուռնալիստիկայի հիմունքներ. պատմություն և տեսություն, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2014, էջ 57:

սեփական ռադիոարտադրանքը, որոնց շնորհիվ հնարավոր դարձավ կազմակերպել համահայկական նշանակություն ունեցող մի շարք միջոցառումներ, նվիրատվություններ ու հանգանակություններ, փոխճանաչելի դառնալ աշխարհասփյուռ հայության շրջանում («ՀՀ հանրային ռադիո», «Վանա ձայն» (Լիբանան), «Այբ FM» (Ֆրանսիա)՝ հնարավորություն տալով տարբեր երկրներում ապրող մեր հայրենակիցներին պարբերաբար շփվելու միմյանց հետ և օգնելու տարբեր երկրներում, արտակարգ և պատերազմական իրավիճակներում ապրող մեր հայրենակիցներին: Սփյուռքի պայմաններում գործող չորս տասնյակից ավելի ռադիոկայանների և ռադիոժամերի մեծ մասը, ինչպես նաև մեկ տասնյակի հասնող առցանց ռադիոկայանները համացանցի միջոցով լսելի են դարձել Հայաստանի և Արցախի Հանրապետություններում («Երևանայթ»՝ Լուս Անժելես, «Ռադիո Հայ»՝ Բրուկլին, «Նարեգ»՝ Մոնրեալ, «Այբ FM»՝ Փարիզ, «Սևան»՝ Բեյրութ, «Վանա ձայն»՝ Բեյրութ, «Ռադիո Արմենիա»՝ Մոնտեվիդեո, «Ռադիո Արմենիա»՝ Սիդնեյ, «Այգ»՝ Շարժա, ԱՄԷ և այլն):

Բացի համացանցային տիրույթից, հայկական ռադիոկայանները ներկայացված են նաև YouTube տեսահոսթինգում, որը հնարավորություն է տալիս նրանց օգտվելու տեղեկատվական այս նոր հարթակի դրսևորման ձևերից ու միջոցներից և տեղեկատվական կոնտենտ տեղադրել ՀՀ-ում, Արցախում և Սփյուռքում տեղի ունեցող իրադարձությունների ու դեպքերի մասին:

XXI դարասկզբին թվային տեղեկատվական-հաղորդակցային տեխնոլոգիաների և համացանցի զարգացումը նպաստեցին ոյուրակիր, մոբայլ սարքերի, հատկապես բջջային հեռախոսների միջոցով ռադիոհեռարձակման լսելիության շառավղի մեծացմանն ու ընդլայնմանը, որից լայնորեն օգտվում են նաև տարբեր երկրներում գտնվող հայկական ռադիոկայանները: Կապի նոր միջոցով FM ռադիոյի հասանելիությունն ու մատչելիությունը հնարավորություն տվեց պոտենցիալ ռադիոնվկնորին բջջային հեռախոսի միջոցով, օֆլայն և օնլայն եղանակներով ունկնդրել ՀՀ-ում, Արցախում և արտերկրում հեռարձակվող հայկական ռադիոկայաններին՝ օգտվելով նրանց արխիվային ռեսուրս ծառայություններից ու հավելվածներից: Մոբայլ ռեսուրսի այդ ծառայությունները հնարավորություն տվեցին օֆլայն և օնլայն հեռարձակում իրականացնող հայկական ռադիոկայաններին կատարելու երկարաժամկետ ու կարճաժամկետ հավելվածների արխիվացում հնարավորություն ընձեռելով օգտատերերին իրենց հարմար ժամին ունկնդրելու արխիվացված հավելվածները («ՀՀ հանրային ռադիո», «Ազատություն» ռադիոկայանի հայկական ծառայություն, «Վանա ձայն», «Սպուտնիկ-Արմենիա», «Լրատվական ռադիո» և այլն):

INTERACTION OF ARMENIAN RADIO STATIONS IN THE CONTEXT OF ARMENIA-ARTSAKH-DIASPORA

MUSHEGH HOVSEPYAN

*Head of the Department of Print and Broadcast Media, Yerevan State University,
Doctor of Philology, Professor,
Yerevan, Republic of Armenia*

At the present stage, radical processes are taking place in the world for the development and dissemination of TV and radio communication tools and the Internet, which has provided the traditional and new media of Armenia, Artsakh and the Diaspora with unlimited resources and means for collecting, processing and distributing information.

In the article, we also touched upon joint efforts to strengthen information interaction between Armenia-Artsakh-Diaspora and outlined possible ways of development.

Information technologies and the Internet provided new prospects for the development of digital and Internet broadcasting for the Republic of Armenia, Artsakh and Diaspora, that initiated the formation of a qualitatively new Armenian information field in the current new geopolitical and economic situation.

Key words: *Armenian radio in modern digital age, digital radio standards, mutual cooperation between radio stations of Armenia, Artsakh and Diaspora, activities of the Armenian radio in emergency and military situations, Internet-streaming radio, radio-websites, mobile devices.*

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ АРМЯНСКИХ РАДИОСТАНЦИЙ В КОНТЕКСТЕ АРМЕНИЯ – АРЦАХ – ДИАСПОРА

МУШЕГ ОВСЕПЯН

*Заведующий кафедрой печатных и транслирующих СМИ ЕГУ,
доктор филологических наук, профессор,
г.Ереван, Республика Армения*

На современном этапе в мире происходят радикальные процессы по развитию и распространению теле-радиокommunikационных средств и интернета, что обеспечило традиционные и новые медиа Армении, Арцаха и Диаспоры безграничными ресурсами и средствами для сбора, обработки и распространения информации.

В статье мы коснулись также совместных усилий по укреплению информационного взаимодействия Армения – Арцах – Диаспора и наметили возможные пути и развития.

Информационные технологии и интернет предоставили новые перспективы развития цифрового и интернет-вещания для Республики Армения, Арцаха и диаспоры, которые в сложившейся новой геополитической и экономической ситуации стали формировать качественно новое армянское информационное поле.

Ключевые слова: *армянское радио на современном этапе, взаимосотрудничество между радиостанциями Армении, Арцаха и Диаспоры, деятельность Армянского радио в чрезвычайных и военных ситуациях, цифровые радиостандарты, интернет-радиовещание, радиосайты, мобильные устройства.*

**О МЕТОДИКЕ АНАЛИЗА ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ И
ОСОБЕННОСТЯХ ИЗУЧЕНИЯ НЕКОТОРЫХ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ НА МАТЕРИАЛЕ ЦИКЛА
И. БУНИНА «ТЕМНЫЕ АЛЛЕИ»***

РУЗАННА САРКИСЯН

*Университет Месроп Маштоц, кафедра русского языка и литературы,
кандидат филологических наук,
г. Степанакерт, Республика Арцах (НКР)
s.ruzanna@hotmail.com*

Целью данной статьи является рассмотрение некоторых проблем изучения литературного произведения в вузе в рамках курса истории и теории литературы и спецкурсов по литературе на примере цикла И. Бунина «Темные аллеи». В исследовании поставлены следующие задачи: определить цели и задачи изучения литературного произведения в вузе и общую схему его анализа; на примере цикла «Темные аллеи» представить возможную методику поэтапного анализа художественного произведения; выделить особенности анализа цикла как текстового единства, состоящего из множества самостоятельных текстов.

В работе над статьей были использованы описательный, аналитический, сопоставительный методы, направленные на выявление и систематизацию особенностей поэтики цикла, методики их презентации и анализа их места и функций в произведении.

В ходе исследования мы пришли к выводу о том, что изучение некоторых особенностей поэтики «Темных аллей» Ивана Бунина позволяет на материале небольших, обладающих стилистическим разнообразием и вызывающих читательский интерес произведений уяснить и изучить роль и функции некоторых литературоведческих категорий, в том числе и актуальную и достаточно сложную проблему циклообразования и взаимодействия текстов внутри цикла. Разнообразие стилистических средств позволяет на объемном и увлекательном материале совершенствовать навыки анализа различных литературоведческих категорий.

***Ключевые слова:** методика анализа литературного произведения, особенности изучения прозаического цикла, принципы анализа значения, роли и функции литературоведческих категорий.*

Изучение цикла И. Бунина «Темные аллеи» в вузе представляет особый интерес, поскольку в рамках спецкурсов и курсов по русской литературе 20 века и литературе русского зарубежья дает возможность на достаточно объемном и разнообразном по характеру материале рассмотреть множество вопросов, связанных с различными сторонами изучения литературного произведения и литературоведческих категорий и решить ряд образовательных задач, а также сформировать профессиональные и общекультурные компетенции студентов-филологов.

Конечными целями изучения литературного произведения студентами-филологами в вузе является:

- а) формирование у студентов знаний о литературном произведении;

---

* Հոդվածը ներկայացվել է 21.02.2020թ., գրախոսվել՝ 24.02.2020թ., տպագրութայն ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

- б) формирование умения воспринимать художественное произведение как искусство слова, как воспроизведение действительности, как образное выражение мира;
- в) формирование навыков понимания и анализа его поэтики
- г) формирование нравственно-эстетического мировоззрения студентов.

Достижение этих конечных результатов основывается на литературоведческом анализе художественного произведения, который в целом сводится к следующей схеме³³¹:

1. время и обстоятельства создания
2. место произведения в творчестве писателя
3. литературный род
4. жанр
5. основная проблематика
6. тема
7. композиция
8. пафос и эмоциональная тональность
9. образный строй
10. идея
11. художественные особенности произведения

Своеобразие «Темных аллей» И. Бунина дает возможность несколько усложнить эту схему и сделать акцент на круге вопросов, связанных с проблемой жанра, композиционных и сюжетных структур текстов цикла, с системой мотивов и системой персонажей. Таким образом, студенты не только активизируют знания по теории литературы, но и получают возможность на конкретном материале расширить свои специальные литературоведческие компетенции.

Возможна следующая система анализа цикла И. Бунина «Темные аллеи»:

1. Время и обстоятельства создания произведения. Этот этап анализа предполагает представление социально-исторического фона, событий, способствующих возникновению замысла и работе над произведением. Поэтому, излагая историю создания «Темных аллей», целесообразно обратиться к некоторым историческим фактам, касающимся причин первой волны русской эмиграции и обстоятельств отъезда и жизни Ивана Алексеевича Бунина и его жены, Веры Николаевны Муромцевой-Буниной, во Франции. Так, стоит отметить, что, враждебно встретив Октябрьскую революцию, в феврале 1920 года Бунины отплыли из Одессы в Константинополь и в конце мая прибыли в Париж. Поселились Бунины в Париже, а с 1923 года снимали дачу в Грасе: сначала виллу «Бельведер», позже - виллу «Жаннет». В Грасе, у Бунина начались сложные отношения с молодой поэтессой Галиной Кузнецовой, которые продлились почти пятнадцать лет и закончились ее отъездом и изменой; здесь же, в ноябре 1933 года, он узнал о присуждении ему Нобелевской премии. Все время оккупации Франции фашистами Бунины прожили на вилле «Жаннет»; война, неустроенный и бедный быт, любовный треугольник со сложными отношениями между его участниками – таковы внешние обстоятельства возникновения замысла и работы над произведениями, которые потом войдут в цикл «Темные аллеи».

Говоря о работе Бунина над «Темными аллеями», можно обратиться и к его запискам «Происхождение моих рассказов», в которых писатель рассказывает об обстоятельствах возникновения идей и замыслов рассказов и новелл, вошедших в цикл. Например, о рассказе «Степа» Бунин здесь пишет: «Представилось однажды, что еду на беговых дрожках.... Проливной дождь. Затем - сумерки, постоянный двор возле шоссе и какой-то человек, остановившийся возле этого постоянного двора и на его крыльце счищающий

³³¹ Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Издание 5-е. «Пилигрим», 2010. С. 102.

кнутовищем грязь с высоких сапог. Все остальное сложилось как-то само собой, неожиданно.... Это у меня постоянное - то и дело ни с того ни с сего частично мелькает в воображении какое-нибудь лицо, какой-нибудь пейзаж, какая-нибудь погода, - мелькает и пропадает, а иногда вдруг задерживается, останавливает внимание на себе, смутно требует развития, уточнения, волнует... Отсюда и происхождение большинства моих рассказов...»³³² Такой документальный материал дает точное представление об истории создания произведения, о том, как возникает его идея, как работает автор над ее воплощением в жизнь, что способствует наиболее полному и глубокому пониманию процесса создания произведения.

2. Место произведения в творчестве писателя. Этот этап анализа опирается не только на информацию о биографии автора, но и на знания о его эстетических взглядах, его мировоззрении, его понимании и восприятии проблемы и идеи, лежащей в основе произведения.

Над циклом «Темные аллеи» Бунин работал больше десяти лет, в непростые для него годы: нужда, лишения, любовное разочарование, приближающаяся старость, пугающая мысль о неотвратимости смерти; неотступная тоска по покинутой навсегда России. Поэтому кажется понятным обращение писателя к таким вечным, вневременным категориям, как любовь, память, жизнь, смерть. Необходимо отметить, что в мировоззрении Бунина эти категории равнозначны и взаимосвязаны. Так, любовь во всех произведениях Бунина всегда недолговечна, трагична, несовместима с обыденностью, с самой жизнью, а порой и смертельна для его героев.

С проблемами мировоззрения и эстетики Бунина связана его так называемая «концепция человека», концепция личности, которая также нашла свое отражение в цикле «Темные аллеи». Бунинский герой это, прежде всего, «человек любящий», потребность любви - главное условие его существования. Поэтому следует отметить, что все герои произведений цикла ищут любовь, хотят любить и быть любимыми.

Затрагивая вопрос о месте «Темных аллеи» в творчестве И. Бунина, следует обратить внимание на то, что цикл стал последним большим художественным произведением писателя и что работа над ним пришлась на последнее десятилетие его жизни. Оно обладает признаками так называемой «финальной книги», такими, как «итоговый», лаконичный характер повествования, обращение к прошлому, отсутствие политических и социальных оценок и в то же время переоценка нравственных ценностей, «интимный», «откровенный» характер повествования, ориентированность на собственные чувства и переживания и собственное бытие.

3. К какому литературному роду и жанру относится произведение. Вопрос о роде и жанре «Темных аллеи» представляет некоторую сложность, поскольку это бунинское произведение является целостным единством, состоящим из нескольких самостоятельных текстов. С этой проблемой связаны вопросы о жанре «Темных аллеи», о жанре и родовой принадлежности составляющих его произведений.

«Темные аллеи» как целостное единство является авторским прозаическим циклом. Чтобы обосновать это утверждение, надо обратиться, во-первых, к теории цикла, во-вторых, к творческой истории «Темных аллеи».

Для прозаического цикла характерен ряд признаков, которым соответствует это бунинское произведение: составляющие его тексты создавались последовательно, на протяжении определенного времени; изначально «Темные аллеи» (их черновое название было «Шиповник») задумывались Буниным как целостное единство и публиковались под одним, данным автором названием; их состав повторяется во всех изданиях, несмотря на то, что в разное время количество текстов (по мере их создания) варьировалось от 11 до 40,

³³² Бунин И. А. Происхождение моих рассказов //Новый журнал. 1958, №53.

Бунин строго определял порядок их размещения, т. к. тексты связаны между собой на разных уровнях и по смыслу дополняют друг друга, формируя его общее смысловое значение. Таким образом, можно сделать вывод, что «Темные аллеи» являются авторским прозаическим циклом.

Что касается жанров текстов цикла, то нужно подчеркнуть, что в его состав входят 40 произведений малых эпических форм. Большинство из них обладают признаками жанра рассказа: они и имеют малый объем, им свойственно единство изображенного в нем художественного события, действие сгруппировано вокруг отдельного эпизода, в нем присутствуют развернутые психологические характеристики персонажей или событий. В качестве примера можно рассмотреть рассказ « Степа ». Действие в нем разворачивается вокруг сюжетной ситуации с соблазнением купцом Красильщиковым юной Степы, дочери хозяина постоянного двора. Нужно обратить внимание также и на то, что особенностью бунинских рассказов является психологизм в изображении героев. Так, например, характеризуя Красильщикова, автор рисует не совсем привычный образ купца: Красильщиков любит чувствовать себя «купцом-помещиком», в деревне «пьет лафит и курит из золотого портсигара», при этом демонстративно носит поддевку, косоворотку и смазные сапоги, а сам рос и учился в университете в Москве, вращается там в театральных кругах и состоит в связи «с одной известной» московской актрисой. Эти яркие несоответствия в образе героя выдают его главную черту - притворство и обман. Стоит подчеркнуть, что верная догадка, трактовка образов персонажей бунинских текстов позволяет, в том числе, предугадывать дальнейшее развитие сюжета (в рассказе Красильщиков *притворился*, что любит Степу, соблазнил ее и, пообещав посвататься, обманул ее, на другой день уехал на юг).

Еще одним ведущим жанром произведений «Темных аллей» является жанр новеллы. Рассматривая вопрос о новеллах цикла, стоит отметить, что в литературоведении нет устоявшейся точки зрения на то, нужно ли разделять рассказ и новеллу, поскольку их жанровые признаки во многом совпадают. Нужно отметить также, что кроме перечисленных признаков рассказа, новелла имеет такие отличительные черты, как краткость, острый драматичный сюжет, а главное, неожиданную развязку действия, неожиданный финал. Некоторые произведения «Темных аллей» обладают именно такими принципами текстостроения. В качестве примера можно рассмотреть новеллу «Кавказ». Стоит отметить ее небольшой объем, динамично развивающийся сюжет (влюбленные герои решают обмануть мужа героини и вдвоем уезжают на Кавказ). Читатель сочувствует влюбленным, их недолгому курортному счастью, но концовка новеллы меняет акценты повествования и восприятие персонажей и их отношения и роли внутри любовного треугольника: уверившийся в измене жены муж стреляется, не желая жить без ее любви. И драматично воспринимающийся поначалу роман героев-любowników обесценивается, несчастная любовь превращается в предательство, и жертвой становится не влюбившаяся в другого мужчину жена, а не представляющий жизни без нее муж.

Стоит обратить внимание студентов и на то, что среди текстов «Темных аллей» выделяются произведения, обладающие жанровыми признаками, которые позволяют отнести их к так называемым «рассказам новеллистического типа» (или стержневым новеллам, повествовательным рассказам или маленьким повестям, как их определяют некоторые исследователи). Анализ этих произведений позволяет отметить, что они обладают признаками рассказа и новеллы, но в отличие от новеллы, в рассказах новеллистического типа говорится об обстоятельствах жизни героев, полностью рисуется жизненная история, которая в финале получает свое неожиданное завершение. Проследить особенности этого поджанра можно на примере произведения «Генрих». Как и в рассказе, круг персонажей в «Генрихе» ограничен, но все они (в том числе и второстепенные: Надя, Ли, австриец) имеют свою историю; сюжет в нем развивается стремительно, в течение трех-четырех дней; последние часы перед получением новости об убийстве Генрих проносятся

особенно быстро, и, как и в новелле, все завершается неожиданным поворотом событий-смертью героини. Отметим, что в таких произведениях никогда не используется характерный для бунинских рассказов прием ретроспекции; в то же время они не являются только «фрагментом, осколком универсальной картины мира»³³³, как характеризует новеллу Е. Мелетинский, а являются достаточно подробной, законченной, самостоятельной картиной.

Рассматривая проблему жанрового разнообразия цикла «Темные аллеи», нужно отметить, что среди произведений цикла выделяются небольшие по объему рассказ-анекдот, в основе которого лежит некий курьез («Гость»), рассказ-сценка («Второй кофейник») и рассказ-случай, в центре которого находится происшествие, нарушившее привычный ход событий, такой, например, как появление экзотической красавицы-камаргианки в вагоне поезда («Камаргианка»).

Такая конкретизация и анализ жанров цикла позволяет наглядно показать принципы формирования жанровых модификаций.

4. Целью следующего этапа анализа «Темных аллей» является определение, к какому **литературному роду относятся составляющие его тексты**. Выше мы отмечали, что произведения цикла представляют собой образцы малых эпических форм. На примере рассказа «Поздний час» можно убедиться, они обладают признаками, характерными и для эпических, и для лирических произведений. Анализ содержания рассказа показывает, что в основе повествования лежит воспоминание героя о покинутой родине и о девушке, в которую он когда-то был влюблен и которая умерла молодой. Он уехал в Париж и теперь, годы спустя, оказавшись в родном городе, бродит поздней ночью по его улицам и вспоминает прошедшие счастливые дни. Следует обратить внимание на то, что повествование имеет лирический характер (воспоминания героя, его чувства и настроения), герой отождествляется с автором, события передаются через призму его эмоционального восприятия, что характерно для лирического произведения. Такое сочетание эпического и лирического в повествовании определяет его лиро-эпическое начало. Поскольку такая схема характерна для большинства текстов цикла, можно подчеркнуть, что «Темные аллеи» являются образцом лиро-эпической прозы.

5. Приступая к анализу **темы** цикла «Темные аллеи», нужно отметить, что тема литературного произведения традиционно определяется как предмет изображения, круг жизненных явлений и событий, о которых пишет автор, но для «Темных аллей» значимым является и такое ее толкование: «Под темой понимают не то, что непосредственно изображено в произведении, а то, что «прочитывается» за событиями, конфликтом, взаимоотношениями героев и т.д.»³³⁴

Рассматривая тему бунинского цикла, следует учитывать, что это произведение является единством текстов, поэтому речь будет идти о совокупности его тем, то есть о тематике. Проанализировав темы рассказов и новелл цикла и взяв за основу актуальное для прозаического цикла высказывание Б. Томашевского о том, что темой является единство значений отдельных элементов произведения, которое объединяет компоненты художественной конструкции³³⁵, можно сделать вывод о том, что общими для всех текстов цикла «Темные аллеи» являются темы памяти, любви, ее разновидностей и ее проявлений, темы жизни и смерти и тема России. Эти темы и составляют тематику всего цикла.

6. Изучение **композиции** цикла имеет ряд особенностей потому, что нужно проанализировать композицию единства текстов, каждый из которых имеет собственную конструкцию. При этом нужно установить логику последовательности размещения этих текстов и их роль в формировании смыслового значения цикла в целом. И здесь полезным

³³³ Мелетинский Е.М. Историческая поэтика новеллы. М., 1990. С. 6.

³³⁴ Белокурова С.П. Словарь литературоведческих терминов. СПб., 2007. С. 262.

³³⁵ Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. М., 1999. С. 121.

может оказаться следующий прием разъяснения принципа объединения текстов в цикл. Этот прием основывается на кинематографическом принципе монтажа: как кадры фильма, расположенные в определенной логической последовательности, создают общий смысл, содержание фильма, так и тексты цикла, расположенные в определенном порядке, формируют его общее смысловое значение, его содержание.

Особенностью композиции цикла является и то, что в нем в качестве элементов композиции выступают не части текста, а самостоятельные тексты. Следует обратить внимание на то, что в начальных текстах, в таких рассказах и новеллах, как «Темные аллеи», «Кавказ», «Степа», сосредоточены общие для всех произведений цикла принципы построения сюжетов, образы, мотивы, хронотоп и т.п., поэтому они играют роль пролога или завязки цикла в целом. Рассказы «Натали» и «Генрих» расположены в середине цикла; в них звучат главные идеи этого произведения («Ах, Генрих, как люблю я ... вас, вас, «жены человеческие, сеть прельщения человеком!» Эта «сеть» нечто поистине неизъяснимое, божественное и дьявольское...»³³⁶, «...за что так наказал меня бог, за что дал сразу две любви, такие разные и такие страстные, такую мучительную красоту обожания Натали и такое телесное упоение Соней...»³³⁷) и берут на себя функцию кульминации цикла. Заключительные рассказы цикла, такие, как «Часовня», «Весной, в Иудее», «Ночлег», имеют обобщающий, итоговый характер, поэтому их можно рассматривать как заключение, эпилог.

Следует отметить и особую роль архитектоники, или внешнего построения цикла: располагая тексты в определенном порядке, автор указывает на сходство сюжетных линий, образов героев и героинь, рассматривает похожие сюжетные ситуации с различных точек зрения, выбирает для них тот или иной финал.

Рассматривая композицию произведений цикла «Темные аллеи», необходимо отметить, что главным композиционным приемом многих его произведений является прием ретроспекции. Большинство рассказов и новелл построено на воспоминании героя о прошлом, о родине, о любимой женщине. Нужно отметить также, что в некоторых произведениях цикла (как правило, в сравнительно объемных рассказах) элементы цикла смещены с привычных позиций, как, например, в рассказе «Таня», в котором экспозиция предшествует прологу.

7. Следующими пунктами литературоведческого анализа является характеристика **пафоса**, основного эмоционального настроения, а также определение основной **идеи** произведения.

В цикле «Темные аллеи» идея определяет его эмоциональный пафос. Идею бунинского цикла можно выявить, проанализировав принципы развития действия и финал составляющих его текстов: герои обретают короткое счастье, но все произведения заканчиваются трагически, в них три типа финала: а) умирает героиня (только в четырех рассказах умирает герой); б) героиня обманута и предана; в) в силу разных причин герои расстаются навсегда, что для них равноценно смерти.

Таким образом, выявляется основная идея «Темных аллеи»: любовь делает человека одновременно счастливым и несчастным, она всегда оканчивается трагически; она может быть смертельна для влюбленных; вечная разлука неизбежна; герои Бунина всегда надеются на счастье и всегда его лишены.

Выявив идею цикла, можно определить характер пафоса «Темных аллеи». Необходимо отметить, что пафос произведения может варьироваться в зависимости от характера развития сюжета. Два типа пафоса, трагический (связанный с ситуациями, в которых любое решение героя неизбежно приведёт его к несчастью, опирающийся на конфликт, не имеющий благополучного разрешения) и драматический (где

³³⁶ Бунин И.А. Собр. соч. в 6-ти томах, т.5. М., 1988. С. 364.

³³⁷ Там же, с.380.

взаимоотношения персонажей или отношения персонажа с окружающим миром характеризуются особой напряжённостью, конфликтностью) характерны для произведений цикла «Темные аллеи».

8. Образный строй цикла «Темные аллеи» отличается разнообразием выражения хронотопа, мотивов, художественных деталей, образа автора и системы персонажей.

Особый интерес представляет анализ хронотопа, или «пространственно-временной организации повествования».

Можно заметить, что для произведений цикла «Темные аллеи» характерна хронологичность действия, повествовательное время в них точно рассчитано. В качестве примера можно рассмотреть временную организацию рассказа «Муза»: действие в нем начинается весной, продолжается летом и осенью и оканчивается зимой. А в новелле «Дубки» можно рассчитать, в какой именно временной период происходит действие: «Так прошли Святки и приблизился срок моего возвращения к должности», то есть неудачное свидание в усадьбе «Дубки» и убийство героини произошли сразу после 19 января.

Нужно отметить, что в произведениях цикла реализуется и такое свойство литературного времени, как его соотнесенность с историческим временем: действие в них часто привязано к какому-нибудь историческому событию, Первой мировой войне («Холодная осень»), революции 1917-го («Таня»), церковным праздникам («Чистый понедельник»).

Можно заметить, что в цикле «Темные аллеи» есть и так называемое «заполненное время», когда действие сосредоточено в границах конкретного временного отрезка. Это свойство повествовательного времени в бунинском цикле приобретает особое значение для понимания идеи произведения и характеристики героев и их психологического портрета. Такую функцию литературного времени можно четко продемонстрировать на примере рассказа «Галя Ганская»: сюжет в нем развивается в пределах одного месяца, апреля, другого времени в нем как бы не существует, хотя хронологические рамки произведения охватывают полтора года. Солнечным апрельским днем герой рассказа вспоминает свою возлюбленную, которую встретил впервые много лет назад, тоже в апреле, и был так потрясен ее красотой и юной прелестью, что о времени, прошедшем до их второй встречи, тоже в апреле следующего года, говорит только: «...я не видал ее целый год...»³³⁸ Таким образом, в рассказе представлен портрет-впечатление и передается сила и характер чувства героя. Следует обратить внимание и на то, что действие большинства произведений цикла начинается и продолжается в темное время суток, дневного времени в цикле мало. Эта особенность повествовательного времени также связана с основной идеей цикла: спасительная тьма скрывает и защищает чувства героев, утро и день несут с собой свет и безжалостную разлуку.

Что касается характеристики пространства, то можно заметить, что в «Темных аллеях» представлены его открытая и закрытая разновидности и что способы их выражения и их значения достаточно традиционны. Так, в качестве открытого пространства в рассказах и новеллах цикла выступают дорога и ее варианты: мостовая, ухабистая колея, шоссе, проселочная дорога, а также река, речной простор. Анализ значения и функций этих образов показывает, что они символизируют жизненный путь героя. Например, в финале рассказа «Темные аллеи» говорится о несчастливо сложившейся жизни героя, старого военного, и тогда ухабистая, утопающая в осенней грязи дорога, по которой он ехал навстречу своей бывшей возлюбленной, которую «очень бессердечно бросил», олицетворяет его жизненный путь.

Следует отметить, что закрытое пространство в «Темных аллеях» имеет особое значение: это пространство аллей, где происходят важные для героев события,

³³⁸ Там же, с. 355.

пространство кладбища, которое символизирует переход из одной жизни в другую, как, например, в рассказе «Чистый понедельник», в котором героиня накануне своего ухода в монастырь приходит на кладбище; разновидностью закрытого пространства можно считать и всякую «комнату»: купе, каюту, гостиничный номер, горницу, с которыми связан мотив близости героев.

Цикл «Темные аллеи» можно рассматривать и как пример лейтмотивного построения сюжета, когда один и тот же мотив или его варианты повторяются в разных текстах цикла, часто имеют одно и то же значение и создают подтекст, «подводное течение» и отдельного произведения, и цикла в целом. Напомним, как определяет мотив М. Гаспаров: в роли мотива «может выступать любое...событие, черта характера, элемент ландшафта, любой предмет, произнесенное слово, краска, звук; единственное, что определяет мотив, - это его репродукция в тексте...»³³⁹. Таких мотивов в цикле «Темные аллеи» много, их можно объединить в группы: мотив цвета, мотив звука, мотив тишины, мотив места действия, мотив солнца/луны, мотив воды и т.д. Можно предложить следующую простую схему анализа мотива: отметить образ-мотив, который повторяется или варьируется в некоторых текстах, рассмотреть его место и функции в тексте (например, он может оформлять образ героя или героини, быть элементом хронотопа, звукового фона и т.п.) и его значение. Важно подчеркнуть, что мотивы в цикле связаны друг с другом, участвуют в формировании сюжета, имеют определенное значение и символику и, главное, участвуют в установлении циклообразующих связей, что является важным для понимания принципов циклообразования, т.е. объединения самостоятельных текстов в цикл.

В качестве примера можно изучить функцию ключевого для бунинского цикла мотива аллеи или его вариантов: парка, сада, нескольких деревьев. Этот образ присутствует во многих произведениях цикла («Натали», «Муза», «Кавказ», «Холодная осень», «Зойка и Валерия», «Антигона» и т.д.). Во всех рассказах и новеллах мотив аллеи оформляет все, что имеет важное значение для героя: любовь, любовное томление, объяснение в любви, недолговечное счастье, близость с героиней и прощание с ней. Вынесенный в заглавие цикла образ аллеи и его символика объединяет тексты цикла, выстраивая его общее значение, его «концепцию».

Достаточно интересно представлена в цикле «Темные аллеи» художественная деталь, т.е. выделенный элемент художественного образа, несущий значительную смысловую нагрузку. На примере внешних и внутренних деталей произведений цикла можно рассмотреть разнообразие их функций.

Художественная деталь в «Темных аллеях» выполняет:

а) изобразительную (описательную) функцию: участвует в создании портрета героев, их одежды и украшений, в описании окружающей обстановки и пейзажа);

б) характерологическую функцию (т.е. повторно выделяет какую-либо черту образа или пейзажа и может возникать в тексте несколько раз, постепенно раскрывая и усиливая образ); как, например, в рассказе «Муза» несколько раз упоминаются крупные красивые руки, необыкновенная форма губ героини, ее фигура, озаренные золотым светом, передающим ее значимость для героя;

в) имплицитную функцию (такая деталь дает внешнюю характеристику явления, по которой угадывается ее глубинный смысл, раскрывается значение образа, его подтекст); как в рассказе «Холодная осень», в котором блестящие глаза героини, блестящие звезды, по-осеннему тепло светящиеся окна дома являются внешними деталями, которые имеют подтекст признаков мирной, неспешной жизни, которая, как предчувствуют герои, закончилась с началом войны.

³³⁹ Гаспаров Б.М. Из наблюдений над мотивной структурой романа «Мастер и Маргарита». М., 1994. С. 30.

Наибольший интерес представляет изучение системы образов цикла «Темные аллеи». В текстах цикла женских образов больше, чем мужских, и все действие в них разворачивается именно вокруг образов героинь. Можно заметить, что героини разных произведений цикла обладают схожими чертами внешности, костюма, у них могут быть одинаковые украшения и прически, детали образа, к которым автор проявляет огромное внимание, подробно их расписывая. Анализ образов героинь показывает, что их можно объединить в группы/типы по общему признаку и что один и тот же тип героини действует в одной и той же сюжетной ситуации. Поэтому можно отметить, что тот или иной тип героини является ключевым условием построения сюжета. Например, в произведениях, где действуют рыжеволосые кареглазые героини («Генрих», «Галя Ганская», «Муза»), важное место занимает мотив смерти: они погибают насильственной смертью, а в рассказе «Муза» герой отправляется на последнюю встречу с рыжеволосой кареглазой героиней с ружьем, собираясь, очевидно, убить ее за измену или совершить самоубийство.

Чтобы понять место женского образа в системе персонажей произведения, его значение и подтекст, стоит обратить внимание на ее имя. Нужно отметить, что не всех своих героинь Бунин называет по имени. Этот прием автор использует для того, чтобы показать давность события и юность и чистоту героев (как в рассказах «В одной знакомой улице» и «Поздний час»), загадочность, исключительность героини («Речной трактир», «Чистый понедельник»), ее обыкновенность, банальность или даже пустоту («Кавказ», «Пароход «Саратов»). Конкретные же имена героинь характеризуют и их самих, и отношение героя к ним. Так, героиню рассказа «Генрих» на самом деле зовут Елена Генриховна, но герой называет ее Генрих (по ее профессиональному псевдониму), чувствуя ее равной себе во всем. А к имени героини рассказа «Антигона» «привел» финальный эпизод с выдуманной ею историей о раненом на войне брате.

Что касается мужских персонажей, то нетрудно заметить, что при героинях они играют второстепенные роли. Можно проследить и обобщить принципы создания мужских образов цикла: это, как правило, мужчины с творческими профессиями (писатель, художник, музыкант), офицеры и юноши-студенты. Все мужские образы «Темных аллей» можно отнести к общему типу «человека любящего», но они всегда слабее и нравственно хуже героинь.

Особенностью системы персонажей цикла «Темные аллеи» является образ автора. В рассказах и новеллах цикла можно проследить, как реализуются три типа повествователя: 1) автор-повествователь, который «скрывается» за персонажами и «выдает» себя через ремарки, имеющие эмоционально-оценочный характер («темнолицый» возница, «нежно-душистая» Надя); 2) Я-повествователь, который действует в произведениях цикла, которые имеют характер воспоминания, исповеди («Натали», «Ворон» и т.д.); 3) персонифицированный рассказчик, когда автор является и героем произведения и рассказчиком, как, например, в рассказе «Дубки» или «Железная шерсть».

9. В разнообразной системе **изобразительно-выразительных средств** в текстах «Темных аллей» стоит уделить особое внимание оксюморонным сочетаниям типа «красно чернеющие волосы», «красное серебро волос», «белая тьма», «краснел ряд белых хат» и т. п. Такие сочетания нужны для того, чтобы, во-первых, сделать образ персонажа более ярким, выпуклым, выделить какую-либо черту его внешности и, во-вторых, передать впечатление, как правило, сильное, поразительное, от пейзажа или окружающей обстановки.

Среди изобразительно-выразительных средств в бунинском цикле можно выделить и проанализировать роль олицетворений, которые моделируют зооморфные образы, т.е. образы, обладающие так называемыми «зооморфными» признаками. Они являются отличительной, оригинальной особенностью образной системы «Темных аллей» и могут характеризовать внешность героя («обезьяньи руки», «лошадиные ключицы»), особенности

его поведения («плыла как лягушка»), раскрывать значение образа («глаза как у змеи», «плотная, как рыба, девка»), иметь оценочный смысл («узкий... как серая змея, капот»).

Следует обратить внимание и на то, что особенностью стиля «Темных аллея» является преобладание монологической формы речи, которая чаще всего ведется от имени персонифицированного рассказчика. Монолог реализует и основной стилистический прием «Темных аллея», прием ретроспекции, в большинстве текстов, построенных на воспоминании героя о прошлом.

Наиболее интересным является анализ выражения авторской модальности в текстах «Темных аллея», который показывает, что она реализуется через пейзажные зарисовки, создающие атмосферу произведения, и через описания, которые в некоторых рассказах играют роль ремарок, не «повествующих», а «замечающих». Они передают жесты персонажей («Руки в соку, -подставляет...локоть»³⁴⁰), психологические ремарки («Улыбается рассеянно, будто занятая своим делом»³⁴¹), ремарки, показывающие детали внешнего облика персонажей («Вошла, в синем сарафане, с двумя косами.. в коралловом ожерелье...»³⁴²). Авторская модальность выражается и через заглавие произведения, которое представляет собой нераскрытое...содержание текста. Но заглавия некоторых текстов «Темных аллея» наиболее полно раскрывают свое значение только по мере прочтения произведения. Так, например, смысл заглавия рассказа «Холодная осень» выявляется полностью, когда в его финале становится ясно, что в жизни героини только и было счастья, что в тот далекий холодный вечер, последний мирный вечер, после которого навсегда изменилась ее жизнь.

Таким образом, используя подобную методику анализа некоторых особенностей поэтики «Темных аллея» Ивана Бунина, можно на материале небольших, обладающих стилистическим разнообразием и вызывающих несомненный читательский интерес произведений разъяснить и наглядно представить студентам

- а) схему анализа литературного произведения;
- б) роль и функции некоторых литературоведческих категорий, что позволяет решить поставленную задачу разностороннего и достаточно успешного изучения литературного произведения в целом как в контексте истории конкретного этапа развития литературы, так и в контексте его литературоведческого анализа;
- в) рассмотреть актуальную и сложную проблему циклообразования и взаимодействия текстов внутри цикла;
- г) на примере одного из выдающихся образцов русской литературы 20-го века способствовать формированию эстетического мировоззрения студента-читателя.

³⁴⁰ Бунин И. А. Собр. соч. в 6-ти томах, т.5. М. 1988. С. 405.

³⁴¹ Там же, с.406.

³⁴² Там же, с. 458.

**ԳՐԱԿԱՆ ԱՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՐԹՅԱՆ ԿԵՐԼՈՒԾՄԱՆ ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՈՐՈՇ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱՏԵԳՈՐԻԱՆԵՐԻ ՌԻՍՈՒՄԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱԳԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ԸՍՏ Ի.ԲՈՒՆԻՆԻ
«ՄԹԻՆ ԾԱՌՈՒՂԻՆԵՐԸ» ՊԱՏՄՎԱԾԱԾԱՐԻ**

ՌՈՒԶԱՆՆԱ ԱՄԱՐԳՍՅԱՆ

*Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի ռուսաց լեզվի և գրականության ամբիոնի
դասախոս, բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
բ. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն (ԼՂՀ)*

Սույն հոդվածի նպատակն է դիտարկել բուհում գրական ստեղծագործության վերլուծության խնդիրները գրականության պատմության, գրականագիտության և գրականության հատուկ դասընթացների շրջանակներում՝ Ի.Բունինի «Մթին ծառուղիներ» պատմվածաշարի ուսումնասիրություն օրինակով:

Ուսումնասիրության խնդիրներն են՝ սահմանել բուհում գրական ստեղծագործության ուսումնասիրության նպատակներն ու խնդիրները, վերլուծության ընդհանուր սխեման, «Մթին ծառուղիները» պատմվածաշարի օրինակով ներկայացնել գրական ստեղծագործության փուլային վերլուծության հնարավոր մեթոդաբանությունը, կարևորել բազմաթիվ ինքնուրույն տեքստերից բաղկացած պատմվածաշարի վերլուծման առանձնահատկությունները:

Հետազոտության իրականացման ընթացքում օգտագործվել են նկարագրական, վերլուծական, համադրական մեթոդները՝ ուղղված պատմվածաշարի պոետիկաի առանձնահատկությունների, դրանց ներկայացման մեթոդաբանության և ստեղծագործության մեջ դրանց տեղի ու գործառույթների վերլուծության բացահայտմանն ու համակարգմանը:

Հետազոտության ընթացքում եկել ենք այն եզրակացության, որ Իվան Բունինի «Մթին ծառուղիները» պոետիկայի որոշ առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ոճական բազմազանություն ունեցող և ընթերցողական հետաքրքրություն առաջացնող փոքր ստեղծագործությունների նյութի հիման վրա հստակեցնել և ուսումնասիրել որոշ գրականագիտական կատեգորիաների դերն ու գործառույթները, այդ թվում՝ պատմվածաշարի ձևավորման, դրանում տեքստերի ձևավորման ու փոխազդեցության արդիական և բավականին բարդ խնդիրը: Ոճական միջոցների բազմազանությունը թույլ է տալիս ծավալուն ու հետաքրքիր նյութի հիման վրա կատարելագործել տարբեր գրականագիտական կատեգորիաների վերլուծության հմտությունները:

Հիմնաբառեր՝ գրական ստեղծագործության վերլուծության մեթոդաբանություն, արձակի ուսումնասիրության առանձնահատկությունները, գրականագիտական կատեգորիաների գործառույթների, դերի և իմաստի վերլուծության սկզբունքներ:

**ON THE METHOD OF ANALYSIS OF A LITERARY WORK AND FEATURES
OF STUDYING OF SOME LITERARY CATEGORIES ON THE MATERIAL OF
I. BUNIN'S «DARK AVENUES» SERIES**

RUZANNA SARGSYAN

*PhD in Philological Sciences, Mesrop Mashtots University,
Stepanakert, Republic of Artsakh*

The purpose of this article is to consider some problems of studying a literary work at a university in the course of history and theory of literature and special courses in literature on the example of circle of I. Bunin's «Dark Avenues». The following tasks have been put forward in the study: to determine goals and objectives of literary study at the University and the general scheme of its analysis; to present the possible methodology of the phased analysis of literature within the circle of I. Bunin's «Dark Avenues»; to underline the features of the analysis of the cycle as a text unity composed of multiple separate texts.

In order to solve all the tasks we have used the descriptive, analytical and comparative methods to identify and systematize the peculiarities of the poetics of the cycle, the method of their presentation and analysis of their place and functions in the literary work.

In the course of the study we have come to the conclusion that the study of some features of the poetics «Dark Avenues» by Ivan Bunin and the literary material, containing stylistic variety and generating readers' interest, provide the understanding of the role and functions of certain interaction of texts within a cycle. The comprehensive and absorbing material displaying various stylistic means facilitates the development of the skills in the analysis of different literary categories.

Key words: *problems of a literary work analysis, features of prose language study, principles of analysis of the meaning, role, function of literary categories.*

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻ ԱՍԲԻՈՆ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST
ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО

**ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԻՄՆԱԶԱՐՑՈՇ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ***

ՉԱՐՈՒՀԻ ՉԱՔԱՐՅԱԼ

*Արցախի Հանրապետության Նախագահի աշխատակազմի տեղեկատվության գլխավոր վարչության առաջատար մասնագետ,
Երևանի պետական համալսարանի
միջազգային հարաբերություններ ֆակուլտետի տարածաշրջանային քաղաքականություն ծրագրի մագիստրոս, ԱԵԳՄՄ անդամ,
ք.Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն (ԼՂՀ)
zarazak29@gmail.com*

Հոդվածի նպատակն է ցույց տալ, որ Արցախյան հիմնախնդրի խաղաղ կարգավորումը Հարավային Կովկասի անվտանգության գլխավոր հիմնաքարերից է: Հոդվածի խնդիրն է վերհանել Հարավային Կովկասում տիրող բարդ հարաբերությունների խճանկարը, մանրամասն ներկայացնել տարածաշրջանում տիրող իրավիճակը, խոչընդոտներն ու խնդիրները և դրանց վերաբերյալ Արցախի տեսլականը:

Հետազոտության իրականացման ընթացքում օգտագործվել են պատմական ու իրավական նյութերի վերլուծություններ, ինչպես նաև Արցախի պետական պաշտոնյաների հարցազրույցներ ու հոդվածներ:

Հետազոտության կարևոր ելրահանգումներն են՝ Արցախը ևս շահագրգիռ է տարածաշրջանում անվտանգության ու կայունության պահպանման հարցում, Արցախը պնդում է, որ դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում չպետք է փոփոխվեն սահմանները, քանի որ Արցախի համար ապատագրված տարածքները կենսական նշանակություն ունեն, Ադրբեջանա-դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացը կարող է հաջողություն ունենալ, եթե Արցախը, որպես լիիրավ կողմ, մասնակցի բանակցային գործընթացին, ինչպես նաև Արցախը տարածաշրջանի վարգացման և դարաբաղյան հակամարտության լուծման միակ իրատեսական ուղին համարում է համատեղ տնտեսական ծրագրերի իրականացումը, այդ թվում՝ Էներգետիկ ու ճանապարհատրանսպորտային բնագավառներում:

Հիմնաբառեր՝ տարածաշրջանային անվտանգություն, ադրբեջանա-դարաբաղյան հակամարտություն, հարավկովկասյան աշխարհաքաղաքականություն, հակամարտության խաղաղ կարգավորում, շահերի բախում, Էներգետիկ ռեսուրսներ, ջրային անվտանգություն:

* Հոդվածը ներկայացվել է 10.02.2020թ., գրախոսվել՝ 18.02.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2020թ.:

Այսօր բոլոր մեծ ու փոքր պետություններում, միջազգային ու տարածաշրջանային կառույցներում ընթանում են անվտանգության հայեցակարգերի, սպառնալիքների հակազդման ավանդական մեխանիզմների արդիականացման գործընթացներ, որոնք պայմանավորում են միջազգային ինտեգրացիոն գործընթացների ուղղվածությունը: Այս երևույթներն ավելի ցայտուն են դրսևորվել այն տարածաշրջաններում, որտեղ ռազմաքաղաքական իրադրությունը դեռևս խմորումների, կայացման կամ փոփոխման փուլում է:

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Հարավային Կովկասում առաջացած վակուումը մեծացրել է տարածաշրջանի հանդեպ հետաքրքրվածությունը, և տարածաշրջանը հայտնվել է աշխարհի ուշադրության ու մրցակցության կենտրոնում: Այդ հետաքրքրվածությունը գլխավորապես պայմանավորված է տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական ու աշխարհառազմավարական կարևորությամբ: Հարավային Կովկասը, լինելով Ռուսաստանի, Միացյալ Նահանգների, Իրանի, Թուրքիայի ու Եվրամիության շահերի հանգուցակետ, կրում է այդ շահերի համադրման ու մրցակցության ազդեցությունը, դառնում է այդ շահերի համընկնման ու հակամարտության գոտի: Խնդրի քննարկման համատեքստում պետք է համաձայնել, որ ճշմարտացի է հնչում այն պնդումը, թե ով վերահսկում է Անդրկովկասը, վերահսկում է Կասպից ծովը, ելքերը դեպի Միջին Ասիա և Մերձավոր Արևելք³⁴³: Ուշադրության կենտրոնում հայտնվելու մյուս պատճառը տարածաշրջանում էթնիկ հակամարտությունների առատությունն է (Լեռնային Ղարաբաղ, Աբխազիա, Յվ. Օսիա):

Հարավկովկասյան տարածաշրջանի անվտանգության բազմամակարդակ համակարգի առանցքային սպառնալիքներից է ադրբեջանա-արցախյան հակամարտությունը: Շուրջ երկուսուկես տասնամյակ ձգվող միջէթնիկական դիմակայությունն ունի իր նախապատմությունը և պատմական տարբեր փուլերում պարբերաբար սրվել է: Հարկ է նաև նշել, որ միջազգային իրավունքի տեսակետից արցախյան հակամարտության վերաբերյալ բազմաթիվ վերլուծություններ բավականին հակասական եզրակացությունների են հանգեցնում, մասնավորապես՝ ժողովուրդների ինքնորոշման և տարածքային ամբողջականության սկզբունքների համադրման կամ դրանցից մեկն առավել կարևոր համարելու տեսանկյունից: Այդ երկու հակոտնյա սկզբունքները համադրելը բավականին բարդ է և բացասական ազդեցություն ունի բանակցային գործընթացի կարգավորման վրա: Հակամարտության կարգավորման շուրջ ընթացող բանակցությունների ինչ-որ փուլում սկզբունքներից որևէ մեկին առավելություն է տրվելու:

1991թ.-ի դեկտեմբերի 10-ին ԼՂ-ի բնակչությունը հանրաքվեով ամրագրեց անկախ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակումը, որը լիովին համապատասխանում է ինչպես միջազգային իրավունքի նորմերին, այնպես էլ այն ժամանակվա ԽՍՀՄ օրենքների տառին և ոգուն: Այսպիսով՝ նախկին Ադրբեջանական ԽՍՀ տարածքում ձևավորվեցին երկու իրավահավասար պետական կազմավորումներ՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը և Ադրբեջանի Հանրապետությունը: Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը ինքնորոշվել է սեփական տարածքների վրա, որոնք երբևէ անկախ Ադրբեջանի իրավասության տակ չեն եղել³⁴⁴: Տարածքային ամբողջականության սկզբունքը չի կարող կիրառվել մի տարածքի նկատմամբ, որը երբևէ չի պատկանել անկախ ադրբեջանական պետությանը:

³⁴³ Աթոյան Վ., Ազգային անվտանգության հիմնախնդիրներ, Ե., «Տնտեսագետ» հրատարակչություն, 2014թ., 154 էջ:

³⁴⁴ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիր, Հայաստանի Հանրապետության Արտաքին գործերի նախարարություն, <https://www.mfa.am/hy/nagorno-karabakh-issue/>:

Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի լուծման և հակամարտության կարգավորման հիմքը պետք է հանդիսանա Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի նկատմամբ ինքնորոշման իրավունքի՝ որպես սկզբունքի անվերապահ և առանց սահմանափակումների կիրառումը:

Լեռնային Ղարաբաղը ինքնորոշվել է օրինականորեն՝ միջազգային չափանիշներին և տվյալ պահին գործող օրենքներին լիովին համապատասխան:

Ինքնորոշման իրավունքի մասին խոսելիս չպետք է միջազգային հանրությանն ապացուցել, որ արցախահայությունն իրավունք ունի ինքնորոշվելու, այլ պետք է ցույց տալ, որ արցախահայությունն, օգտվելով իր ինքնորոշման իրավունքից, վաղուց այն իրականություն է դարձրել: Արցախի Հանրապետությունում առկա են ժողովրդավարական պետականության բոլոր անհրաժեշտ բնութագրիչները՝ քաղաքացիական հասարակության զարգացում, իշխանությունների երեք հիմնական ճյուղերի տարանջատում և նրանց փոխհարաբերություններում զսպումների ու հակակշիռների մեխանիզմների կիրառում, պարբերաբար և պետական իշխանության բոլոր մակարդակներում անցկացվող հավասար ու ազատ ընտրությունների ինստիտուտի արմատավորում, մարդու իրավունքների պաշտպանության հաստատությունների ձևավորում, ինչպես նաև իշխանության մարմինները կատարելագործելու, արդյունավետ պետական կառավարում իրականացնելու, միջազգային հարաբերություններ զարգացնելու և իր սահմանները պաշտպանելու կարողություն: Այս առումով հարկ է նշել, որ Լեռնային Ղարաբաղի հայության ինքնորոշման իրավունքի իրականացումը և անկախ պետականության հռչակումը հենվում են շատ լուրջ միջազգային իրավական պրակտիկայի վրա:

Հիմնախնդրի կարգավորման շուրջ բանակցություններն ընթանում են ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահների (Ռուսաստան, ԱՄՆ, Ֆրանսիա) միջնորդությամբ:

Հակամարտության կարգավորմանը, որով հենց Արցախի բնակչության ճակատագիրն է որոշվում, Արցախը՝ որպես հակամարտության կողմ, ներգրավված չէ: Այնուամենայնիվ, անգամ լիարժեք անդամ չլինելով՝ պաշտոնական Ստեփանակերտը հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ մշակել է կառուցողական ու տրամաբանական մոտեցումներ:

Արցախի քաղաքական վերնախավը պնդում է, որ ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում չպետք է կիրառվի սահմանների փոփոխման սկզբունքը, քանի որ Արցախը երբեք չի եղել անկախ Ադրբեջանի կազմում: Հարկ է նշել, որ Մոսկվայի որոշմամբ և Ստալինի անմիջական մասնակցությամբ 1921թ.-ի հուլիսի 5-ին որոշվեց Ղարաբաղը ընդգրկել Խորհրդային Ադրբեջանի կազմում³⁴⁵:

Միանգամայն ակնհայտ է, որ վերադարձը Նախկին ԼՂԻՄ սահմաններին անհնար է, և երբեմն շոշափվող «տարածքներ կարգավիճակի դիմաց» սցենարը ոչ միայն անընդունելի է, այլ նաև վտանգավոր է իր անկանխատեսելի հետևանքներով: Բանն այն է, որ Լեռնային Ղարաբաղը Նախկին ԼՂԻՄ սահմաններում խոցելի է անվտանգության բոլոր հարթություններում՝ քաղաքական, տնտեսական, ժողովրդագրական և այլն: Արցախյան պետությունն այդ սահմաններում անկենսունակ է: Ազատագրված տարածքներից Զաչաթաղն ու Շահումյանն ապահովում են ցամաքային կապը Հայաստանի հետ: Բացի այդ, աշխարհում տեղի ունեցող զարգացումները ցույց են տալիս, որ 21-րդ դարում ռազմական սպառնալիքները լինելու են ոչ ամենազխավոր մարտահրավերները: Խոսքը Էկոլոգիական անվտանգության և, մասնավորապես, նրա ջրային բաղկացուցչի մասին է: Շահումյանի շրջանի կարևորությունն այն է, որ այստեղից

³⁴⁵ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիր, Հայաստանի Հանրապետության Արտաքին գործերի նախարարություն, <https://www.mfa.am/hy/nagorno-karabakh-issue/>:

են սկիզբ առնում Արցախի երկու կարևոր գետերը՝ Թարթառը ու Խաչենը, ինչպես նաև ՀՀ Արփա ու Որոտան գետերը, որոնք սնուցում են Սևանա լիճը³⁴⁶:

2019թ.-ի մարտի 26-ին Միացյալ Նահանգների Նախագահ Դոնալդ Թրամփը Գոլանի բարձունքները ճանաչել է Իսրայելի մաս՝ հայտարարելով, որ Գոլանի բարձունքներն ունեն կրիտիկական նշանակություն Իսրայելի անվտանգության համար³⁴⁷: Արցախի Նախագահի աշխատակազմի տեղեկատվության գլխավոր վարչության պետ, պատմական գիտությունների դոկտոր Դավիթ Բաբայանի կարծիքով՝ Միացյալ Նահանգների Նախագահ Դոնալդ Թրամփի՝ Գոլանի բարձունքներն Իսրայելի մաս ճանաչելու որոշումը ֆունդամենտալ զարգացում է միջազգային հարաբերություններում, այն կարող է նպաստել Արցախի միջազգային ճանաչմանը, և պաշտոնական Ստեփանակերտը պետք է օգտվի այդ հնարավորությունից: Գոլանի բարձունքներում են գտնվում Հորդանան գետի ակունքները, և այդ շրջանը ջրային դոնոր է Իսրայելի համար: Այս համատեքստում Գոլանի բարձունքները գրեթե նույնանման նշանակություն ունեն Իսրայելի համար, ինչպես Շահունյանի շրջանը՝ Արցախի ու Հայաստանի Հանրապետության համար³⁴⁸: Ըստ Դավիթ Բաբայանի՝ շատ կարևոր է ԱՄՆ պետքարտուղար Մայք Պոմպեոյի այն հայտարարությունը, որ երբ մի երկիր ագրեսիայի է ենթարկվում թշնամի երկրի կողմից, այդ երկիրն իրավունք ունի ինքնապաշտպանվելու, ինչի արդյունքում կարող է լինել սահմանների փոփոխություն: Այս պարագայում լեգիտիմացվում է սահմանների փոփոխությունը³⁴⁹:

Վերոշարադրյալի լույսի ներքո պարզ է դառնում, որ Արցախի հանրապետության համար կենսական կարևոր նշանակություն ունի տարածքների հարցը: Ոչ մի կարգավիճակ, նույնիսկ միջազգայնորեն ճանաչված անկախությունն առանց պետության հզորության բաղկացուցիչ մասի չի կարող երաշխավորել երկրի անվտանգությունը:

Ադրբեջանա-արցախյան հակամարտության կարգավորման բանակցային գործընթացում Արցախի դիրքորոշումը ներկայացնում է Հայաստանը, որը միևնույն ժամանակ հայտարարում է, որ ներկա փուլում ձեռնպահ է մտնում Արցախի Հանրապետության անկախության ճանաչումից: Սակայն 2016 թվականի Ապրիլյան պատերազմից հետո Հայաստանը հանդես եկավ Արցախի անկախության ճանաչման օրինագծի մշակմանը³⁵⁰: ՀՀ փոխարտգործնախարար Շավարշ Բոչարյանը հայտարարեց, որ եթե Ադրբեջանը Նոր ագրեսիա սկսի ու խախտի զինադադարի մասին բանավոր պայմանավորվածությունը, Հայաստանը կճանաչի Արցախի անկախությունը³⁵¹:

³⁴⁶ **Бабаян Д.**, Проблема водной безопасности Республики Армения и Арцаха в контексте урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта, Ереван 2007, Лусакн, էջ 169.

³⁴⁷ **Trump D.**, Remarks by President Trump at Signing of Presidential Proclamation Recognizing Israel's Sovereign Right Over the Golan Heights, The White House, March 26, 2019, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-signing-presidential-proclamation-recognizing-israels-sovereign-right-golan-heights/>

³⁴⁸ **Բաբայան Դ.**, Թրամփի քայլը կարող է նպաստել Արցախի միջազգային ճանաչմանը, <https://www.azatutyun.am/a/29845201.html>:

³⁴⁹ **Բաբայան Դ.**, ԱՄՆ պետքարտուղարի հայտարարությունը շատ կարող էր մեզ համար. Սա մեսից էր, <http://meganews.am/articles/31545>:

³⁵⁰ **Արբահամյան Հ.**, ՀՀ վարչապետ. Եթե ռազմական գործողությունները շարունակվեն, Հայաստանը կճանաչի ԼՂ անկախությունը, <https://www.azatutyun.am/a/27728138.html>:

³⁵¹ **Բոչարյան Շ.**, Հայաստանը կճանաչի Արցախը, եթե Ադրբեջանը Նոր ագրեսիա սկսի, <https://www.aysor.am/am/news/2016/05/05/%D5%87%D5%A1%D5%BE%D5%A1%D6%80%D5%B7%D5%94%D5%B8%D5%B9%D5%A1%D6%80%D5%B5%D5%A1%D5%B6%D4%B1%D6%80%D6%81%>

Հայաստանը բազմիցս հայտարարել է, որ հանդիսանում է Արցախի բնակչության անվտանգության երաշխավորը: Հակամարտության վերաբերյալ ՀՀ մոտեցումները հստակորեն արտացոլված են «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն» փաստաթղթում, որի մի ձևակերպման համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունը հետամուտ է հակամարտության կարգավորմանը միայն խաղաղ և փոխզիջումային ճանապարհով: Արցախի Հանրապետության իռազմական հիմքերն անխոցելի են: Մշտապես ելևելվոյլ այն սկզբունքից, որ ցանկացած վերջնական համաձայնություն կամ վերջնական փաստաթուղթ պետք է ստանա նաև դարաբաղյան կողմի հավանությունը՝ Հայաստանն ընդունելի է համարում կարգավորման միայն այն տարբերակները, որոնք ուղղված կլինեն Արցախի Հանրապետության փաստացի գոյության անշրջելի իրողությունն ամրագրելուն: Արցախը պետք է աշխարհագրական կապ ունենա Հայաստանի հետ: Անվտանգությունը պետք է երաշխավորված լինի³⁵²:

Ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Արցախի իշխանությունները բազմիցս նշել են, որ բանակցային գործընթացը կարող է հաջողություն ունենալ միայն այն դեպքում, եթե Արցախը հանդես գա որպես լիիրավ բանակցային կողմ³⁵³: Հայաստանն անընդհատ նշել է, որ չնայած երկու հայկական պետությունները հանդես են գալիս գործողությունների համակարգված և համատեղ դիրքորոշմամբ, այնուամենայնիվ Արցախը ցանկացած պահի կարող է հանդես գալ որպես ինքնուրույն դերակատար: Արցախյան կողմի կարծիքով՝ առանց պաշտոնական Ստեփանակերտի ձեռք բերված պայմանավորվածությունները, միևնույն է, չեն կարող իրագործվել:

2018 թվականին Հայաստանում տեղի ունեցած հեղափոխությունից հետո արցախյան հիմնախնդրի լուծման բանակցային գործընթացում արմատական փոփոխություններ չեն եղել: 2019թ.-ի օգոստոսի 5-ին Ստեփանակերտի Վերածննդի հրապարակում կազմակերպված հանրահավաքում ՀՀ վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանն ասել է, որ Արցախի հարցի կարգավորման բանակցային գործընթացի նպատակը պետք է լինի Արցախի ժողովրդի ինքնորոշման և անվտանգության համար մղված Արցախյան ազատամարտի արդյունքների պաշտպանությունը: Բանակցությունների արդյունքում Հայաստանի ու Արցախի կառավարությունների համար ընդունելի համարված որևէ լուծում կարող է ընդունելի դիտվել միայն Հայաստանում ու Արցախում ժողովրդական հավանության դեպքում³⁵⁴:

Հատկանշական է, որ վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանն իշխանության ստանձնման օրից բանակցային այս ձևաչափը համարում է անարդյունավետ: Վարչապետի կարծիքով, եթե միջազգային հանրությունը, այդ թվում՝ Ադրբեջանը, ցանկանում են լուծել արցախյան հիմնահարցը, անտրամաբանական է, որ խնդիրը քննարկվում է այնպիսի ձևաչափով, որի առանցքային մասնակիցներից մեկը ներգրավված չէ³⁵⁵:

[D5%A1%D5%AD%D5%AB%D5%B3%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%B9%D5%B8%D6%82%D5%B4/1079636](https://www.primeminister.am/hy/Artsakh-visits/item/2019/08/05/Nikol-Pashinyan-visit-to-Artsakh/1079636)

³⁵² Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն, Երևան, 2007թ. փետրվարի 7, ՆՀ-37-Ն:

³⁵³ **Միրզոյան Կ**, Առանց Լեռնային Ղարաբաղի մասնակցության բանակցային գործընթացում հաջողություն ապահովել հնարավոր չէ, 2004, Արցախի պետական համալսարան:

³⁵⁴ Նիկոլ Փաշինյանի ելույթը Ստեփանակերտի Վերածննդի հրապարակում կազմակերպված հանրահավաքին, Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ, 05.08.2019 <https://www.primeminister.am/hy/Artsakh-visits/item/2019/08/05/Nikol-Pashinyan-visit-to-Artsakh/>

³⁵⁵ Նիկոլ Փաշինյանի մամուլի ասուլիսը Ստեփանակերտում, Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ, 09.05.2018, <https://www.primeminister.am/hy/interviews-and-press-conferences/item/2018/05/09/Prime-Minister-Nikol-Pashinyans-press-conference/>:

Հատկանշական է նաև այն, որ չնայած Ադրբեջանի կողմից իրականացվող շրջափակմանը, անցած ավելի քան 25 տարիները եղել են Արցախի տնտեսության վերականգնման, պետական, քաղաքական և քաղաքացիական ինստիտուտների կայացման, ամրապնդման և կայուն զարգացման ժամանակաշրջան: Լեռնային Ղարաբաղի իշխանություններն ուշադրություն են դարձնում մասնավորապես ԼՂՀ-ում իշխանության ինստիտուտների ձևավորմանն ազատ ժողովրդավարական ընտրությունների հիման վրա, որը տարբերվում է հարևան Ադրբեջանում գոյություն ունեցող ներքաղաքական իրականությունից:

Վերջին 25 տարում Ադրբեջանը հայկական կողմի վրա ճնշում գործադրելու նպատակով որդեգրել է ԱՀ-ին և ՀՀ-ին տարածաշրջանային բոլոր տնտեսական ծրագրերից մեկուսացնելու հստակ քաղաքականություն և իրաժարվում է վերջիններիս հետ միացնող տրանսպորտային բոլոր ուղիների շահագործումից:

Հայաստանը բազմիցս հայտարարել է, որ տարածաշրջանի զարգացման և դարաբաղյան հակամարտության լուծման միակ իրատեսական ուղին համագործակցությունն սկսելն է, համատեղ տնտեսական ծրագրերի իրականացումը, այդ թվում նաև Էներգետիկ և ճանապարհատրանսպորտային բնագավառներում:

Հաշվի առնելով հարավկովկասյան աշխարհաքաղաքականության մասնակից երկրների շահերի մրցակցությունը՝ ՀՀ-ն պետք է կոմպլեմենտար դիվանագիտություն վարի: Դրա նպատակն է հավասարակշիռ հարաբերություններ ունենալ գերտերությունների հետ՝ չհայտնվելով դրանց շահերի բախման կիզակետում: Մի երկրի հետ լավ հարաբերություններ ունենալը դեռևս չի բացառում այլ երկրների հետ դրական հարաբերությունների հավասարակշռության պահպանմանը:

Առկա հակամարտություններով են պայմանավորված նաև տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային պետությունների միջև հարաբերությունները, որոնք նույնպես անվտանգ միջավայր ձևավորելու կարևոր բնորոշիչներ են: Մասնավորապես, տարածաշրջանային անվտանգությունը ապակայունացնող գործոններ են հայադրբեջանական, հայ-թուրքական, ռուս-վրացական, իրանա-ամերիկյան լարված հարաբերությունները, որոնց հիմնա վրա մշակվում է այդ պետությունների արտաքին և տնտեսական քաղաքականությունը:

Տարածաշրջանում տարբեր ուժերի շարքում առավել ազդեցիկ դեր ունի Ռուսաստանը, քանի որ ունի տնտեսական, ռազմաքաղաքական ազդեցության տարբեր լծակներ: Ռուսաստանը, որպես ԽՍՀՄ ժառանգորդ, ցանկացած գնով պատրաստ է իր դիրքերը պահել տարածաշրջանում: Հարավային Կովկասը Ռուսաստանի համար հանդիսանում է ուղղակի ազդեցության գոտի և, բնականաբար, Ռուսաստանն արձագանքում է այն արտաքին զարգացումներին, որոնք սպառնալիք են ներկայացնում իր ազգային անվտանգությանը: Հայ-ռուսական ռազմական համագործակցությունն ամրապնդում է Ռուսաստանի դիրքերը տարածաշրջանում, և այստեղ Հայաստանի ու Ռուսաստանի շահերը համընկնում են: Ռուսաստանը, տարածաշրջանում ունենալով ռազմաբազա, հակակշիռ է ոչ միայն Թուրքիայի և Իրանի համար, այլև ամրապնդում է իր դիրքերը ցանկացած արտաքին խաղացողի դեմ: Ռուսաստանը մեծ ներդրում ունի տարածաշրջանում անվտանգության ապահովման հարցում, մինչդեռ ժողովրդավարական գործընթացների ուղղորդման գործում ազդեցիկ է ԱՄՆ-ի և ԵՄ-ի դերը: Տարածաշրջանում Արևմուտքի շահագրգիռ քաղաքականության գլխավոր պատճառը այստեղ առկա Էներգետիկ պաշարների շահագործումն է: Իր Էներգետիկ շահերի բավարարման համար ԵՄ-ն Հարավային Կովկասում կարևորում է տարածաշրջանային կայունության և համագործակցության ապահովումը, որն էլ իր հերթին ապահովագրված կարող է լինել միայն տարածաշրջանում ժողովրդավարական և արդյունավետ կառավարվող, շուկայական տնտեսության վրա հիմնված երկրների կառուցմամբ: Այս հանգամանքն իր հերթին

պայմանավորում է ԵՄ-ի շահագրգռվածությունը հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման, տարածաշրջանային կայունության և խաղաղության մեջ՝ որպես տարանցիկ ուղիների՝ խողովակաշարերի անվտանգության միակ երաշխիքի³⁵⁶:

Հարավային Կովկասը Թուրքիայի համար մեծ կարևորություն ունի: Նախ և առաջ Թուրքիայի սահմանների մոտ տեղի ունեցող իրադարձություններն անմիջական ազդեցություն են ունենում Թուրքիայի անվտանգության վրա: Տարածաշրջանն անվտանգային երաշխիք լինելուց բացի ունի աշխարհատնտեսական կարևոր դերակատարում, այն միջանցք է դեպի ածխաջրածնային պաշարներով հարուստ կասպիական շրջաններ: Թուրքիայի համար տարածաշրջանը նաև տարանցիկ ուղի է Մեծ Թյուրքական աշխարհ ձևավորելու համար: Թուրքիայի իշխանությունները բազմիցս հայտարարել են, որ Թուրքիան միշտ աջակցելու է եղբայրական Ադրբեջանին ադրբեջանա-ղարաբադյան հակամարտության հարցում³⁵⁷: Ինչպես նաև տարածաշրջանի վրա ազդեցության հաստատումը կարևորվում է տարածաշրջանային գերտերություն դառնալու համար:

Արցախը ևս շահագրգիռ է տարածաշրջանում անվտանգության և կայունության պահպանմամբ:

Արցախի Հանրապետության համար բանակցային գործընթացի կարևոր բաղադրիչ է այն, որ Արցախի սահմանների հարցում թեկուզև մեկ շրջանից ղարաբադյան ստորաբաժանումների դուրսբերումը կթուլացնի պաշտպանության գիծը: Խաղաղության վերջնական համաձայնագրի բացակայության պայմաններում Ադրբեջանի կողմից ռազմական գործողությունների վերսկսումը դառնում է ավելի իրատեսական:

Ինչպես նշել ենք, Հայաստանը բազմիցս է հայտարարել, որ տարածաշրջանի զարգացման և ղարաբադյան հակամարտության լուծման միակ իրատեսական ուղին համագործակցություն սկսելն է, համատեղ տնտեսական ծրագրերի իրականացումը, այդ թվում նաև էներգետիկ և ճանապարհատրանսպորտային բնագավառներում: Արցախն այս հարցում համակարծիք է Հայաստանի հետ: Հարավային Կովկասը ռիսկային տարածաշրջան է, և այստեղ խաղաղության պահպանումը բխում է տևական կայունություն ստեղծելու հրամայականից: Այսինքն՝ պետք խթանել տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցությունը և քաղաքակրթական երկխոսության ձևավորումը:

Ամփոփենք. եթե ներտարածաշրջանային երկրները, մակրոտարածաշրջանային և համաաշխարհային տերություններն իրապես շահագրգռված են Հարավային Կովկասում անվտանգության և կայունության ապահովման հարցով, ապա դրան հասնելու հիմնական ուղղությունը տարածաշրջանում ուժերի հավասարակշռության համակարգ ձևավորելն է, որը աշխարհաքաղաքական վերափոխումների համատեքստում կնվազեցնի տարածաշրջանային անկայունության միտումները:

³⁵⁶ **Գալստյան Ն.**, Եվրոպական Միության հարավկովկասյան քաղաքականության պատճառականները, https://www.researchgate.net/publication/329029256_Evropakan_Miutyan_haravkovkasyan_kagakanutyan_patcarakanner:

³⁵⁷ **Чавушоглы М.**, Турция всегда будет поддерживать Азербайджан во всех сферах, Trend, <https://www.trend.az/azerbaijan/karabakh/3100772.html>.

THE ARTSAKH ISSUE IN THE CONTEXT OF REGIONAL SECURITY AND STABILITY ENSURANCE

ZARUHI ZAKARYAN

*Leading specialist of the Central Information Department
of the Artsakh Republic President's Office, Member of UYSSA,
Master of Regional Policy Program at the Faculty of International Relations
in the Yerevan State University,
Stepanakert, Republic of Artsakh*

The purpose of the article is to show that the peaceful settlement of the Artsakh conflict is one of the keystones of the security in South Caucasus.

The task of the article is to identify the mosaic of complex relations in the South Caucasus, to present in detail the situation in the region, the obstacles and problems as well as the vision of Artsakh regarding them.

During the research, analyses of historical and legal materials, as well as interviews and articles by Artsakh state officials were used.

Important conclusions of the research are as follows:

Artsakh is also interested in maintaining security and stability in the region.

Artsakh insists that borders should not be changed in the Nagorno Karabagh conflict settlement process, as the liberated territories are vital to Artsakh.

The process of Azerbaijani-Karabakh conflict settlement can be successful if Artsakh, as a full party, participates in the negotiation process. In addition, Artsakh considers that the implementation of joint economic programs, including the energy and transport sectors, is the only realistic way of regional development and the Nagorno Karabagh conflict settlement.

Keywords: *Regional Security, Azerbaijani-Karabagh Conflict, South Caucasian Geopolitics, Peaceful Conflict Settlement, Conflict of Interest, Energy Resources, Water Security.*

АРЦАХСКИЙ ВОПРОС В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И СТАБИЛЬНОСТИ

ЗАРУИ ЗАКАРЯН

Специалист первой категории в Главном информационном управлении аппарата Президента Республики Арцах, член ОМУСА, магистр Программы региональной политики факультета международных отношений Ереванского государственного университета, г. Степанакерт, Республика Арцах (НКР)

Цель статьи – показать, что мирное решение Арцахского вопроса является одним из краеугольных камней безопасности Южного Кавказа.

Задача статьи – выявить мозаику сложных отношений, имеющую место на Южном Кавказе, подробно представить существующее в регионе положение, имеющиеся барьеры и проблемы, а также видение Арцаха по поводу последних.

В ходе исследования были использованы аналитические обзоры исторических и правовых материалов, а также интервью и статьи государственных должностных лиц Арцаха.

Важнейшими выводами, полученными в результате исследования, являются: Арцах также заинтересован в сохранении безопасности и стабильности в регионе; Арцах настаивает на том, что в процессе урегулирования карабахского конфликта не должно быть изменения границ; освобожденные территории имеют для Арцаха жизненно важное значение.

Процесс урегулирования азербайджано-карабахского конфликта может быть успешным только в том случае, если Арцах будет участвовать в переговорном процессе в качестве полноправной стороны переговоров. Кроме того, единственным реалистичным сценарием регионального развития и решения карабахского конфликта Арцах считает совместную реализацию экономических программ, в том числе в области энергетики и дорожно-транспортной сфере.

Ключевые слова: *региональная безопасность, азербайджано-карабахский конфликт, геополитика Южного Кавказа, мирное урегулирование конфликта, столкновение интересов, энергетические ресурсы, водная безопасность.*

**ՄԱՅՐԵՆԻԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱՅԻ ՆՈՐ ՁԵՌՆԱՐԿ ՏԱՐՐԱԿԱՆ
ԴՊՐՈՑԻ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ**

**(Ձուլիետա Գյուլամիրյան, Մայրենիի ուսուցման մեթոդիկա,
Ե., Չանգակ, 2018թ., 344 էջ)**

Լույս է տեսել մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ձուլիետա Գյուլամիրյանի «Մայրենիի ուսուցման մեթոդիկա» ուսումնական ձեռնարկը մանկավարժական բուհերի՝ տարրական դպրոցի ուսուցիչներ պատրաստող բաժինների ուսանողների, տարրական դասարանների ուսուցիչների, ինչպես նաև կրտսեր դպրոցականների կրթադաստիարակչական հիմնախնդիրներով զբաղվող մասնագետների համար:

Հեղինակն անդրադարձել է տարրական դպրոցում «Մայրենի» դասընթացի չորս հիմնական խնդիրներին, դրանց լուծման ուղիներին.

1. Ի՞նչ սովորեցնել տարրական դպրոցում ստեղծված դասագրքերով:

2. «Ինչպե՞ս սովորեցնել» հարցի ոլորտում դիտարկվում են մանկավարժության մեջ ընդունված սկզբունքները, ավանդական և ժամանակակից

մեթոդները, եղանակները, հնարները, մոտեցումները, կիրառվող վարժությունների համակարգերը, որոնք այսօր արդյունավետորեն կիրառվում են ուսումնական գործընթացում:

Հեղինակն «Ինչպե՞ս սովորեցնել» հարցի շրջանակում չափազանց կարևորում է ուսուցման գործընթացում իրականացվող աշակերտական նպատակները:

1. «Ե՞րբ սովորեցնել» հարցի պատասխանի հիմքում ընկած են սովորողների տարիքային առանձնահատկությունները:

2. Ինչո՞ւ այդպես և ոչ մեկ այլ կերպ սովորեցնել: Այս խնդիրների լուծման համատեքստում նախատեսված են այն չորս հիմնական ուղղությունների լուծման մեթոդական ուղիները, որոնք ներկայացված են քառամյա տարրական դպրոցում մայրենիի առարկայական ծրագրով: Դրանց համապատասխան՝ ուսումնական նյութը ներկայացված է հետևյալ բաժիններով.

1. **Գրաճանաչության մեթոդիկա**
2. **Բացատրական ընթերցանության մեթոդիկա**
3. **Քերականության ուսուցման մեթոդիկա**
4. **Խոսքի զարգացման մեթոդիկա**

Նշված չորս բաժիններում ներկայացված են տարրական դպրոցում մայրենիի դասավանդման գործընթացի օրինաչափությունները, սկզբունքները, մեթոդները, միջոցներ ու տեխնոլոգիաները, ինչպես նաև դրանց ընտրության մանկավարժահոգեբանական սկզբունքները, հայոց լեզվի ուսուցման գործընթացի տեսությունն ու պրակտիկան:

«Գրաճանաչության մեթոդիկա» բաժնում հեղինակը ներկայացնում է հայ դպրոցում պատմականորեն կիրառված գրաճանաչության պատմական մեթոդները և դրանց՝ այսօր էլ շահեկանորեն կիրառելի գրաճանաչության տարրերը:

Գրաճանաչության ժամանակակից մեթոդներին անդրադառնալով՝ Չ. Գյուլամիրյանը Նորովի և Ներկայացնում վերլուծական-համադրական հնչույթավանկային և հնչույթաբառային մեթոդների առավելություններն ու դրանց կիրառման մեթոդական ինքնատիպությունը վաղ կրթության պայմաններում:

Չ. Գյուլամիրյանը օրինաչափորեն խմբավորել է գրաճանաչության գործընթացի այն առանձնահատկությունները, որոնց իմացությամբ միայն կարելի է արդյունավետորեն և նպատակասլաց կեպով իրականացնել 6 տարեկան երեխաների կրթադաստիարակչական գործընթացը:

Կարևորելով դպրոց ընդունվող երեխաների ուսումնական գործունեության պատրաստականության մակարդակը՝ ձեռնարկում ներկայացված են այն հիմնական բնութագրիչները, որոնցով պայմանավորված են առաջին դասարանցու հիմնական հաջողությունները: Դրանց համախմբում հեղինակը մասնավորապես կարևորել է երեխայի՝

1. խառնվածքն ու բնավորության առանձնահատկությունները,
2. ճանաչողական հետաքրքրությունների շրջանակը,
3. միջանձնային հարաբերությունները տարեկիցների հետ,
4. ուսումնական-աշխատանքային կարողությունները,
5. գեղագիտական հետաքրքրություններն ու կարողությունները,
6. հոգեկան գործընթացների զարգացածության աստիճանը և այլն:

Վեց տարեկան երեխաների կարդալու, գրելու նախնական կարողությունների ձևավորման գործընթացի արդյունավետությունը Չ. Գյուլամիրյանը պայմանավորում է երեխայի հնչյունային լսողության զարգացման մակարդակով և ներկայացնում է այդ կարողության զարգացման մեթոդական քայլաշարը:

Բժախնդիր մանրակրկիտությամբ է ձեռնարկում ներկայացված տառուսուցման և կարդալու տարրական կարողության ձևավորման մեթոդական շղթան, այդ ընթացքը խաղերով և փոխգործուն մեթոդներով կազմակերպելու անհրաժեշտության հիմնավորումն ու կազմակերպման հետաքրքրաշարժ ձևերը:

Դասագրքի առավելությունների շարքում կարևորում ենք տեսության և գործնականի կապի ապահովման հեղինակի միտումը. մեթոդիկայի բոլոր բաժիններում ներկայացված են ոչ միայն քննարկվող մեթոդների գիտական հիմնավորումները, այլև ուսուցման գործընթացի արդյունավետությունը բարձրացնող դիդակտիկ խաղերը, փոխգործուն մեթոդները, զույգերով ու խմբային, նախագծային ու որոնողական գործունեությունն պահանջող առաջադրանքներ:

Երկրորդ՝ «Ընթերցանության մեթոդիկա» բաժնում ներկայացվում են ընթերցանության խնդիրներն ու նպատակները տարրական դասարաններում, բացատրական ընթերցանության մեթոդի հիմնական բաղադրամասերը և գրական տարբեր ժանրերի ուսումնասիրման գործընթացի առանձնահատկությունները:

Յեղինակը մանրամասն ու հետաքրքիր հարցադրումներով է ընթերցողի ուշադրությանը ներկայացնում ԽԻԿ համակարգով կազմակերպվող մայրենիի դասի բաղադրիչները, դրանց արդյունավետությանը նպաստող փոխգործուն մեթոդական հնարների կիրառման մեթոդիկան: Նա առաջարկում է նաև բնագիր ընթերցմանը նպաստող կարդալու տարրական կարողության ձևավորման միջոցներ ու հնարներ, ինչպես նաև ներկայացնում կարդալու որակական հատկանիշների մեթոդական հնարներ:

«Մայրենիի ուսուցման մեթոդիկա» բուհական ձեռնարկում կարևորվում են «Աշխատանք բնագրի շուրջ» խորագրով ներկայացված ծավալուն ցուցումները, որոնք

դիտարկվում են հինգ հիմնական ուղղություններով: Այդ ուղղությունների շուրջ աշխատանքը հեղինակն առաջարկում է իրականացնել ոչ թե որպես մայրենիի դասի առանձին բաղադրիչ, այլ վերլուծահամադրական գործընթաց, որի խնդիրները լուծվում են ոչ միայն կարդալու և կարդացածը վերարտադրելու, բառային աշխատանքի երեք նպատակները լուծելիս, այլև մայրենիի դասի բոլոր փուլերում:

Այդ խնդիրների լուծման համար ևս Չ. Գյուլամիրյանն առաջարկել է ուսուցման ժամանակահատվածի մեթոդներ ու հնարներ՝ դրանց կիրառման նպատակներն ու ձևերը համապատասխանացրելով ԽԻԿ համակարգով կազմակերպվող մայրենի դասի կառուցվածքին: Մայրենիի ուսուցման մեթոդիկայում ուշագրավ նորություն է գրական տարրական գիտելիքների ուսումնասիրման ու յուրացման մեթոդական համակարգի ներկայացումը, որը ևս հեղինակն առաջարկում է կազմակերպել անձնակողմնորոշված կրթության համատեքստում: Մեթոդական այս մոտեցումների համակարգը տարրական դարձնում դասավանդող ուսուցիչներին կոգնի իրականացնելու չափորոշչահեն կրթություն, քանի որ աշակերտների կողմից գրական տարրական գիտելիքների իմացությունը չափորոշչային պահանջ է:

Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում ընթերցած ստեղծագործության բովանդակությունը պատմելու ուսուցման մեթոդիկան: Պատմելու տեսակները, որոնք ներկայացված են եղել ավանդական մեթոդիկայում, Չ. Գյուլամիրյանն առաջարկում է կազմակերպել փոխգործուն մեթոդական հնարների կիրառմամբ, որոնք մեծապես կնպաստեն հասկանալով պատմելու և կապակցված խոսքի զարգացմանը:

Կարևորում ենք մասնավորապես հարցաշար կազմելու, հարցաշարով պատմելու կարողությունների ու մեթոդների զարգացման ներկայացումը, որը վաղ կրթության պայմաններում դժվարություն է ներկայացնում: Ի թիվս պատմելու ավանդական տեսակների՝ Չ. Գյուլամիրյանն առաջարկել է նաև «Պատմել որպես մասնակից» և «Պատմել որպես ականատես» տեսակները, որոնք նպաստում են առաջին և երրորդ դեմքով պատմելու՝ աշակերտների կարողության ձևավորմանը:

Ուշադրության է արժանի նաև ձեռնարկում քննարկվող «Բնագիր, կառուցվածքը» թեման: Այդ թեմայի իմացությունը ուսուցչին մեծապես կօգնի բարձրացնել նաև «խոսք և հարդրակցություն» դասերի արդյունավետությունն ու հետաքրքրությունը:

Չեղինակը բավականին մանրամասնորեն ու հետաքրքիր մեթոդներով է կարդացողի ուշադրությանը ներկայացնում հեքիաթի, պատմվածքի, ոտանավորի, առակի, առածների, ասացվածքների, շուտասելուկների և սուտասելուկների դասավանդման մեթոդական շղթան: Այս բաժնի բոլոր թեմաներն ավարտվում են դրանց գիտակցական յուրացմանը և մտապահմանը նպաստող ակտիվ մեթոդների ներկայացմամբ:

«Քերականության մեթոդիկա» բաժնում հեղինակն անդրադառնում է մայրենիի ծրագրով նախատեսված լեզվական տարրական գիտելիքների ու կարողությունների յուրացմանը նպաստող մեթոդներին:

Լեզվական տարրական գիտելիքների ուսումնասիրության գործընթացը Չ. Գյուլամիրյանը ներկայացնում է երկու փուլով՝ լեզվական նախագիտելիքների ուսումնասիրում և լեզվական տարրական գիտելիքների ուսումնասիրում: Ընդ որում, կարևորվում է գործնականության սկզբունքի ապահովումը: Ձեռնարկում առաջադրված են վարժությունների տեսակներ և մեկնաբանված դրանց առանձնահատկությունները, համակարգվածությունն ու կիրառման գործընթացի ինքնատիպությունը:

Մեր մանկավարժական փորձը, ուսումնասիրությունները, ուսուցիչների հետ հարցազրույցները վկայում են այն մասին, որ աշակերտները սիրում են լեզվական վարժությունների կիրառումը: Խմբավորելուց ու համակարգելուց բացի հեղինակը կարծում է, որ լեզվական վարժություններ կատարելիս պետք է կարևորել այդ

գործընթացում աշակերտների ինքնուրույնությունն ու ակտիվությունը, ստեղծագործական-որոնողական գործունեությանը:

Ինքնատիպ ու արդիական մոտեցումներով են ներկայացված **«խոսքի զարգացում»** բաժնի տեսական դրույթներն ու դրանք գործնականում իրականացնելու մեթոդները: Այս բաժնի գիտական սկզբունքներն ու դրանցից բխող տեսական ու գործնական ցուցումներն ըստ էության ուշագրավ ու կիրառելի են տարրական դպրոցի բոլոր դասարաններում: Մենք մասնավորապես արժևորում ենք սովորողների գրավոր խոսքի զարգացմանը միտված հեղինակի մեթոդական համակարգն ու վարժություններին ներկայացվող պահանջները: Գյուլամիրյանը համոզված է, որ տարրական դպրոցում գրավոր աշխատանքի բոլոր տեսակներն էլ պիտի ունենան ուսուցողական նպատակներ և իրականացվեն հենց այդ նպատակին հասնելու մեթոդական քայլաշարով:

Հետաքրքիր ու բովանդակային գծակարգերով են ներկայացված խոսքի տեսակներն ըստ գործառնությանի ու նշանակության: Տրված է պատմողական, նկարագրական, դատողական և գնահատող խոսքի ուսուցման մեթոդական շղթան, ինչը նպաստում է սովորողների պատմելու, խոսք կառուցելու կարողությունների զարգացմանը:

Սովորաբար մեր տարածաշրջանում թույլ է զարգացած սովորողների բանավոր խոսքը: Հեղինակը տալիս է բանավոր խոսքին ներկայացվող պահանջները, կրտսեր դպրոցականի բանավոր խոսքի զարգացման համապատասխան մեթոդները, խոսքի որակական հատկանիշները:

Բավականին մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում կրտսեր դպրոցականների բառապաշարի զարգացման մեթոդները: Մեր մանկավարժական փորձն ու ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ այն ուսուցիչները, որոնք իրենց դասագործընթացում պարբերաբար կիրառում են այդ մեթոդները, արձանագրում են փայլուն արդյունքներ:

Կրտսեր դպրոցականների խոսք կառուցելու կարողությունը հմտության վերածելու նպատակով Ջ. Գյուլամիրյանը ներկայացնում է խոսքային վարժությունների տարաբնույթ ու հետաքրքիր տեսակներ:

Արժևորելի է նաև կրտսեր դպրոցականների ուղղագրական կարողությունների ձևավորման մեթոդիկան, որ ներառում է.

- **Ուղղագրական հմտությունների ձևավորման մեթոդները,**
- **Ուղղագրական վարժությունների համակարգը:**

Էական է նշել ու կարևորել, որ Ջ.Գյուլամիրյանի «Մայրենիի ուսուցման մեթոդիկա» բուհական ձեռնարկով են աշխատում ոչ միայն Հայաստանի և Արցախի Հանրապետությունների ապագա մանկավարժներն ու տարրական դասարանների ուսուցիչները, այլև Սփյուռքի հայկական դպրոցներում աշխատող մեր գործընկերները:

Աննա Դետրոյան

Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԿՅԱԼՔՆ ԱՐՑԱԽՈՒՄ НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ В АРЦАХЕ

В СТЕПАНАКЕРТЕ СОСТОЯЛОСЬ ПЕРВОЕ ЗАСЕДАНИЕ СОВЕТА ПОПЕЧИТЕЛЕЙ ФОНДА «НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ «АРЦАХ»

15 марта в малом конференц-зале гостиничного комплекса Валлекс Гарден состоялось первое заседание Совета попечителей фонда «Научно-исследовательский институт «Арцах».

Учредителем научно-исследовательского института является общественная организация **«Объединение молодых ученых и специалистов Арцаха»**, результаты пятилетней деятельности которой стали устойчивыми предпосылками для создания новой научно-организационной структуры и осуществления исследовательской деятельности по конкретным стратегическим направлениям.

В Совет попечителей фонда входят ученые из Арцаха, Армении и Российской Федерации. Четверо из них — доктора наук, пятеро — кандидаты наук.

Приветствуя членов попечительского совета, инициатор учреждения института и его директор, кандидат юридических наук, доцент **Аветик Арутюнян** рассказал о предыстории создания фонда, мотивах, целях и задачах, заверив, что фонд будет действовать, прежде всего, как мозговой центр с механизмом прочной связи науки и практики, функцией которого является не только проведение традиционных, фундаментальных и прикладных исследований, но и установление связи, с одной стороны, между знаниями и властью,

наукой и техникой, с другой стороны, между другими сферами, представляющими общественно важное значение. Определив данные приоритеты, научно-исследовательский институт «Арцах», локализуя опыт ведущих мозговых центров мира, будет решать конкретные стратегические задачи. Институт считает своей миссией «развивать науку в Арцахе, внедрять результаты в сферах, имеющих стратегическое значение для жизнедеятельности страны, укрепляя армянскую государственность, и посредством дипломатии науки способствовать повышению узнаваемости Республики Арцах и международному признанию».

Председатель совета попечителей фонда, доктор политологии, доцент ЕГУ **Хачик Галстян**, говоря о необходимости и важности создания подобного института в Арцахе, коснулся вопросов повестки дня и предложил обсудить и уточнить стратегические направления, созвучные миссии и целям института.

Круг обсуждаемых вопросов касался создания базы данных армянских и иностранных ученых, занимающихся различными проблемами Нагорно-Карабахского конфликта и жизнедеятельности Республики Арцах, целевого использования их потенциала, осуществления научных исследований по конкретным направлениям (арменоведческие/ арцаховедческие, региональные, междисциплинарные), подготовки, печати и распространения научно-аналитических и информационных материалов, организации научных конференций, семинаров, круглых столов и научно-практических семинаров, выявления проблем общин Республики Арцах, развития дипломатии науки, сбора и распространения электронных ресурсов, взаимного эффективного сотрудничества с армянскими и зарубежными научно-исследовательскими структурами, мозговыми центрами, выполнения заказов на научные исследования, анализы, консультации и разработки для юридических и физических лиц, расширения эффективного сотрудничества с предпринимателями, общественными и благотворительными организациями, с среднесрочным и краткосрочным планированием осуществления действий, что даст возможность в конкретные сроки зафиксировать осязаемые результаты с применением четких механизмов и инструментария.

Одними из предстоящих важных инициатив станут создание официального сайта www.artsakhinstitute.org и основание издательства «Арцах», которые будут способствовать реализации стратегических целей института.

В соответствии со своей миссией институт придает особую важность противодействию осуществляемой Азербайджаном на высоком государственном уровне антиармянской пропаганде и распространяемым им лживым научным тезисам, осуществлению научно-образовательных программ для молодежи, посвященных карабахскому конфликту, реализации исследовательских программ в социально-экономической сфере и политике безопасности РА, созданию и распространению трёхязычного (армянского, английского, русского) содержания в международном научном сообществе и интернет-пространстве, поиск возможных вариантов решения общественно-значимых проблем и т.д.

Долгосрочным планированием будет обеспечено также трёхязычное издание журнала «**Научный Арцах**» ОМУСА (не менее 4 номеров за год), создание обществоведческой и научно-аналитической литературы с целью распространения и популяризации достижений арменоведения (в том числе арцаховедения).

Ценные замечания и предложения по обсуждаемым вопросам сделал член Совета попечителей, доктор социологических наук, профессор **Максим Васьяков**, выразив готовность внедрить свой опыт и знания в дело реализации стратегических целей института и, как ученый, представляющий академическую среду РФ, всеми возможными способами способствовать интернационализации института и повышению узнаваемости Арцаха.

По мнению членов совета, научно-исследовательские работы в академиях и университетах обычно обобщаются теоретико-методологическими дискурсами, которые зачастую носят абстрактный характер, далекий от проблем государства.

С этой точки зрения еще более важно создание фонда, который значительно восполнит существующий пробел, особенно в контексте международного признания Арцаха, а должностные лица в звеньях государственного управления, обычно будучи загруженными текущими делами, не имеют времени на методологическую разработку международных проблем. Поэтому мозговые центры восполняют пробел между идеями и действиями.

На заседании совета была обсуждена и утверждена организационная структура научно-исследовательского института «Арцах». Фонд будет иметь Ученый совет, отделы арцаховедческих, региональных и междисциплинарных исследований, одноименное издательство, а также научную библиотеку, которая будет иметь скоординированную коллекцию и параллельно с Электронной библиотекой Арцаха будет способствовать осуществлению исследований с установленными приоритетами.

Первыми дарителями профессиональной литературы стали члены Совета попечителей во главе с председателем Хачиком Галстяном. Будут проведены работы по диверсификации источников комплектации библиотеки.

По случаю основания и первого заседания научно-исследовательского института «Арцах» директора фонда Аветика Арутюняна, председателя Хачика Галстяна и членов Совета попечителей принял предводитель Арцахской епархии архиепископ **Паргев Мартиросян**.

Поздравив с учреждением института, он сказал слова благословения и выразил готовность всячески содействовать становлению фонда и осуществлению уставных целей.

Решением Совета попечителей духовному лидеру Арцаха присвоено звание «Почетный член Совета попечителей».

Теймина Марутян

«Գիտական Արցախ» պարբերականի հոդվածների ձևավորման պահանջները

«Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորում» (ԱԵԳՄՍ) հասարակական կազմակերպության «Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է ՀՀ ԲՈԿ-ի կողմից հաստատված «Ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական հրատարակությունների» ցանկում: Պարբերականը, որի հիմնադիրը Երևանի պետական համալսարանն է, լույս է տեսնում տարեկան առնվազն 2 անգամ:

Պարբերականում տպագրության են ընդունվում նախկինում տպագիր կամ էլեկտրոնային պարբերականներում չհրատարակված բարձրորակ աշխատանքներ (գիտական հոդվածներ, գրախոսություններ), որոնք համապատասխանում են պարբերականի ուղղվածությանը (հասարակական գիտություններ), ունեն գիտական նորույթ և արդիականություն:

Բոլոր նյութերը գրախոսվում են: Գիտական աստիճան չունեցող հեղինակները պետք է հոդվածին կից ներկայացնեն գիտական դեկլարի կարծիքը՝ ստորագրված կամ ամբիոնի երաշխավորությունը՝ ստորագրված և կնքված:

Նախքան հոդված ուղարկելը հեղինակները պարտավոր են www.aegmm.org կայքի «Գիտական Արցախ» պարբերականի բաժնում ծանոթանալ գիտական հրատարակումների Էթիկային և խստորեն հետևել դրան:

1-ին համարը լույս է տեսնում ապրիլին (հոդվածներն ընդունվում են մինչև փետրվարի 15-ը), 2-րդ համարը՝ հուլիսին (հոդվածներն ընդունվում են մինչև մայիսի 15-ը), 3-րդը՝ հոկտեմբերին (հոդվածներն ընդունվում են մինչև օգոստոսի 15-ը), իսկ 4-րդ համարը՝ դեկտեմբերին (հոդվածներն ընդունվում են մինչև նոյեմբերի 1-ը):

«Գիտական Արցախ» պարբերականում տպագրված հոդվածները տեղադրվում են ԱԵԳՄՍ-ի նախագիծ հանդիսացող Արցախի էլեկտրոնային գրադարանի կայքում (www.artsakhlib.am), որից հետո հղումներն ուղարկվում են հեղինակներին:

Հոդվածները պետք է ուղարկել scientific.artsakh@gmail.com էլեկտրոնային փոստին, որին պետք է կցել նաև հեղինակի բջջային հեռախոսահամարը և բնակության հասցեն՝ ինդեքսի նշումով:

Աշխատանքներին ներկայացվող տեխնիկական պահանջներն են.

Համակարգչային շարվածքը՝ MS Word 2003-2010 ծրագիր:

Էջի ֆորմատը՝ 170*240 մմ, լուսանցքները բոլոր կողմերից՝ 18 մմ:

Ճավալը՝ 7-20 էջ՝ ներառյալ ամփոփագրերը:

Տեքստի տառատեսակը՝ հայերեն՝ Arian AMU, ռուսերեն և անգլերեն՝ Times New Roman:

Հոդվածի ներկայացման լեզուն՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն:

Առաջին էջի վերին տողում (մեջտեղում) 13 pt տառաչափով, գլխատառերով, թավ (Bold) գրվում է հոդվածի վերնագիրը: Մեկ տող բաց թողնելով տողի

մեջտեղում 12 pt տառաչափով, գլխատառերով, թավ (Bold) տրվում են հեղինակ(ներ)ի Անուն Ազգանուն(ներ)ը: Մեկ տող ներքև տողի մեջտեղում 12 pt տառաչափով, շեղատառ (Italic) տրվում է աշխատավայրը, բուհը կամ գիտահետազոտական կենտրոնը, ֆակուլտետը, գիտական աստիճանը, կոչումը, քաղաքը և երկիրը: Մեկ տող ներքև տողի մեջտեղում 12 pt տառաչափով տրվում է հեղինակի էլեկտրոնային փոստի հասցեն:

Մեկ տող բաց թողնելով 12 pt տառաչափով, շեղատառ (Italic), թավ (Bold) ներկայացվում է հոդվածի ամփոփագիրը (аннотация, abstract), որտեղ 120-170 բառի սահմաններում պետք է արտացոլվեն հետազոտության նպատակները, խնդիրները, մեթոդները, ինչպես նաև հեղինակի հիմնական ելքահանգումները: Ամփոփագիրը պետք է իրենից ներկայացնի ինքնուրույն տեքստ, որը կնկարագրի հետազոտության հիմնական արդյունքներն առանց հոդվածն ընթերցելու: Ամփոփագրում պետք չէ բառացիորեն կրկնել հոդվածի նախադասությունները:

Մեկ տող բաց թողնելով անհրաժեշտ է գրել «Հիմնաբառեր» և նշել 7-10 բանալի բառեր:

Մեկ տող բաց թողնելով անհրաժեշտ է ներկայացնել աշխատանքի հիմնական տեքստը, որի տառաչափը 12 pt է, տողերի հեռավորությունը՝ 1: Տեքստը պետք է հավասարեցված լինի երկու կողմերից (Alignment: Justify): Պարբերությունները սկսել 1 սմ խորքից՝ TAB-ի կիրառմամբ:

Աղյուսակները պետք է համարակալվեն և ունենան վերնագրեր:

Դիագրամները, սխեմաները, գծագրերը և լուսանկարները պետք է լինեն հստակ, տպագրության համար պիտանի:

Հոդվածի լեզվից տարբերվող մյուս 2 լեզուներով ամփոփագրերը պարտադիր են, որոնք պետք է լինեն հոդվածի սկզբնական մասի (վերնագրից մինչև բանալի բառերը ներառյալ) թարգմանությունը և տրվում են հիմնական տեքստից հետո:

Հղումները պարտադիր են. տրվում են տողատակում, ածման կարգով՝ 10 pt տառաչափով, տողերի հեռավորությունը՝ 1: Հղման տեքստը պետք է հավասարեցված լինի երկու կողմից (Alignment: Justify): Պարբերություններն սկսել 1 սմ խորքից՝ TAB-ի կիրառմամբ: Հղման մեջ պետք է ներկայացված լինեն օգտագործված աշխատանքի հեղինակի ազգանունը և անվան առաջին տառը (Bold), այնուհետև աշխատանքի վերնագիրը, հատորը, հրատարակության վայրը, տարեթիվը և էջը:

Լրացուցիչ տեղեկությունների համար կարող եք կապվել «Գիտական Արցախ» պարբերականի գլխավոր խմբագիր, ի.գ.թ., ողջենտ Ավետիք Հարությունյանի հետ՝ գրելով avetiqa.hh@gmail.com էլեկտրոնային փոստին կամ պանգահարելով +37497277770 հեռախոսահամարին:

The requirements for «Scientific Artsakh» journal

The «Scientific Artsakh» journal of the «Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA)» NGO is included in the list of «Scientific publications acceptable for the publication of the main results and provisions of theses» approved by the RA HAC. The journal, founded by Yerevan State University, is published at least twice a year.

High-quality works that are not previously published in printed or electronic journals (scientific articles, reviews), which correspond to the orientation of the journal (Social Sciences) and have scientific novelty and relevance, are accepted for publication in the journal.

All materials are reviewed. The authors, without academic degrees, along with the article represent the opinion of the supervisor, certified by the signature, or the recommendation of the Department, certified by signature and seal.

Before submitting the article, the authors are required to become familiar with the ethics of scientific publications set on the website www.aegmm.org in the «Scientific Artsakh» journal section and strictly follow it.

The 1st issue is published in April (articles are accepted until February 15), the 2nd issue – in July (articles are accepted until may 15), the 3rd issue – in October (articles are accepted until August 15), and the 4th issue – in December (articles are accepted until November 1).

The articles published in the «Scientific Artsakh» journal are placed on Artsakh E-Library website (www.artsakhlib.am), which is the UYSSA project, after which the links are sent to the authors.

Articles should be sent to the scientific.artsakh@gmail.com e-mail, with the obligatory indication of the mobile number of the author and the actual address (postal code is required).

Technical requirements for works:

Computer typing: program MS Word 2003-2010.

Page format: 170*240 mm, margins (left, right, top, bottom) 18 mm.

Volume: 7-20 pages (summary inclusive).

Text font: Armenian-Arian AMU, Russian and English – Times New Roman.

Language of articles: Armenian, Russian, English.

On the top line of the first page (center alignment) in capital letters, bold, font size – 13 pt the title of the article is written. Over the line, in the center of the line, font size – 12 pt, capital letters, bold the name(s) of the author(s) is indicated. In the center of the line below, font size 12 pt, italicized the place of work, University or research center, faculty, scientific degree, title, city and country are indicated. On the line below in the center, font size 12pt the author's email is provided.

Over a line, font size 12, bold, italic an abstract (ախփնփնու, аннотация), in the 120-170 words amount including forth goals, objectives, research methods, and main conclusions of the author must be set. The abstract should be a separate text describing the main results of the study without reading the article.

Over a line the word «Keywords» must be written and 7-10 words must be specified.

Over a line, the main text of the work with the font size of 12 pt, line spacing of 1 pt must be submitted. The text should be aligned on both sides (Alignment: Justify). The paragraph should be started with an indentation of 1 cm, using the TAB:

Tables should be numbered and have titles.

Diagrams, diagrams, drawings and drawings must be clear and printable.

Abstracts in two languages other than the language of writing are required, which are the translation of the initial part of the article (from the title to the keywords inclusive) and are indicated after the main text.

References required are listed in the bottom of the page, on the rise, font size 10 pt with line spacing 1pt. The link text must be aligned on both sides (Alignment: Justify). Paragraphs begin with a space of 1 cm, using the TAB: The link indicates the name and the first letter of the author's name of the source used (Bold), then the title of the work, volume, place of publishing, year and page.

For more information, please contact the editor-in-chief of «Scientific Artsakh» journal, PhD in Law, Associate Professor Avetik Harutyunyan, e-mail at avetiq.hh@gmail.com or by phone +37497277770.

Требования к оформлению статей журнала «Научный Арцах»

Журнал «Научный Арцах» общественной организации «Объединение молодых учёных и специалистов Арцаха» (ОМУСА) включен в список «Научных изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений диссертаций», утвержденных ВАК Республики Армения. Журнал, учредителем которого является Ереванский государственный университет, издается не менее двух раз в год.

К публикации в журнале принимаются высококачественные работы, не публиковавшиеся ранее в печатных или электронных журналах (научные статьи, рецензии), которые соответствуют направленности журнала (общественные науки) и имеют научную новизну и актуальность.

Все материалы рецензируются. Авторы, не имеющие ученой степени, должны представить вместе со статьей отзыв научного руководителя, заверенный подписью, или рекомендацию кафедры, заверенную подписью и печатью.

До предоставления статьи авторы обязаны ознакомиться с этикой научных публикаций на сайте www.aegtm.org в разделе журнала «Научный Арцах» и неукоснительно следовать ей.

1-ый номер публикуется в апреле (статьи принимаются до 15-го февраля), 2-ой номер – в июле (статьи принимаются до 15-го мая), 3-ий номер – в октябре (статьи принимаются до 15-го августа), а 4-ый номер – в декабре (статьи принимаются до 1-го ноября).

Статьи, опубликованные в журнале «Научный Арцах», размещаются на сайте Электронной библиотеки Арцаха (www.artsakhlib.am), являющемся проектом ОМУСА, после чего ссылки отправляются авторам.

Статьи должны быть присланы на электронный адрес scientific.artsakh@gmail.com, с обязательным указанием номера мобильного телефона автора и фактического адреса (почтовый индекс обязателен).

Технические требования к оформлению работ:

Компьютерный набор: программа MS Word 2003-2010.

Формат страницы: 170*240 мм, поля (левое, правое, верхнее, нижнее)՝ 18 мм.

Объем: 7-20 страниц (резюме включительно).

Шрифт текста: армянский – Arjan AMU, русский и английский – Times New Roman.

Язык представления статей: армянский, русский, английский.

На верхней строке первой страницы (выравнивание по центру) прописными буквами, полужирным (Bold) шрифтом, размер – 13 кегль пишется заголовок статьи. Через строку, по центру строки кеглем 12, прописными буквами, полужирным шрифтом указывается имя и фамилия (фамилии) автора (авторов). На строке ниже по центру кеглем 12, курсивом (Italic) указывается место работы, вуз или научно-исследовательский центр, факультет, ученая степень, звание, город и страна. На строке ниже по центру кеглем 12 предоставляется электронный адрес автора.

Через строку кеглем 12, полужирным шрифтом (Bold) и курсивом (Italic) предоставляется аннотация (աղբյուրակ, abstract), в которой в объеме 120-170 слов должны быть изложены цели, задачи, методы исследования, а также основные выводы автора. Аннотация должна представлять собой самостоятельный текст, описывающий основные результаты исследования без прочтения статьи.

Через строку необходимо написать «Ключевые слова» и указать 7-10 слов.

Пропустив одну строку, необходимо представить основной текст работы кеглем 12 с межстрочным интервалом – 1 пт. Текст должен быть выровнен с двух сторон (Alignment: Justify). Абзац необходимо начинать с отступом в 1 см, используя TAB:

Таблицы должны быть пронумерованы и иметь заголовки.

Диаграммы, схемы, чертежи и рисунки должны быть четкими, подлежащими печати.

Резюме на двух языках, отличных от языка написания статьи, обязательны, представляют собой перевод начальной части статьи (от заголовка до ключевых слов включительно) и указываются после основного текста.

Ссылки обязательны, указываются в конце страницы по нарастающей кеглем 10 с межстрочным интервалом 1 пт. Текст ссылки должен быть выровнен с двух сторон (Alignment: Justify). Абзацы начинаются с отступом в 1 см, используя TAB. В ссылке указываются фамилия и первая буква имени автора использованного источника (Bold), затем название работы, том, место издательства, год и страница.

За дополнительной информацией можно обратиться к главному редактору журнала «Научный Арцах», к.ю.н., доценту Аветику Арутюняну, написав по электронному адресу avetiq.hh@gmail.com или позвонив по телефону +37497277770.

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ
SCIENTIFIC ARTSAKH
НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 1(4), 2020

*«Գիտական Արցախ» պարբերականը լույս է տեսնում տարեկան առնվազն 2 անգամ:
 Հրատարակվում է 2018 թվականից:*

The «Scientific Artsakh» journal is published at least twice a year. It has been published since 2018.

Журнал «Научный Арцах» выходит не менее двух раз в год. Издается с 2018 года.

Գլխավոր խմբագիր՝
 Editor-in-Chief:
 Главный редактор:

Ավետիգ Հարությունյան
Avetik Harutyunyan
Аветик Арутюнян

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ,
 հայերեն լեզվի պատասխանատու
 Deputy Editor-in-Chief,
 Responsible for Armenian
 Заместитель главного редактора,
 Ответственный за армянский язык

Թեմինա Մարությունյան

Tehmina Marutyan

Теймина Марутян

Անգլերեն լեզվի պատասխանատու՝
 Responsible for English
 Ответственный за английский язык

Ալվինա Ներսեսյան
Alvina Nersesyan
Альвина Нерсесян

Ռուսերեն լեզվի պատասխանատու՝
 Responsible for Russian
 Ответственный за русский язык

Աշոտ Բեգլարյան
Ashot Beglaryan
Ашот Бегларян

Համակարգչային շարվածքը, ոճը,
 տառաձևերը և էջադրումը՝
 Computer set, style, font and layout
 Компьютерный набор, стиль, шрифт
 и верстка

**«Արցախ» հրատարակչության
 Publishing House «Artsakh»**

Издательство «Арцах»

Շապիկի ձևավորումը՝
 Cover design
 Дизайн обложки

Արմինե Զոչարյան
Armine Kocharyan
Армине Кочарян

Website: www.aegmm.org.

E-mail: scientific.artsakh@gmail.com,

avetiq.hh@gmail.com.

Tel. (+374) 97277770.

Ստորագրված է տպագրության՝ 10.04.2020թ.:

Չափսը՝ 70*100/16: Թուղթը՝ օֆսետ:

Ծավալը՝ 15,25 տպ. մամուլ:

Տպաքանակը՝ 150 օրինակ: